

283 / 10

A KISFALUDY-TÁRSASÁG É V L A P J A I.

ÚJ FOLYAM

HARMINCZHARMADIK KÖTET.

1898—99.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1901.

300858

MAGY. AKADEMIKAI
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Hivatalos közlemények 1898/99-ről.

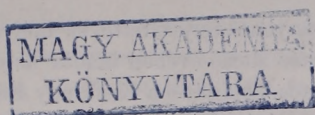
	Lap
I. Szász Károly elnöki megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság LII. ünnepélyes közülésén 1899 február 5-én	3
II. Beöthy Zsolt titkári jelentése ugyanakkor	9
III. Beöthy Zsolt pohárköszöntője Csató Pál emlékére az 1899 febr. 5-diki díszlakomán	15
IV. Hegedüs István beszéde a pápai Vajda Péter ünnepen 1898 május 15-én	18
V. Pályázati jelentések:	
1. Balladák (Lévay József, Vargha Gyula, Ábrányi Emil)	21
2. Vig költői elbeszélés (Radó Antal, Beöthy Zsolt, Kozma Andor)	22
3. Történeti elbeszélés (Vadnay Károly, Herczeg Ferencz, Bár- sony István)	23
VI. A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei	25
VII. A Kisfaludy-Társaság ötvenkettedik ünnepélyes közülésének tárgyai	27
VIII. Kivonat a Kisfaludy-Társaság 1898/99. évi jegyzőkönyveiből	28
IX. Mellékletek az 1898/99. évi jegyzőkönyvekhez:	
1. Az elnökség javaslata a társaság író és költő tagjainak vá- lasztására vonatkozólag	45
2. Bizottsági jelentés Ágai Adolf indítványáról	46
3. Pályaművek jegyzéke	47
4. Az 1899. évi költségvetés és vagyoni állás	48
X. A Kisfaludy-Társaság személyzete 1899 február 5-dikén	50
XI. A Kisfaludy-Társaság elhunyt tagjai 1899 február 5-dikéig	53
XII. A Kisfaludy-Társaság alapító tagjai ugyanaddig	56

Irodalmi közlemények.

	Lap
SOMLÓ SÁNDOR: A «Szeretlem» című tragédia első felvonása (székfoglaló)	65
BÁRSONY ISTVÁN: Az igazi Zahraj (székfoglaló)	98
VADNAY KÁROLY: Zichy Antal emlékezete	113
Dr. FARNOS DEZSŐ: Gæthe utolsó két szerelme	130
KOZMA ANDOR: Arany László emlékezete	191
GYULAI PÁL: Az év végén (költemény)	205
ÁBRÁNYI EMIL: Szeretlem (költemény)	207
MIKSZÁTH KÁLMÁN: A rokon	210
BODROGI LAJOS: Ezüst tálak (Vigyázó-díjjal jutalmazott történeti elbeszélés)	218

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

1898/99.

I.

SZÁSZ KÁROLY ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDE

A KISFALUDY-TÁRSASÁG LII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN 1899. FEBRUÁR 5-ÉN.

«Régiekről emlékezni» mindig jó és hasznos volt, mert a régiektől sok tanulság marad hátra, a régiek tapasztalásaiból mindkét irányban hasznos tanulságok meríthetők. Ha mi jót hagytak hátra, azt eltulajdoníthatjuk s még tovább fejleszthetjük; ha miben tévedtek, tanulság az utódoknak, hogy azt kerüljék s ugyanabba a hibába ne essenek. A mi egyszer helyesnek bizonyult, az fentartandó, de nem ridegen és szigorúan, hanem a helyes irányban fejlesztendő, hogy mind jobban és dúsabban gyümölcsözzék.

A Kisfaludy-Társaság létrejötté s alakulása óta 62 év van már hátunk mögött. Kisfaludy Károly halálával tíz barátja, összes munkái kiadásával s emlékszobrával akarta az elhunyt költő emlékét megörökíteni. Mind a két cél eléretett s az erre összegyűlt adományokból még egy — akkoriban jelentékeny — összegecske maradt fenn, s a barátok elhatározták, hogy ezt is az elhunyt költő emlékének szenteljék, nevét viselő társaságot alapítsanak, mely első sorban széptani és szépirodalmi pályázatok által serkentse a tehetséges ifjú írókat az elméleti s a gyakorlati szépirodalom művelésére. Az alapító tíz barát közül az egyik meghalt, három nem működven az irodalmi téren, az alakulandó társaságba nem kívánt belépni s így csak hatan maradtak. Hogy kellőleg megalakulhassanak, elhatározták, hogy egyelőre kilencz tagot választssanak magok mellé s a társaság létszámát összesen 20-ra határozták meg. E létszám a szépirodalomnak gyarapodásával s a társaság fejlődésével, időről-időre nagyobbra, 30-ra, majd 40-re, végre 50-re szaporodott; s a Társaság kezdetben csak pályázatok által úgy elméleti, mint gyakorlati irányban és évkönyvei kiadásával gyarapította a szépirodalmat, míg utóbb önálló kiadásokkal, egész könyvtárrá vált termékei hosszú sorával s gazdag tartalmával.

A Kisfaludy-Társaság hatvankét éves fennállása alatt sohasem változtatta irányát s eredetileg megalapított feladataitól soha sem tért el,

csak abban az irányban terjesztette és mélyítette medrét. 1848-ban, a nemzeti újjászületés dicső évében kiadta az előbbi év pályanyertes remekét, Arany János Toldiját s a Kisfaludy Károly születése napján még megtartotta közgyűlését, de a szabadságharcz kitört s nem az irodalom, hanem az alig megnyert s mindjárt megtámadott szabadság megvédésére fordult minden figyelem s minden erő. Az ügyek rosszra fordultával, 1849-ben már elnémult minden; a Kisfaludy-Társaság is — s csak tizenegy év múlva nyúlt ismét a félbeszakasztott munkához. Sorai ez alatt meggyérültek s a munkakedv és munkaerő is meglankadt; az állami élet lebilincselte volna a társadalmi és irodalmi életre is békót vert, s még az összejöveteleket is, tíz éven át eltiltotta, legalább megnehezítette. Szünetelt az Akadémia, vele a Kisfaludy-Társaság is. Az Akadémia 1858-ban már megkezdte életét, a tíz év alatt meggyérült sorait új választásokkal pótolta, 1859-ben pedig Kazinczy születésének százados ünnepét nagy lelkesedéssel ünnepelte meg. Új léghullat áradt a lelkeken át, a hazafias érzelmek szabadságra törtek s reménynyel és bátorsággal töltötték el a lelkeket.

A Kisfaludy-Társaság, mintegy leánya az Akadémiának, szükségét érezte s erőt is hozzá, hogy felébredjen s újra munkához kezdjen. Az ő sorai is megrikultak e kénytelen szünet alatt. Legjelesbjei — Vörösmarty, Bajza, Garay, Szontagh Gusztáv — elhunytak, Józsika Miklós, elnöke, és Pulszky Ferencz száműzetésben, kibujdosva, Vahot Sándor élőhalott, . . . üres helyeiket újakkal kellett betölteni. S a társaság egyszerre kilencz tagot választott, kik közül ma már csak három él — s az előbbieket — az 1848-ig választottak közül már csak egy!

A Társaság azonban kezdetben kitűzött feladatán s ahhoz alkalmazott szervezetén elvileg akkor sem változtatott, ha szabatosabbá tette is azt. Most is fentartotta főelvét, hogy míg egyfelől a szépirodalmat annak minden fajaival, kötött és kötetlen beszédben, gyarapítani s felvirágoztatni igyekszik, a költői fajok elméletét is széptani s irodalomtörténeti munkákkal is előmozdítja. Ez újabban (1860 november 22-én) helybenhagyott alapszabályainak első rendelkezése: «Bölcsészeti, történelmi és itészeti dolgozatokat nyújtani a szépirodalom körében» és «Jelentékeny széptudományi munkák kijövetelét eszközölni» és végre «Jutalmakat hirdetni irodalmi dolgozatokra, a széptan, szóló-művészetek, s ezek története körében» . . .

Ez állandó s ismételten hangsúlyozott czélok világosan hirdetik, hogy a Kisfaludy-Társaságnak nem egyedüli, sőt nem is főczélja, mit feladatul tűzött volna maga elé, hogy tagjai épen a szépirodalmat műveljék s annak minden ágában közvetlenül dolgozzanak s teremtmények működjenek: hogy verset, drámát, regényt irjanak s a szépirodalom

mezejét gazdagítsák. Sőt kezdetben, alakulásakor s szabályai első szövegében (1837) az I-ső czikkben világosan az van mondva: «A Kisfaludy-Társaság célja: a hazának, kivált fiatalabb íróit évenkénti jutalmak által a szépliteraturai pálya gondosabb megfuttatására ösztönözni s így a literaturát æsthetikai és költészeti, eredeti vagy fordított jeles dolgozatokkal gazdagítani».

Tagjaitól nem a maga részére várt és kívánt szépirodalmi dolgozatokat, ilyeneket csak példányul s a hazai irodalom díszére, gyarapítására; a fiatalabb erőket, a jelesek példája által ösztönözni, bírálatokkal képezni és finomítani s a széphez vezetni. Így kezdetben mintegy szépirodalmi képzőiskola volt a Társaság s jelesei annak részint gyakorlati, részint elméleti tanárai: amazok példaadással, emezek elvont tanokkal és bírálatokkal a tehetséges, de még járatlan fiatalok előkészítésére. Irodalmunk akkori állása s még korlátolt volta ezt követelte. Lehetett-e Vörösmartynál, Bajzánál, Kölcseynél, Fáy Andrásnál, Jósikánál jobb tanárok kezébe s példája és ítélete alá adni a mintáikat követni kész és képes fiatal tehetségeket?

S valóban az irodalmi társaságok nem is arra valók, hogy minél kiválóbb tagjaik egymás biztatása mellett regényeket, drámákat, verseket irjanak s egymás remekeit olvassák és kinyomassák. A remekművek példányul szolgálnak a hasonlóra törekvő tehetségeknek, magas lelki táplálékul a fogékony olvasóközönségnek, kincseül a nemzeti irodalomnak, magának a nemzetnek. A remekírók művei egyesületi szabályok nélkül is köztulajdonná válnak. A Kisfaludy-Társaság megalakulásakor s élete első szakában nem is voltak oly rendes felolvasó ülései, mint ma; akkor csak az évi közgyűlésen volt egy-egy kiváló tagjának felolvasása.

Ez első szervezetnek feladata s rendeltetése megkívánta, hogy szépirodalmi jeleseinken kívül a szépirodalommal csak távolabb érintkező vagy arra elméletileg is hatni képes tudósaink közül is legyenek tekintélyes tagjai. Azért találjuk mindjárt az alapítók s a legelső választottak között Bártfay Lászlót, Helmeczy Mihályt, Stettner Györgyöt, gróf Desseffy Aurélt, Péczely Józsefet, Szenvey Józsefet és Szontagh Gusztávot. Azért a Társaság munkásságának főrésze nem a felolvasó gyűlésekben, a tagok felolvasásaiban volt, hanem a pályázatokban, azok bírálatában s az évlapok kiadásában.

A kénytelen 12 éves szünet után az 1862-iki alapszabályok a tagok számát már negyvenre emelték fel s a havi üléseken a felolvasások már rendszeresítették: de itt is első sorban «széptani, irodalomtörténeti és itészeti előadások» s csak másodsorban a «szóló művészetek körébe tartozó (vagyis szorosan szépirodalmi) eredeti művek s műfordítá-

sok felolvasása». S ha az 1863-iki rendes tagok névsorát átnézzük, 39 közt csak 13-at találunk szorosán szépirodalmi író; 14-et szépirodalommal, t. i. lyrai, elbeszélő s drámai költészettel éppen nem foglalkozó tudóst és 12-öt olyant, ki a költészet különböző ágai mellett æstetikával, kritikával, irodalomtörténettel s általában elmélettel is foglalkozik. Helyes és igazságos arány a Társaság céljai és feladatai elérésére, valóstítására.

Azóta 36 év telt el. A Kisfaludy-Társaság tagjai számában csak annyi változás történt, hogy a létszám negyvenről ötvenre emelkedett, de az akkori negyvenből ma csak 6 van életben, 34 elhunyt s az elhunytak helyére időközönként választottak közül is 23, úgy hogy azóta 57-tel szaporodott halottaink száma (nem is számítva a külső- vagy levelezőtagokat). De a tagok személyében esett változásnál talán még nagyobb e harmadrész század alatt az irodalom kül- s belviszonyaiban történt változás.

Irodalmunk könyvirodalmi része is sokkal gazdagodott, de a napisajtó munkássága s terjedelme még sokkal nagyobb mértékben. A szépirodalomnak a költői — jelesen verses — részét is, még nagyobb mértékben az elbeszélő-, regény- és novella-, s nagy részében rajz-irodalmát a napisajtó nyelte el s tárczairodalommá tette, úgy hogy nagy része befejezetlenül megy a nyomdába, naponként készülő részletekben, sokszor előre meg sem állapított befejezéseig. Mohón készül, mohón olvassák, sem a szerző, sem az olvasó nem emészt meg s nem mérlegelheti értéke szerint. Hatása is csak pillanatnyi s legfőlebb máról-holnapra terjedő s a benyomás oly elröppenő, hogy a két kötetes regény két vagy három hónapi tárczákra terjedve s egyes számai elkallódva, figyelemmel át sem olvasható s naponként feledésbe menve, a vég a kezdettel össze sem vethető s az összefüggés kapcsolata elveszett az olvasás alatt. Nem is akarom az úgynevezett századvégi irodalmunk ferdeségeit s úgy erkölcsei mint æsthetikai értékének léhaságait feszegetni. A színi és drámai kritika becse is érezhetőleg alászállott a mai hirlapirodalom hirtelen dolgozó, az előadás napján — rendesen még az előadás előtt, látatlanul elkészült — s az előadás után futtában kiegészített, mert féléjszaka készült, többnyire megrágatlanul a közönség elé kerülő (mert másnap már olvasni kell) elhamarkodott formájában! Hiszen minden héten olvasunk, egy-egy hétfőn vagy szerdán, esti ujságban, az az nap esti akadémiái vagy Kisfaludy-Társasági gyűlésről jelentést — még mielőtt a gyűlés megtartatott volna! Régen, a Kisfaludy-Társaság kezdetén, az azzal egy időben megnyitott Nemzeti színház előadásairól Vörösmarty írta hetenként az Athenæumba a színi kritikát nemcsak az előadásról, hanem — ha érdekes volt — a darabról is, úgy az eredetiekről, mint a

külföldi remekekről. Később Gregusztól, Salamon Ferencztől, Gyulaitól, legutóbb Beöthy Zsolttól olvastunk alapos és tanulságos színi kritikát; de már ritkaság számba megy egy olyan könyv, a milyent Szűry Dénes tagtársunktól, egyenként is, de most Drámai Impressiók (s miért nem benyomások?) czímen, könyvbe foglalva, örömmel olvasunk.

Az irodalom ily átalakulásával, mely még a legtehetségesebbeket is, sürgető voltával, többé-kevésbbé felületességre készíti, sőt kényszeríti, észrevehetőleg hat társaságunk személyzetére is. Az első alakuláskor 1837-ben s a félbeszakítás után újjáalakuláskor 1862-ben mutatkozott számarány: a költők — s széptani írók — és a mindkét irányban munkások között az újabb választásoknál elvesztette egyensúlyát s társaságunk ezt észrevéve és átlátva, az évenkénti sajnos vesztesékekkel (mert a halál hatalma soha sem változik s munkájába soha bele nem fárad) megüresedő helyek betöltésére oly szabályt állapított meg, mely most talán inkább, mint valaha szükséges egyensúlyt ismét helyreállítandja. Ez irányban tett első kísérletünkről ma adunk számot, sikerét a jövőendő fogja igazolni.

Régierekről emlékezni — kezdtem beszédemet s azzal akarom be is fejezni. Bár én is már régiek közül való vagyok, harmadmagammal az 1860-asok között, van egy társunk még a legrégiebbekből, olyan, a ki a Kisfaludy-Társaság első megalakulása idejéből való. A Kisfaludy-Társaság születése napján, 1837 február 6-án tartott alakuló gyűlésében, melyet az előzmények előadásával Toldy, akkor még Schedel Ferencz nyitott meg, igazgatóvá az első három évre Fáy András választatván — ők s akkori társaik már rég elköltöztek! — Tóth Lőrincz jegyzővé, bár rendes taggá csak négy év múlva 1841-ben választatott meg, s így e minőségében is már 58 év óta, összesen 62 éve ül sorainkban, annyi nemzedéket látva felvonulni oldala mellett s élve túl. A M. Tud. Akadémiának még régibb, 1836-tól levelező-, 1838-tól rendes tagja az előbb jogtudományi, most II-ik osztályában; oly sokoldalú s fáradhatatlan munkásságával, működése minden terén elévülhetetlen érdemeket szerezve magának s szépi és tudományos irodalmunknak. Fiatal korában lyrai dolgozatokkal, a Bajza lyrájához rokon Szívhangjaival lépve föl s drámai műveivel az Akadémia pályázatain majd dícséretet, majd tiszteletdíjakat, nem egyszer a teljes 100 aranyos jutalmat nyerve meg; később a jogtudomány terén, értekezésekkel, önálló művekkel, külföldi remek fordításával, végre a törvényhozásban négy ízben mint képviselő, utóbb a főrendiház tagja, a bírói pályán mint kuriai bíró s végre tanácselnök, mindezek mellett sem szünve meg irodalmi munkásságától úgy egyes felolvasásokban, bírálatokban s az ülések tanácskozásaiban, legutóbb még választásaiban is, melyektől még soha sem vonta meg buzgó részvételét. Íro-

dalmi téren sem szünt meg dolgozni s szelleme érett gyümölcseivel kedveskedni. A nyolczvanas években egész kötet epigramma csokraival s koszorújával, olykor csipős, többnyire szelid s érzelmes, mindig eszme-gazdag modorban, mindig formai szépséggel nyerve meg az olvasó tet-szését. Még 1892 márczius 30-án s folytatólag május 25-én *Jubiláris visszaemlékezések* s végre 1894 május 5-én a Kisfaludy-Társaság legelső elnökére, *Jósika Miklóstra való Emlékezések* című terjedelmes, de foly-tonos figyelemmel kísért felolvasásaival tanított és gyönyörködtetett. E sokoldalú s egy gyümölcsökkel, az ágak meghajlásáig gazdagon meg-rakott termőfához hasonló példájával bizonyította a Kisfaludy-Társaság kezdettől fogva megállapított feladatának helyességét, a mit ma is fen-tartani igyekszünk.

Beszédemet e legrégibb, a Társaság létrejöttével egyidejű tagtár-sunk iránti tiszteletünk s annak az óhajtnak kifejezésével, hogy még soká láthassuk sorainkban! — és legújabbán most választott tagtársaink szíves üdvözlésével végzem, és mivel elnökünk ma a felolvasó-asztalt vette igénybe, ez ülést az ő nevében van szerencsém ezennel megnyitni.

II.

BEÖTHY ZSOLT TITKÁRI JELENTÉSE.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG XII. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉSÉN, 1899. FEBRUÁR 5-DIKÉN.

Tisztelt gyülekezet!

A Kisfaludy-társaság, midőn évenként egyszer e díszterembe hívja meg «alapítóit, pártolóit s a magyar szépirodalom minden barátját»: e gyűléseit «ünnepieknek» nevezi, s legalább magára nézve ünnepeknek tekint. De hát kinek vannak szánva az ünnepek dicséretei, ünnepeinek ki az ünnepeltje? Alakulásakor, munkásságának első esztendeiben maga Kisfaludy Károly személyisége, irodalmi életünknek reformátora, nyolczvan év előtti költészetünknek az a nagy «modernje» volt, kinek nevét társaságunk büszkén s e névvel megjelölt kötelességének tiszta tudatában viseli. Az ő modernisége tulajdonkép az idegenben elfogúlt Kazinczynak s a magyarságban elfogúlt ellenfeleinek magasabb fejlődési fokon egyesítésében állott: a magyar szellem érvényesítésében az európai ízlés formái között. Pályájának ez a jelleme, ez a törekvése lett barátainak, s az Aurora-kör utódjának, a Kisfaludy-társaságnak programmjává. Az ő társai, a mi alapítóink, személyiségének még eleven emlékei között, kora elvesztésének fájdalomában, összejöveleiken az első időben őt magát ünnepelték, azután pedig prédikáltak azt, a mit tőle tanultak, és tanulhatnak mindenek. Azóta mindig s így e mai ünnepünkön is voltakép az ő emlékének teszünk tisztességet. Az ő zászlaja alatt, a kidúlt nagyoknak legalább hű követőiül, az ő nevében ünnepeljük a nemzeti és költői eszménynek, a hazafias érzésnek és jó ízlésnek kultuszát, a magyar műszellem fejlődését, melynek irányzásában, támogatásában és terjesztésében társaságunk közel hetven esztendeje tevékeny részt vett. A szellemi erők mértéke, melyet ráfordíthatott, a végzet rendeléséből, időnkint nagyon különböző volt; de az erkölcsieké, hála istennek, mind maig nem fogyatkozott meg. Sem a kegyelet, sem a munkakészség, sem a czéltudatosság; ezekkel haladunk előre célunk felé, a nagy északi művész jelmondatával: «a mint tudunk». Íme, ünnepet ülünk újra s az ünnepek nemcsak a pihenés napjai, ha-

nem a magunkkal való számvetés s a jövőre szolgáló erőgyűjtés napjai is. Az erőnek pedig legbiztosabb és leggazdagabb forrása: a magunkkal való számvetésnek megnyugtató eredménye.

Megnyugtató-e ez a mi számvetésünk és számadásunk, melylyel társaságunknak legutóbbi életévét magunk elé idézzük? Igyekeztünk-e méltó utódai lenni Kisfaludy Károlynak és körének? Értjük-e az idők távolából hozzánk rezgő szavakat, követjük-e a nagy árnyékok világából feltűnő újjak intését? Meg tudtuk-e őrizni híven hagyományainkat, melyeket sok évtized munkája, sikerei, fejlődése, dicsősége szentesítettek? Ápoltuk-e s helyes irányban értékesítettük-e a kapcsolatot az élettel s a nagy magyar közönséggel, azt az összeköttetést, melynek mintául szolgáló régi aranykapcsai magának a mesternek munkái. Szabad legyen e részben arra a nemcsak megnyugtató, hanem biztató jelenségre utalnunk, hogy közönségünk áldozatkész érdeklődését, rokonzását céljaink és munkásságunk iránt ez évben is ébren tudtuk tartani. Alapítványaink száma, országosan gyászolt tagtársunknak, Horvát Boldizsárnak, 1000 frt hagyományán kívül a következők adományaival gazdagodott: a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól 200 frt, Ritoók Zsigmondnétól, Balaban Adolftól, a budapesti I. ker. áll. s a kisujszálási ev. ref. főgimnázium ifjúsági önképző köreitől 100—100 frt. Köszönetet mondva mindegyiküknek, hálával kell megemlékeznünk törvényhozásunknak arról az 1500 frtnyi adományáról, melylyel társaságunk munkásságának egyik legrégibb és legnagyobb fontosságú ágát: népköltési gyűjtéseinket és kiadásainkat támogatta. Fennállásunk óta ez a legelső adomány, melylyel működésünk országos segélyben s ezzel elismerésben részesül. Kezdeményezőjét és eszközlőjét, közmívelődésünknek lángoló buzgalmú vezérét, dr. Wlassics Gyula kultuszminiszterünket, elhatározásában, mint mindig, ez alkalommal is a magyarság lelke vezette; e lélek legtisztább és legjellemzőbb művészi termékeinek megmentésére nyújtott, talán az utolsó órában, segédkezet, hogy a megmentett emlékek ugyane lélek erősödésének és további fejlődésének legyenek tényezőivé. A segélyösszegeből már az idén három ifjú bűvár kutatta át a Dunántúlnak kevésbé kiaknázott vidékeit: Bartha József, Vikár Béla és Sebestyén Gyula; magukkal hozott gyűjteményeik nemcsak jelenkori, de ősi népköltészetünk emlékei által is becsesek s megjelensökkor kétségkívül gazdagodására fognak szolgálni irodalmunknak. Ugyanez alaphól támogattuk Bartalus István társunk élete fő munkájának, a magyar népdallamoknak befejező, hetedik kötetét.

A közérdeklődést, alapítványaink gyarapodásán kívül, hónapról-hónapra volt öröndetes alkalmunk tapasztalhatni felolvasó ülésein, melyeket kivétel nélkül nagy és díszes közönség jelenlétében tar-

tottunk. Ez üléseken tagjaink következő dolgozataikat mutatták be. Ábrányi Emil: *Rostand Cyrano de Bergerac*-jának egy részlete; Ágai Adolf: *Gyermeklevelek*; Bársony István, székfoglalóul: *Zahráj*; Bevezik Árpád: *Himfy dalai* című színművének előjátéka; Dalmady Győző: *A kivágott erdő, Csepel szigetén, Bucsú a nagykovácsi erdőtől, Házassági évforduló, Vármegyeháza*, költemények; Hegedűs István: *Kisded hajlék*, eredeti költemény s Janus Pannonius *Szelek versenyé*-nek műfordítása; Heinrich Gusztáv: *A legelső lovagregény*; Herczeg Ferencz: *Apa*, elbeszélés és egy részlet a *Pogányok* című történeti regényből. Kozma Andor: *A czégér meg a bor*, szatira s Salus Hugó négy költeményének fordítása; Léway József: *A hőforrásoknál* című cyclusból hat költemény; Péterfy Jenő: *Aeschylus*; Radó Antal: három eredeti vers és a Sahnáme *Feridun és fiai* epizódjából műfordítás; Somló Sándor: székfoglalóul a *Szerelem* című tragédiának egy felvonása; Vadnay Károly: *Baross Gáborról* és emlékbeszéd *Zichy Antal* fölött; Vargha Gyula: *Tinódi halála, Tersato, A gyermek, Bezerédi* eredeti költemények s fordítottak *Leconte de Lisle*ből három, *Sully Prudhomme*ből egy; *Zichy Géza* gróf: *Roland mester* opera szövege és *Hottonné*, költői elbeszélés. Hallottunk e szerint tagtársainktól 34 költői és 9 prózai előadást.

Vendégekül láttuk felolvasó asztalunknál a következő hat író-társunkat, 3 kötött és 3 kötetlen előadású dolgozattal: Berzeviczy Albert: *Római benyomások*; Farkas Dezső: *Goethe utolsó szerelmei*; Lenkei Henrik: *Kain halála*, drámai költemény; Vértesi Jenő: *Tarnócziné*, költői elbeszélés; Vikár Béla: a *Kalevala* 11 runájának fordítása; *Zichy Mihály*: *Vasárnapi puskások*. Múlt évi üléseink tárgysorát tehát 37 versben és 12 prózában írt, összesen 49 előadás képezte, közöttük 11 műfordítás. Az eredeti munkálatok közül lírai költemény 16, elbeszélő 5, szatirikus 1, drámai 4; prózai elbeszélés 5, irodalom- és művészet-történeti tanulmány 4, emlékbeszéd 2.

A felolvasások sora, pusztá czímeik jegyzéke is eléggé bizonyosságot tehet a körről, melyben mozogtunk, s az irányról, melyben haladni törekedtünk. A magyarság szelleme és a műveltség szelleme: ez vezett és lelkesített bennünket, ez a kettős jelszó, mely nemzeti életünk minden igazi győzelmének zászlaján ragyogott. Üléseink tárgysoraiban épen úgy szem előtt tartottuk, mint kiadványaink megvalogatásában. Alapítóink számára közrebocsátottuk a már tavaly megígért öt kötetet, összesen 110 ívnyi, tehát a rendes ívszámot több mint kétszerte meghaladó terjedelemben. Kiadtuk Léway József *Költeményeinek* újabb gyűjteményét, magyar talaj virágainak édes bokrétáját; *Őszi hajtás* címen Berczik Árpád rajzainak jókedvtől áradó kötetét; végül Eliot

György legnagyobb, leggazdagabb kompozícióját, a firenzei renaissance kezdetének megrázóan tragikus képét, a *Romola* három kötetében. Erre az esztendőre pedig meg fogjuk indítani rég tervezett és munkába vett nagy gyűjteményes műfordítói vállalatunkat: a *jelen század francia lírájának* két kötetes anthológiájával, melyben legjelesebb műfordítóink vettek részt s a melyhez Haraszi Gyula írt egy egész kötetnyi tanulságos és avatott tájékoztatást. E három kötettel egyszerre fogjuk szétküldeni Évlapjaink XXXII. és XXXIII. kötetait, melyek sajtó alatt vannak.

Íme munkálkodtunk, «a mint tudtunk»; de, fájdalom, régen értünk esztendőt, melyben munkálkodó kezünket oly gyakran állította volna meg új meg új veszteségeink gyászos híre. Mindjárt az évnek legelején vesztettük el levelező tagjaink sorából Sayous Edét, nemzetünk egyik legrégibb és legtudósabb francia barátját, azon kevesek egyikét, ki nemcsak szeretett, hanem ismert is bennünket. Megtanulta nyelvünket, ismételve megfordult közöttünk s a jeles történelmi munkák sorával, mintegy Thierry Amadé utódeként, fáradozott rajta, hogy abba a gyöngéd kötelékbe, mely őt hozzánk fűzte, művelt honfitársainak minél szélesebb körét vonja be. Elvesztettük rendes tagjaink közül, épen a természet ébredésekor, ennek a természetnek hű és megáldott fiát: Abonyi Lajost, ki falusi életének idilli elvonultságában hallgatta, csak hallgatta a magyar nép szívének dobogását, míg végre megértette, s költői szívvel hallgatván, megértette egyszerű drámáinak mély költészetét, mint kevesen. Az ő népi novellája nem naturalista, hanem igaz és költői. Ezt a hangot már fojtogatják, ezeket a képeket már homályosítják az idők; de ő hagyott néhány kitünő elbeszélést, melyek nemcsak őrizni fogják emlékét, hanem minden igaz költészet erejével meg is fogják őrizni. A nemes kötelességérzetnek, vagy inkább a nemes-ség régi kötelességérzetének kedves példájául itten dolgozott közöttünk Zichy Antal, kit szintén el kellett siratnunk. Egy hosszú élet minden munkáját a közügynek szentelni, minden igény nélkül; az ifjúkor ábrándjaitól a bölcsesség hajló koráig áldozni a műsáknak, minden hiúság nélkül, tisztán a szív nemes gyönyöréből: mily ritka és nehéz példa az ő pályája! Mi sem jellemzi egyszerűbben és találóbban, mint mind halálaig kitartó hűsége ifjúságának néhány eszméjéhez, érzéséhez, barátjához és nagyságához. A kockáztatni semmit, de áldozni mindent kész hazaszeretet; a népnevelés első rangú fontossága nemzeti életünkben; a művészet és költészet hódoló szeretete: íme eszméinek legbensőbb híve; mestere: Fáy András, bálványa: Széchenyi István. Maradjon közöttünk tanítónkúl a hű és nemes tanítvány emléke! Elvesztettük Szász Bélát is, a családi élet és bölcselkedés jeles költőjét.

jét. A nagy gondolatokkal vívódás a lélek nyugalma érdekében: ez volt életének, bölcseletkedésének és költészetének tartalma és célja; ideálja Longfellow, kinek műveiből egy kötetnyit fordított társaságunk számára. Sok szép költeményt írt; de életének és tanulmányainak órái sokszor nehéz órák voltak. A vívódás korán emésztette föl erejét s a keresett nyugalmat csak a sírban találhatta meg. Férfikora daczára, java erejében hagyott el bennünket Arany László is, kinek emlékét az utánam következő szónok lesz hivatta megillető tisztességében részeshíteni. Megilletőben, mondom, már csak azért is, mert senki sincs közöttünk és alig volt elődeink között is, kinek egész költői pályája annyira társaságunk körében született, fejlett és maradt volna, mint az övé. Ez a költői pálya, fájdalom már régebben megszakadt, régen, mielőtt elindult volna az ő atyja után. De mégis, a gondviselésnek ama ritka választottjai közé tartozik, kiknek csak pályája mutatkozik megszakadtnak: az emlék, a költői örökség, melyet maga után hagyott, ép, egész és kiváló becsű. Keveset szólt, de a mit mondott, abban hálásan és elragadtatva érezzük a magyar lélek őseredeti páthosának, szatirájának, humorának, arany-szavait; elhallgatott, de már akkor, a mikor ezek az intő és lelkesítő, tréfálkozó és elragadó szavak eljutottak a magyar lélek hangtartójába. Végül el kellett kisérnünk utolsó útján Horvát Boldizsárt, Deák Ferencznek jellemre és tehetségre egyaránt méltó utódját az igazságügyminiszeri széken. Kettős kapocs is fűzte hozzánk: az egyik szónoki művészete, melylyel Kölcsey egyik utolsó tanítványaként állott parlamentünkben; a másik költői kedve, melylyel a magyar politika és a magyar költészet szoros kapcsolatának ősi hagyománya testessült meg benne. Áldás emlékekre s legyen áldás az ő emlékek mi-rajtunk!

Üresen maradt helyeiket jelen közgyűlésünkön, február 1-jén töltöttük be, öt érdemes írotársunkat szólítván Kisfaludy Károly zászlaja alá: Alexander Bernátot, a magyar közönségnek hosszú idő óta egyik legjelesebb és legmélyebb oktatóját jó ízlésre, helyes gondolkodásra és nemes cselekvésre; Ambrus Zoltánt, a modern irodalmak avatott ismerőjét, kiváló stilsztát és finom elbeszélőt; Berzeviczy Albertet, a magyar közmívelődés egyik leghivatottabb és leglelkesebb vezérét s a műveltség- és művészettörténet kiváló képviselőjét; Jánosi Gusztávot, kit munkás elvonultságából két halhatatlan ajánlója vezet közénk: Milton és Tasso; végre az új magyar, de igazán magyar lira erős ifjú tehetségét, Szabolcska Mihályt. Levelező tagsággal kívántuk még elismerésünket kifejezni Brábek Ferencz, prágai egyetemi tanár iránt, ki évtizedek óta a legbuzgóbb és sikeresebb tevékenységet fejt ki hazája nyelvén irodalmunk ismertetése körül. Legyenek mindnyájan szívából

köszöntve körünkben, hova őket nemcsak érdemeik megtiszteléseül, hanem munkánk társaiul híttuk.

E nemzeti munka társaiul, mely a jövő építésén fárad, de a múlt alapján, egyesítve a kegyeletet és bírálatot, a tanulmányt s az ihlet kultuszát. Igen, a kegyeletet is, mely tulajdonkép életre hította társaságunkat. Ebben ismerjük, érezzük és ápoljuk nemzeti érzésünknek s vele nemzeti műveltségünknek leghatalmasabb tényezőjét, másfelől pedig azt a mérséklő erőt is, mely a hamarkész új elméletekkel és divatokkal szemközt gyakran védelmezi nemcsak a hagyománynak, hanem a jó ízlésnek jogát is. Ezzel a kegyelettel jelentünk meg ez idén, emléktábla és szobor-leleplező ünnepélyeken, Vajda Péter vanyolai, Garay János szegszárdi, és Szarvas Gábor adai szülőháza előtt, a debreczeni színeszetnek száz- s az erdélyi uniónak ötven éves jubileumán. Ezzel vettünk részt a márczius 15-diki budapesti Petőfi-ünnepen. És ezzel a kegyelettel gondolunk rá ma, a félszázados fordulón, midőn halálának emléke árnyékként vonul át dicsőségével tele lelkünkön. Vére a vérünkéből, lelke a lelkünkéből: élt-e valaha valaki a haza határai között, kit inkább a magunkénak dicsérhetnénk és gyászolhatnánk, mint ő? «Mint a sas!» mondja az olasz s a renaissance legnagyobb lángelméjére gondol. «Mint a sas!» Szállhat-e e szavaknál másra, legelőször és legkivált, a mi képzeletünk, mint reá, ki szürkén kelt ki fészekéből, büszkén és erősen bontotta szárnyait s szédületes gyorsasággal szédületes magasba emelkedve tűnt el a fény birodalmában. De csak személyes életére nézve. Mert a segesvári veszített csata elesett katonája a magyar szellemnek, melynek érzésvilága benne jelent meg eleddig legtisztábban, leggazdagabban és legfényesebben, győztes hódítójává lett a kerek világ. Halálával új élete kezdődik, melynek immár betelt első félszázada arról biztosít, hogy ezt az életet bátran beleképzelhetjük még sok jövő század világába. A gondviselés pedig, a ki megajándékozott vele, adja meg azt is, hogy mikor majd a jövődő távolában az egész emberiség örömeül folytatni fogja életét: éljen még akkor itt egy nemzet, boldogan és nemzetül, melynek ő nemcsak öröme, hanem dicsősége is.

III.

BEÖTHY ZSOLT POHÁRKÖSZÖNTŐJE

CSATÓ PÁL EMLÉKÉRE,

MELYET A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1899. FEBRUÁR 5-IKI LAKOMÁJÁN A GYULAI-SERLEGGEL
MONDOTT.

Tisztelt társaság!

Egy kissé elborulva szólalok meg, mikor e perczen visszagondolok ennek a serlegnek történetére, melynek terve, alig egy pár esztendeje, kettőnk lelkében született meg. Kettőnk közül — Zichy Anta! elhalálózván — ma már egyedül vagyok.

A serlegnek, a mint felírása mutatja, mi azt a rendeltetést szántuk, hogy évenként egyszer, ünnepi lakomáinkon, szeretett és tisztelt elnökünk egészségére ürítsük. Ezért irattuk fel reá: «Gyulai-serleg. Egészségére minél tovább, emlékére minél később.» Elnökünk azonban más rendeltetést szánt neki: azt, hogy minden közgyűlési lakománkon valamelyik társunk ezzel a serleggel kezében emlékezzék meg társaságunknak egy-egy régi, munkás tagjáról; ujítsa fel, állítsa szemeink elé emlékét, s minthogy a mult időknek nincs olyan mozzanata, a melyből a jelen ne tanulhatna, igyekezzék az ünnepeltnek pályájából tanulságot vonni a jelen számára, a mi számunkra.

Elnökünk e gondolatában nemcsak gyengédség, hanem egy hagyományos magyar mozzanat is van: az ősmagyar életből maradt szokásra emlékeztet. Mielőtt a magyar gazda innék, kiönt valamit poharából: Igya meg a föld! Áldoz a földnek és áldoz azok emlékének, a kik már a földéi.

Ma a sor egy oly társunkon van, a kinek neve már réges-régen nem forog közszájon: Csató Pálon. Ő a Kisfaludy-társaságnak második halottja. Az első: Kölcsey Ferencz. Csató Pálon, a kinél a maga korában kevés író aratott több és melegebb tapsot, kevés író hódított meg több és tisztább szívet, kevés író védte eszméit, gondolatait, támadta ellenségeit nagyobb hévvel és nagyobb szenvedéllyel, több tanulsággal és — szerencsétlenebbül.

Csató novellairó volt és drámaköltő, nyelvész és kritikus, különösen pedig újságíró. Egész egyéniségét, lelkületét két vonás jellemzi: az elmésség és a szenvedély. Egész irodalmi tevékenységében, annak minden ágában e két tulajdonságával tűnt ki. Nem írói jellemrajz a czélja e felszólalásnak; nem akarom hosszasan fejtegetni, hogy Csató írta Kármán után az első magyar novellát, a mely a szív mélyebb és hevesebb szenvedélyeinek igaz hangját szólaltatja meg; hogy az első drámát, az első vígjátékot írta, mely a finomabb és elmésebb társalgó nyelvet hozta a színpadra. Mindezekről *A fiatal házassok-ról*, *A szerelemmel nem jó játszani-ról*, *A tolvaj-ról* stb. ma már keveset tudnak s egy novellának, egy vígjátéknak érdemeiről, jó tulajdonságairól jellemrajzban is, nemcsak toszttban igazi nehéz fogalmat adni.

De volt Csató működésének egy ága, a mely ha maradandóbb nyomokat nem is, de maradandó emléket hagyott hátra. Ez szenvedélyes állásfoglalása volt az irodalomnak, az akadémiának, a Kisfaludy-társaságnak és a nemzeti színháznak akkori hatalmasai, az úgynevezett triumvirátus ellen. A motívum, melyből ezt a harczot megindította, kétségkívül személyes motívum volt; a küzdelem az elkeseredett ember harcza volt, de utolsó gondolatáig, utolsó szaváig a tanult és művelt ember hangján. A mellett egy embernek a harcza, kinek végzetes állásfoglalásához szolgáltatathatott pszichológiai motívumot az a keserű mellőztetés, úgyszólván eldobatás, a melyben részesült, a ki talán ebből a pszichológiai motívumból kifolyólag, mégis abban gyökerező igaz meggyőződésének erejével és hevével küzdötté végig a szerencsétlen harczot. E harcz azok ellen folyt, kikre ma mindnyáján büszkék vagyunk, a kik nemcsak a Kisfaludy-társaságnak, nemcsak a magyar irodalomnak, de az egész magyar nemzetnek úgyszólván dicsőségei, a kiknek neve minden ajkon él, holott Csatót nemcsak minden szív, de majdnem minden elme elfelejtette. És mégis, egy szemernyi igazságnak az elemét ebben a szenvedélyes harczban az ő részén találjuk: A hatalmasnak, akár a politika hatalmása, akár a szellemi életé, hatalmával visszaélni nem szabad.

Sokkal dusabb, sokkal frissebb azoknak a dicső nagyjainknak koszorúja, a kik ellen Csató küzdött, hogysem el ne merhetném mondani, vagy attól kellene tartanom, hogy tiszteletlenül vagy méltatlanul érintem ezt a koszorút, mikor azt mondom: Csató sokat szenvedett. Szinte megindulok, mikor magam elé képezem ezt a rendkívüli tehetségű, rendkívüli műveltségű embert, a nyomorral, a betegséggel, magáért és családjáért küzdve s nem találva támogató kart, segítő kezet azok részéről, a kiknek méltó szellemi testvére volt. Megindulok, mikor aranyserleget kell emelnem annak az embernek emlékére, a kit sorsa és sorsának intézői csak ürmőpohárból itattak addig, a míg ő a magyar

közönségnek kevés, de becses irodalmi dolgozataiban aranyserlegből szolgált.

Kritikus volt még pedig a legjavából, a legtanultabbjából, a legelmésebbjéből s a legszenvedélyesebbjéből. De az ő kritikai pályájának emlékét nemcsak az akkori hatalmasok ostromlása őrzi, hanem őrzi más is. Azt hiszem, a kritikusnak nem az a legnagyobb dicsősége, hogy a tehetetlenséget visszautasítja a homályba; sokkal nagyobb az, hogy a tehetséget kísérgéli a homályból. Csató ilyen értelemben is kritikus volt, mert az első kritikai magasztaló szó, a mely egy feltűnést akkoriban nem keltett szépirodalmi közlemény, egy fiatal író kísérlete felől megjelent, az a kritikai közlemény, a mely egy regénytörredék írójának nagy jövőt jósolt a magyar irodalomban, a mely észrevette, bár a magyar horizon szélén akkor még csak legelső sugara szökött fel, Kemény Zsigmondnak nagy szellemét, — Csatótól eredt.

De hol marad a tanulság, a melyet pályájából le akartam vonni?

Ez a tanulság nem más, mint hogy ő, a ki életének utolsó esztenéit hirlapírói munkásságban töltötte, e munkásság legjelentősebb ágának az irodalmi kritikát, az irodalomnak a hirlapírásban való lelkiismeretes, lelkes, tiszta s odaadó képviselését tartotta. Ehhez maradt hű úgyszólván utolsó leheletéig. A *Hírnök*-nek irodalmi szemléi Csatónak legnevezetesebb cikkei; s midőn ma a hirlapírás és irodalom annyira távolodnak egymástól, hogy céljaikban és törekvéseikben — bár nem vallják meg — szinte egymás ellen működnek: akkor Csató pályájának e mozzanata igen megszívlelendő és fontos tanuságot szolgáltat. Az íróknak is, hogy becsüljék meg a sajtót; a hirlapíróknak is, hogy becsüljék meg az irodalmat, mert Csató hirlapíró is volt és a mit legtöbbre becsült, az irodalom volt. A hirlapirodalom és az irodalom szövetségének példáját látom Csató emlékében és pályájának ezt a mozzanatát óhajtottam jelen korunk elé tanulságul felidézni akkor, a mikor ennek az eszmének, az irodalom komoly megbecsülésének, e megbecsülés egész életen át való kitartó és rendületlen képviselésének példányképét, a mi szeretve tisztelt elnökünket ezzel a pohárral és Csató emlékével éltetem.

IV.

HEGEDÜS ISTVÁN BESZÉDE,

MELYET A PÁPAI JÓKAI-KÖR ÁLTAL VAJDA PÉTER EMLÉKÉRE 1898. MÁJUS 15-ÉN
PÁPÁN RENDEZETT ÜNNEPÉLYEN A KISFALUDY-TÁRSASÁG NEVÉBEN MONDOTT.

Periklesz remek sírbeszédében, melyet a peloponneszoszi háború első évében elesett bajnokok fölött tartott, örök igazságot mondott ki, midőn kijelenté, hogy a nagy emberek sírja nem az, mely hamvaikat takarja, hanem az egész föld; emléküket nem a sírirat, de az emberek emlékezete őrzi. Periklesz fenséges gondolatát tovább fűzöm, hogy igazán kifejezzem azt, a mit e perczben érzek. Nagy emberek szülőháza sem az, melyben először pillanták meg a napvilágot, de a hálás nemzedék szive, melyben újból meg újból születnek és pedig nem gyámoltalan, szólni nem bíró csecsemőnek, de beszédes ajkkal, igazság hirdető igékkel, buzdító lélekkel, lángoló honszerelmökkel, nemes aspirációikkal, a halál által megszakított törekvéseikkel, félbehagyott munkásságaikkal, ki nem elégitett reményeikkel.

Ki *Vajda* Péter tudományos és költői munkáit tanulmányozza, hihetetlenül gazdag gondolatvilágot talál, melyben egy ihletett lélek a természet bűbájos titkaiba hatolva, mindazt a fényt és melegséget, mit a kifogyhatatlan édes anya: az ő rejtélyes *Zat* istennője, kihez ditirambikus ódát ír, az éj magasztos csöndjében, a Bakony zúgó erdejében, a csermely édes csörgésében, a méh halk döngicsélésében, a vihar orgonájában, a mezőkön végig suhanó szellők lágy enyelgésében, vagy a felhők könyeiben fölkelt, a halandók szívében és agyában kifejezni törekszik oly közviszonyok között, mikor a nemzet milliói földhöz kötött rabok voltak, a kiváltságoltak önző közönybe vagy bitor jogok élvezetébe merültek, míg a jobb szívek az uralkodó hatalomtól kovácsolt százados bilincseiket zörgették.

A jobbágyok százados összehalmozódott szenvedése szakad a jobbágy gyermekének szívébe, kit megáldott vagy megátkozott a sors azzal,

hogy kunyhóban szülessék és átérezze mindazt, mit annyiszor ismétél, hogy «a haza és a nemzet csak az előjogozottaké», holott előjog és igazság, föld és menny ellentétben állnak egymással.» Ez az alapérzés, ez a belső hivatás forrása, mely Vajdát, kit mélyreható elméje, bámulatos elemző képessége és széles ismeretköre elsőrangú tudóssá tehetett volna, költővé avatta. A természettudós a természetimádó költőbe olvad bele; de ő a természetben az örök igazság törvényeit kereste és rámutatott arra a másik forrásra, mely az igazság örök kijelentését rejtí magában: a népre, a polgári egyenlőség által egygyé forró nemzeti lélekre. Ha a napot üdvözli, üdvözli a fényt, mely süt, a szegényre és gazdagra egyaránt; ha Mohácsnak éjét írja le, fölzokog honfibúval a megosztott társadalomban találja bukásunk okát; de kérdi: «Hol az éj, melynek az emberi ész nem parancsolhatná: eddig valál, többé nem léssz.»

És ő szellemének erejével egyike volt azoknak, kik a magyar közéletre borult éjnek: a szellemi elfogultság és vakság éjjelének parancsolták: «eddig valál, többé nem léssz.»

A fölvirágzás alapja a polgári egyenlőség. Az ő ritmikus prózában irt «hondalai», az ő «természetbájai», az ő keleti elbeszélései mind ugyanazt a mély részvétet fejezik ki az elnyomott jobbágy, mind ugyanazt a türelmetlen vágyat a haladás iránt, mely a harminczas évek alaphangulata. Szatírája a maradi nemesség rozsdamarta kardját, henyélő tivornyait, mely alkalommal több füstöt ereget ki száján a nemes ingyen, mint a mennyi füst szállhat a kunyhó kéményén, mely után füstpénzt fizet a *misera plebs*, ugyanez érzéstől áthatva, gúnyolja, mint a hogy Vajkoontalája, az ünnepelel brahminlány beleszeret és meghal a *szegény páriáért*. És ha e mély lélek, kiről Erdélyi oly találóan mondja, hogy «bölcsészetének palástjával fedezé az élet rongyait», e hímes palástot ránk hagyta: ma ereklyeként tisztelhetjük, mert a magyar nemzet e rongyokat a nemzeti egység díszes mezével váltá föl, melyben nemzetünk daliás alakját Európa megbámulta.

És ha 1834-ben még csak mint merész álmod fejezi ki, hogy célja «lehozni a világosság fákláját az égből s meggyujtani vele alant az agyakat, magas képeket remekelni elő, hogy gyarló világunk utánuk képződjék, magvakat teremteni, mint az örök erő, hogy az első tavasz langy lehetetével egy új, dicsőbb világ sarjadozzék napra», e tavasz-fuvallat megérkezett.

Ma ez ünneplő gyülekezet fényes tanuságot tesz arról, hogy a nemzeti lélek a világosságot, melynek Vajda egyik fáklagyujtója volt, befogadta és az az üdvözlét, melyet szerencsém van a M. Tud. Akadémia és Kisfaludy-Társaság nevében közös díszök emlékére mondani, bizonyítja, hogy költőnk gyermekkori visszaemlékezését arra a kunyhóra,

melyben «mennyország lakozott a zsupfödél alatt», melyről oly megható alakban mondja: «Magyarország ege ily kunyhóra mosolyog», magunkévá tettük. Igen. Magyarország ege mosolygott Vajda Péter szülőházára. Hogy ez ég ma ragyogással tölti be lelkünket, azért legyen áldott az a nagy nemzedék, melynek ha nem legnagyobb fia volt, de odaadóbb, lelkesebb, hívebb és önfeláldozóbb nem vala egy sem, mint Vajda Péter. Legyen áldott emléke!

V.

PÁLYÁZATI JELENTÉSEK.

1.

A BALLADÁRA HIRDETETT SZÉHER ÁRPÁD-féle PÁLYÁZATRÓL.

A)

A Széher-pályaművek — ezuttal balladák — birálatával engem is méltóztatván megbízni, a negyvenegy pályamű figyelmes átolvasása után, véleményem röviden annak sajnos kijelentésére szorítkozik, hogy ennél meddőbb versenynek alig voltam tanúja a Kisfaludy-társaság körében.

Látszik a művek, vagy inkább csak darabok, tekintélyes számából, hogy az íróknál nem hiányzott az érdeklődés s az igyekezet: de irodalmi színvonalon álló s költői értékű balladával egyikök sem volt képes megörvendeztetni bennünket. Úgy látszik, csaknem mindnyájan abban a véleményben voltak, hogy a ballada nélkülözhetlen kelléke a gyilkosság, öngyilkosság, mérgezés; alig hiányzik ez egy-egy pályaműből: de katasztrófa lélektani indokolását s kifejtését, a megfelelő művészi keretet és összhangot nem találjuk.

Némely pályázó egy füzetkében két-három versével is szerencsét próbál: Így a 2. számúban három darab van az ó testamentomi történetekből, melyekkel más versenyzők is foglalkoznak; a 41. számú füzet egyik darabja Karaffát, a másik Könyves Kálmánt éneкли meg. — Éduáról, a Kun László esetéről három pályamű emlékezik. Csaknem egyenlő értékkel; a három közt mégis a 32. számút, melynek jeligéje: ez ifju gyilkosa vagy — tartom némi figyelemre méltónak, élénk vonásai, gyors menete és ügyes verseléseért.

Ha még valamit fölemlíthetek a tömegből, azok legfőlebb a következők lehetnek: a 11. számú *Mikes búja*, melyben Mikes siratja Rákóczyt elégiai hangon, részben kurucznóta versalakban; a 14. számú *Mikes grófné*, a szabadságharcunkban elesett Mikes Kelemen anyjának aggódása, melynek azonban előadása, a keresve-keresett középhímek miatt

igen is erőltetett; végre a 40. számú: *Megöltek egy legényt* című. Értelmes, népies verselés egy hűtlen asszonyról. Leginkább ajánlja egyszerű hangja és előadása s némi balladai színe.

Határozott dicséretre méltót egyet sem találtam, jutalomra méltót annál kevésbé.

Miskolcz, 1898. november 29.

Lévay József.

B)

Nincs költői műfaj, melyben irodalmunk magasabban állna, mégis újabban alig van elhanyagoltabb műfaj a balladánál. A Kisfaludy-társaság, melynek egyik feladata, hogy íróinknak irányt mutasson, irodalmunk valódi szükségletét tartotta szem előtt, midőn a pályakérdés kitűzésével költőinket ballada-írásra igyekezett ösztönözni.

A külső siker nem is maradt el. Nem kevesebb, mint negyvenegy pályamű érkezett be, némelyik két-három balladával. Sajnos azonban, hogy a belső eredmény annál soványabb. A pályaművek legnagyobb része erőtlen kísérlet, gyöngé szárnypróbálgatás, mélyen az irodalmi színvonal alatt. De azok is, melyek gyakorlottabb tollra vallanak, inkább csak a verselési ügyességgel tűnnek ki, értékesebb költői tulajdonságokat azonban hiába keresünk bennük. Legfigyelemreméltóbbnak a 40. számú *«Megöltek egy legényt»* című pályaművet tartom. Ennek úgy tárgyában, mint hangjában aránylag még legtöbb a balladai elem. A társaság koszorújára azonban ez sem méltó. A jutalom kiadását nem javasolhatom.

Budapest, 1899. január 30-án.

Vargha Gyula.

Teljesen hozzájárulok Vargha Gyula tagtársam bírálatához.

*Ábrányi Emil.**

2.

A VIG KÖLTŐI ELBESZÉLÉSRE HIRDETETT SZÉHER ÁRPÁD-féle PÁLYÁZATRÓL.

A víg költői elbeszélésre hirdetett Széher Árpád-féle pályázat ügyében a magam és a velem együtt kiküldött bírálótársaim, Beöthy

* A bírálók véleménye alapján a jan. 31-diki előzetes közölésen a pályadíj ki nem adása határozottatott el.

Zsolt és Kozma Andor urak nevében a következőkben van szerencsém jelentést tenni:

A pályázatra mindössze 12 munka érkezett be, nagyobbára gyakorlatlan kezdők szárnypróbálgatásai, melyek nem igényelhetik még azt sem, hogy e helyütt bővebben taglaljuk sokféle fogyatkozásukat. Kettő, az «Ezeregyéjszaka» és a «Menyasszonyfutás» című, valamennyire kiemelkedik a többi közül; ezekben van némi ötlet, melyből erősebb tehetség bírt volna valamit formálni, verselésök is ügyesebb a többi pályamunkáénál, de csakis emezeknek rendkívül gyenge volta juttathatta e kettőt is a külön való kiemelés tisztességéhez.

Mindezekből folyólag természetes, hogy a pályadíj kiadását sajnálatunkra nem javasolhatjuk. Mély tisztelettel

*Radó Antal.**

3.

A KISEBB TÖRTÉNETI ELBESZÉLÉSRE HIRDETETT VIGYÁZÓ SÁNDOR-féle PÁLYÁZATRÓL.

Alólirottak, mint a gróf Vigyázó Sándor által adományozott 120 frtos díjjal jutalmazandó történeti elbeszélésre kitűzött pályázat bíráló bizottsága, a következőkben terjesztjük elő erről a pályázatról szóló jelentésünket.

A hat pályamű között egyet találtunk olyat, a mely ha nem is minta-elbeszélés, egészben véve eléggé értékes írói alkotás arra, hogy a pályadíjat szerzőjének megítélhessük.

Ez a mű a 4-es számú.

Czíme: *Ezüst tálak.*

Jeligéje: «A valószínűség az igazság.»

Az «Ezüst tálak» figyelemreméltó elbeszélés. Szerzője tanulmányozta azt a kort, a melybe történetét beléhelyezi; a szereplő alakokat pedig elég jellemzően rajzolta meg. Az elbeszélés hőse Bánffy Dénes, a kit az ellene szőtt összeesküvés — a gyöngye fejedelem rászedésével — kivégeztet. A szerző jól kidomborodó vonásokkal állítja elénk ezt a büszke, hatalmas, jókedvű, de nyers szavával a fejedelem gyarlóságát sem kimélő országnagyot, a ki szereti a nagyúri pompát, meggyőződés-

* E bírálat alapján a január 31-diki előzetes közülsen a pályadíj ki nem adása határoztatott el.

ből a bécsi hatalmat keresi Erdély támaszául s önerejében elbizakodva azt sem látja, ki az ellensége, mert senkitől sem fél.

Nejével és kíséretével olyan ember házában lakmározik, a ki titkos ellensége. Ezen a lakomán ezüst tálakon tálalnak, pedig a fejedelem, a ki külsőségekben keresi a tekintély biztosítékait, úgy akarja, hogy az ezüst tál csakis a fejedelmi asztal kiváltsága legyen. Bánffy Dénes megveszi a tálakat, hogy a fejedelemnek küldje, a ki sógora. De a házigazda Vitéz, a dús ajándékot fondorúl Telekinek adja át, Teleki később, mint a maga hódolatának a jelét, viszi a tálakat a bortól hevült fejedelemhez, épp akkor, a mikor vele a Bánffy halálítéletét aláíratják.

A fejedelemasszony felvilágosítja ugyan a férjét, hogy rászédtek, s kegyelmet eszközöl ki a fogoly Bánffy számára, de a hírnök későn jut el Bethlen várába; Bánffy Dénest akkorára kivégzik ellenségei.

Ez az elbeszélés rövid vázlata.

Szerző élénken írja le Bánffy Dénes utazását Vitézhez s az ott lefolyt lakomát. A vendégek beszédmódjával jellemezni tudja az elénk állított kort. Az elbeszélés hősről világos képet ad. De fogyatkozása a pályaműnek, hogy szerzője az akkor használatos latin szavakat nagyon is sűrűn, túlzottan alkalmazza a párbeszédekben; hibája továbbá az is, hogy az idézett levelekkel, mint történeti tanúságokkal, helyenkint szárazza s hosszadalmassá teszi az egyébként egészében elég érdekes és mozgalmas elbeszélést.

Minthogy ezek a hibák, a pályamű jó tulajdonságaival szemben, nem másíthatják meg azt a véleményünket, hogy az *«Ezüst tálak»* a megjutalmazásra érdemes: mi egyhangúlag úgy ítéltünk, hogy szerzőjének a pályadíj kiadassék.

A többi pályaműről nincs részletesebb mondani valónk. Az igazi történeti alap mindegyikben fogyatékos, sőt a legtöbb mint írói alkotás sem üti meg a mértéket, vagy csak tárcza-színvonalon áll s az elbeszélés magasabb kívánalmainak meg nem felel.

Budapest, 1899. januárius 29.

Vadnay Károly.

Herczeg Ferencz.

*Bárony István.**

* E bírálat alapján a január 31-diki előzetes közölésen a pályadíj kiadása határozottatott. A 4. számú pályamű jelígés levele az 1899. február 5-diki ünnepélyes közölésen felbontatván, belőle Bodrogi Lajos neve tűnt ki.

VI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

Kihirdették 1899 február 5-dikén.

I. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1898-ról): Kivántatik a magyar könyvillustratio története. (Másodszor kitűzetett 1899 január 31-dikén.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyújtásának határideje: 1899 október 31-dike.

II. LUKÁCS KRISZTINA jutalma (1899-re): Kivántatik Petőfi nek mint költőnek jellemrajza, szónoki alakban. (Kitűzetett 1899 január 31-dikén.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 500 frt.

Benyújtásának határideje: 1899 október 31-dike.

III. BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZÍN-MŰVÉSZNŐ JUTALMA: Kivántatik kisebb költői elbeszélés. (Harmadszor kitűzetett 1898 február 1-jén.)

Jutalma 600 frt.

Benyújtásának határideje: 1899 október 31-dike.

IV. SZÉHER ÁRPÁD JUTALOM: Kivántatik egy magyar társadalmi regény. (Kitűzetett 1899 febr. 1-jén.)

Jutalma 500 frt.

Benyújtásának határideje: 1900 október 31-dike.

V. SOMOGYI DEZSŐ JUTALOM: Kivántatik a (Bessenyei föllépteig számított) régi magyar irodalom valamelyik kiválóbb alakjának (például Zrínyi, Gyöngyösi, Mikes) életrajza, legfeljebb két ívnyi terjedelemben, vonzó és tanulságos olvasmányul, 13—15 éves növények számára. (Kitűzetett 1897 február 3-dikén.)

Jutalma 200 frank aranyban.

Benyújtásának határideje 1899 október 31-dike.

VI. IFJ. BOJARI GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR JUTALOM:
Kivántatik egy magyar történelmi tárgyú, prózában írandó kisebb elbeszélés, a mely fél nyomtatott ívtől két ívig terjedhet.

Jutalma a bojári gr. Vigyázó Josefín által elhunyt testvére Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból 120 frt. A jutalom 1899 ápr. 28-dikán adatik ki.

Benyújtásának határideje 1900 október 31-dike.

★

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, a fenn kitett határideig a Társaság titkárához (Arany János-utca 1. szám) küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló bece is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Társaság fentartja magának, hogy azokat Evlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha szerzőjük egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa.

A pályaművek kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

VII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÖTVENKETTEDIK KÖZÜLÉSÉNEK TÁRGYAI

1899. évi február hó 5-dikén.

1. *Szász Károly* másodelnök megnyitó beszéde.
 2. *Beöthy Zsolt* titkári jelentése a Társaság lefolyt évről.
 3. *Arany László emlékezete*, *Kozma Andor* rendes tagtól.
 4. Az év végén, (1898 december 31.), költemény, *Gyulai Pál* rendes tagtól.
 5. *Szerelem*, költemény, *Ábrányi Emil* rendes tagtól.
 6. A rokon, elbeszélés, *Mikszáth Kálmán* rendes tagtól.
 7. Másodtitkári jelentés a lejárt pályázatok eredményéről.
 8. Az új pályakérdések kihirdetése.
 9. Elnöki zárszó.
-

VIII.

KIVONAT

A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1898/99. ÉVI JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

15. Szász Károly és Hegedüs István jelentést tesznek a Külföldi Anthologia ügyéről. Tudatják, hogy a bizottság tagjai a munkát felosztották maguk között s kérik, hogy a közreműködésre hívó felszólítás, melynek szövegét bemutatják, küldessék szét a Társaság tagjai között.

A jelentés tudomásul vétetik s a felhívás kinyomatván, szét fog küldetni.

18. Elnök előadja, hogy Kiss Ödön sátoraljaujhelyi ügyvéd, Bártfay László unokaöccse, a magyar tud. Akadémia elnökének megküldte nagybátyja, Bártfay László arczképét, Barabás Miklós aquarelljében, hogy e kétszeresen becses emléket — nehogy egykor avatatlanok kezébe kerüljön — az Akadémia, vagy más közintézetünk őrizze meg. Báró Eötvös Lóránt, a magyar tud. Akadémia elnöke, válaszában a Kisfaludy-Társaságot jelölte meg, mint a melynek ereklyetára legalkalmasabb hely az ily irodalmi vonatkozású emlékek megőrzésére. Kiss Ödön úr ebbe készségesen beleegyezett, sőt Bártfay Lászlóné arczképét is felajánlja társaságunknak.

Bártfay László, mint az Aurora-kör tagja, Kisfaludy Károly barátja s társaságunk egyik alapítója, bizonyára megérdemli kegyeletünket. Neje szintén nevezetes szerepet játszott a harminczas és negyvenes évek irodalmi életében. Toldy Ferencz nagy dicsérettel emlékezik meg e nő kiváló tulajdonságairól. Szalonja valóságos irodalmi központ volt, találkozója az akkori nevezetes férfiaknak. Ott történt — a háziasszony közreműködésével — Kazinczy és Kisfaludy kibékülése. Vörösmarty ott szokta fölolvasni költeményeit, Bajza pedig polemiáit. Kölcsey is, ha feljött, sokszor megfordult ott.

Elnök indítványozza: fogadjuk köszönettel Kiss Ödön úr ajándékát és ajánlatát s helyezzük el mindkét arczképet ereklyetárunkban.

Elnök indítványa egyhangú helyesléssel fogadtatik.

19. Másodtitkár jelenti, hogy a Petőfi-ünnep rendező-bizottsága

meghívta társaságunkat a márczus 15-iki ünnepélyre, melyen az elnökség egy része s a Társaság számos tagja meg is jelent.

Tudomásul szolgál.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 márczius 30-iki jegyzőkönyvéből.)

29. Somló Sándor r. tag, székfoglalóul felolvassa «Szerелеm» című tragédiájának első felvonását.

Elnök Somló Sándort, mint széket foglalt új tagot következő szavakkal üdvözli:

«Alapszabályaink 20. szakasza értelmében van szerencsém át-nyújtani Önnek tagsági oklevelét.

Önt a drámai költészet terén kifejtett buzgó munkásságáért választotta tagjává Társaságunk, mely Kisfaludy Károly nevét viseli, a magyar drámairodalom megalapítójáét. Kisfaludy halála óta nem egy költő és kritikus hirdette, elméletben és gyakorlatban, hol a költői, hol a színi hatás elvét, és a költői hatás gyakran a lyra és retorika túltengésévé vált, a színi pedig színpadi mesterkedéssé. Csak egy jogos hatás van: a drámai, mely teljesen összeolvasztja a költői és színi hatás elemeit.

Törekedjék Ön is, tisztelt Tagtárs, ez eszmény felé és kövesse siker munkásságát.

Még egyszer üdvözlöm Önt a Kisfaludy-Társaság nevében.»

Somló Sándor r. tag igéri, hogy igyekezni fog a Társaság kitüntetését megérdemelni.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 április 28-iki jegyzőkönyvéből.)

34. Gyulai Pál elnök Abonyi Lajos és Zichy Antal r. tagok halálát a következő beszédben jelenti be:

Tisztelt Társaság!

Múlt ülésünk óta két újabb veszteség érte Társaságunkat: április 28-án Abonyi Lajos r. tagot ragadta ki a halál sorainkból, május 19-én Zichy Antal r. tagot.

Abonyi 1867 óta tagja Társaságunknak s egy regényt is adtunk ki tőle 1864-ben, *A mi nótáink*-at. Először külföldi tárgyú regénnyel lépett fel, de csakhamar a magyar élet rajzához tért s ebben haláláig megmaradt. Buzgó gyűjtője volt a népdaloknak, kézirati gyűjteményéből számos dalt és balladát közölt Társaságunk újabb népköltési gyűjteményének első kötete. Résztint mint falusi gazda, résztint mint népdalgyűjtő, mindinkább belemélyedt a népelet vizsgálatába, s regényeit, elbeszéléseit, népszínműveit e gazdag forrásból merítette. Olykor egy-egy népballadából szötte ki elbeszélését vagy népszínművét, körülményes részletrajzzal bővítve ki az egyszerű cselekvényt. Művei nem annyira a szerkezet és jellemrajz művészetével hatottak, mint inkább a tapasztalatok és benyomások gazdagságával és frissességével. Olvasott író volt és népszínművei számos előadást értek. Mihelyt halála hírért vette az elnökség, a társaság nevében kszorút küldött koporsójára, s fölkérte Ágai Adolf r. tagot, hogy a temetésnél képviselje Társaságunkat, a ki készségesen teljesítette a megbízást s a sírnál a Társaság nevében gyászbeszédet mondott.

Zichy Antal szintén Társaságunk régibb tagjai közé tartozott. Az irodalomban a negyvenes évek elején lépett föl néhány költeménynyel és utirajzzal, de a politikai mozgalmak csakhamar magokkal ragadták, Somogy megyében fejtett ki élénk munkásságot s 1848-ban mint képviselő előbb Pesten, majd Debreczenben vett részt a közügyekben. A forradalom után félben hagyott irodalmi tanulmányaihoz fogott, a római klasszikusok vonzották, különösen Cicero és Horatius voltak kedvencei, ez utóbbiról tanulmányt is írt, fordította satiráit, sőt maga is írt néhány satírárt, melyeket üléseinken olvasott föl. Angolország történetével is foglalkozott s egy pár tanulmányon kívül három angol történeti drámát írt, melyek egyike akadémiai pályadíjat nyert.

A hatvanas években újra részt vett a politikai küzdelmekben, mint képviselő és publicista. A Deák-párt híve volt s beszédeivel, czikkeivel röpirataival érlelni igyekezett a kiegyezést s midőn a miniszterium megalakult, ő volt a népoktatási törvény előadója és b. Eötvös fölkérte, hogy mint a főváros első tanfelügyelője, ő léptesse életbe a szentesített törvényt. Így lett ő tanfelügyelő és buzgó harczoa irodalomban és társadalomban később is a közoktatási ügynek. Élete utolsó évtizedét a Széchenyi emlékének szentelte. Kiadta naplóit, uti rajzait, leveleit, még össze nem gyűjtött kisebb műveit, végre megírta életrajzát, egyszóval valóságos megalapítója lett a Széchenyi-irodalomnak.

Lukács Móriczon kívül senkire sem illett annyira a «Literary gentleman» elnevezés, mint Zichy Antalra, csakhogy a míg Lukács Móricz néha évekig magányba vonult, Zichy Antal folytonos tevékenységben töltötte életét. Nem politikai és írói becsvágy lelkesítette, hanem kötelességérzet, melylyel a közügynek tartozni vélt. Mindenütt megjelent, hol üres helyet tölthetett be vagy másoknak példát adhatott. Újkori műveltségű ember volt, de a régi táblabiróból megmaradt benne a nobile officium cultusa: a közügynek élni díj nélkül. Társaságunknak nem volt buzgóbb tagja mint ő, szorgalmasan látogatta üléseinket, híven eljár mindennemű megbízatásban, mint a gazdasági bizottság tagja örökösödött vagyonunk felett, s alapítványai- és adományaival, növelte alaptőkénket. Áldott legyen emlékezete!

Temetésén testületileg vettünk részt s koporsójára a Társaság nevében koszorút tűztünk.

Tisztelt társaság, indítványom, hogy mind Abonyi Lajos, mind Zichy Antal halálán érzett fájdalomunkat fejezzük ki jegyzőkönyvileg; a bánatos özvegyekhez intézzünk részvétiratot; gondoskodjunk a fölöttük tartandó emlékezésedekről, egyszersmind kérem az eddigi elnöki intézkedésnek jóváhagyását.

Abonyi Lajosnak és Zichy Antalnak, a Társaság buzgó és nagyérdemű tagjainak elhunytá mély fájdalommal vétetik tudomásul; az elnökségnek mindazok az intézkedései, melyekkel elvesztett jelesein végtisztessége alkalmával a Társaság gyászának kifejezést adott, jóváhagyólag tudomásul vétetnek; az özvegyekhez részvétiratok intéztetnek s emlékezésedekről gondoskodás fog történni.

35. A titkár bemutatja Wlasics Gyula, vallás- és közoktatásügyi

miniszternek f. é. április 25-én 24,390 sz. a. kelt leiratát, melyben a Társaságot arról értesíti, hogy «népköltési gyűjtésekre s azok kiadására» a f. évre 1500 frtot engedélyez.

Az adomány hálás köszönettel fogadtatik, mely a miniszter úrnak levélben is tudomására fog hozatni.

37. Olvastatik a pápai Jókai kör elnökségének meghívója a május 15-én Pápán és Vanyolán rendezett Vajda Péter ünnepre. Az elnökség a Társaság képviselétével Hegedüs István r. tagot bízta meg, ki eljárásáról rövid szóbeli jelentést tesz.

A meghívó s Hegedüs István r. tag szíves készsége, melylyel az ünnepélyen a Társaság nevében résztvett, köszönettel vétetik tudomásul.

38. Olvastatik a kolozsvári tud. egyetemi kör meghívója a május 30-iki félszázados Unio-ünnepre.

A Társaságnak az ünnepen való képviselésére Szász Károly másodelnök kéretik fel.

42. Az ülészártta alakulván, a titkár, Szüry Dénes r. tag közlései alapján ismerteti azt a keretet, melyben az 1900-iki párisi világkiállítás magyar biztossága az irodalmi és közművelődési intézetek bemutatását tervezi. A bizottság tervének az alapgondolata, hogy a magyar művelődési élet társulati intézményeiről és ezeknek működéséről lehetőleg szemléletes alakban: szobrokkal, képekkel s a legnevezetesebb kiadványokkal nyújtson képet, mely alkalmas legyen a kiállítás felületes látogatóira is benyomást tenni.

A Társaság helyeslővén a biztosság tervét, késznek nyilatkozik arra, hogy feladatának és munkásságának ily természetű bemutatásában a rendelkezésére álló tárgyakkal és eszközökkel részt vesz. Óhajtaná nevezetesen kiállíttatni a biztosság által készíttetendő, alkalmas szekrényben:

1. Kisfaludy Károlynak Kiss Györgytől készített márvány mellszobrát, mely az Akadémiától lenne elkérendő;

2. kiadványai közül pedig Shakespeare és Molière összes műveit, a francia klasszikusokat, Arany *Toldiját*, Madách *Ember tragoediáját* s a népköltési gyűjtemény régiebb és újabb folyamát.

Ezekon kívül hajlandó néhány lapon megiratni s francziára fordítva, a kiállítás látogatói között való szétosztás céljából, megfelelő példányszámban elkészíttetni:

1. a Társaság rövid történetét;

2. a francia irodalom hatásának vázlatos ismertetését a magyarra, Szenczi Molnár Alberttől és Apáczaitól

kezdve, egészen a munkában levő francia lírai anthológiáig.

51. Vértesi Arnold r. t. hivatkozván arra, hogy a nyári ülések rendszerint csekély számú közönség előtt folynak, indítványozza, hogy felolvasó ülés már júniusban ne tartassék.

Minthogy az idei ülések sora meg van állapítva, az indítvány a decemberi ülés elé utasíttatik, mely a jövő évi ülések sora felől lesz hivatva határozni.

A Kisfaludy-Társaság 1898 május 25-iki jegyzőkönyvéből.)

54. Jakab Ödön r. tag jelenti, hogy a szegszárdi Garai-ünnepélyen, mely úgy a város és megye, mint a budapesti írói világ szokatlan érdeklődése mellett, lelkes hangulatban folyt le, megjelent, s a Kisfaludy-Társaság nevében koszorút tett le a szobor talapzatára. Ez alkalommal mondott beszédét szó szerinti szövegében átnyújtja a Társaság elnökének.

Tudomásul szolgál s a Társaság Jakab Ödön r. tagnak köszönetet mond.

55. Titkár jelenti, hogy Adáról Szarvas Gábor szobrának június 19-én leendő leleplezési ünnepélyére meghívó érkezett.

A Kisfaludy-Társaság táviratban fogja kifejezni üdvözlését.

59. Szász Károly r. tag mielőtt az olvasóasztalhoz ülne, jelenti, hogy Társaságunk képviselőjében megjelent Kolozsvárt az Unio-ünnepen. Annál örömebb tette ezt, mert ötven évvel ezelőtt még mint gyermek-ifjú szem- és fültanúja volt annak a nagy, történelmi nevezetességű eseménynek, midőn az akkor még külön erdélyi országgyűlés, ugyanabban a teremben, melyben az ünnepély lefolyt, meghozta az unio-törvényt. Részletes jelentést tesz az ünnepély lefolyásáról, melyen átadta a Kisfaludy-Társaság üdvözlését.

Tudomásul szolgál, s a Társaság a képviseltetésért köszönetet mond.

61. Titkár indítványozza, hogy a szünidő alatt, vagy az őszi hónapok elején indítsunk tárgyalásokat kiadókkal, hogy milyen föltétel mellett volnának hajlandók vállalkozni a Kisfaludy-Társaság által szerkesztendő népköltési gyűjtemények kiadására.

A Társaság az elnök urat kéri fel, hogy a kiadás iránt az Athenæummal, mint korábbi gyűjteményünk kiadójával, kezdjen tárgyalást.

62. Vargha Gyula r. tag szintén egy indítványt terjeszt elő. Mint-hogy a civilisatio gyorsan átalakítja népünk egész lelki világát s a színházak által terjesztett divatos csinált dalok és operette-szövegek mind-jobban kiszorítják és feledségbe merítik a népünk lelkéből fakadt valódi

népdalokat, nincs fontosabb feladatunk, mint népköltésünk rejtett kincseiből megmenteni azt, a mi még megmenthető. Ennélfogva indítványozza: hatalmazza fel a Társaság az elnök urat, hogy ha a nyár folytán Bartha Józsefen kívül más alkalmas gyűjtők is jelentkeznének, azoknak a népköltési alaptól szintén utalványozhasson ki hasonló segélyt.

Helyesléssel fogadtatik.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 június 15-iki jegyzőkönyvéből.)

67. Elnök meghatottságtól remegő hangon a következő szavakkal tolmácsolta a Kisfaludy-Társaság fájdalmát a nagy veszteség fölött, mely a tróntól kezdve az utolsó kunyhóig az egész nemzetet gyászba borította:

Tisztelt Társaság!

Rendkívüli ülésre hívtam össze Önöket, uraim, hogy testületileg is kifejezhessük fájdalmunkat, melyet a királyné ő Felsége halálán egyénként oly mélyen érzünk.

Nagy csapás ez királyra és nemzetre egyaránt, mert Erzsébet mindkettő őrangyala volt. Kettős koronát viselt: a női erények égi s a fejedelmi hatalom földi koronáját. Midőn Magyarország ege mélyen elborult, az ő részvétének sugara tört át először a felhőkön s hirdette a derűsebb napokat; az ő nemes, nagy szíve híven táplálta azt, a mi a trón és a nemzet érdekei összeforrasztására vezetett; és folyvást szeretettel övezte a magyar nemzetet, és épen úgy osztozott örömeiben, fájdalmában, mint ez az övében.

De bennünket, a költészet művelőit, a rokonszenvnek és hálának egy különösebb érzése is csatolt felséges személyéhez. Erzsébet királyné szerette a költészetet, örömet társalgott a nagy költők szellemével, s megtanulta nyelvünket, olvasta a magyar költőket is. Épen úgy gyönyörködött a természet szépségében, mint a művészet remekeiben. Költői lélek volt, mondhatni költő; mert nemcsak az a költő, a ki verseket ír, hanem az is s még inkább, a ki eszményileg fogja föl az életet s minden tette egy-egy költői eszme megvalósítása. És Erzsébet királyné a nő kellem és báj, a hitvesi és anyai erények, az emberszeretet és jótékony-ság, a fájdalom, szenvedés és vallásos megnyugvás oly műveit hagyta reánk, melyek felemelik a lelket, és nemes érzelmekkel töltik meg a szívet. Fenséges életének emléke enyhítse a halálán érzett fájdalmat!

Tisztelt Társaság! Azt hiszem, mindnyájunk gondolatját tolmácsolom, ha indítványozom, hogy mély fájdalmunkat és hódoló részvétünket fejezzük ki jegyzőkönyvileg is, s e határozatunkat, felirat alakjában, alkalmas időben juttassuk a trón zsámolyához, egyszersmind Társaságunk körében indítsunk gyűjtést arra a szobrászati műre, melyet az Akadémia, palotája csarnokában, a királyné emlékére fog felállíttatni.

A Társaság őszinte mély megindulással és fájdalmas helyesléssel fogadja az Elnök előterjesztését, megtoldva Rákosi Jenő r. tag azon indítványával, hogy az Elnök beszéde, mely oly híven fejezi ki mindnyájunk érzését, egész terjedelmében vétessék föl a jegyzőkönyvbe, s terjesztessék a trón zsámolya elé.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 szeptember 14-iki jegyzőkönyvéből.)

70. Elnök a nyári szünet alatt elhunyt tagokról: Szász Béláról és Arany Lászlóról a következő kegyeletos szavakkal emlékezik meg:

Tisztelt Társaság!

Társaságunkat ritkán érte annyi veszteség, mint ez évben. Nemcsak Pálffy Albertet, Zichy Antalt, Abonyi Lajost és Sayous Edét veszítettük el, hanem a szünet alatt Szász Béla és Arany László r. tagokat is. Amazok éltök alkonyán hunytak el, emezek éltök delén, a mi annál fájdalmasabbá teszi a veszteséget.

Szász Béla mint lyrai költő és műfordító tűnt ki. Költeményei nemes érzelmeket zengenek szép formában, verses és prózai fordításai pedig a jobbak közé tartoznak. A míg egészséges volt s nem nehezült reá a hosszas betegeskedés, élénk részt vett Társaságunk munkásságában, gyakran megörvendeztetett bennünket felolvasásaival s két műfordítása: Thackeray *Esmondja* és Longfellow költeményei Társaságunk kiadásában jelentek meg.

Arany László, mint költő, Társaságunk költői pályázatán tűnt föl először *Elfrida* és a *Delibábok hőse* című pályanyertes költői beszélyeivel, melyek a kritikát és a közönséget egyaránt nagy reményekre jogosították. Költői munkásságát kizáróan Társaságunknak szentelte, azt az egy pár költeményt, melyeket még írt, üléseinken olvasta fel. Kitűnő részt vett Társaságunk Shakespeare- és Molière-fordításában; egyik szerkesztője volt népköltési gyűjteményünknek. Az általa gyűjtött és elbeszélt népmesék a legjobbak irodalmunkban, s a *Magyar népmesékről* és a *Magyar politikai költészetéről* írt értekezései szintén igen becsesek. De alig telt el néhány év s Arany László teljesen visszavonult a költészettől, részint hivatalos elfoglaltsága miatt, részint mert talán nagyobb volt becsvágya, mint a minőnek tehetségét hitte. Azonban mindvégig hű és buzgó tagja maradt Társaságunknak. Mint bíráló folyvást munkálkodott, s lelke volt gazdasági bizottságunknak. Ő vizsgálta számadásainkat, évtizedeken át az ő pénzügyi tanácsát követtük s egyik tényezőjét tiszteltük benne alaptőkének gyarapodásának.

Indítványozom, tisztelt Társaság, hogy mindkét társunk halálán érzett fájdalomunkat fejezzük ki jegyzőkönyvileg is, s erről értesítsük levélben az elhunytak özvegyeit. Továbbá gondoskodjunk zárt ülésünkön a fölöttük tartandó emlékbeszédekről.

Általános helyesléssel fogadtatik.

77. Elnök előterjeszti, hogy Arany Lászlón kívül még három elhunyt tagtársunk fölött kell emlékbeszédet tartani.

A Társaság felkéri Vadnay Károlyt a Zichy Antal, Vargha Gyulát az Abonyi Lajos, Hegedüs Istvánt a Szász Béla fölött tartandó emlékbeszéd megírására.

78. Elnök előterjesztésére a gazdasági bizottságba, az elhunyt Zichy Antal és Arany László helyett megválasztatnak

Kozma Andor és Szűry Dénes r. tagok ideiglenes tagokul.

82. Vargha Gyula r. tag jelentést tesz a francia anthologia mun-

kálatainak állásáról, s jelenti, hogy Endródi Sándor a szerkesztőbizottsági tagságról lemondott.

A jelentés tudomásul vétetik, Endródi helyére Radó Antal választatik meg; Vargha Gyula pedig felhatalmaztatik, hogy a szükséges másolásokat megfelelő díjazás mellett végeztethesse.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 szeptember 29-iki jegyzőkönyvéből.)

84. Elnök előadja, hogy a mult ülés határozata folytán részvéti-iratot intézett Arany László özvegyéhez s egyúttal személyesen is kifejezte a Társaság őszinte részvétét elhunyt tagtársunk halála fölött. Az özvegy felkérte, tolmácsolja háláját a Társaságnak s egyúttal erekyetárunk számára ipának, Arany Jánosnak kapesos könyvét küldé, melybe a költő kisebb költeményeit írta be. A könyv történetére vonatkozólag elnök elmondja, hogy ő kapta 1856-ban gróf Nádasdy Tamástól, ő pedig Arany Jánosnak ajándékozta, mint a kinek szebb írása volt s a ki jobb verseket is írt. Arany János 1856-tól egészen haláláig ebbe 'a könyvbe írta kisebb költeményeit.

A Társaság hálás köszönettel fogadja a nagybecsű ajándékot, s mint erekyetárának legnagyobb kincsét fogja őrizni.

89. Zárt ülésben titkár felolvassa a jelen jegyzőkönyv mellékletét képező bizottsági jelentést Ágai Adolf r. tagnak e Társaság f. é. február 23-án tett azon indítványa fölött, hogy határozzon a Társaság végérvényesen abban a kérdésben: írónó lehet-e a Kisfaludy-Társaság tagja? A bizottságba Gyulai Pál elnöklete alatt Ábrányi Emil, Ágai Adolf, Beöthy Zsolt, Kozma Andor, Szász Károly és Zichy Antal r. tagok választattak meg, Zichy Antal elhunytával pedig helyette Vértesi Arnold r. tag. A bizottságnak október 16-án Gyulai Pál elnöklete alatt összegyűlt négy tagja, Ábrányi Emil, Beöthy Zsolt és Vértesi Arnold beható indokolás kíséretében a következő javaslatot terjesztik a Társaság elé:

„Tekintettel mindazon viszonyainkra, melyek a szóban forgó kérdés eldöntésénél figyelmet igényelnek; tekintettel továbbá arra a körülményre, hogy a fejlettebb irodalmi életet élő külföldnek a Kisfaludy-Társasághoz hasonló szervezetű és célú intézetei a mi eddigi eljárásunknak megfelelő gyakorlatot követnek: mondja ki a Társaság, hogy fentartja eddigi gyakorlatát, illetőleg alapszabályai 4. §-ának gyakorlat által szentesített s ellenkező irányú elvi határozatig kötelező magyarázatát.»

Ágai Adolf a bizottság javaslatával szemben védi indítványát s elfogadásra ajánlja.

Vadnay Károly nem akarná elvileg kimondani, hogy a Kisfaludy-

Társaság nőt nem választ tagjai sorába. Tagválasztásnál két szempont lehet irányadó. Meg kell választani a langeszű nagy írókat, ha nevök fényénél egyébbel nem is szolgálják a társadalmat. A másik szempont, hogy a maga feladatainak betöltésére alkalmas írókat válasszon a Társaság. Tünetmentes lánghelmék ritkán születnek, írónőink közt nincsenek, bár a nemi különbség, mint egy pár külföldi példa mutatja, ezt nem zárja ki. Oly jeles írókat kell megválasztanunk, kik a Társaság sokoldalú céljainak megvalósításában tevékeny részt vesznek; széptani dolgozatokat írnak, bírálói teendőket végeznek, emlékbeszédeket tartanak, s ünnepélyes alkalmakkor a Társaságot képviselik. Ez indokok folytán a bizottság javaslatát elfogadja.

Dalmady Győző nem akarja kizárni a női írókat s korlátozni a tagok ajánlási jogát.

Herczeg Ferencz véleménye szerint azt a kérdést, hogy lehet-e nőt a Kisfaludy-Társaságba beválasztani, a hatvan éves praxis eldöntötte, Ágai indítványának elfogadása az alapszabályok megváltoztatását föltételezné. Ámde egy társaságnak, mely régi tisztes traditiókat képvisel, nagyon meg kell fontolnia, mielőtt egy ily döntő lépésre határozná magát. Társaságunk életébe egy új momentum vegyülne, a lovasgiasság, a nőknek tartozó tisztelet, mely nem egyszer ellentétbe jutna az irodalom valódi érdekeivel, ártalmas hatást gyakorolna. Oly okokat, melyek a hatvanéves praxis megváltoztatását ajánlanák, jelenleg nem lát.

Kozma Andor teljes mértékben helyesli Herczeg Ferencznek a traditiókról tett kijelentését. Midőn irodalmunkban, közéletünkben a régi traditióknak nyomát is alig látjuk, nagyon helyes, ha van egy társaság, mely híven ápolja e traditiókat s összekötő kapocs a múlt és jövő között. Helyteleníti Ágainak azt a felfogását, mintha a Társaság okleveles «kitűnő írókat» nevezhetne ki. A beválasztás nem lehet kritériuma a jelességnek, ez a felfogás sérelem volna a kiváló írókkal szemben, kik bármely okból nem jutottak be a Társaságba. Azt senki sem vonja kétségbe, hogy nő is lehet kitűnő író, de előttünk a főszempont csak az lehet, hogy Társaságunk munkásságában kire támaszkodhatunk. Azt sem lehet szem elől tévesztetni, hogy ha nőtagok választatnának, ennek hatását a választásoknál nagyon megéreznök, s tanácskozásaink rendje, módja is szükségkép változást szenvedne.

Radó Antal azt hiszi, a bizottsági jelentés túllőtt a célon. Kár volna az írónők előtt becsukni az ajtót, mert nálunk is születhetik egy G. Sand, egy G. Eliot.

Hegedüs István a bizottság javaslatát, a mint formulázva van, oly gyöngédnek, tapintatosnak tartja, hogy minden előleges aggodalma eloszlott. A bizottság álláspontja mellett még egy fontos érv beszél. Most

indult meg a nők sokoldalú kiképzése; várjuk meg, hová vezet. Megnyílt előttök az egyetem, s a női nagyravágyás annyi sok oldalról rohanja meg a társadalmat. Ez mindenestre tartózkodásra int.

Ágai sorra véve a felhozott argumentumokat, indítványát ismételtelen elfogadásra ajánlja.

Elnök a kérdést szavazás alá bocsátván,

az ülés tíz szóval három ellenében a bizottság javaslatát fogadja el.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 október 26-iki jegyzőkönyvéből.)

92. Elnök az ülést megnyitván, Horvát Boldizsár elhunytáról a következő kegyeletes szavakkal emlékezik meg:

«Tisztelt Társaság! Közelebbről egyetlen év sem sujtotta Társaságunkat annyi csapással, mint a jelen. A halál folyvást ritkítja sorainkat. A tavasszal Zichy Antal és Abonyi Lajos társainkat veszítettük el, a nyáron Arany László és Szász Béla haltak meg férfikoruk delén; a mult hóban Horvát Boldizsár társunkat kísértük végső nyughelyére.

Horvát Boldizsár nem a szépirodalom terén, Társaságunk körében aratta babérait, hanem mint jogász, politikai szónok és igazságügy-miniszter a közélet legkimagaslóbb pontjain. Azon bajnokok első sorában küzdött, kik védték és visszahódították alkotmányunkat s mint miniszter megvetette alapját igazságügyünk reformjának. De jogászi és politikai elfoglaltságai mellett is, ifjúkorán kezdve, folyvást szerette a költészetet, ismerte az irodalmat s üres óráiban verselgetett is. Midőn miniszteri székétől megvált és lassankint a politikai pályától is visszavonult, Társaságunk tagjává választotta őt, buzdítani kívánta félbehagyott költői munkássága folytatására. Szívesen vette ronkonszenvünket, néhány költeményét fel is olvastatta üléseinken, de betegeskedése megakadályozta abban, hogy egész lélekkel a múzsáknak áldozhasson. A helyett lelkes barátságával ő lett buzdítónk, később pártfogónk, végrendeletében ezer forintot hagyva Társaságunknak. Béke poraira! Áldás emlékére!

Koporsójára az elnökség koszorút küldött, temetésén a Társaság számos tagja vett részt. Intézkedésem jóváhagyását kérem s egyszerű mind indítványozom, hogy elhunyt társunk halálán érzett fájdalomunkat fejezzük ki jegyzőkönyvileg is.»

Általános helyesléssel tudomásul vétetik.

93. Titkár jelenti, hogy Baross Gábor szobrának f. é. november 20-án tartott leleplezésére meghívó érkezett s a Társaságot az ünnepélyen az elnökség képviselte.

Tudomásul szolgál.

94. Titkár jelenti, hogy a debreczeni színészet száz éves jubileumi ünnepélyére az elnök úr Hegedüs István r. tagot küldte ki.

Hegedüs István a következő jelentést terjeszti elő a debreczeni színészet száz éves jubileumi ünnepéről, melyen a Kisfaludy-Társaság képviselőjében jelent meg:

«Nekem jutott a szerencse, hogy a debreczeni színészet százéves fönnállásának örömnünnepében, melyet a Csokonai-Kör kezdeményezett és rendezett, a Tekintetes Társaság képviselőjében részt vehettem. Örömmel jelenthetem, hogy az ünnepély e művelődés-történeti jelentőséghez méltó módon folyt le. Nemcsak Debreczen város, Bihar- és Hajdumegye értelmisége, de a fővárosi és vidéki irodalmi társaságok, a két nemzeti színház, a színészegyesület képviselői is szép számmal voltak jelen. Midőn az ünnepély sorrendjét mellékelem, egyúttal van szerencsém Társaságunk levéltára részére a *Debreczeni színészet vázlatos története* 1798—1898 cz. értekezésnek, melyet a Csokonai-Kör köztisztletben álló elnöke, Géresi Kálmán ez alkalomra írt, egy példányát is benyújtani, mert ezt ránk nézve kiválóan becessé teszi a hű másban mellékelt színlap 1836 márczius 26-áról. Ugyanis e színlapról kitetszik, hogy Arany János játszott *Víg kedvű Mihály* cz. darabban. Arany Debreczenben 22 ízben lépett föl. Ugyanez értekezéshez csatolva van a jubiláris előadás színlapja is. Az előadott darabok sorában találjuk Kisfaludy Károly egyik darabját (A fősvény, vagy nem mehet ki a szobából). Az ünnepély előestéjén Gyulai Pál *Vén színészéből* egy magánjelenetet adott elő a színigazgató nagy hatással. Nem lehetett megindulás nélkül látni az *Apotheosis* képletében a debreczeni nyugdíjalapból segélyezett veterán színészeket. Különben is érdekessé tette ez ünnepélyt az, hogy jelen volt a Kelemen László dédunokája, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla és a közel hatvan éves művésznői pálya ragyogó nimbusával körülvelt Prielle Kornélia.

A mi saját működésemet illeti, én az ünnepi lakomán mondtam egy rövid beszédet, viszonzásul a Csokonai-Kör elnökének, Komlóssy Arthurnak szíves és meleg üdvözlétére, melylyel az irodalmi társaságok képviselőit felköszöntötte. Beszédemben két történelmi mozzanatról indultam ki. Az egyik Lykurgosnak, a görög szónoknak indítványa, ki Görögország politikai függetlenségének bukása után a három nagy tragikus emlékére szobrok fölállítását és a Dionysos-színház befejezését hozta javaslatba. A másikat Kőleseynek a «Magyar játékszin» érdekében mondott beszédére hivatkozással hoztam föl, hogy a számkivetésbe ment francziák legelőször színházat alapítottak. A görög népet elsodorta az idő hulláma; de már a hódító Fülöp fia, Sándor a görög kultúra világgá terjesztőjévé válik. A francia ízlés pedig ma is uralkodik. A magyar színészetnek a nemzeti szellem ébresztésében játszott nagy jelentőségét kiemelve, Debreczen város érdemeit e hatalmas művelődési intézmény föntartása körül az irodalom nevében méltatva, a város közönségét köszöntém fel. A lakoma után a *Színészi kiállítást* néztem meg, mely nagyon gazdag volt. Tárgymutatóját szintén benyujtom levéltárunk számára. Legérdekesebbnek tartottam egy 1795 márczius 6-áról szóló színlapot, mely egy pesti előadásról szól: *A Gonoszág nélkül való Tévelygés* előadásáról, melyben Láng, Kelemen, Ernyi, e hírneves úttörők szerepeltek.

Főlslegesen tartom külön kiemelni azt a minden tekintetben páratlan vendégszeretetet, melyben hogy részesülhettem, ezt a Tekintetes Társaságnak köszönöm, mely képviselőjével megbízni kegyes volt.»

Köszönettel tudomásul vétetik. A jelentés az Évlapokban közzé fog tétetni.

95. Titkár felolvassa özvegy Arany Lászlóné válaszát, a Társaságnak Arany János képeses könyvét megköszönő levelére, melyben kijelenti, hogy őt nem illeti köszönet, mivel csak boldogult férje akarátának tett eleget.

Tudomásul szolgál.

100. Elnök a zárt ülésben bejelenti, hogy az elnökség a tagválasztásra vonatkozólag az ügyrendnek némi módosítását hozza javaslatba.

Titkár részletes indokolásban kifejti, hogy a Társaság sikeres működése szempontjából kívánatos, hogy a Társaság tagjai közt az elméleti írók ne szoruljanak háttérbe a szépirodalom gyakorlati művelői mellett. Kimutatja, hogy az arány csak a legújabb időben vált kedvezőtlennek. Ennek az egyoldalúságnak, mely a Társaságra nézve könnyen végzettsé válhatik, meggátlására az elnökség a következő indítványt teszi. mint a Kisfaludy-Társaság ügyrendjébe felveendő pontokat :

1. A deczemberi ülés megállapítván a jövő közgyűlésen betöltendő rendes taghelyek számát, határozatot hoz az iránt is, hogy hány helyet kíván íróval (a Társaság működésébe tartozó elméleti és történelmi szakok művelői), hányat költővel betölteni. Ha csak egy hely határoztatik betölthetőnek, megállapíttatik, hogy íróval vagy költővel töltsék-e be.

2. E határozatok kihirdettetvén, az utóbbi esetben csakis a határozatnak megfelelő ajánlatok fogadtatnak el, mire nézve a januári ülés határoz.

3. Ha egyazon alkalommal betölthetőnek határozott helyeket a Társaság az írók és költők között megosztani kívánná : az ajánlatokban világosan kijelentendő, hogy a jelölt, író vagy költő helyére ajánlatik-e. Ehhez képest a januári ülésen az ajánlott írók és költők külön jegyzékbe vétetnek.

4. A tagválasztó közülésen a választás megkezdése előtt sorshúzás útján döntenek el, hogy előbb az írók vagy költők bocsáttassanak-e szavazás alá.

5. A szavazás az alapszabályok 18. §-ában megszabott eljárás szerint történik ; de, ha kétféle taghely betöltéséről van szó, két szakaszban. Előbb ugyanis az összes egyfajta taghelyek betöltése czéljából befejeztetik az egész meghatározott eljárás, t. i. valamennyi egyfajta helyre vonatkozó együttes szavazás, s ennek egészben vagy részben mutatkozó sikertelensége után esetleg a nevek szerinti külön szavazás. Ennek befejeztével újra kezdődik az eljárás a másfajta helyekre vonatkozólag.

A javaslat tárgyalására egy bizottság küldetik ki, melynek tagjaiul az elnökön és titkáron kívül Ábrányi Emil, Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferencz és Jakab Ödön választatnak. A Társaság felkéri a bizottságot, hogy jelentését

mielőbb készítse el, hogy a deczemberi ülés már határoz-
hasson a javaslat fölött, s ha elfogadtatik, a legközelebbi
tagajánlások és tagválasztások már ez alapon történjenek.

6. Titkár felolvassa Sebestyén Gyula kérvényét, ki a régi regös
énekeknek (hangjegyekkel együtt) és regös hangszereknek igen gazdag
és becses maradványait kutatta fel és gyűjtötte össze a Dunántúl öt
vármegyéjében. Gyűjtésének az idei újévi regös hétben leendő kiegé-
szítésére a Társaság támogatását kéri.

A Társaság örömmel vesz tudomást a ritka buzgóság-
gal és szerencsével végzett gyűjtésről, s Sebestyén Gyula
úrnak 300 (háromszáz) forint segélyt utalványoz, s egyúttal
felhívja őt, hogy teendő jelentésével együtt korábbi dunán-
túli népköltési gyűjteményét is, jegyzetekkel ellátva, nyújtsa
be a Társasághoz.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 november 30-iki jegyzőkönyvéből.)

103. Bársony István r. tag székfoglalóul felolvassa «Zahraj»
című rajzát.

Elnök székét foglalt tagtársunkat a következő szavakkal üdvözlí:

«Alapszabályaink 20-ik szakasza értelmében van szerencsém át-
nyujtani önnek tagsági oklevelét.

Önt a széppróza terén kifejtett munkásságáért választotta Társa-
ságunk tagjának. Elbeszéléseket, rajzokat írt, melyekben örömet foglal-
kozik a természettel. Valóban a természet épen oly örök tárgya a költé-
szetnek, mint az emberi szív, de csak úgy, ha összeolvadhatnak. A szív
saját hangulatát fejezi ki a természet képeiben, vagy küzdelmei hát-
teréül használja azokat. Azonban a költő nem versenyezhet a festővel,
a ki előnkbe tárhatja az alakot és színt teljes részletességgel; a költő
csak képzelgetheti velünk mindazt, a mit leír; épen ezért kénytelen
kerülni a részletességet s néhány oly fővonásra szorítkozni, melyek az
olvasó képzelmét felindítják, irányítják s mintegy reábizzák a teljes kép
megalkotását.

Bizonyára rajzaiban ön is erre törekszik, s teljes szívemből ki-
vánom törekvései sikerét. Még egyszer üdvözlöm Önt Társaságunk
nevében. »

Bársony István hálásan köszöni az elnök szíves szavait. Nincs
egyéb czélja, mint hogy a jövőben is megérdemelje a Társaság bizalmát.

106. A zárt ülésben elnök előadja, hogy a mult ülésen az elnökség,
a tagválasztásra vonatkozólag javaslatot nyujtott be, melynek megvita-
tására egy bizottság alakíttatott, az elnökön és titkáron kívül Ábrányi
Emil, Hegedűs István, Heinrich Gusztáv, Herczeg Ferencz és Jakab
Ödön r. tagokból.

A kinyomatott és minden tagnak megküldött indítvány felolva-
sottnak vétetvén, titkár előterjeszti a bizottsági jelentést.

A bizottság az összes tagok egyhangú hozzájárulásával elfogadásra

ajánlja az elnöki indítványt; a 2., 4. és 5. pontot változatlanul, az 1. és 3. pontot pedig a következő szövegezésben:

«1. A deczemberi ülés megállapítván a jövő közgyűlésen betöltendő rendes taghelyek számát, az alapszabályokra való tekintettel határozatot hoz az iránt is, hogy hány helyet kíván *íróval* (a Társaság működésébe tartozó elméleti és történelmi ágak szakszerű művelői), hányat *költővel* (versköltő, szépprózai elbeszélő, műfordító) betölteni. Ha csak egy helyről van szó, megállapíttatik, hogy íróval vagy költővel töltessek-e be.

3. Ha a deczemberi ülés azt határozta, hogy mind a két csoportból választhatók meghatározott számú tagok: az ajánlatokban világosan kijelölendő, hogy író vagy költő helyére ajánltatik-e a jelölt. Az ajánlatokat a januári ülés ehhez képest is megvizsgálván, az ajánlott írókat és költőket külön jegyzékbe veszi.

Az ügyrendi módosítás, a bizottság által javasolt változtatással, egyhangúlag elfogadtatik. Az ülés kimondja, hogy az üresedésben levő hét rendes tagsági hely közül hatot kíván betölteni, és pedig hármat íróval, hármat költővel. A tagajánlások már ily értelemben nyujtandók be.

(A Kisfaludy-Társaság 1898 december 14-iki jegyzőkönyvéből.)

115. Elnök hivatkozva az alapszabályok és ügyrend intézkedésére, titkárt felkéri: olvassa fel a beérkezett tagajánlásokat.

Titkár a tagajánlásokat felolvassván, bemutatja az ajánlott tagoknak az új ügyrendi módosítás értelmében csoportosított jegyzékét.

A betöltendő három *írói* helyre ajánltattak:

1. *Alexander Bernát*, néptudományi író és műbíráló. Ajánlják Beöthy Zsolt és Váradi Antal.

2. *Ambrus Zoltán*, műbíráló és elbeszélő. Ajánlja Váradi Antal.

3. *Bánóczy József*, irodalomtörténet író. Ajánlják Radó Antal és Váradi Antal.

4. *Benedek Elek*, népköltési gyűjtő és elbeszélő. Ajánlja Vadnay Károly.

5. *Berzeviczy Albert*, művészet-történetíró. Ajánlja Beöthy Zsolt.

6. *Haraszi Gyula*, irodalom-történetíró. Ajánlja Szász Károly.

7. *Silberstein Adolf*. Ajánlja Ábrányi Emil.

A betölthető három *költői* helyre pedig:

1. *Ambrus Zoltán*, elbeszélő és műbíráló. Ajánlják Bartók Lajos, Herczeg Ferencz, Radó Antal, Somló Sándor.

2. *Benedek Elek*, elbeszélő és népköltési gyűjtő. Ajánlják Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Vértesi Arnold.

3. *Bródy Sándor*, elbeszélő. Ajánlják Herczeg Ferencz és Várad Antal.

4. *Jánosi Gusztáv*, műfordító. Ajánlja Szász Károly.

5. *Szabolcska Mihály*, versköltő. Ajánlják Ábrányi Emil, Vadnay Károly, Vargha Gyula, Vértesi Arnold.

6. *Szabó Endre*, versköltő és műfordító. Ajánlják Ábrányi Emil és Bartók Lajos.

Levelező taggá *Brábek Ferencz* cseh író és műfordítót ajánlja Beöthy Zsolt.

116. Elnök konstatálja, hogy az ajánlatok formai tekintetben kifogás alá nem esnek, így tehát szavazásra bocsáthatók, kivéve egy ajánlást, Silbersteinét, mely az ajánlott író elhunytja miatt megsemmisül. Két író azonban, Ambrus Zoltán és Benedek Elek, ajánlva van úgy az írói, mint a költői helyre. Elnök legméltányosabbnak tartja, ha a nevezett két ajánlottra úgy az írói, mint a költői helyek betöltésénél egyaránt szavazni lehet.

Elnök indítványa elfogadtatik.

(A Kisfaludy-Társaság 1899 január 25-iki jegyzőkönyvéből.)

121. Vadnay Károly szót kérve, kijelenti, hogy nem indítványt tesz, csak egy óhaját akarja kifejezni, sőt felszólalását nem történnék kívánja tekinteni, ha legkisebb ellenzéssel találkozna. Erzsébet királyné gyászos halála után a Társaság leróta a kegyelet adóját, elnökünk igen szép és tartalmas rövid beszédet mondott a dicsőül királyné emlékére szentelt gyászülésen. De a Kisfaludy-Társaság még többet tehetne. Egy könyvben állíthatna emlékszobrot, mely az ártalmas fájdalom megenyhülése után — talán csak egy pár év múlva — mély és komoly felfogással s művészi alakban örökítené meg a feledhetetlen királyné emlékét. Annál inkább kötelességünk ez, mert Erzsébet az első volt királynéink között, ki a magyar irodalom iránt érdeklődött. A feladatra Beöthy Zsoltot óhajtaná megnyerni.

Elnök, általános helyesléstől kisérvé kijelenti, hogy mindnyájunk szívében élénk visszhangra talált Vadnay Károly tagtársunk indítványa. De, mint minden indítvány, szabályaink szerint előbb ez is egy bizottsághoz utasítandó. A bizottságba az indítványt tevőn kívül kijelöli Hegedűs István, Herczeg Ferencz, Szász Károly, Szűry Dénes és Vargha Gyula r. tagokat, azzal a hozzáadással, hogy a bizottság Beöthy Zsolt r. tagot is felkérheti a tanácskozásban való részvételre.

122. A titkár felolvassa a pénztári bizottság jelentését, előre bocsátván, hogy a gazdasági bizottság két elhunyt tagja helyett

Kozma Andor és Szűry Dénes r. tagok hivattak meg a bizottság ülésére.

A Társaság a Magyar Földhitelintézetnek az 1898. évi pénztári kezelésért s titkárnak a kézipénztár kezeléséért a fölmentvényt megadja.

124. Elnök előterjeszti, hogy Zichy Antal és Arany László elhunytá következtében a gazdasági bizottságnak két tagsági helye üresedett meg, a harmadik tag pedig Vadnay Károly bejelentette lemondását. Így tehát a mai ülésnek gondoskodnia kell mindhárom tagsági hely betöltéséről.

A Társaság Vadnay Károlynak, minthogy lemondásának visszavonására bírni nem sikerült, hosszú, buzgó munkásságáért jegyzőkönyvileg mond meleg köszönetet. Elnök elrendelvé a titkos szavazást, a gazdasági bizottság tagjaivá megválasztottak: Szűry Dénes 18, Dalmady Győző 17, Kozma Andor 16 szavazattal. Berczik Árpád 2, Bayer József 1 szavazatot kapott.

125. Elnök előterjeszti, hogy özvegy Arany Lászlóné a Társaság számára felajánlotta boldogult férjének arczképét. A Társaság az elhelyezés fölött az ügyrend értelmében titkos szavazás útján határoz.

Beadatott 20 szavazat, s valamennyi igenre szólván, a Társaság egyhangúlag elhatározta az arczkép elfogadását s özvegy Arany Lászlónénak jegyzőkönyvileg mond köszönetet a becses ajándékért.

(A Kisfaludy-Társaság 1899 január 31-iki jegyzőkönyvéből.)

129. Elnök, mielőtt a szavazást elrendelné, sorshúzás útján eldönteni kívánja, hogy a rendes tagok melyik csoportjára kezdődjék a szavazás.

A Társaság legidősebb tagja, Tóth Lőrincz kihúzván a lezárt két levél egyikét, abból az írók csoportja tűnt ki.

A betöltendő három írói helyre beadatott 31 szavazat, s Alexander Bernát kapott 25, Berzeviczy Albert 24. Ambrus Zoltán 16, Haraszi Gyula 15, Bánóczy József 6, Benedek Elek 2 szavazatot kapott. Minthogy három jelölt megkapta a megválasztáshoz szükséges abszolút többséget, elnök a három betöltendő költői helyre rendeli el a szavazást. Beadatott összesen 33 szavazat, Szabolcska Mihályra esett 20, Jánosi Gusztávra 18, Szabó Endrére 16, Benedek Elekre 15, Bródy Sándorra 13 szavazat.

Abszolút többséget csak két jelölt nyervén, az ügyrend értelmében a viszonylag legtöbb szavazatot nyert Szabó

Endrére új szavazás kezdődik. Beadatott 34 szavazat, melyből 11 igenre, 23 nemre szolt, s így Benedek Elek került újabb szavazás alá. A beadott 34 szavazatból 16-ra igen, 18-ra nem volt följegyezve, az ügyrend értelmében Bródy Sándor is új szavazás alá került. A beadott 33 szavazatból azonban csak 13 szolván igenre, 20 ellenben nemre, az abszolút többséget szintén nem kapta meg.

A levelező tagsági helyre Brabek Ferencz beadott 28 szavazatból 26 igennel 2 nem ellenében megválasztott.

130. A szavazás megtörténvén, a választás eredménye kihirdetetik, mely szerint

rendes taggá megválasztott: Alexander Bernát 25, Berzeviczy Albert 24, Szabolcska Mihály 20, Jánosi Gusztáv 18, Ambrus Zoltán 16 szavazattal; levelező taggá 26 szavazattal Brabek Ferencz.

(A Kisfaludy-Társaság 1899 február 1-i jegyzőkönyvéből.)

IX.

MELLÉKLETEK

AZ 1898/99-DIKI JEGYZŐKÖNYVEKHEZ.

1.

AZ ELNÖKSÉG JAVASLATA A BETÖLTENDŐ TAGSÁGI HELYEK- NEK ÍRÓK ÉS KÖLTŐK KÖZT VALÓ MEGOSZTÁSA TÁRGYÁBAN.

Tisztelt Társaság.

A Kisfaludy-Társaság célja, a mint alapszabályaink 1. §-a körülírja és részletezi, nemcsak az irodalom iránti általános érdeklődésnek s a hivatottak írói kedvének ébrentartása és táplálása, hanem elméleti, történelmi és bíráló munkásság által való tájékoztatás és irányzás. Ily teljességben tekintett feladatának szempontjából ép olyan szüksége van arra, hogy költészetünk legjelesebb művelőit tagjai között tisztelhesse, mint arra, hogy az esztetika, a kritika, az irodalom- és művészettörténet, a philologia és történelem kiválóbb képviselőit munkálkodása részeiül nyerve meg. A társaság elvileg ismételten ki is mondotta, hogy választásaival nem csupán jutalmazni kíván írói érdemeket, hanem a főntebbi célra alkotott szervezetét a szükséghez képest legalkalmasabban kiegészíteni. Ez a felfogás hosszú időn keresztül, egész a legújabb évtizedig határozott kifejezést is talált abban az arányban, melyben a társaság író tagjainak száma — könnyebbség kedvéért nevezve így az elméleti és történelmi szakok művelőit — a költők számához mutatkozik. Az egyensúly a két szám között nem kevesebbet jelent, mint a társaság munkaképességét, kitűzött célja érdekében; megbomlása nem egyebet, mint ennek a munkaképességnek fogyatkozását, a feladat betöltésére nézve fokozódó nehézségeket s talán hovatovább a céltudatosság elhomályosulását.

Az arány ma még csak megingott; de mindazok, a kik tisztelettel viseltetnek a társaság hagyományai és várakozással munkássága iránt: már ezt a megapadást is aggodalommal látják. Jól tudjuk azt, hogy for-

rása abban rejlik, hogy az alapszabályok és ügyrend nem gondoskodnak az író és költő tagok arányának kívánatos fentartásáról s így az egyesek legjobb akarata mellett is ez az arány nemsokára végzetesen megbomolhatik. Hogy ennek az eshetőségnek még idejekorán elejét vessék, bátrak vagyunk a következő pontoknak az Ügyrendbe iktatását javasolni: (lásd a jegyzőkönyvi kivonatok 100. pontját).

Budapest, 1898. november 28.

Gyulai Pál
Szász Károly

Beöthy Zsolt
Vargha Gyula.

2.

BIZOTTSÁGI JELENTÉS.

ÁGAI ADOLF INDÍTVÁNYÁRÓL, HOGY IRÓNÓ LEHET-E A KISFALUDY-TÁRSASÁG TAGJA?

Tisztelt Társaság.

Ágai Adolf r. t. a társaságnak f. é. febr. 23-án tartott ülésén a következő indítványt terjesztette elő: «író-nő lehet-e a Kisfaludy-Társaság tagja?» Az indítványt illetőleg nem határozathozatalra, hanem javaslattételre még abból az ülésből héttagú bizottság küldetett ki, melynek tagjaivá Gyulai Pál, Ágai Adolf, Ábrányi Emil, Beöthy Zsolt, Kozma Andor, Szász Károly és Zichy Antal r. t. választattak meg. Zichy Antal időközben elhalálozván, megbízatását a társaság f. é. szept. 28-án Vértesi Arnold r. tagra ruházta.

A bizottságnak okt. 16-án, Gyulai Pál elnökle alatt összegyűlt négy tagja, ú. m. Ábrányi Emil, Beöthy Zsolt és Vértesi Arnold mindegyikük konstataulta azt, hogy a társaság f. é. január 26-án tartott havi ülésének jegyzőkönyve szerint, egyhangúlag hozzájárult az elnök következő kijelentéséhez: «Ha talán lehetne is véleménykülönbség a felett, hogy alapszabályaink 4. §-a kívánja-e határozottan női-írók választását társaságunk tagjai közé: kétségtelen, hogy a társaság keletkezése óta követett, egyetlen kivételt nem ismerő gyakorlatával az illető §. olyatén magyarázatának adta bizonyosságát, hogy csak férfi író-t tekint választ-hatónak.

Ez alapon, Ágai Adolf indítványa tekintetében, nem tarthatta a bizottság feladatának, hogy az illető alapszabályi §. magyarázatára vonatkozólag állott elő ama javaslattal, mert ez a magyarázat a társaság hatvan éves gyakorlatában benne foglaltatik s az idézett elnöki nyilatkozathoz való hozzájárulásában is világos kifejezést nyert. Feladatunkat ennél fogva arra kellett szorítanunk, hogy a társaság céljainak és cél-

zatainak figyelembevételével arról mondjunk véleményt, hogy ez a szabálmagyarázat kötelezőleg fentartassék-e továbbra is, vagy elejtessék.

Az így feltett kérdésre vonatkozólag a bizottságnak összes jelen volt tagjai a következő javaslatban állapodtak meg:

Tekintettel mindazon viszonyainkra, melyek a szóban forgó kérdés eldöntésénél figyelmet igényelnek; tekintettel továbbá arra a körülményre, hogy a fejlettebb irodalmi életet élő külföldnek a Kisfaludy-Társasághoz hasonló szervezetű és célú intézetei a mi eddigi eljárásunknak megfelelő gyakorlatot követnek: mondja ki a társaság, hogy fentartja eddigi gyakorlatát, illetőleg alapszabályai 4. §-ának e gyakorlat által szentesített s ellenkező irányú elvi határozatig kötelező magyarázatát.

Budapesten, 1898. okt. 16-án.

Beöthy Zsolt
jegyző.

3.

PALYAMŰVEK JEGYZÉKE.

A Kisfaludy-Társaságnak 1898. október 30-án lejárt pályázataira a következő pályaművek érkeztek:

I. Széher Árpád-pályadíjért versenyző *balladák*: 1. Bolond Miska (Jelige: Minek is van a szív stb.). 2. Táel (Biblia). 3. Vendéglátás (Magyar asszony). 4. A boszú (Isten haragja). 5. Királyi vadászat (Vanitas Vanitatum). 6. Corvus Corax (Léha a fiatalság stb.). 7. Béla herczeg (Oh, voltak az ősek stb.). 8. Rosenberg Éva (Magyar nő). 9. Az árvák (Vedd föl pajtás a vasvesszőt stb.). 10. A bíró és a bűnös (Már régi a történet stb.). 11. Mikes búa (Hullassuk bőven könyveinket stb.). 12. Az egri szűz (Multadban nincs öröm stb.). 13. Szüreten (Die Kinder, sie hören es gerne). 14. Mikes grófné (Tragédia dalban elbeszélve). 15. Reögh levente csókja (Tele az éj árnynyal). 16. Lehel (Kürt). 17. Évi asszony (Nagy erény az asszonyhűség). 18. Holló Biri (A szerelmet a bűntől stb.). 19. Báthory Erzsébet (Respice finem). 20. Esküvő (Odi profanum). 21. Áldozat (Dic, cur sic?). 22. Kúnok gyöngye (Édua). 23. Tabon Pál (Ut desint vires etc.). 24. Lázi Ferke (Tragédia dallam . . .). 25. Liliom Klára (A szerelem sötét verem). 26. Firtos Pálné (Mens agit molem). 27. Megtört hűség (Szerelem). 28. Bárdiné (Az ártatlan nem fél stb.). 29. Tardi Julcsa (Lágyan lejt stb.). 30. Kis Károly (Irtózatot halált lát stb.). 31. A révész (Balaton). 32. Édua (Ez ifjú gyilkosa vagy). 33. Balogh Bercezi (Hí a haza). 34. A próféta (Jaj neked, vérszopó város). 35. Salgó (Ne ölj). 36. Kún László (Izabella, Édua). 37. A holt vitéz tora

(Multadban nincs öröm). 38. A lándori rémnász (Tarantella). 39. Gyönyös Boriska (Mezei virág). 40. Megöltek egy legényt (Arany János emlékének). 41. Ballada (Lassankint koszorúm bimbaja elvirít).

II. Széher Árpád-jutalomért versenyző *víg költői elbeszélések*:

1. Czinka Panna (Jelige: Isten adj hazánk felett). 2. Ezeregyéjszaka (Scheherezáde). 3. Nagyapó (Plaudite). 4. Pusztai dráma (A lány szíve gyenge harmat). 5. A fehér szarvas (Hajdanában). 6. A boldogtalan felcser (Perchance). 7. A kis-muzsalyi végítélet (Földindulás, égszakadás stb.). 8. A király mulat (Le roi s'amuse). 9. A honmentő (Hírnév). 10. A menyasszony-futás (Oh, ezek a lovasok!). 11. Mágócsyné újévi ajándoka (Férfi sorsa nő). 12. Benkő Klári (Mily igen ifjú vagy stb.).

III. A Vigyázó-jutalomért versenyző *magyar történeti elbeszélések*: 1. Hol a boldogság? (Jelige: Isten, király, haza). 2. Ködfoltok a napban (Ha bomlik a komolyság, kisegít a bolondság). 3. Telekessy Mihály (O tempora, o mores). 4. Ezüst tálak (A valószínűség az igazság). 5. Árpád (Arma virumque cano). 6. Az ágosvári lakodalom (Visszanéz a magyar).

A pályaművek a mai napon számbavétettek s jeligés leveleik az elnöktől és titkártól közös borítékokba záratván és lepecsételtetvén, bírálatra adattak.

Budapesten, 1898. nov. 10.

Beöthy Zsolt
titkár.

2.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELŐIRÁNYZATA
1899-RE ÉS VAGYONÁLLÁSA.

a) **Bevételek.**

1. Pénztári maradvány 1898-ról	---	---	---	5,784	frt	29	kr.
2. Értékpapírok kamataiból, és pedig							
a) A Társaság korlátlan tulajdonában	---	---	---	5,000	"	—	"
b) Greguss-alapítványból	---	---	---	927	"	41	"
c) Gróf Vigyázó-alapítványból	---	---	---	180	"	—	"
3. Künn fekvő alapítványok kamataiból	---	---	---	700	"	—	"
4. A Pesti Hazai Első Takarékpénztártól	---	---	---	200	"	—	"
5. Népköltési gyűjtés segélye a közoktatási kormánytól	---	---	---	1,500	"	—	"
6. A Franklin-Társulattól az Alapítói könyvtárra	---	---	---	400	"	—	"
7. Évlapokból és kiadványainkból	---	---	---	100	"	—	"
8. Folyó számla kamataiból	---	---	---	50	"	—	"

Összesen: 14,831 frt 70 kr.

b) **Kiadások.**

1. Értékpapirokban tőkésítésre	5,000	frt	—	kr.
2. Titkár fizetése	800	«	—	«
3. Másodtitkár fizetése	300	«	—	«
4. Ügyész költségei	100	«	—	«
5. Írnok díjazása	100	«	—	«
6. Pénztárnok tiszteletdíja	100	«	—	«
7. Szolgák járandósága	160	«	—	«
8. Özv. Greguss Agostné kamatjárandósága	927	«	40	«
9. Évkönyvek XXXII. és XXXIII. kötetére	900	«	—	«
10. Alapítói könyvtár tiszteletdíja	2,800	«	—	«
11. Egyéb könyvkiadások és segélyek	200	«	—	«
12. Pályadíjakra	120	«	—	«
13. Bírálok díjazása	150	«	—	«
14. Közülés költségei	210	«	—	«
15. Másolások és kisebb nyomtatványok	100	«	—	«
16. A párisi 1900 kiállítás előkészületei	100	«	—	«
17. Vegyes költségek	300	«	—	«
18. Vigyázó-alapba tőkésítésre	54	«	72	«
19. Népköltési gyűjtés költségei	1,500	«	—	«
Összesen: 13,922				
frt 12 kr.				

E szerint

1899-re előirányzott összes bevétel	14,831	frt	70	kr.
1899-re előirányzott összes kiadás	13,922	«	12	«
1900-ra előirányzott pénztári maradvány	909	frt	58	kr.

c) **Vagyonállás 1898-ik évi decz. 31-én.**

1. Kinn fekvő alapítványokban	13,360	frt	—	kr.
2. Értékpapirokban névérték szerint	149,501	«	29	«
3. A Magyar Földhitelintézetnél vezetett folyó számlákon	5,784	«	29	«
Összesen: 168,645				
frt 58 kr.				

X.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1899-İK ÉVI FEBRUÁR 5-DIKÉN.

Elnökség és tisztségviselők:

Elnök GYULAI PÁL.
Másod-elnök ... SZÁSZ KÁROLY.
Titkár BEÖTHY ZSOLT.
Másod-titkár ... VARGHA GYULA.
Pénztárnok MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
Ügyész... .. DR. SZÖCS FERENCZ.

A gazdasági bizottság tagjai:

DALMADY GYÖZÖ. KOZMA ANDOR. SZÜRY DÉNES.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

GYULAI PÁL, ELNÖK.	SZLÁVY JÓZSEF.
APPONYI ALBERT GRÓF.	SZONTAGH PÁL.
BEÖTHY ZSOLT.	TÓTH LÖRINCZ.
Csapó Vilmos.	VADNAY KÁROLY.
GÖRGEY ISTVÁN.	VARGHA GYULA.
LÉVAY HENRIK.	VÉGH ARTÚR.
SZÁSZ KÁROLY.	

A külföldi anthologia szerkesztő-bizottsága:

HEGEDŰS ISTVÁN. RADÓ ANTAL. SZÁSZ KÁROLY.
VARGHA GYULA. VÁRADI ANTAL.

Rendes tagok:

	ÁBRÁNYI EMIL	1885	Budapest.
	ÁBRÁNYI KORNÉL	1878	Budapest.
	ALEXANDER BERNÁT	1899	Budapest.
	AMBRUS ZOLTÁN	1899	Budapest.
5	APPONYI ALBERT GRÓF	1893	Budapest.
	ÁGAI ADOLF	1877	Budapest.
	BAKSAY SÁNDOR	1872	Kun-Szent-Miklóson.
	BARTALUS ISTVÁN	1887	Budapest.
	BARTÓK LAJOS	1883	Budapest.
10	BAYER JÓZSEF	1888	Budapest.
	BÁRSONY ISTVÁN	1898	Budapest.
	BEÜTHY ZSOLT	1876	Budapest.
	BERZEVICZY ALBERT	1899	Budapest.
	BERCZIK ÁRPÁD	1873	Budapest.
15	DALMADY GYÖZÖ	1867	Budapest.
	DOBSA LAJOS	1862	Makón.
	DÓCZI LAJOS	1887	Bécsben.
	ENDRÖDI SÁNDOR	1882	Budapest.
	GYULAI PÁL	1860	Budapest.
20	HEGEDÜS ISTVÁN	1893	Budapest.
	HEINRICH GUSZTÁV	1882	Budapest.
	HERCZEG FERENCZ	1893	Budapest.
	IMRE SÁNDOR	1878	Hódmezővásárhelyt.
	JAKAB ÖDÖN	1895	Budapest.
25	JÁNOSI GUSZTÁV	1899	Veszprém.
	JÓKAI MÓR	1860	Budapest.
	KELETI GUSZTÁV	1867	Budapest.
	KOZMA ANDOR	1893	Budapest.
	LÉVAY JÓZSEF	1892	Miskolczon.
30	MIKSZÁTH KÁLMÁN	1882	Budapest.
	PÉTERFY JENŐ	1887	Budapest.
	RADÓ ANTAL	1895	Budapest.
	RÁKOSI JENŐ	1869	Budapest.
	RÁKOSI VIKTOR	1897	Budapest.
35	SOMLÓ SÁNDOR	1897	Budapest.
	SZABOLCSKA MIHÁLY	1899	Temesvárt.
	SZÁSZ KÁROLY	1860	Budapest.

	SZIGETI JÓZSEF	1865	Budapest.
	SZILÁDY ÁRON	1867	Kis-Kun-Halason.
40	SZÜRY DÉNES	1893	Budapest.
	THEWREWK EMIL, P.	1885	Budapest.
	TOLNAI LAJOS	1866	Budapest.
	TÓTH LÖRINCZ	1841	Budapest.
	VADNAY KÁROLY	1866	Budapest.
45	VARGHA GYULA	1883	Budapest.
	VÁRADI ANTAL	1889	Budapest.
	VÉRTESI ARNOLD	1887	Budapest.
	ZICHY GÉZA GRÓF	1878	Budapest.

Levelező tagok:

	BACHAT DÁNIEL	1879	Budapest.
	BRÁBEK FERENCZ	1899	Prágában.
	BUTLER DUNDAS EDE	1879	Londonban.
	CASSONE JÓZSEF	1882	Notoban (Sicilia).
5	DE GUBERNATIS ANGELO GRÓF	1893	Rómában.
	HADZSICS ANTAL	1867	Újvidéken.
	HANDMAN ADOLF	1879	Budapest.
	JALAVA (ALMBERG) ANTAL	1880	Helsingforsban.
	JONES HENRIK	1898	Mumby Vicarageben (Alford, Lincolnshire).
10	JOVANOVICS JÁNOS	1867	Újvidéken.
	NEUGEBAUER LÁSZLÓ	1882	Budapest.
	OPITZ TÓDOR	1867	Liestalban (Baselland).
	ÖMAN VIKTOR EMANUEL	1879	Örebroban (Svédország).
	PATTERSON ARTÚR	1869	Budapest.
15	SAISSY AMADÉ	1879	Párisban.
	SCHUMACHER SÁNDOR	1898	Kopenhágában.
	STURM ALBERT	1880	Budapest.
	VULCANU JÓZSEF	1871	Nagyváradon.

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

XI.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1899-İK ÉVI FEBRUÁR 5-IG.

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

- 1838 KÖLCSEY FERENCZ aug. 24.
- 1841 CSATÓ PÁL febr. 15.
- 1842 DESSEWFFY AURÉL GRÓF febr. 9.
- 1844 KISFALUDY SÁNDOR okt. 28.
- 1846 ⁵ VAJDA PÉTER febr. 10.
KIS JÁNOS febr. 19.
- 1847 SCHEDIUS LAJOS nov. 12.
- 1849 PÉCZELY JÓZSEF máj. 23.
- 1851 HAZUCHA FERENCZ (KELMENFI LÁSZLÓ) ápril 21.
- 1852 ¹⁰ HELMECZY MIHÁLY decz. 1.
- 1853 GARAY JÁNOS nov. 5.
- 1854 NAGY IGNÁCZ márcz. 19.
- 1855 VÖRÖSMARTY MIHÁLY nov. 19.
- 1857 SZENVEY JÓZSEF jan. 22.
- 1858 ¹⁵ BAJZA JÓZSEF márcz. 3.
BÁRTFAY LÁSZLÓ máj. 12.
SZONTAGH GUSZTÁV jun. 7.
CSÁSZÁR FERENCZ aug. 17.
- 1860 SZENCZY IMRE febr. 2.
- 1861 ²⁰ SZEMERE PÁL márcz. 18.
VACHOTT SÁNDOR ápril 9.
SÁROSY GYULA (LAJOS) nov. 16.
- 1864 KAZINCZY GÁBOR ápril 18.
SZALAY LÁSZLÓ jul. 17.
- ²⁵ FÁY ANDRÁS, a társaság első igazgatója, jul. 26.
KUTHY LAJOS aug. 27.
- 1864 MADÁCH IMRE okt. 5.

- 1865 JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ, *a társaság első elnöke*, febr. 27.
- 1866 KISS KÁROLY febr. 17.
- 30 GAÁL JÓZSEF febr. 28.
- EGRESSY GÁBOR jul. 30.
- ZÁDOR GYÖRGY aug. 17.
- CZUCZOR GERGELY szept. 9.
- 1867 PÁKH ALBERT *belső tag* febr. 10.
- 35 BÉRCZY KÁROLY *belső tag* decz. 11.
- 1868 ERDÉLYI JÁNOS *belső tag* jan. 23.
- TOMPA MIHÁLY *belső tag* jul. 30.
- 1869 GREGUSS GYULA *belső tag* szept. 5.
- 1871 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ, *a társaság második elnöke*, febr. 2.
- 1872 40 SIR JOHN BOWRING *külső tag* nov. 23.
- 1875 KRIZA JÁNOS *belső tag* márcz. 26.
- SZEEBERÉNYI LAJOS *belső tag* jun. 4.
- TOLDY FERENCZ, *a társaság negyedik elnöke*, decz. 10.
- KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓ, *a társaság harmadik elnöke*, decz. 22.
- 1876 45 TÓTH EDE *belső tag* február 26.
- SZÉKÁCS JÓZSEF *belső tag* július 29.
- 1877 DÖMÖTÖR JÁNOS *belső tag* január 8.
- STEINACKER GUSZTÁV *külső tag* jun. 7.
- FÁBIÁN GÁBOR *belső tag* decz. 10.
- 1878 50 SZIGLIGETI EDE *belső tag* jan. 19.
- HORVÁTH MIHÁLY *belső tag* aug. 19.
- 1879 TOLDY ISTVÁN *belső tag* decz. 6.
- 1880 CSENGERY ANTAL jul. 13.
- 1881 TÓTH KÁLMÁN *rendes tag* febr. 3.
- 55 SZEMERE MIKLÓS *rendes tag* aug. 20.
- LUKÁCS MÓRICZ, *a társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
- DUX ADOLF *rendes tag* nov. 20.
- 1882 ARANY JÁNOS *rendes tag* okt. 22.
- GREGUSS ÁGOST *rendes tag* decz. 13.
- 1884 60 FRANKENBURG ADOLF *rendes tag* jul. 3.
- SZÜCS DÁNIEL *rendes tag* okt. 6.
- 1885 GERMANECZ KÁROLY *lev. tag* febr. 1.
- GYÖRY VILMOS *rendes tag* ápril 14.
- 1886 TÁRKÁNYI BÉLA *rendes tag* febr. 16.
- 85 KOVÁCS PÁL *rendes tag* augusztus 13.
- IPOLYI ARNOLD *rendes tag* deczember 2.
- 1887 BALÁZS SÁNDOR *rendes tag* augusztus 1.
- 1888 RING MIHÁLY *lev. tag* október 4.

- HENSZLMANN IMRE *rendes tag* december 5.
1891 ⁷⁰ P. SZATHMÁRY KÁROLY *rendes tag* január 15.
PACHLER FAUST *lev. tag* szeptember 5.
CSIKY GERGELY *rendes tag* november 19.
HUNFALVY PÁL *rendes tag* november 30.
1892 SZABÓ ISTVÁN *rendes tag* márczius 24.
⁷⁵ SALAMON FERENCZ *rendes tag* október 9.
1894 PAULAY EDE *rendes tag* márczius 11.
1895 STIER TEOFIL *levelező tag*.
PHILLIPS HENRIK *lev. tag*.
1896 GR. SZÉCSÉN ANTAL *rendes tag* augusztus 23.
⁸⁰ DEGRÉ ALAJOS *rendes tag* november 1.
1897 VAJDA JÁNOS *rendes tag* január 17.
PULSZKY FERENCZ *rendes tag* szeptember 7.
PÁLEFFY ALBERT *rendes tag* december 22.
1898 SAYOUS EDE *lev. tag* január 19.
⁸⁵ ABONYI LAJOS (MÁRTON FER.) *rendes tag* április 28.
ZICHY ANTAL *rendes tag* május 19.
SZÁSZ BÉLA *rendes tag* július 7.
ARANY LÁSZLÓ *rendes tag* augusztus 1.
HORVÁT BOLDIZSÁR *rendes tag* október 28.
-

XII.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI

1899-İK ÉVI FEBRUÁR 5-IG.

ACZÉL BÉLA BÁRÓ.	BAUER ANTAL.
ADLER DÁVID.	30 BAUMGARTEN FERDINÁND.
ADÓDY ISTVÁN.	BAUMGARTEN FÜLÖP.
ALMÁSSY EDMUND.	BAUMGARTEN IGNÁCZ.
5 ALMÁSSY PÁL.	BAUMGARTEN KÁROLY.
ANDRÁSSY GYÖRGY GR. (1860 előtt).	BAY ILONA.
ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ.	35 BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.
APÁTHY ISTVÁN (1860 előtt).	BÁRON BENEDEK (3000 frttal).
ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.	BELGRÁD IGNÁCZ.
10 ARANY JÁNOS (100 aranyval).	BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH
ARANY JÁNOSNÉ, ERCSEY JU-	STEPHÁNIA GRÓFNÓ.
LIÁNNÁ (200 frt).	BENKE GYULA.
ARÁNYI MIKSA DR.	40 BERCZIK ÁRPÁDNÉ (200 forinttal)
ÁCS KÁROLY.	BEREGSZÁSZY PÁLNÉ.
BAGHY IMRE.	BERÉNYI FERENCZ GRÓF.
15 BAJAI KATH. FÖGYMNASIUM.	BERNÁTFY IDA BÁRÓNÓ.
BALABÁN ADOLF.	BERNÁTH GYULA (200 forinttal).
BALASSA ANTAL BÁRÓ.	45 BETHLEN BALINT GRÓF.
BALLAGI MÓR (1860 előtt).	BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNÉ.
BALOGH ISTVÁN.	BEZERÉDJ PÁL (200 frttal).
20 BARBÁS JÓZSEF. (200 frt).	BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ (1100 frttal).
BARCZA SÁNDOR.	BISCHITZ MÓR.
BARKASSY GÉZA.	50 BLASKOVICH BERTALAN.
BÁRTAL GYÖRGY.	BOCZKÓ DÁNIEL.
BARTHA MIKSA.	BOHUS JÁNOSNÉ SZÖGYÉNY
25 BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG.	ANTONIA.
BATTHYÁNY GÉZA GR. (1860 előtt).	BOLZA ISTVÁN GRÓF.
BATTHYÁNY KÁZMÉR GR. (1860 előtt).	BRÁZAI KÁLMÁN.
BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.	55 BRÓDY ZSIGMOND (200 frttal).

- BUDAI IMRE.
 BUDAI NÉPSZINHÁZ.
 BUDAPESTI ELSŐ HAZAI TAKA-
 RÉKPÉNZTÁR (200 frttal, mely
 adományát évenként megújítja).
 BUDAPESTI VI. KERÜLETI ÁLLAMI
 GYMNASIUM KÖNYVTÁRA.
 60 BUDAPESTI KERESKEDŐ IFJAK
 TÁRSULATA.
 BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ.
 BUDAPESTI NEMZETI SZINHÁZ.
 BUDAPESTI REF. FÖGYMNASIUM
 ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 BUDAPESTISZINÉSZEK (1860 előtt).
 85 BUKOVINSZKY JÓZSEF (200 frttal).
 ÖZVEGY BULYOVSZKY GYULÁNÉ
 SZILÁGYI LILLA (2000 frttal).
 BURJÁN PÁL.
 BUTH KÁROLY.
 BUZÁS ELEK.
 70 CSABAI KASZINÓ (Békés).
 CSANAK JÓZSEF.
 CSAPÓ KÁLMÁN.
 CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
 CSÁKY ALBIN GRÓF.
 75 CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
 CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
 CSENGERY ANTAL (500 forinttal).
 CSEPELY SÁNDOR.
 CSÉRY LAJOS.
 80 CSURGÓI REF. GYMNASIUM CSO-
 KONAY-KÖRE.
 CZIRBESZ GYULA.
 DANIELIK JÁNOS.
 DARAY IMRE (500 frttal).
 DARÁZSI ALBERT DR.
 85 DEÁK FERENCZ.
 DEBRECZENI H. H. FELSZŐ TANU-
 LÓK OLVASÓ EGYLETE.
 DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK
 ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
 DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
 DEDINSZKY KÁLMÁN.
 90 DESSEÖFFY JÓB.
 DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNÉ.
 DESSEWFFY EMIL GR. (200 frttal).
 DESSEWFFY ÖDÖN. (200 frttal).
 DEUTSCH MÓR (ifjabb, 200 frttal).
 95 DEVILLE JÁNOS (300 frttal).
 DOMOKOS LÁSZLÓ.
 EBNER EDE (200 frttal).
 EGE MIKLÓS (200 frttal).
 EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
 100 EMICH GUSZTÁV (idősb).
 EMICH GUSZTÁVNÉ (idősb).
 EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ S SZENT-
 IVÁNYI FARKASNÉ.
 EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
 EÖTVÖS JÓZSEF B. (200 arannyal).
 105 BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF ALAPÍT-
 VÁNY (2000 forinttal).
 ERDEY ANTAL.
 ERDÉLYI PÁL, ÉDESANYJA, ER-
 DÉLYI JÁNOSNÉ EMLÉKÉRE.
 ERDÖDY KAJETÁN GR. (1860 előtt)
 FARKAS LÁSZLÓ DR.
 110 FÁY ANDRÁS (1860 előtt).
 FENYVESSY ADOLF.
 FERENCZY LAJOS.
 FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
 FLESC TIVADARNÉ.
 115 FLUSS JÓZSEFNÉ.
 FOGARASI JÁNOS (1860 előtt).
 FORGÓ ISTVÁN (csongrádi).
 FORSTER GYULA.
 FÖVÁROSI ORVOS (névtelen) (200 f.)
 120 FRANK ANTAL.
 FRAKNÓI VILMOS (200 frttal).
 FRANKL-VARGA MARGIT.
 FÜLÖP LAJOSNÉ.
 GESSLER JÓZSEF.
 125 GÉVAY ANTAL (1860 előtt).

- GHYCY FERENCZ (200 forinttal).
 GHYCY KÁLMÁN.
 GICZEY SÁMUEL.
 GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA
 EMLÉKÉRE.
 130 GÖRGEY GUSZTÁV.
 GÖRGEY ISTVÁN.
 GREGUSS ÁGOST ÉS GREGUSS
 ÁGOSTNÉ (22,900 frttal).
 GRUBER JÓZSEF.
 GRÜNWALD BÉLA.
 135 GUNDEL JÁNOS.
 GYENE GUSZTÁV.
 GYENE KÁROLY.
 GYÖRGY ALADÁR.
 GYÖRI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 140 GYULAI PÁL (1000 frttal).
 HAJDU LÁSZLÓ.
 HAJDUSKA ALBERT.
 HAJDUSKA EMIL.
 HAJÓS JÓZSEF.
 145 HALÁSZ GEDEON.
 HAMARY DÁNIELNÉ.
 HAMVAY RAJSZ IZABELLA.
 HANVAY ZOLTÁN.
 HARKÁNYI FRIGYES.
 150 HARKÁNYI FÜLÖP (1000 forinttal).
 HECKENAST GUSZTÁV.
 HEGEDŰS SÁNDOR (125 frttal).
 HELTAI FERENCZ.
 HERTELENDY - KARÁCSONYI
 MÁRIA.
 155 HOFFMANN ALFRÉD.
 HOLLÓSY KÁROLY (ifjabb).
 HONTMEGYEI KASZINÓ.
 HORVÁT BOLDIZSÁR.
 HORVÁTH DÖME.
 160 HORVÁTH LAJOS.
 HORVÁTH MIHÁLY.
 HORVÁTH - ROHONCZY ILONA
 BÁRÓNÉ.
 HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KASZINÓ.
 IHÁSZ LAJOS.
 165 ILLYÉS LAJOS (sófalvi).
 IPOLYI ARNOLD.
 IVÁNYOS LÁSZLÓ.
 JÁLICS GÉZA.
 JÁSZBERÉNYI ÁLLAMI FÖGYMNA-
 SIUM.
 170 JEKELFALUSSY LAJOS.
 JENEY LAJOS.
 JOANNOVICS GYÖRGY.
 JÓKAI MÓR. (1000 frtt
 JÓNY TIVADAR.
 175 JÓNÁS KÁROLY.
 JÓSIKA SAMU BÁRÓ (360 frttal).
 JÓSIKA SAMU BÁRÓNÉ (1000 frttal).
 JUST JÓZSEF.
 KACSKOVICS IGNÁ CZ.
 180 KAJDACSY ISTVÁN (2000 frttal).
 KÁLNOKY DÉNES GRÓF.
 KANDÓ KÁLMÁN.
 KAPOSVÁRI GYMN. ÖNKÉPZŐ KÖRE
 KARAP FERENCZ.
 185 KARSAI ALBERT (200 frttal).
 KASSELIK JENŐ (5000 frttal).
 KAUTZ GYULA.
 KÁLLAY ÁKOSNÉ.
 KÁLLAY BÉNI.
 190 KÁRMÁN LAJOS.
 KÁROLYI TIBOR GRÓF (200 frttal)
 KECSKEMÉTI KASZINÓ.
 KEGL JULIA.
 KEGLEVICH BÉLA GRÓF.
 195 KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ (4000 frttal).
 KEMÉNY ZSIGMOND HAGYATÉ-
 KÁBÓL. (400 frt).
 KENESSEY ALBERT.
 KENESSEY KÁLMÁN.
 KEGL GYÖRGY. (200 frttal).
 200 KIRÁLYI PÁL.
 KISS LAJOSNÉ (1860 előtt).

- KISUJSZÁLLÁSI EV. REF. GYMNASIUM IFJUSÁGÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.
- KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FŐ-GYMNASIUMI IFJUSÁG ÖNKÉPZŐ KÖRE.
- KOVÁCS ALADÁR.
- 205 KOVÁCS EDE (berenczei).
- KOVÁCS FERENCZ ÉS NEJE KÜRY TERÉZ (200 frttal).
- KOVÁCS KÁLMÁN (200 frttal).
- KOVÁCS LÖRINCZ (200 forinttal).
- KOVÁCS MÁTYÁS (1860 előtt).
- 210 KOVÁTS GYULA DR.
- KOZMA FERENCZNÉ DOMOKOS JUDIT.
- KÓNYI MANÓ ÉS NEJE.
- KRALOVÁNSZKY GYÖRGY
- KRIEK MÁRIA. (500 frttal).
- 215 KUBINYI FERENCZ (idősb).
- KÚN JÓZSEF. (200 frt).
- KVASSAY EDE.
- LATINOVICS ILLÉS (200 frttal).
- LÁNYI GYULA.
- 220 LEDERER BÉLA.
- LEHOCZKY TIVADAR.
- LETHENYÉY LAJOSNÉ.
- LÉBER IGNÁ CZ.
- LÉVAI HENRIK (300 frttal).
- 225 KARÁCSONYI GUIDÓ GRÓF.
- KARCZAG BÉLA.
- LÉVAI KASZINÓ.
- LIPCSEY TAMÁS.
- LIPTHAY BÉLA BÁRÓ.
- 230 LIPTHAY LAJOSNÉ.
- LIPTHAY SÁNDOR (kisfaludi).
- LÓNYAY GÁBOR.
- LÓNYAY MENYHÉRT GRÓF.
- LUKÁCS ANTAL.
- 235 LUKÁCS GYÖRGYNÉ S TAR SÁMUELNÉ.
- LUKÁCS MÓRICZ. (10,000 frttal).
- MADAS KÁROLY.
- MADÁCH IMRE.
- MAGYAR ORSZ. KÖZP. TAKARÉK-PÉNZTÁR (200 frttal).
- 240 MAILÁTH GYÖRGY.
- MAILÁTH JÓZSEF.
- MAJER KÁROLY.
- MATKOVICS ALBERTNÉ RHÉDEY ANNA.
- MARKUSOVSKY JÓZSEF.
- 245 MAROSVÁSÁRHELYI KAZINCZY-ALAPÍTVÁNY (200 frttal).
- MAY LAJOS.
- MÁRMAROSSZIGETI EV. REF. FŐ-GYMN. ÖNKÉPZŐ TÁRSULATA.
- MÁNDY ELEK.
- MÁRTON FERENCZ (ABONYI LAJOS).
- 250 MECHWARTH ANDRÁS.
- MÉSZÁROS KÁROLY.
- MIKÓ ANNA GRÓFNÉ (200 frttal).
- MIKÓ IMRE GRÓF.
- MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR.
- 255 MOLNÁR GYÖRGY.
- NADÁNYI ALBERTNÉ (200 frttal).
- NADÁNYI FERENCZ (200 frttal).
- NAGY ELEK (káli).
- NAGY GEDEON (tolesvai).
- 260 NAGY IVÁNNÉ, CSATÓ MÁRIA (200 frttal).
- NAGY KÁROLY (1860 előtt).
- NAGYBECSKERÉKI FŐGYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
- NAGYBECSKERÉKI GYMNASIUM ÖNKÉPZŐKÖRE.
- NAGYMIHÁLYI KASZINÓ.
- 265 NAGYVÁRADI TAKARÉKPÉNZTÁR.
- NÁDASDY LIPÓT GRÓF.
- NEMZETI SZÍNHÁZ KÖNYVTÁRA.
- NEUWELT ARMIN.

- NÉMETH LAJOS.
- 270 NÉVTELEN (1860 előtt).
- NÉVTELEN (1860 előtt).
- NÉVTELEN (200 frttal).
- NŐKÉPZŐ EGYLET FELSŐBB
LEÁNYISKOLÁJÁNAK ÖNKÉPZŐ
KÖRE.
- NYÁRI BÉLA BÁRÓ.
- 275 NYIRBÁTORI KASZINÓ.
- OKOLICSÁNYI MENYHÉRTNÉ.
- ORCZY ZOLTÁN.
- ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY.
- ORMÓDY VILMOS.
- 280 PAJOR ISTVÁN.
- PALLAVICINI SÁNDOR ÖRGRÓF.
- PANTOCSEK-PERESZLÉNYI IRMA
- PAPP ELEK.
- PAPP GÉZA.
- 285 PAULAY EDE (200 frttal).
- PÉCSI NEMZETI KASZINÓ.
- PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR.
- PESTI NAPLÓ SZERKESZTŐSÉGE.
- PÉTERFFY ISTVÁN.
- 290 PFEFFER JÁNOS. (200 frttal).
- PILASZANOVICS JÓZSEF.
- PILTA JÁNOSNÉ. (1860 előtt).
- PIUFSICS LAJOS.
- PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓ.
- 295 PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓNÉ
- KEGLEVICH EMMA GRÓFNŐ.
- PODMANICZKY FRIGYES BÁRÓ
(1860 előtt).
- PODMANICZKY GÉZA BÁRÓNÉ
- POLL IMRE.
- 300 POMPÉRY JÁNOS. (200 frttal).
- PONGRÁCZ ANNA.
- PONGRÁCZ LAJOS (honti).
- PRÉLY ISTVÁN.
- RADÓ ANTALNÉ.
- 305 RÁCZ GYÖRGY.
- RÁNOLDER JÁNOS (200 frttal).
- REMÉNYI EDE.
- REVICZKYNÉ BAY SAROLTA.
- RIMASZOMBATI KASZINÓ.
- 310 RITOÓK ZSIGMONDNÉ TOIMAY
MÁRIA.
- ROSTI PÁL.
- ROTTENBILLER LIPÓT.
- RÖKK SZILÁRD.
- RUPP KORNÉL.
- 315 RUTTKAY MÁRTON.
- SAMARJAY KÁROLY.
- SÁRKÖZY KÁZMÉR (ifjabb).
- SCHEDIUS LAJOS (idősb. 1860 előtt).
- SCHLICHTER IZIDORNÉ.
- 320 SCHICHTANZ IGNÁCZ.
- SCHOSSBERGER VILMOS (tornyai,
400 frttal).
- SCHWANFELDER JÓZSEF.
- SELMECZI MAGYAR OLVASÓ KÖR.
- SIGRAY FÜLÖP GRÓF.
- 325 SINGER ZSIGMOND.
- SOMSSICH PÁL.
- SOPRON MEGYE (1860 előtt).
- SRÉTER KLÁRA (500 forinttal).
- STEIN I. NÁTÁN (1000 frttal).
- 330 STERN DÁVID.
- STÉPÁN GÁBOR.
- STIASSNY ILONA.
- STRÁDA BÉLA.
- SVÁB JAKAB.
- 335 SZABADY FERENCZNÉ.
- SZABÓ DÁVID.
- SZARVASI KASZINÓ.
- SZALÓKI SZÉHEER ÁRP. (200 frttal).
- SZÁSZ GERÓNÉ PAP ANNA
- 340 SZATHMÁRY KÁROLY (50 aranynyal)
- SZECSKAY KORNÉL.
- SZEGED VÁROS KÖZÖNSÉGE.
- SZEGEDI SÁNDOR.
- SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FŐ-
GYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
- 345 SZEMERE PÁL (1860 előtt).

- SZENDE KÁROLY.
- SZENTANDRÁSSY LAJOS.
- SZENTESI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM
(Pálya Ferencz tanár adományából).
- SZENTGYÖRGYI ALBERT.
- 350 SZENTIVÁNYI KÁROLY (150 frttal).
- SZENTIVÁNYI MÁRTON (ifjabb).
- SZENTIVÁNYI MIKLÓS.
- SZENTPÁLY KLEMENTINA.
- SZERB GYÖRGY.
- 355 SZÉCSEN ANTAL GRÓF.
- SZÉCHENYI GYULA GR.
- SZÉCHENYI ÖDÖN GR. (200 frttal).
- SZÉHER MIHÁLY, FIA, ÁRPÁD,
EMLÉKÉRE (5000 frttal).
- SZELESTEY LÁSZLÓ.
- 360 SZIGETHY ÁBOR.
- SZIGETVÁRI IVÁN.
- SZIGLIGETI EDE (300 frttal).
- SZIJJÁRTÓ SÁMUEL.
- SZILÁGYI DEZSŐ.
- 365 SZILY KÁLMÁN.
- SZINNYEI JÓZSEF ID.
- SZINYEY-JEKELFALUSSY VALÉ-
SZITÁNYI ADOLF. RIA.
- SZITÁNYI BERNÁT.
- 370 SZITÁNYI IZIDOR.
- SZITÁNYI VILMOS.
- SZLÁVY JÓZSEF (200 frttal).
- SZMRECSÁNYI JÁNOSNÉ SZMRE-
CSÁNYI PAULA.
- SZOMBATHY LAJOS.
- 375 SZONTAGH PÁL.
- SZONTAGH TIVADARNÉ.
- SZÓKE JÁNOS.
- SZÓKE LAJOS.
- SZÖLLÖSY ETELE.
- 380 SZÖLLÖSY JÁNOSNÉ (1860 előtt).
- SZTANKOVÁNSZKY IMRE.
- SZTROKAY BOLDIZSÁRNÉ EDVI
ILLÉS MATILD.
- SZTUPA GYÖRGY.
- SZÜCS LAJOSNÉ.
- 385 TANÁRKY JULIA.
- TÁRKÁNYI BÉLA (300 frttal).
- TELEKI DOMOKOS GRÓF (idősb).
- TELEKI SÁNDOR GRÓF.
- THAN KÁROLY.
- 390 THANHOFFER PÁL.
- TIHANYI FERENCZ.
- TIHANYI FERENCZNÉ.
- TISZA KÁLMÁN.
- TISZA KÁLMÁNNÉ DEGENFELD
ILONA GRÓFNŐ (200 frttal).
- 395 TISZA LÁSZLÓ.
- TISZTVISELŐK ORSZÁGOS EGYE-
SÜLETE.
- TOLDY FERENCZ (400 frttal).
- TOMORI ANASZTÁZ (5000 frttal).
- TORDAI NŐEGYLET.
- 400 TÓTH GYÖRGY.
- TÓTH LÖRINCZ.
- TÖKÖLY PÉTERNÉ GYIOKÓ
IRMA (200 frttal).
- TÖLTÉNYI MIKLÓS.
- TÖRÖK ELEMÉR (200 frttal).
- 405 TÖRÖK SÁNDOR.
- TREFORT ÁGOSTON (1860 előtt).
- UDVARDY CSERNA VINCZE.
- ULLMAN KÁROLY.
- ÚJVIDÉKI KATH. MAGYAR FŐ-
GYMNASIUM VÖRÖSMARTY ÖN-
KÉPZŐKÖRE.
- 410 UNGVÁRI FŐGYMNASIUM DAYKA-
KÖRE.
- VADNAY ANDOR.
- VALICS ANTALNÉ.
- VAJDAFI GUSZTÁV.
- VARGHA GYULA (200 frttal).
- 415 VAY ÁDÁMNÉ LÓNYAY MÁRIA
GRÓFNÉ.
- VAY KÁROLYNÉ GRÓFNÉ (200 frttal).

VÁRADY JÁNOS.	WEISZ BERNÁT FERENCZ.
VÁRADY KÁROLY (200 frttal).	WELLISCH ADOLF.
VESZPRÉMI NEMZETI KASZINÓ.	435 WENCKHEIM BÉLA BÁRÓ.
VÉGH ARTÚR.	WENCKHEIM KRISZTINA
420 VÉGH ISTVÁN (verebi).	GRÓFNÉ.
VÉGHELYI IMRÉNÉ PÁZMÁNDY	WENZEL GUSZTÁV.
KAROLINA.	WENINGER VINCZE (200 frttal).
VÉREY JÓZSEF.	WESSELÉNYI JÓZSEF BÁRÓNÉ.
VÉSZTŐI KASZINÓ.	440 WODIANER ARTUR.
VIDA KÁROLY.	WOLFNER TIVADAR.
425 VIGYÁZÓ (BOJÁRI) JÓZEFIN	WUK MIHÁLY ÉS FIAI (200 frttal).
GRÓFNÉ, TESTVÉRE, IFJABB	ZACHAR ISTVÁN.
BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR	ZICHY ANTAL (200 frttal).
EMLÉKÉRE. (4000 frttal).	445 ZICHY DOMOKOS GR. (1860 előtt).
VIKTORIN JÓZSEF.	ZICHY GÉZA GRÓF (500 frttal).
VIOLA JÓZSEF (1860 előtt)	ZSENY JÓZSEF.
VISONTAI SOMA DR.	ZSILINSZKY MIHÁLY.
VIZAKNAI ANTAL DR.	ZSIVORA GYÖRGY (900 forinttal).
430 VOJNICS MÁRK.	450 ZISKA JULIA, SOMOGYI DEZSÓ
VOJNICS TIVADARNÉ.	EMLÉKÉRE (600 frttal).
WAHRMANN MÓR (1200 frttal).	

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tettek 100 forintosa. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

Jegyzet. A Kisfaludy-Társaság összes kiadványainak jegyzéke 1831—1896. évben, az ezredéves kiállítás alkalmából, külön füzetben adatott ki.

BEVEZETŐ

IRODALMI KÖZLEMÉNYEK.

SZERELEM.

A MAGY. TUD. AKADÉMIA GR. TELERI PÁLYADÍJÁVAL JUTALMAZOTT TRAGOEDIAELSŐ FELVONÁSA.

(Székfoglaló.)

SOMLÓ SÁNDORTÓL.

Felolvastatott 1898.

Személyek: *Gianciotto* Malatesta, Rimini hercege. — *Francesca*, felesége. — *Paolo* Malatesta. — *Dsem* Aben Humeja, mór. — *Piero* Cattani, testőrparancsnok. — *Belleda*, leánya. — *Malavolti*, gyón-tató. *Draco* orvos, *Dolcino*, *Scarabone*, a herceg szolgálatában. — *Ordelaffi*, *Manfredi*, *Marcari*, romagnai nemes urak. — *Manasses*, *Marco*, *Tommaso*, *Enrico*, szerzetesek. — *Edmondo*, apród.

Történik Ravenna és Rimini közt, a «pineta» erdőben. Idő 1285.

ELSŐ FELVONÁS.

(Camaldoli barátok kolostora Ravenna és Rimini között a «pineta» erdőben. Széles terem. Oldalajtók. Hátról néhány lépcső, mely a templomba vezet és az előteremtől vasráccsal van elválasztva. Elöl mindkét oldalon fülkék, ablakokkal. Egyikben írópad és szék, másikkban imazsámoly.)

Első jelenet.

Tommaso majd *Marco*. *Ordelaffi*.

TOMMASO (írópad előtt ül, megkezdett munka írásába mélyedve. Pár pillanat után a pergament az ablak felé fordítva kedvteléssel nézegeti).

Nunc — szép vonások, karcsú, ép betűk,

Törlés sehol, mind: sine macula!

És rajzaim — per omnes majestates!

Herceg uramnak asztalára méltók.

De tartalmára most! . . . (*Lapozgat.*) Halljuk! valjon

Eléggé hangzatos szavakba öntém?

Uram füle nem ért meg durva szót,

Aranycsőngettyűt véljen hallani. . . (*Olvas.*)

«Ahogy pediglen rendje s mód szerint

Győzelmeik gyümölcsét hercegünk

Élvézhették vala — in bona pace —

Történt: egy reggel — hasztalan keresték

Paolo herceget, nyom nélkül eltűnt.

Ha szóbeszédnek adhatunk hitelt:
 Ifjú lelkére undok bűn tapadt,
 S feloldozásért — egyedül, magában
 Szentföldre indult vérit ontani.
 Hová hogy eljutott-e? . . . él-e? . . . vagy holt?
 Nem mondja hír, vándormadár, se' szellő.
 De lelkem üdvösségivel pecsétlem,
 Hogy mind, ki róla szóbeszédet ejt —
 Mint holt felől emlékszik napjainkban.
 Fogadja szent szűz oltalmába lelkét! . . . »

(*Marco jó, ajtót nyit. Ordelaffit bevezeti.*)

MARCO (*Ordelaffihoz.*) Alig virradt . . . Várj három csendítést.
 Rendházunk ajtaját kitérom im,
 Ha megpihenni volna kedved addig.

ORDELAFFI (*köpenyben, mellén vért, oldalán hatalmas kard*).
 Pár pillanatra nem vetem meg, ám
 Országos ügy siettet utrakelnünk,
 S mert megfogadtuk — áldozás nekül
 Tappot se' tenni, azt várjuk csupán,
 Hogy ősz Manasses, ájtatos misén
 Utunkra szent malasztot, szándokunkra
 Áldást, szerencsét esdekelve hintsen!
 Köszöntsd nevemben hódolattal őt
 S kérd gyorsaságra! (*aranypénzt nyujt*) fáradtságodért!

MARCO (*kezét elvonva*). Nem érdemeltem!

ORDELAFFI. Vedd csak el, arany!

MARCO. Paolo herczeg — (*keresztet vet*) elhalmozta rendünk
 Dús földi jókkal, hogy bár kincset adj,
 Silány göröngyként ejtem föld porába.

ORDELAFFI. Bocsáss meg. (*jobbát nyujtja.*) Jobbodat tehát,
 Az «ő» nevében!

MARCO. Békeség a holttal,
 Ne háborítsuk álmát! . . . (*kezét megszorítva*) távozom,
 Jelentem érkezésed! (*el.*)

Második jelenet.

Tommaso. Ordelaffi.

ORDELAFFI (*magában*). Itt is! és
 Mindenfelé! . . . Nem! . . . míg lezárt szemét
 Szemem nem látja, hült szíven szívem
 Meg nem pihent — ég harsonája zengje
 Fülembe bár: hazugság, nem hiszem!
 (*Körülnéz, meglátja Tommasot.*)
 Köszöntlek testvér!

TOMMASO (*nagy készséggel feláll, hajlongva*).
 Üdvözlégy! . . . Pihenj le!
 Ha tetszenék talán
 Lapozni krónikámban?! . . . Itt vagyok,

Ab ovo : napjainkig . . . Herczegünk
Számára készül.

ORDELAFFI. Úgy? História?

Tehát: igazság?

TOMMASO (*erősen megnézve Ordelaffit*).

Mindenik szava!

ORDELAFFI (*mosolylyal*). S uradnak írod? . . . Jó barát! e kettő

Tűz és víz! . . . (*Az írópádot szemügyre véve.*)

S lám, egész halomra gyúlt már

A szent igazság? . . . S mit fizetnek érte?

TOMMASO (*sértődve*). Megbántasz! . . .

ORDELAFFI (*mosolylyal*). Jó, jó! . . . pallium leszen

Jutalma — értelek! . . . Lássuk, hogy ha nem

Hízlegő széptevés böles krónikád:

Rimini herczegéről mit beszél? . . .

TOMMASO (*örömmel*). Uram felől? . . . Parancsolj! . . . (*lapoz*) «Gianciotto

A Malatesta fejedelmi házból,

Békében, harcban bátor és vitéz,

Igaz jogát ellen s barátának óvja,

Hitünknek pajzsa, kútfeje tudásnak —

ORDELAFFI (*közbeszól*). S hogy szörnyszülött, vérszomjas, zsarnoki,

Népgyilkolója, öcsce üldözője —

Minderről szót sem ejtesz — bölesen! . . . (*vállára üt*) érsek

Vagy fráter! . . .

TOMMASO (*sértődve*). Megbocsáss, ez szóbeszéd csak,

Non est in actis, sic — : non est in mundo!

Tudós elé adj tényeket uram,

Ne mendemondát!

ORDELAFFI (*nevetve*). Paolóra térj most,

Mit mond betűd felőle, szólj

TOMMASO (*ingerülten*). Halált!

ORDELAFFI (*komolyan*). Hogyan? Te halva láttad?

TOMMASO (*nagyot néz*).

Mondtam én? . . .

ORDELAFFI. Nem, irtad,

TOMMASO (*zavarodva*). Megbocsáss, az föld s az ég!

Beszéd: nyilatkozás, nyilatkozás:

Tanúság, tanútétel: esküvés! . . .

A míg az írás: böles időölés,

Ábránd, bohóság, lelki manna, nem más.

Ha sejtem is hogy sértelek vele,

Egy szót sem ejtek.

(*Kívül közeledő kúrthang.*)

ORDELAFFI (*a kúrtszót hallva, félre*).

Ez Manfredi! . . .

TOMMASO (*Ordelaffira lenéző pillantást vetve, félre*). Pór! . . .

ORDELAFFI (*Tommasohoz*). Hagyd abba most e dissertatiót!

Folytatjuk jobb időben. Egyelőre

Jegyezd meg: holtak feltámadnak olykor.

S halott lehet, ki él . . . Felírhatod,

Közel jövő pecsétet út reája! . . .

Siess most szent atyánkhoz,
 Kürthang barátim érkezését jelenté,
 Zendítse vén harangjait misére!
 TOMMASO. Futok! . . . (*Félre*). Paolo párthive bizonynyal! (*el.*)

Harmadik jelenet.

Manfredi. Ordelffia. Két lovag.

ORDELAFFI (*ablaknál*). Mosolygva száll lováról, kedvező hír! (*indul a háttérbe*) öcsém!

MANFREDI (*ifjú lovag, köpenyben mellén vért, övében tör, oldalán széles kurta kard, paizs, két lovag*).

Nagybátyám! . . . (*Ordelffi ölelésére siet, mialatt a lovagok hátrább állanak s tiszteletteljesen üdvözlők*).

ORDELAFFI (*Manfredit gyöngéden ölelve*).

Végre, végre — gyermek!

Már vádolám magam, mért egyezém
 Merész tervedbe. Tán nem így jutott
 Gianciotto börtönébe Traversari?!
 Légy óvatos, gazdag díj a fejünkön!

MANFREDI. Kikaczagom a félelmet s veszélyt.
 Ki vadra vágy, fészken keresse azt
 S ne jó szerencsét várjon fegyverére!

ORDELAFFI. Elteddel játszol!

MANFREDI (*elkeseredve*). Mit nekem halál,
 Ha négy fivérem megboszulhatom!

ORDELAFFI (*feltű gondossággal*). Csitt gyermek a halálról! (*Megöleli.*)
 Adj számot!

MANFREDI. Álruhában összejártam

Rimini téreit, keservesen
 Siratja minden Gianciotto ércznél
 Súlyosbb kezét s bár kéme serege jár-kél,
 Kitör a rejtett indulat. Beszélték — :
 Az őrsereg naponta összefogdos
 Öt-hat polgárt, kik Paolo nevét
 Fenhangoztatva jártak utcaszerte,
 Sőt éjjelenként — már nem ritkaság
 Az összetűzés egy-egy ház kigyúl,
 S reggelre a fejedelmi palotát
 Így felírás diszíti: «Hova tetted
 Öcséd Paolot? . . . add őt vissza, gyilkos!»

ORDELAFFI (*illetődve*). Valóban eltűnt? . . . Végkép? — Nyomtalan? . . .

MANFREDI. Mind köd a szélben! . . . Ötszáz jó aranypénzt
 Igért fizetni bátyja, bármi kis
 Hirért felőle . . . Szellemként bolyongva
 Beszéli — látták némelyek — az egyház
 Oszlopsorán éjjélkor. Ám az élő
 Egy éve már — élőnek nem jelent meg.
 Gyászt ölt utána minden jó nemes,

De legmélyebben — sorsa bős csapása
 Gianciotto lelkén vert halál sebet.
 Kikérdezém apródját : álma veszve,
 Szívét zord embergyűlölet uralja,
 Mit nem derít fel röpké pillanatra
 Szép ifju nő sugárzó szemefénye,
 Halomba gyűjtött kincsek halmaza,
 Csak vér, alattvalói drága vére!
 Kémek, besugók töltik udvarát,
 Tanácsadója gyóntatója lett,
 Mit Reverende Malavolti rendel,
 Azt végrehajtja Piero Cattani,
 S a hóhérbárdja ünnepen se' nyugszik . . .
 — Ha most Marcari Casalodival
 Riminin lázadásra keltheti,
 S a jó polgárok vélünk egyesülve
 Vadászatán a rókát kétszeres
 Hálóba csalják, ősi városink
 Lerázva gyűlölt rabbilincsoket,
 Szabad hazába várják vissza majd
 Önkény üldözte — édes gyermekit!

ORDELAFFI (*Manfredi kezét megszorítva*). Hallgassa Isten hő kíváнатod.
 Övé az áldás, emberé a tett,
 S mit ember megtehet — mi teszszük azt!
 (*Kívül kürtszó, mire mindketten az ajtó felé sietnek.*)

Negyedik jelenet.

Volt. Marcari. Urak.

ORDELAFFI. Ki az? ki érkezik?

MARCARI (*jő*). Én mesterem.

Lovam kidőlt az örült vágatásban,

De mint ígértem — hirt hozok.

ORDELAFFI (*mohón*).

Mi ujság

Riminiben?

MARCARI.

A legjobb. Indulásra

Áll készen fényes, tündöklő vadász nép.

A hercegné, hölgyek kíséretében —

Ficzáinkoló lovát, édes szavával

Csittitja lágyan : apródok kezén

Rikoltó sólymok, lánczravert ebek

Üvöltő ordítása zúg a légben —

A míg az udvar kőkoczkáin egyre

Növekszik a vértés testőrcsapat,

Urokra várnak . . . Piero Cattani

Talpig fegyverben . . . Gianciotto misén,

S a lándzsanyél türelmet veszelve koppan

A széles arcade márvány padlatán.

ORDELAFFI. Kíséret száma?

MARCARI.

Kétszáz fő lehet,

Beértve apród' — hajtókat, lovászt,
Sátorcsinálót, kuktákát, szakácsot.

ORDELAFFI.

Gyanútól tarthatunk?

MARCARI.

Rimini csöndes,

De mint vihar előtt a tenger árja —

Zord mélye zudul, forgatagja nő,

Haragra kelve, habja égre tör!

Polgáriból a legjobbak velem

Az erdőszelig vágatának, ott

Barátainkkal egyesülve, bokrot

Cserét, bürút megszállának legott!

MANFREDI.

Kezünkben! . . .

ORDELAFFI

(meghatottan). Oh! haljak, ha ezt megérem!

(Kívül harangozás három haranggal, hátul a templomban orgonaszó.)

Hármas harangszó hirdeti misénket,

Szent áldozásra hiv az orgona!

Igaz biránk elé megyünk, urak

Le a főveggel! . . . Ég hallgasd imánkat!

*(Mind leveszik fővegeiket. A templom ajtaja feltárul. Egy szerzetes kijő s kitarja az elválasztó vasrácsot. Ugyanekkor szerzetesek többfelől párosával belépnek s a vasrácsot a templomba mennek. Ordellaiffi, Manfredi,**Marcari, Lovagok hozzájuk csatlakoznak s el a templomba.)*

Ötödik jelenet.

Szerzetesek. Manasses. Marco.

MANASSES (agg szerzetes, de még teljes erőben, a színre érve találkozik Marcával.)

Beszédem van veled.

MARCO.

Szolgád vagyok.

MANASSES.

Alig hajtám nyugodni gyöngé főmet,

Lelkemre szörnű álom verte lánczát.

. . . Szemem előtt patakban folyt a vér.

Dühödt kiáltás, káromló szitok

Hatolt fülembé, hasztalan sóhajték

Az égi szűzhöz: Ave Máriát,

Hiába hűsítém lángzó agyam

Szenteltvíz harmatával, ott hevert

Lábam fejénél, szörnű sebbel arczán —:

A fejdelem.

MARCO (keresztet vet). Libera nos a malo!

MANASSES.

A törtétekkel vesd most össze álmom'.

Vitéz urak száguldtak estelig

Erdőnkön át Rimini kapujáig.

Egyik csoport ijedten, félve tünt el,

Vihar gyanánt üldözve szállt a másik.

S mi meglepőbb mindenfelett: a mult

Estén négy ifjú lépett kis szobámba,

Elém borultak gyónva — oldozásért,
 Hajnalra szent misét rendelték és mint
 Beléptek — úgy távoztak — nyomtalan.
 Szilaj tekintetök, gyors — izgatott
 Jövés-menésök — suttogásaik —
 Gyanú magvát vetették, vést gyanítok,
 Ifjú koromban értem már ilyet,
 Bűn — árulás — gaz összeesküvés —
 S a vége — vér! . . . Halld hát: a fejdelemhez
 Intést menesztek, jelszónk: óvatosság! . . .
 Növendékid között találhatunk-e
 Oly bátor, elszánt ifjat, a kinek
 Szívébe titkom zárt marad örökre —
 Kínpad fenýítse bár, vagy éhhálal?

MARCO (*némi gondolkodás után*). Iræneo.

MANASSES. Fölötte ifjú még.

Nem volna más e küldetésre méltó?

MARCO. Enrico.

MANASSES. Lássam, rögtön! mindakettőt! (*Marco el oldalt.*)

Hatodik jelenet.

Manasses egyedül.

MANASSES. A gyors cselekvés gyakran félsiker!
 Igaz — nem kedvelem e Gianciottot,
 E népetirtó, Isten bélyegezte
 Sátánpofájú véres zsarnokot —
 De régi elvem: «cuius regio
 Eius religio!» — nem hagy nyugodni . . .
 . . . Megvan! . . . (*a nyakán csüggő arany lánczot megragadja*) lánczát, ajándokát adom
 Felmutatásra, küldöttem kezébe
 Ezen szavakkal: «honn maradj, baj érhet!»
 Ha jól megért — bölcsen tesz, hogyha nem:
 Teljék be Isten szent rendelkezése!
 Így rendem öltönyén foltot nem ejtek,
 S jó honfiként is róva tartozásom! . . .

Hetedik jelenet.

Volt. Marco. Paolo. Enrico.

MARCO. Parancsod várja im' a két tanítvány
 Szolgálatodra készen.

MANASSES (*Marcóhoz*). Hagyj magunkra
 (*Marco el a templomba.*)

Közelgjetek!

PAOLO, ENRICO (*Manasses elé térdelnek*).
 Üdvözlégý!

MANASSES (*áldást hintve*). Keljetek!
 Fölszenteléstek napja közelg.
 Örvendve látom jó szándékotok —
 Rendünknek méltó tagjává lehetni.
 Mit foliánsok rejtenek magukban
 Erős szándékkal megtanulható!
 Idő fogától tépett pergamennek
 Rejtélyeit a türelem feloldja.
 Más próbatétet várok tőletek.
 Tudtok-e titkot őrzeni, daczolva
 Kínpad s halállal hogyha kell — ?

PAOLO, ENRICO (*egyszerre*). Parancsolj!

MANASSES. Egyik közületek ez óra folytán
 Indul Riminibe.

PAOLO (*megrázkodik, félre*). Mindenható!

MANASSES. Ki légyen az?

ENRICO (*mohón*). Én, én kegyes atyám! (*szünet.*)

MANASSES (*Paolot vizsgálva*). Iræneo! . . . hallgatsz?

PAOLO (*zavartan*). Parancsra várok!

MANASSES (*figyelve*). Indulsz tehát!

PAOLO (*magánkivül*). Nem! nem!

MANASSES (*haraggal*). Te vakmerő! (*Enricóhoz*)

Vonulj csak kissé félre, gyermekem!

(*Enrico a háttérbe vonul, Paolohoz.*)

Daczolni mersz?

PAOLO (*térdre borul*). Lábad porába hajtom
 Bűnös fejem' — oh szánj meg! küldj dühödt
 Vadak odvába, vérszívó kígyókkal
 Zárj egy üregbe, tüztengerbe dobj,
 Vagy úzz a poklok borzadályiba —
 Vakon futok, csak attól, attól óvj,
 Hogy én Rimini márvány küszöbén
 Átlépjek egykor.

MANASSES (*meglepetve*). S mért? . . . tudni kívánom!

PAOLO.
 Ne kérdj. Két holdja már hogy köztetek
 Vagyok. Midőn beléptem, senkisé
 Kérdé: ki voltam? honnan származom?
 Eldobtam ősi, szép nevem, vitézi
 Kardom, czellám előtt darabra törtem,
 Rongyokra téptem selymes köntösöm',
 Tömött erszényem rendünk zsámolyán,
 — És mindezért vigasztaló magányt,
 A feledésnek üdvét kértem én
 Csupán. . . . Igérted ezt, add meg tehát,
 Vagy úzz ostorral lázadt-engedetlent
 Vad rengeteg járatlan sűrűjébe,
 Ott vesszek inkább árván, elhagyottan,
 Mint éljek — lelkem forradó sebét
 Fel-felszakítva — gyötrelemben, itt!
 MANASSES. Egyre felelj — : bűn kergetett közénk?

S ennek tudatja zárja bé előtted
Rimini kapuját?

PAOLO (*élénken*). A szentegyházra
Nem!

MANASSES. Ugy mi hát?

PAOLO (*zavartan*). Egy érzés, szent atyám!

MANASSES. Méltatlan?

PAOLO (*hallgat*).

MANASSES. Gyűlölet? . . . Boszú? . . .

PAOLO (*tiltakozva*). Egyik sem!

MANASSES. Ugy hát — bohó gyermek! — csak nem —

PAOLO (*remegve*). Oh hallgass!

MANASSES. Szerelem? . . .

PAOLO (*küzdvé*). Az! . . .

MANASSES. Bizonyynyal csábítás

Nyert lelkenen uralmat? — Vagy talán

Te kergetél a bűnbe szűz erényt?

PAOLO. Őrizz meg Isten!

MANASSES. Boldogtalan ifju,
Vágyó szemed' te más nején feledted? (*Szünet.*)
Szent öltönyödre kérdlek, mely bűnös
Szíved takarja, úgy van-e?

PAOLO (*lesujtva*). Ah úgy-úgy!

Gyötrődve, égve — rávetém szemem,
Arczán tapadt szilaj tekintetem!
Megreszketék ha hozzám ért ruhája,
Elállt szavam egy édes, lágy szavára,
S ha szép kezét érintheté meg ajkam,
A boldogságtól sírva felzokogtam!
Nem tudta senki, némán hordtam átkom' — — —!
— Meggyógyulok talán — ha sose látom!

(*A templomban orgonaszó.*)

MANASSES (*Paolót meghatottan szemlélve, karjait kitárva*).
Keblemre! . . . megbocsátok! . . . bánatod szent,
Maradjon rejtve s átkozott a kéz
Mely orvul rejtekébe tör. Nyugalmat
Kerestél — lelj reá! . . . e pillanattól
Zavartalan magányod sérthetetlen,
S hogy megtaláld a feledésnek üdvét,
Felavatásodat siettettem! . . .
Czelládba térj, rebegj imát az Urhoz,
Riminibe társad megy — Enrico! (*Enricóhoz.*)
Kövess, fiam! —

(*Indul s Paolo felé fordulva szeretettel ráveti tekintetét.*)

Oh gyermek! . . . (*Búcsut intve megy kifelé.*)

Ave! Ave!

(*Enricóval el a templomba.*)

Nyolczadik jelenet.

Paolo egyedül.*(Az orgonaszó fájó, panaszos dalba megy át, s egy bús accorddal elhal.)*

PAOLO. Lelkembe mélyedt sastekintete!
 Fölsimert volna? . . . oktan gyanu!
 Nem láttam udvarunkon őt soha!
 De hátha őscsaládom jellegére
 Lelt arczomon, hisz úgyis azt beszélük,
 Atyámnak élő képemása lettem!
 Hirt vett bizonynyal eltüntem felől
 S jutalmat várva — árulást kohol? . . .
 Oh jaj! ha újra futnom kellene
 Gyógyíthatlan sebémmel, észveszesztem
 Rejtőzve farkas, medve odujában — —
 — Ah ott is — ott is szentnél boldogabban
 Hentergenék, mint visszatérve bátyám
 Fejdelmi udvarába — szívjam — oh!
 Egy más keblére hajló rózsaszál
 Elszenderítő, bűvös illatát,
 S édes mérgétől ittasulva, hulljon
 Oly átkos, szörnyű bűnbe tiszta lelkem —
 Hogy vérem elhül rá gondolva is,
 Égnek mered hajam, — természet — illem —
 Vallás, becsület elpirul ijedten,
 Megdobban rá a föld s az égre sír föl! . . .
 — El, el a pusztaságba, bujdosásba! . . .
 S hol lel vezérlő csillagot szemem?
 E csarnok — kínom, inségem tanyája,
 Zordon fegyelme, ércztörvényivel
 A mennynek üdvét tárta fel, hisz innen
 Rimini tornyát láthatám naponta,
 Hallám palazzonk reszkető harangját,
 A röpke szellő kertünk dús virágít
 Rabolva száll-kél bűvös illattárral,
 Ajkamra urnóm soháját lehelve!
 — De itt maradva — fölfedeznek, és
 Ki tudja? . . . tán bátyám szilaj dühében
 Erőszak által hurezol vissza innen — —
 Nem-nem! futok-futok már mindörökre! . . .
 Végy karjaidba oltalom! . . . utólszor
 Borulok térdre itt, e szent helyen
 Áztatva könnyvel durva padlatát,
 S e vén kereszt csodatevő kövére
 Zsibongva, mint most — vad túsák között
 Utólszor hajtom ezt a bús fejet,

S nem szenteli meg ajkam csóközönnel
E drága küszöböt többé soha — !

(Az imázsámolyra borul, szünet, majd kívül harsonaszó, mire ijedten felriad.)
El! el!

(Pár lépést indul, de meglátva a belépő Dsemet és Marcot, hirtelen a fölkébe visszahuzódik.)

Kilenczedik jelenet.

Volt. Dsem. Marco.

MARCO (*Dsemhez*). Testvérim áhitatban, főnökünk

Misén, parancsolj! mit kívánsz?

DSEM (*arab viseletben, hosszú fehér köpenyben*). Sokat!

Magamnak jó ital vizet; zabot,

Szénát lovamnak, egy kis eledelt

Cselédeim számára — megfizetlek.

Vizsgálad öltönyöm! . . . való, illet

Nem látsz e tájon! . . . születésre mór,

De hitre jó keresztény áll előtted!

Velenczéből jövök — Riminibe

Igyekszem, a Signoriát hat éven

Szolgáltam kardom szárazon, vizen,

Most megrakodva kincsesel gazdagon

A Malatestákhoz szegődtem, úgy

Miként te Istenedhez, ám a te

Kenyered: áldás, a míg az enyém

Öldöklő harc, ijesztő pusztulás!

Nos? teljesítheted kérésemet?

MARCO. Örömmel. Jer, pihenj le!

DSEM. Míg lovam

Nem izelt ét-italt? Allah! (*Szájára üt.*) Igaz! —

Őrizzen — Isten! Rendelést előbb

Szénára, zabra . . . Rólam azután! . . .

MARCO. Kíváratod szerint! (*Paolóhoz.*) Iræneo,

Reád bízom ez úr szolgálatát,

Panaszra ok ne legyen. — Italod

Hozom legott! . . . Üdvözlégy idegen,

Bár otthonod találnád csarnokunkon!

Áldás veled!

DSEM. S tevéled szent atyám. (*Marco el.*)

Tizedik jelenet.

Paolo. Dsem majd Marco.

PAOLO. (*Már Dsem első szavaira figyelni kezdett, majd mindinkább lesve szavait, felismeri, nagy örömmel, félre.*)

Dsem! Dsem!

DSEM (*Marcot az ajtóig kísérte, visszatér Paolóhoz.*)

Köszöntlek testvér!

PAOLO (*remegve elfordul*).

Reszketek!

DSEM (*megnézi*). Mi lelt fivérem? (*Szünet.*) Néma vagy? . . . Csodás!

Tekints szemembe csak! Ez nem csalódás —

Paolo!

PAOLO (*nagy örömkialtással kitárja karjait, felé siet*).

Végzetetlen irtalom! (*Hirtelen visszariad.*)

Csitt, csöndesen! (*Alázatosan összefonva karjait, felreáll.*)

MARCO (*tálczán kancsót és poharat hoz*).

Im' italod uram!

Gondoskodom lovad s cselédeidről! (*El.*)

DSEM (*Marco távoztáról meggyőződve, kitárt karokkal Paolóhoz fut*).

Te vagy! te vagy! . . .

PAOLO (*karjaiba borul*). Oh nem panaszkodom

Többé sors, végzet, Isten, ember ellen,

Hisz karjaimban gyermekéveimnek

Hű társa, egyetlen, igaz barátom!

DSEM (*végtelen gyöngédséggel*). Paolo! lelkem jobb fele! hazug

Volt hát a hír, mely vesztedet koholta,

Törölj egy évet életemből érte —

Hatalmas Izrafil!

PAOLO (*ölelve*). Így, így! . . . hisz oly rég

Nem vert szívem baráti hű szíven!

Ölelj magadhoz hosszasan s beszélj,

Váratlanul mi kergetett e tájra?

DSEM. Hogy eltanultam égbe szállt urunk —

Dicső atyád — fejedelmi udvarán

Lovagszokást, törvényeket, szabályt,

Megvini tornán, íjt feszíteni harczon,

Lant húrjait lágy dalra ajzani —

Ott volt hazám hol harc vizsállya dúlt,

Jó kardomért királyok versenyeztek

S a hírszellő nevem szárnyára vette!

Mint alvezér — kezdetben — a nemes

Lovagrendet szolgáltam Rhoduson,

S megvertem az ozman hajóhadat.

Majd lázadást győztem le Toscanában,

Ferrára rablóit felköttem.

Onnan Velence hívott hadvezérül

S hat évi harczon — földön, tengeren,

Kincset szerezve, élvezém kegyét

Leányok, asszonyoknak, éltemet

Király irigyelhette volna s mégis —

Bátyád első szavára otthagytam

Barátim, pártfogóim, úri létem,

Hogy kardom, vérem végső cseppjéig —

A két fivért segítse, óvja, kik

Megmentve éltem testvérül fogadtak.

De hagyjuk ezt most. — Jer, hadd nézzelek!

Megváltozál szerette herczegem!

Rózsák virultak arczodon, szemedben

Gondatlan ifjú tűz lobogva lángolt,
 S im' homlokodra gyászos hervadás ült,
 Szemed mint szirtüregben drágakő —
 Rejtelmesen sugárzik mély sötétből —
 Szenvedsz! . . . S ez öltöny? . . . Holt hied?! . . . Titok
 Borúja burkol! . . . Egy szavadra tiszta
 Kék ég ragyogna rám, beszélj!

PAOLO.

Fogok!

Vulkán — tűzét nem zárja kínosabban
 Forrongó mélyiben, mint szörnyű titkom!
 Szívembe zárom én! . . . oh szólanom kell,
 Vagy pusztító lávája összeperzsel!

(Körülnéz, Dsemet előbbre vonja.)

Figyelj!

Egész lelkemmel!

DSEM.

Az időben —

PAOLO.

Midőn dicsvágytól égve ifjú lelked —
 Riminit s udvarunkat elhagyád,
 Nem volt titok — bizonynyal észrevetted —
 Mi kancsal szemmel nézte Gianciotto
 Bátyám — atyánk növekvő bizodalját,
 Mint sápadott — ha együtt látva, népünk
 Csupán nevem kiáltozá s dühében
 Zokogva zárkózott víg ünnepélyről
 Sötét magányba, irigylve kardom
 Vitézi győzedelmét harczy tornán.
 Atyám kormányozásban elmerülve
 Olykor vetett egy pillantást felénk,
 Nem látta — mint forr, nő a vad harag,
 Miként fajul ijesztő gyűlöletté.
 Közénk csapott voln' ércsúlyos kezével —
 De súlyosabb kéz marcizolá aczél
 Ujjával nagy szívét — : «béküljetek!»
 Szólt áldón jobbát még felénk emelte
 S könnyel szemében költözött anyánkhoz.
 Jó angyalok virraszszak álmait!

DSEM.

PAOLO.

Köröttem : városok vetélkedése,
 Polgárok harcza, nemesek viszálya;
 Mit elnyomott atyám — a guelf-ghibellin
 Ósgyűlölet parázsa lángragyúlt!
 Nevem' jelszó gyanánt kiáltozák
 Gianciotto ellenében — megse hallám.
 De drága bátyám jól szívébe véste,
 Kémek vigyázták léptemet, nyomomban
 Poroszlók kardja, gyilkosok vasa!
 Vérem vad lángra gyúlt. Kitört szívemből
 Mi csordúltig telíté; vád, harag;
 Ott reszketett a gyáva oldalamnál,
 Egy szorítás kezemtől s fojtva — holtan
 Heverne már! . . . de győztem véremen.

S tanácsba hívtam össze híveinket!
 Szót kértem én hadban, kormányzásban,
 Haboztak bár zordon vazalljai —
 Remegve — mégis — mind elismerék
 Kormányozásban örökölt jogom!
 S reám bízák a bátyámtól vezérelt
 Had indítását Cervi ellenében! —
 Megütközénk . . . Ravenna guelf vitézi
 Bátyám nyomában — — már-már foglyul ejtik — — —
 Közéjük csaptam — — — élek vagy halok! —
 S megmentve őt, győzelmem' is kivívtam —
 Ravenna kőfaláig meg sem állva!
 Dicső atyád, hogy nem láthatta ezt?!
 Tábort üténk bős ostromlásra készen —
 Midőn követség lengeté fehér
 Szűz zászlaját élénk. Maga Polenta
 Volt békét esdekelve, vagyis inkább
 Szövetkezést, frigyet ajánlva fel.
 «Miért e vérontás? e pusztító harcz?
 Még ifjú vagy, Rimini fejedelme,
 Lányom tizenhatsz napfényes tavaszt
 Látott mosolygni csak, nyújtsd jobbodat,
 S tiétek a vitás tulajdon, egy
 Kardvillanás, egy vércsepp nélkül!» —

DSEM (érdekkel).

És

Gianciotto?

PAOLO.

Elfogadta . . . Visszatérőt
 Zengett legott a harci kürt, midőn
 Sietve szólít sátorába engem!
 Belépek . . . karjaimba hull, zokogva
 Kér jó atyánk nevére — multamat
 Feledjem el, hű testvérem leszen
 Ezentul . . . Látja lelkemet az Isten —
 Mily hű s igaz valék e pillanatban!
 Megnyugtatom, hűségemet ajánlva —
 S ő szavamon fog: «Nézz reám öcsém,
 Arczom sötét, rút termetem hibáit
 Növeli még ijesztő sántaságom,
 Hogy lépjek így lányt kérni, lány elé?
 Te rózsás arczú ifjú vagy, szavadra
 «Igen»-t mond majd a lány, nevembe' vidd
 Oltár elé azonnal s hozd ölembe
 Nem késve óra, pillanatra sem,
 Esküdj reá! — — És én — megesküvém!
 Tovább . . . tovább! . . .

DSEM.

PAOLO.

A nép örömjaja

Kisért Ravenna térein — Polenta
 Fejedelmi csarnokába, fölvezettek,
 S fehér ruhában, rózsakoszorúval
 Sötét haján — mosolygva szállt felém

Egy bűvös-bájos földfeletti lény.
 Megreszketett szívem, lábam gyökért vert,
 Lezárult ajkam, könny borult szememre.
 S mint gyermek áll — elkápráztatva fénytől,
 Együgyű versét is feledve, melyre
 Királynőt üdvözölni oktatak —
 Ugy álltam ott!

Oh Isten!

DSEM.
 PAOLO.

Kötelesség,
 Testvéri hűség, eskü — mind feledve,
 Őt láttam — őt, örjögő szerelemre
 Gyuladva nyomban! Ég szüzét ha látnám
 Elém lebegni nappárázatón —
 Nem hullanék buzgóbban föld porába,
 Miként e lányka bűvtekintetére
 Borultam porba én! . . . Hogy keltem újra?
 Kezét kogy kértem? s egyező szavával
 Lovamra mint kerültem? — tudja ég!
 Esküt, gyűrűt válték szokás szerint,
 S Rimini hercegnőjeként vezettem
 Ura elé, nem bántva meg jogát
 Izzó szerelmem lánglehelletével.
 Tiszttem' betöltve — átadám helyem' —
 Bátyám ujjongva foglalá el azt
 S kéjtől remegve zárta kebelére!
 Leroskadék a gyötrő fájdalomtól!
 — Alarczot öltsek? . . . alkalomra várva —
 Bátyám jogát míg megrabolhatom?
 Ez átkos szenvedélyt, mely mégis édes,
 S oly szűzi, tiszta, mint a cherubok
 Fohásza Isten fellegzsármolyánál —
 Vérfertőzés mocsárszennyebe fojtsam?
 Védj lelkem kárhozattól alkotó!
 S mi várhat rám e vészterhes világban? . . .
 . . . Lássak gyönyört — mely nékem tiltva van?
 S míg én zokogva tépdeselem hajam' —
 Kaczagjanak fölöttem boldogan? !
 Ah nem — nem! . . . futni, futni mindörökre! . . .
 — Egy észrevétlen pillanatban — ajkam
 Fehér kezére lázasan tapadt,
 Aztán eldobva kardom', el nevem',
 Fejedelmi udvart, pompa, fényt, gyönyört —
 Felejtés balzsamát kiérdemelni —:
 Krisztushoz tért meg összetört szívem! — (Szünet.)

Tehát ezért?

DSEM.

PAOLO (némán int, arczát kezébe rejtve).

DSEM.

S a feledés?

PAOLO.

Sehol!

DSEM.

Tépd rongyra hát vezeklő öltönyöd',
 El olvasóddal, kardot oldalodra;

Szép hölgyeért lovag — megívni kész,
 Halj érte hogyha kell, de néma búban
 Emésztni ifjú élted' tétlenül —
 Nem férfiúhoz, nem lovaghoz illő!

PAOLO. Vívjak? . . . Kivel? . . . Regék sárkánya zárna
 Sötét odvába, tenger szörnye
 Óriznék ajtaját, nem volna jobban
 Megvédve, mint így: bátyám oldalán!
 Testvérem ellen rántsak kardot én?
 S jelszóm legyen: nődet, vagy éltedet!?
 Nem sujt az ég eléggé mennykövével?
 Holtom után se üdvözljek? — oh
 Hisz tépve lelkem, zuzva már szívem,
 Megsemmisítve ifju életem,
 Tapadjon rám undok vérgyilkolás is!
 DSEM. Tapadjon inkább, hullj a kárhozatba,
 Mint sorscsapás előtt — hunyászkodottan
 Földig hajolva sóhajtozz, epedj! —
 Figyelj! — a sors velünk! . . . Cesena, Forlì
 Elüzlött hercegi boszút fogadtak
 Testvéreik lemészárlásaért.
 S tudod kinek szívét kerülgeti
 Mérges nyilával szörnyü visszatörölés?
 Gianciotto bátyád az —

PAOLO (*megrémül*). Mit hallok? Isten!

DSEM. Fülemhez jókor eljutott hire,
 Ezért jövék járatlan utakon —
 Óvna magát, halál leselg nyomában.
 Kivánd: hallgassak és én hallgatok!

PAOLO (*hirtelen*). Ég óvja lelked attól. Dsem! barátom!
 Siess, beszélj — indulj legott, azonnal!

DSEM (*kis szünet után*). Legyen. Másképp tehát! . . . A merre jártam
 Rólad regél a hír Romagna földjén.
 Bátyádra átkot mormol úr, paraszt!
 Hallgass reám! Itt kardom! Egy szavadra
 Igába vert, forrongó városok
 Fegyvert ragadva, lánczaik lerázzák,
 Ötszáz vitézem szárazon; vizen,
 Pompás hajóhadam segít, vezérök
 Magam leszek s megütközöm ha kell
 Nem Gianciotto, de dzsinek rémhadával!
 Jer!

PAOLO (*mély sohajjal*). Vége már! . . . Menj, irtózom szavadtól!
 Borzaszt a vér, kard csattogása rémít,
 S az emberek rút csalfasága bánt!

DSEM. Ha csalfa mind — ki él, lelkembe' bizzál,
 Éltem ha kell, éltednek áldozom!

PAOLO. Ne tépd szívem! . . . Imámba foglalom
 Neved. Megyek. Eg áldjon! . . . Értesítsd
 Bátyám' sietve összeesküvésről,

Maradj körében védőangyalul
 S felejtsd Rimini herczegét — örökre !
 Paolo meghalt, ki előtted áll
 Iræneo, a jámbor szerzetes,
 Isten szegény szolgálója, bűnösök
 Vigasztalója . . . Vájjunk . . . és örökre !
 Ez egyet még ! Halld : szent a mit kívánok
 Most tőled én ! . . . Mély hallgatást felőlem
 Mindörökön örökké . . . Úgy lebegjen
 Lépted fölött ég őrző angyala,
 Úgy nyerj bocsánatot, feloldozást
 Éltedben, élted végső percziben,
 Úgy hintse rád üdvét a túlvilág,
 A mint hallgatni fogsz.

(A templomajtó megnyílik, csengetés hallszik és halk énekszó.)

Zsolozsma száll

A szentek szentjén, tömjén illata
 Leng áldozattüzéből, lát az Úr,
 Meghallja s nem felejtí esküvésünk —
 Esküdj !

DSEM. Rimini s ős családodért — — —

PAOLO. Esküdj !

DSEM. Szerelmed üdve — —

PAOLO. Életedre !

DSEM. Ah ! . . . esküszöm ! . . .

PAOLO. Éljd boldogul ! (Gyorsan el.)

DSEM (gyorsan utána). S ha százszor

Megesküvém ! . . . Hervadni hagyjam itt
 Lángifjúsága teljében ? . . . világot
 Hódítani képes alkotó erővel
 Négy fal penésze zárja őt magába ? !
 Szívem hűsége másra kényszerít !
 S ömöljön vérem — — — jobb karom veszítsem,
 Kivonszolom a tettek harczterére,
 S békén — ha úgy lehet, karddal ha kell —
 De küzdeni késztem — boldogságaért !
 . . . Bajtársimat bevárom ! . . . Addig itt
 Időt nyerek körültekinteni,
 S a mint villámot mennydörej követ
 Úgy kél lelkemben : gondolatra — tett ! . . .

(Paolo után néz.)

Hullj porba csak ! . . . Verd melled hű barát,
 Tőlem s ne égtől várjad üdvödet ! . . .
 Munkára hát ! (El. A templomajtó megnyílik.)

Tizenegyedik jelenet.

Manasses. Ordelaffi. Manfredi. Marcari. Urak. Szerzetesek.

MANASSES (*Ordelaffihoz*). . . . Gyilkos ki gyilkol, tettét mentse bár
Országok boldogsága, népek üdve!
Nem ismerem szándékotok, csupán
Lelkem sugallatára hallgatok,
S az borzalomról, vértetről, szemem
Elé ijesztő képeket varázsol.
Ne nézd az Úr szolgáját, egy szegény
Öregre hallgass, ki maholnap az
Örök bíró előtt vall számadást.
Vedd fontolóra szózatom s lebegjen
A bék' galambja utatok felett!

ORDELAFFI. Add áldásod reánk! (*Letérdelnek.*)

MANASSES (*kiterjesztett karokkal*). Szentlélek Isten,
Gyujts lelkökben világot! —
(*Riadó kürtszó, mire mind élénken felugranak.*)

ORDELAFFI (*felugrik*). Talpra!

MARCARI. Jön! jön!

ORDELAFFI. Fegyverre! — lóra! — tette azután! —
(*El, urak követik, szerzetesek szintén.*)

Tizenkettedik jelenet.

Manasses.

MANASSES (*utánok néz*). Gondatlan ifjuság! aranymezében —
A bünt erénynek nézed, csak midőn
Elvetve koczkád s meztelen vígyorg
Szemedbe vétked, akkor térsz eszedre,
Vádolva sorsot, szidva Isten-embert! . . . (*Ablak előtt.*)
Hogy elszáguldtak! . . . szélvész el nem érné!
Ha karjuk oly erős mint szándokuk —
Halott — kinek halálát esküvék! (*Előre jő.*)
Gondviselés! intéseidet megértém,
A fejdelem azóta értesítve,
Jőjjön mi jön, én nyugton alhatom!
(*Indul kifelé. Kívül zürzavaros láрма.*)

Tizenharmadik jelenet.

Volt. Tommaso, majd Marco, majd Szerzetesek.

TOMMASO (*beszalad*). Kegyes atyám! . . . Vendégek! . . . Szinarany
Ragyg lovakról, öltönyökről, ily
Pompát nem láttam életemben!

MANASSES. Ajtónk
Kitárva, mért ijedsz halálra hát?

TOMMASO. Mivel úgy hallám —

MARCO (*sietve jó, nyomában több szerzetes*).

Hol kegyes atyánk?

Oh borzalom! . . . jaj! . . . s mégis — üdv! szerencse!

MANASSES. Mi történt? szólj!

MARCO (*kissé magához térve*). Megmentve s udvarunkban!

MANASSES (*türelmét veszítve*). Megtudom-e — kiről fecsegték?

SZERZETESEK (*minden oldalról betódulnak*).

A hercegné! A hercegné!

Tizennegyedik jelenet.

Volt. Edmondo apród.

EDMONDO (*sietve jó*).

Csöndesen!

Eszmélt legott, hogy nyergéből emeltük,

Nincs már veszély . . . Csak semmi feltűnést!

A herceg ritka, jó kedélyben itt

Vadász a rengetegben — ingerelné,

S haragja bős dühét szegény cselédi

Fejére ontaná, holott csupán

Egy nyul hibás, mely lenn a fordulónál

Lova előtt ugorva fel, utat

Közel csalitba tört . . . kis nyugovóra

Nyissátok házatok!

MANASSES (*szerzetesekhez*).

Eléje! (*Indulnak.*)

EDMONDO (*ajtót nyit*).

Itt van.

Tizenötödik jelenet.

*Volt. Francesca. Dsem. Belleda. Hölgyek. Apródok.
Szerzetesek.*

MANASSES (*alázattal eléjük sietve*). Mélységes hódolattal —

DSEM (*Francescát Belledával karjaikban hozzák*).

Szót se', csitt!

Karszéket — vánkost! — frissítőt sietve!

(*Karszékbe helyezik Francescát.*)

MANASSES (*szerzetesekhez*). Szaladjatok, selyempárnáimat! (*Szerzetesek el*).

DSEM (*Francesca lába alá zsámolyt igazítva*).

Igy! ébredsz már!

FRANCESCA (*fölveti szeméit, körülnéz*).

Mily sötét van itt!

Hová jutottam?

BELLEDA (*Francesca oldalán*). Ismerj rám hercegnő —

Nincs már veszély!

FRANCESCA (*ráméred*).

Belleda!

BELLEDA (*Francesca kezét csókolva*).

Istenünk

Szerette élted megtartotta!

FRANCESCA (*felsikolt*).

Szent szív!

Tudom, tudom már!... láttam a halált!... —

Már semmi, semmi — —! kérlek jó urak,

A herczeg — — férjem — mitse' tudjon erről;

Magam valék hibás, feledjük el,

S ha megpihentem — (*Tekintete Dsemre esik.*)

Üdvözlégy lovag —

Oh hogy feledhetém?!... Erős karod

Nekül holtan hevernék!... Jobbodat! (*Kezét nyújtja.*)DSEM (*Francesca kezét hódolattal megcsókolva*).

Herczegnő!

FRANCESCA.

Mondd: ki vagy?

DSEM.

Dsem a nevem!

Uradnak rég bajtársa s új vezére

Földön-vízen!

FRANCESCA (*örvendő felkiált*). Ah! Dsem, Aben-Humejja?DSEM (*meglepetve*). Az! —FRANCESCA (*örömmel*). Kit «mór bülbülként» dicsér a hír?DSEM (*meghajol*). Kontár vagyok csak hárfapengetésben.

FRANCESCA. Ne oly szerényen. Otthon — agg szülőim

Fejdelmi udvarán, apródjaim —

S szerelmes hölgyek ajkiról nem egy

Dalod hallám zendülni fel —

DSEM.

Magam

Daloltam el néhányat az időben —

Midőn fenséges Uratyád hadával

Szövetkezésben Rhodus sziklapartját

Arab kalóztól megtisztítám.

Vendége voltam Ravennában akkor,

Hol — ünnepélyen, fény s virágözönben

Küzdék a dalnak versenydíjáért.

Ott láttalak — és áldom érte sorsom,

Mint nyolcz — tíz éves gyermekifjú lánykát

Selyemhajad — a földre szórt virágok

Szirmát sepepte, hosszú fátyolod

— Jobb és balon — kis herczegurfiak

Komoly fenséggel hordozák!... ha Isten

Száz hosszú évre nyújtná éltetemet —

E kép lelkemből véglehelletemmel

Oszolna el csak!...

FRANCESCA (*meghatottan*).

Oh Ravenna!... földem!...

Oh édes gyermekévek, boldog álmok,

Hová tűnétek?

BELLEDA. (*vigasztalva*). Asszonyom!...FRANCESCA (*Belledához*).

Ne félt,

Tűnő felleg csak, vége már!... (*Dsemhez*) köszöntlek

Aben Humejja újra hát!... dalod —

Sötét palazzonk bús, mogorva csöndjét

Elűzi, szólsz atyámról s felvidítasz!

DSEM. Intésed is parancs, hát még szavad!
(*Francesca feláll indulásra készen.*)

SZERZETESEK (*selyem váncosokkal, mások ön tálczákon frissítőkkal, kancsók, s poharakkal, mások ismét tányérokra felvágott hófehér kalácsccsal, gyümölcs-csel jönnek.*)

MANASSES (*nagy alázattal közeledik*). Áldott legyen a nap, az óra, melyben
Magasztos lényed — egyszerű lakunkat
Fényével béragyogta, óh ne nézd
Mit nyújt e durva tálakon feléd
Az Úr szegény szolgálja, érzetink
Arany s ezüstre választják az ónt,
Ég mannájára im' gyümölcseinket,
S e hús ital — áldásos szándokunktól —
Tündöklő gyöngyfolyammá változik.
Ha meg nem sértlek!

(*Térden tálczát s azon poharat nyújt, egy szerzetestől a kancsót átveszi s tejet tölt a pohárba.*)

Atya, Fiú

Szentlélek szent nevében — (*megijed.*) Ah!

FRANCESCA. Mi lelt,

Atyám?

MANASSES (*zavartan*). Bocsanat! — úgy tudom — könyörgök,
Meg ne ítélj!

FRANCESCA. Szólj!

MANASSES (*fontosan*). Törvény és szokás

Parancsa: ételt és italt, a ház

Gazdája izlel első ízben, úgy

Nyúlhat hozzája: herczeg s herczegasszony!

FRANCESCA (*mosolylyal*). S te megizlelni félsz?... Hogyan?... talán csak
Nincs benne méreg?

MANASSES (*elszörnyedve*). Kárhozatba hulljak!

FRANCESCA. Igyál tehát!

MANASSES (*nagy zavarban*). En? ... én? ... előtted? ... azaz
Te — én utánam?

FRANCESCA (*felkaczag*). Kezdem s folytatod te.

(*Fölemeli a poharat.*)

Egészségedre, szent atyám! (*Iszik.*) Ime! (*nyújtja.*)

MANASSES (*átveszi a poharat*).

FRANCESCA. Nos?

MANASSES. Igyam? ... én? ... valóban? ... és szabad?

FRANCESCA. Ha mondom!

MANASSES (*a poharat fenéig üritve, elragadtatással*).

Felséges! (*Nevetnek.*) Bocsanatot!

FRANCESCA (*mosolylyal*). Elbájol lelked ifjúsága — ősz!

Kezed! — szolgálni kész hűségedet

Szívembe írtam, emlékezz te is rám

S fogadd e gyűrűt!

(*Manasses kezét fogva, gyűrűjét egyik ujjára akarja vonni s gyűrűt látva rajta, kérdőleg.*)

Lám-lám! ... megelőztek!

S mily drága ékszer!

MANASSES. Rendházunk sajátja.

Monostorunk fenséges jóltevője
Díszül rendelte «Maýorunknak» ezt.
Egy éve halt elődöm, idegenből
Megjöve én — rendünk ujjamra vont!

FRANCESCA. S monostorod fenséges jóltevője?

MANASSES. Paolo, herczegasszonyom!

FRANCESCA (*íjedten összerезzen*).

MANASSES. Az égre!

FRANCESCA (*összeszedve magát*). Gyűrűd megsérte!

DSEM (*Francescát megfigyelve — félre*). Ah!

BELLEDA (*félre*). Elsápadt!...

FRANCESCA (*erőltetett mosolylyal*). Semmi!

(*Manasseshez.*)

Elfér enyém is oldalán — azért,
Fogadd s foglalj imádba! (*gyűrűjét Manasses ujjára vonja.*)

MANASSES (*hálálkodva*). Minden órán!

DSEM (*Manasseshez siet*). Hadd látnom pillanatra jó uram

A herczeg gyűrűjét. (*Manasses kezét fogva.*) Ismertem őt!

Rimini udvarán növék fel én is,

S bár ifjabb volt — hűséges társa lettem,

Jó rossz sorsában híven osztozó.

— De a gyűrűre térve — (*nézi Manasses gyűrűjét*) ismerem,

Bizánczi fémkovácsok műve, ritka

Becses darab, értékre, származásra! (*Visszaadja.*)

Ám' ezt tekintsd meg urnóm!

(*Ujjáról gyűrűt von le s Francescának nyújtja.*)

Századok

Során mórok királyi hordozák,

S a kő — mely itt e kígyófejben ég,

Meny sujtoló kövének egy darabja,

Csodáshatalmú bűvvarázs erővel —

Mely visszahozza kit szívünk szeret

Föld mélyiből, tengerfenékről is —

Ha szerelemmel — vágyva gondolunk rá!

(*Hódolattal nyújtja.*)

Ha meg nem vetnéd — —

FRANCESCA (*izgatottan*). Nincs kit visszavárjak!

(*Zavartan feláll.*)

Adj rendelést Edmond, indulhatunk! (*Kísérethez.*)

Előre! (*Edmond, kíséret el.*) Nyisd meg egyházad — atyám,

Könyörgni vágyom oltár zsámolyán.

MANASSES. Örömmel! (*Indul a háttér felé.*)

FRANCESCA. Várj! . . . vidd hölgyeim' magaddal,

Mutasd egyházad ritkaságait,

Míg én is — —

BELLEDA (*élesen*). Egyedül kívánsz maradni?

FRANCESCA. Nyomon követlek! (*Indul a templomajtó felé.*)

MANASSES (*hölgyekhez*). Erre asszonyim! (*Utat mutat a templomba.*)

BELLEDA (*félre*). Gyanús ez ember! . . . nyitva lesz szemem! . . .
(*El. Hölgyek, Manasses és szerzetesekkel.*)

FRANCESCA (*a templom ajtajánál, Dsemhez*).
Maradj!

Tizenhatodik jelenet.

Francesca. Dsem.

DSEM. Parancsolj!

FRANCESCA. Megbocsáss — lovag!

Elöttem arczod ismeretlen, ép úgy
Szíved verése, lelked gondolatja —
De hogy nem ok nélkül ám tervszerint szólsz —;
Arczodból olvasom.

DSEM. Nem ok nélkül.

FRANCESCA. Mért tör tekinteted lelkembe hát?

Mi az, mit ott keres?

DSEM. Hallgass meg úrnőm!

Ha pusztá vándorát eltikádottan
Bolyongni látnád sivatag homokján,
S halálra gyötrött szomju ajka, egy
Üdítő cseppet szívrepesve kérvén
Feléd esengne — : haldokolni hagynád
Vagy csókokod üdvözítő harmatát
Lehelve ajakára — tört szívébe
Hitet, reményt, új éltet oltanál?

FRANCESCA. Kiről beszélsz?

DSEM. Ne kérdd azt. Üdvözítőnk

Leszállt a porban fetrengő bűnöshöz,
S te gyöngédség és irgalom virága
Isten jogán mindenható e földön —
Sugáros orcád' elfordítanád?

FRANCESCA (*izgatottan*). Kiről beszélsz?

DSEM. Nincs már neve. Szegényebb

Utszéli koldus, megvetett bűnösnél.
Az Ur malasztja éltetéé idáig,
Mégvédte kárhozat pokoltüzétől,
De fölremeg szívem a gondolatra:
Nem hull-e örület homálya rá?
S egy szörnyű pillanatban — önkezével
Nem oltja majd ki gyülölt élte lángját?!

FRANCESCA. Elrémitesz —

DSEM (*közeledve*). Ha valaha szívedben

Virágra nyílt az égi irgalomnak,
Szemedbe' száanalom szelid könyüje
Megcsillant, szóm — a rejtett zugba' — benn —
Hová csak Isten szemsugara láthat,
Visszhangra lel! — oh hidd! ha van keresztény,

Van szent kötelmünk, mely e földi létben
Még boldogít s üdvözít a halálban —
Ez az!

FRANCESCA (*zokogva az imázsápolyra borul*).

Oh én kegyelmes Istenem!

DSEM. Úgy, sírj csak, sírj, öntözd a drága oltárt!
Hová most forró könyved gyöngye hull,
Itt hull zokogva térdre ő naponta,
Itt hajtja izzó homlokát a kőre,
Haját itt tépi — átkozván a perczet,
Mely föld porába szülte s szörnyű jajban
Itt esdekel halált az égiektől!

FRANCESCA. Szeplőtlen szent szűz, oltalmaz meg engem! . . . (*Feláll.*)
Szólj, mit tegyek tehát?

DSEM. Hallgasd meg őt,
Hallgasd meg őt s egyetlen jó szavaddal
Hozd vissza élte ösvényére újra!
Remélhetek?

FRANCESCA (*zavartan*). Itt — és e pillanatban?

Mindenfelől kémlel szemek figyelnek.
DSEM. Én öröködöm s előbb karom' veszítem,
Mintsem kíváncsi szem, fül, vakmerőn
Utadba férkőzik!

FRANCESCA. Jó! . . . ám te is
Lelkedbe véd: meghallgatom,
Mert nincs jogom — éltem' neked köszönnén —
Szavadtól bármit megtagadni; jöjjön —
Meghallgatom gyöngéden, türelemmel
Ám szóval, mozdulattal, hogyha vét — —
DSEM. Közel leszek.

FRANCESCA. Bízom szavadba! . . . Hívd őt!
Erőt könyörgök addig . . . Áldjon ég! (*El a templomba.*)

DSEM (*egyedül*). Reszket . . . sír . . . menekül! . . . pedig nevét
Nem ejté ajkam el! . . . ah — ostobább
Vólnék az ostobánál, hogyha — — lassan!
Ha tenni kell — úgy mindent merni — jó.
Egy tétre mindent! Gyorsan Paoloért!
(*Indul az oldalajtó felé.*)

Tizenhetedik jelenet.

Dsem. Paolo.

PAOLO (*sietve jó*). Dsem, Dsem! . . . Megállj!

DSEM (*visszafordul örömmel*). Paolo! (*Hozzá siet.*) Rémület

Úl arczodon, mi történt?

PAOLO (*növekvő izgalommal*). Fölfedeztek!

A rengetegben bátyám örcsapattal!

Hazafutottam — s itt is — tomboló

Lovak ezüstös szolgák — — mit jelent ez?
 Őszinte választ sürget ajkam, egy
 Szóval csupán — mondd — Gianciotto van itt?

DSEM (*csendesítve*). Nyugodj!

PAOLO. Te titkolózol!

DSEM. Csöndesülj!

PAOLO (*haraggal*). Benned se' bízhatom már?

DSEM (*kitörő türelmetlenséggel*). Istenemre

Földbéli nyugalomam, égi üdvöm —

Vagy kárhozásom borzadályira —

Nyügözd lázongó véred pillanatra! —

(*Paolót ablakhoz vezeti.*)

— Amott — a távol sűrűben vadászik

Maroknyi kísérettel Gianciotto.

Egy intésemre sergem megrohanja

S fogoly ma még . . . Alkalmas pillanatban

Vad Ezzelin vadászdalára gyujtunk

S várunk a második versig read.

Megütközünk, ha jössz — oszlunk, ha nem —

És ezzel vége! (*Megfogja kezét.*) Nézz szemembe, Paolo!

Testvéred szól s e hú testvéri lángra!

Feláldozóbb nem voltam még soha!

Megyek, határozz! . . . addig is — — — figyelj!

E templomajtó rejti üdvödet,

Itt várj, ha üdvözülni vágyasz! — az Úr

Világosítsa lelked! . . . Férfi vagy?

Kezed kell csak kinyujtanod s tied

Minden, mi bűba kergetett! . . . pulya?

Úgy átkos sorsod méltán sujt le így,

Megérdemelted és nem látsz soha!

(*Indul, az ajtónál visszafordul.*)

Válassz! . . . Barátom! . . . Testvérem! . . . határozz!

(*Gyorsan el.*)

Tizennyolczadik jelenet.

Paolo, majd Francesca.

PAOLO (*egyedül*). Ah — volna csak meg régi bízodalمام,

Hitem — reményem élet s emberekben —

Tanácsodat nem kérném hú barát!

. . . «E templomajtó rejti üdvödet»,

Hadd látom. Mily csodás érzés szorongat! —

Minthogyha fenn a felhőkön lebegnék —

És lelkem ittasultan — cherubok

Elbűvölő dalát figyelve, —

Meny kárpítát most vonná félre ép' — — —

Megyek! . . .

(*A templomajtóhoz ért, kezét kinyújtja, hogy kinyissa s Francesca az ajtóban megjelenik.*)

PAOLO (*Francescát meglátva pár pillanatig meglepetve áll, alig hihetve szeméinek.*)

Te? ... Hol? ... Magyarország! ... álmodom!
(*Francesca lassan lejö a lépcsőn.*)

PAOLO (*még mindig valóságos önkívületben.*)

Te-te-te volnál?

FRANCESCA (*kezét nyújtja*). Üdvözlégly!

PAOLO (*kezét megragadva, zokogva leborul előtte.*)

Francesca!

FRANCESCA (*gyöngéden*). Ne sírj! ne sírj! ... derüljön homlokod,

Pár pillanat mit együtt tölthetünk.

Örülj, hogy Isten bűtől mentve lelkünk'

E drága perczet érnünk engedé!

Eszmélj!

PAOLO.

Oh várj még! ... hosszú, hosszú éjek,

Végetlen kinnal telt napok keserve

Gyült meg szivemben, ajkamon! ... Ne mozdulj,

Hadd nézzelek, oh hadd csodáljalak! —

Lásd — úgy szeretnék ... úgy tudnám ... oh annyi

Feszíti keblem' ... eltorzulna képed

S vékony peregne fénylő két szemedből,

Ha szenvedésem elpanaszlanám! ...

De mért beszéljek? ... Nézz rám, köntösömre,

Arczom s e mez regélnek szó nekül.

Kérdést csupán: boldog vagy-e ...?

FRANCESCA (*nagy őnuralommal*).

Nyugodt!

PAOLO (*hirtelen*). Szereted őt?

FRANCESCA.

A hitvese vagyok!

PAOLO.

S a boldogság?

FRANCESCA.

Nem ismerém soha!

PAOLO.

S a szerelem —?

FRANCESCA.

Hagyj!

PAOLO.

Mondd: a szerelem? —

Azt ismeréd —

FRANCESCA.

Méltatlan volt — kiteptem!

PAOLO.

A szerelem? ... a szerelem? ...

FRANCESCA.

Ne így,

Ne így szólj most velem! — feledjük el

Mi volt s mivé levünk! ... azért jövök,

Hogy szándékodtól eltérítselek,

E bús magánytól elvonjam szíved',

S a szörnyü mélyt, mely tátong közted és

Bátyád között, szelid gondoskodással

Gyöngéden áthidaljam! ... visszatérsz

Atyáid ősi városába, kard

S tanácscsal újra szolgálván hazádat —

Segítve, oltalmazva — fejedelmed!

PAOLO (*megvetéssel*). Bátyámat? ... én? ... s ezt tőlem te kívánod?

Én? férjedet? ki téged elrabolt?

— És mégis-mégis — úgy lesz mint kívánod!

Szolgád leszek, az ő szolgája — kardja,
Tanácsadója — házőrző ebe
Szerelmedért!

FRANCESCA (*rémülten*). Mindenható!

PAOLO. Azért,

És semmi másért!

FRANCESCA. Térj eszedre!

PAOLO (*mindjobban hevülve*). Nem!

Elég volt már a küzdés, szenvedés!
Tövist hajtott csak éltem fája eddig,
Virágait dér hervasztotta el,
Szeretek és szerettetés után
Sohajt szívem!

FRANCESCA. Boldogtalan!

PAOLO. Igen,

Az voltam eddig, újra látva arcod
Csodás gyönyörről álmodik szívem: —
Föléled vérem szunnyadó parázsa
S egyszer — utolszor — boldogulni vágy!
Szakadj le hát rút szörmez tagjaimról,
El a kezemből olvasó, kereszt,
Szállj égi béke, mely után epedtem,
Gyötörj tovább édes, szerelmi kín!
Szeretni — ah szeretni! . . . ez az élet
Rendeltetése, célja semmi más,
Töredelem, imádkozás — hazugság,
Csalás — a test rideg sanyargatása,
Erény, dicsőség, túlvilági üdv —
Baráti hűség, hitves eskü — semmi,
Egy — a mi ember és Istenné teszen —
A szerelem! a szerelem. (*Megragadja kezét*).

FRANCESCA. Bocsáss!

PAOLO. Nem! sorsom rabszolgája voltam eddig,
Törvényt, szokást hajolva tisztelő,
Csöndes, rajongó, hű, becsületes!
S mi lett jutalmam? . . . Ah, gazoknak áll
Világ ma csak . . . Azzá leszek! . . . Enyém vagy!

FRANCESCA. Soha!

PAOLO. Francesca! . . .

FRANCESCA. Vissza! . . .

PAOLO (*vad hévvel*). Asszony! asszony!

Szemembe nézz s szólj hófehér kezéd'
Ki kérte? . . . Gyűrűjét ujjadra férjed
Voná? vagy én? . . . Az oltár zsámolyán
Kinek rebegtél hűséget, szerelmet?
Bátyámnak? . . . Nekem! nekem egyedül!
S e szemre — mely örömkönyűktől égve
Szemedbe mélyedt, izzó ajkaimra —
Mik egyszer — akkor! . . . ajkadon tapadtak: —
Enyém valál, enyém maradsz, pokol

Nem tép ki karjaimból! ... (*Hévvél magához öleli.*)
Oh szeress!

(*Kívül távoli vadászadal hangzik fel.*)

FRANCESCA. Az égi szűzre! minden pillanatban
Beléphet bárki — férjem a közelben —

PAOLO (*a dalra figyelt*). Szeretsz-e? kérdem!

FRANCESCA. Irgalom!

PAOLO. Szeretsz-e?

FRANCESCA (*kiszabadítja magát, a dal erősbül*).

Nem! nem!

PAOLO. Nem? úgy hát férjedé szived?

FRANCESCA (*nagy elhatározással*). Óvé!

PAOLO (*felkaczag*). Legyen! te akarád! (*indul*).

FRANCESCA (*remegve*). Hová?

PAOLO. Mi gondod arra? ... szólít végzetem,
Hívó szavára hallgatok! ... bocsáss!

FRANCESCA. Szemedben szörnyű elhatározás!
Mi lelt az égre? ... mit jelent e dal?

PAOLO (*visszafordul*). Hogy mit jelent? ... Halld hát! ... E dal szavára
Fegyverre kél bős, fegyveres csapat,
Nevem kiáltja harczi jel gyanánt
S lezúzza mind' kit útjában talál!
Úgy-úgy, daloljatok, daloljatok csak!
Gaz zsarnokunk haláldanája ez:
«Fegyverre a ki él! Szabadulás!»

FRANCESCA. Iszonytató! ... világosan beszélj!

PAOLO (*szilaj hévvél*). Beszélnek majd a tettek, asszonyom.

Beszélnek majd a gyász, a pusztulás,
Öldöklő harc! — Vérgyilkolás — halál,
Tűztenger bős viharja merre látsz
Hogy lánghevétől csillagok lehullnak,
S meny büszke boltja döngve omlik össze!

(*Feltépi az ablakot*).

Hahó! hahó! ... Paolo él! — Ide

Romagna! kardot! harcra! harcra! harcra! —

(*Paolo az eléje került Francescát maga előtt eltaszítva, elrohan.*)

Tizenkilenczedik jelenet.

Francesca. Belleda.

BELLEDA (*a roskadozó Francescához siet*).

FRANCESCA (*Paolo után sietve*). Segítség! ... Isten! ... emberek! Ide! ...
(*Elhanyatlík.*)

BELLEDA (*felfogja*). Nagyasszonyom!

FRANCESCA (*hirtelen összeszedi magát*). Hamar ... sietve ... lóra!
Mentsétek — a fejdelmet ...

BELLEDA. Asszonyom,

Oh térj magadhoz! szólj, mi lelt? ... mi történt?

FRANCESCA (*eszmélve*). Csitt... csitt!... nem láttad?

BELLEDA.

Kit?

FRANCESCA.

Nem láttad? őt!

BELLEDA.

Kit?...

FRANCESCA.

Nem hallottál semmit is?

BELLEDA.

Nem én.

FRANCESCA (*roskadozva*). Ő volt — Paolo!

BELLEDA (*nagy felindulással*).

Él tehát?...

FRANCESCA.

Uramra

Most vonja kardját — jelszavuk: nevem,

S talán e pillanatban... Irgalom!... (*Hallgatózik.*)

Csend... rémes... szörnyű némaság!... Ide!

Boruljunk térdre mindketten. (*Térdre veti magát.*)

Isten!

Ki vergődő szívembe látsz, ne mérd

Szigorral súlyos vétkeim, ne büntess,

E rémes testvérgyilkolást ne tűrd!

Oh szállj közéjük — törje darabokra

Villámkarod vérszomjú fegyverök,

S ha áldozatra vágysz, oltárodon

Szívem vérét örömmel áldozom!

(*Szünet... Távoli moraj, mindinkább közeledő fegyverzörej.*)

Halld... halld... Eredj, tekints ki... nem merek!...

(*Belleda az ablakhoz siet.*)

Mit látsz?

BELLEDA (*kinézve*). Pajzságyon férfit hoznak erre!

FRANCESCA (*mellét verve*). Én édes Jézusom... Tovább —

BELLEDA.

Köpenynyel

Befödve végig — —

FRANCESCA.

Szánj meg, oh Uram!

BELLEDA.

Beléptek!...

FRANCESCA.

Vész erőm! Szívem!... szívem!...

Huszdik jelenet.

Volt. Dolcino. Gianciotto majd Draco. Scarabone. Urak.

DOLCINO (*sietve jő*). Hol a hercegnő?

FRANCESCA (*a felindulástól alig állva lábán*).

Ősz hívem! mi hír?

DOLCINO. Oh asszonyom!... Urunk —

FRANCESCA (*rémülten*).

Meghalt?

DOLCINO.

Merénylet! —

Kemény csapástól földre roskadott,

De élte mentve!

FRANCESCA.

Hozzá! (*Sietve indul kifelé.*)

SCARABONE (*jő*).

Erre!... erre!...

Türelmet — oh fenséges asszonyom! —

Nagy bajtól félve — kis baj is vigasz —

Kimondhatom hát — karczolás csupán.

Itt van — de Draco mester oldalán,
Mitől se tarts! . . .

(*Gianciotto középtermetű, széles vállú, marcsona alak, nyugtalanul villogó szemei szünetlenül gyanakodón tekintenek szerte, járása biczegő, a mi alakját kissé puposnak mutatja. Feje bekötte, kezével minduntalan töréhez kapkod. Draco támaszkodva jó.*)

FRANCESCA (tárt karokkal Gianciottóhoz siet). Uram! férjem!

GIANCIOOTTO (*idegesen eltávolítva*). Vigyázva!

Éget sebem, most kötözé be Draco.

Várjon kevéssé! . . . Széket!

(*Karszéket hoznak, leül, felszisszen.*)

Ah!

FRANCESCA.

Az égre! . . .

(*Feje alá vánkost igazít.*)

GIANCIOOTTO (*idegesen*). Haggyon pihennem, asszonyom! . . . Dolcino!

Vágtass Riminibe; fegyverre mind,

Kutassanak ki erdőket, lapályt,

El ne osonjon egy is! . . . Scarabone!

Vérbírságot! . . . vérpadot! . . . bitókat!

Reggelre függnék! . . . (*Dolcino, Scarabone el.*)

Orvos, szenvedek!

Ah — meglakolnak érte! . . .

DRACO (*kis üvegsét szagolgatva*). Nyugalom! . . .

GIANCIOOTTO. Nos asszonyom? kedvére cselekedtem?

Im' a vadászat! ára csaknem éltem,

Gyönyörködjék hát kínjaimban!

FRANCESCA.

Oh,

Kegyes uram!

GIANCIOOTTO.

Jó! jó! . . . (*Felderül.*) Cattani! végre!

Huszonegyedik jelenet.

Volt. Cattani. Malavolti. Dsem.

GIANCIOOTTO. Nos nos, Piero — gyilkosim?

MALAVOLTI (*büszkén*).

Bilincsben!

GIANCIOOTTO (*nagy örömmel*). Ez jó hír! köszönöm! ki és mifélék?

CATTANI. Trónfosztott hercezegecskék hívei —

A «népszövetkezés» bakóival,

Kivégzett társaik' boszulni jöttek!

GIANCIOOTTO (*nagy felindulással*).

Ah?! hercezek! . . . s a «népszövetkezés»?! —

Míg egy is él, nem élek addig én —

Kezem sulyát megérik! . . . (*Dsem felé fordul.*)

Üdvözöllek!

Dsem! régi bajtárs! megmentőm! barátom!

A legjobb perczen érkezél

DSEM.

Uton

Valék, intő szavammal Riminibe

S előmbe tárult aljas támadásuk,

Mint törtek egyre tízen — — feldühödtem
S beszéd helyett karddal jelentkezém.

GIANCIOTTO. Oh légyen áldott régvárt érkezésed!
Tanácsadóm védőkarom te lész! (*Urakhoz.*)
Urak! ez itt Dsem, mór fejedelmi ág,
Condottière szárazon, vizen!

CATTANI (*félre*). Ah! Új kegyencz?

GIANCIOTTO. Üdvözlétére mind

(*Urak Dsemet üdvözik.*)

De most eszmélek! . . . Csaknem elfeledtem —
Ki fogta fel a gyilkoló vasat,
Mely második csapásra volt emelve
Fejem fölé? . . . Bokrokból tört elő
Nagy, hosszú kard villámlott érzékében,
Szörmez futott le tagjain, ha jól
Láthattam lóról szédülten lehullva —
Pap — szerzetes — —

DSEM. Követtem s elfutott!

CATTANI (*nagy készséggel*). Nyomában emberim! . . .

GIANCIOTTO. Előmbé rögtön!

Huszonkettedik jelenet.

Volt. Piero Cattani. Paolo. Urak. Manasses. Szerzetesek.

MALAVOLTI (*Paolót kezénél vonva*).

— — Hőstett papot meg nem gyaláz fiam,
S a herceget mentéd meg érted-e?
Egy ország néz ma rád. Elő! elő!

FRANCESCA (*elfordulva égre tekint kulcsolt kezekkel, félre*).

Légy áldva — áldva — fénysugáros ég!

GIANCIOTTO (*Paolóhoz*). Közelbb! . . . hadd lássam arcodat! (*Szünet.*)

MANASSES (*Paolóhoz*). Fiam!

Nem hallod? . . . hercegünk beszél! . . . Le csuklyád!

(*Szünet.*)

GIANCIOTTO (*türelmetlenül*). Meglesz-e már?

CATTANI (*boszúsan*). Tépjük le!

(*Indul urakkal Paolo felé.*)

PAOLO (*élénk elutasítással*).

Vissza mind!

Hozzám ne nyuljatok!

GIANCIOTTO (*meglepetve*).

E hang?! . . . Neved!

Ki vagy? . . .

PAOLO (*felveti csuklyáját*). Én!

GIANCIOTTO (*felkiált*). Paolo!

BELLEDA (*örömmel, félre*). Ő?!

GIANCIOTTO.

Karjaimba! (*Hozzá rohan.*)

MIND (*örömmel*). Üdv a hercegnek!

(*Paolóhoz rohannak, ölelik és csókolják kezét, ruháját.*)

GIANCIOTTO (*Paolót ölelgetve*). Élsz?! . . . öcsém! . . . S neked

Köszönöm újra megszabadulásom?!

Nem menekülsz ki többé karjaimból!
De mit jelent ez öltöny (*Nyugtalanul.*)
Örök Isten! fölesküvel?

MANASSES (*tiszteletteljesen*). Nem töltheté be még
Törvény rendelte próba idejét,
De ha kiletét sejtem is — —

GIANCIOTTO (*élénken tiltakozva*). Soha!
Oh gyermek: gyermek! . . . titkod rejtekéhez
Nem ér kezem, megkérdni sincs jogom
Mi kergetett hitünknek szörmezébe,
Várom míg oldod rejtélyét magad.
Oh csakhogy élsz! élsz! . . . nézd, e köny szememben,
Rég távozott öröm megtért forrása!
Felejtve mult, köny — bánalom — panasz,
Vedd hogyha kell, vedd félországomat,
De pusztuljon viszályunk! oh szívemre! (*Szívére zárja.*)

FRANCESCA. Szívére zárja! . . .

BELLEDA (*Cattanihoz kitörő örömmel*).
Él! él! . . .

CATTANI (*csudálkozva nézi leányát*). Lány! . . . mi lelt?!

GIANCIOTTO. Jer — jer! . . . Im urnőnk! (*Paolót Francescához vezeti.*)
(*Francescához.*) Üdvözlöd, ha ő nincs
Özvegy volnál ma, árva, elhagyott!
Nézd — nézd mi szótlan áll! . . . ha nem hívod —
Még udvarunk kerülve elfut újra.
Szólj néki; várjuk, nyitva palotánk!
Ej, néma vagy?

FRANCESCA (*zavartan, alig hallhatólag*).

Jöjj, várunk!

GIANCIOTTO (*Francescához*). Nyújtsd kezéd!
(*Francesca kezét nyújtja.*)

GIANCIOTTO (*Paolóhoz*). Fogadd el hát!

PAOLO. Francesca!
(*Francesca kezét megfogja.*)

GIANCIOTTO (*Francescához*). Mily feszesség!
Öleld meg őt!

FRANCESCA (*nagy zavarban*). Uram! (*Megöleli Paolót.*)

PAOLO (*Francescához*). Elégedett vagy?

FRANCESCA. Oh áldalak!

GIANCIOTTO (*Paolo és Francesca ölelkezését nyugtalanul szemlélve fölkiált,*
majd reszketve visszahanyatlik.)

Káprázat! . . . ah! pokol! —

(*Paolo és Francesca szétválnák, de egymás mellett maradnak.*)

DRACO (*Gianciottót ingadozni látva*).

Uram! Uram! (*Hozzá siet.*)

GIANCIOTTO (*ezalatt folyton Paolo és Francescát figyelve*).

Csitt! . . . (*Összeszedi magát.*)

Ifjabb és erősebb

Sosem valék talán! . . . El kötelék,

El gyógyszer, orvos! . . . ország — — népeken

Uralkodom s ne győznék önmagam
Felett? . . . Fuvassatok! . . . Haza! Haza!

MANASSES (*Paolo kezét megragadva, kérve*).

Fiam! maradj! . . . (*Paolo egy pillanatig habozva áll.*)

GIANCIOTTO.

Vezesd öcsém urnónket!

(*Paolo Gianciotto szavára föltreppen Francescára néz s hirtelen elhatározással Francescához siet, kezét nyújtja, ki zavartan elfogadja, indulnak kifelé, Belleda, Hölgyek követik.*)

GIANCIOTTO. Örjögök! — — Ily gyanu?! . . . Megörülök!

DRACO (*Gianciottóhoz*). Uram! — Fogadd el gyámolul karom! —

GIANCIOTTO (*Francesca és Paolo távozását nézve*).

Magam megyek! El tőlem! (*Magánkívül.*) Mért tekintesz

Ily szánakozva rám? — Még élek: élek,

S fiam, testvérem lenne bár — — ki bánt —

Meghal . . . Zenét . . . kürtök riadjanak

Előre! . . . Menjetek csak! . . . (*Francesca, Paolo el. Hirtelen.*)

Ide Draco — — (*Fejehez kap.*)

Segítsetek!

(*Elhanyatlík. Mind körülveszik. Kívül riadó kürtök.*)

Függöny gyorsan le. — Vége az első felvonásnak.

AZ IGAZI ZAHRAJ.

Székfoglaló.

BÁRSONY ISTVÁN-tól.

Felolvastatott 1898 december 14-én.

A vadőrt, a ki a Valkó Gábris szolgálatában állott, a harmadnapos hideg kínoztta s a szegény ember egy idő óta sehogysem birta a hegy-mászást.

Nem volt más hátra, rá kellett bízni a kutyákat Gligorra, a Szenderffy Kázmér pakulárjára, a medvefojtogató pásztorra, a ki tudott velők bánni s ezenkívül mérföldekre kinyúló területen minden zugot ösmert a rengeteg erdőben.

Ez a Gligor valaha játszótársa volt Szenderffynének, még akkor, a mikor a burdárfalvi úri ház környékének a csendjét alig zavarta más, mint a kis Nelli, a ki rakoncátlanabb volt egy pajkos fiunál.

Gligor, a szurtos oláh-gyerek, vak eszköze volt s kutyahűséggel tapadt hozzá. Együtt mászkáltak a fa tetején gyümölcsért, fészékért. A kert alatt csörgedező patakot együtt gázolták meg, valahányszor titokban akartak eljutni a rétre, a hol sok sóska termett.

Ilyenkor Gligor húzta le a Nellike cipőjét, sőt még a harisnyáját is; ezeket a holmikat ő vitte át a patakon, mialatt a lesült arcú, borzas leányka a szoknyáskáját emelgetve s a hideg hullámoktól borzongva lépegetett át a sekély vizen.

Ha aztán az öreg dada sipító hívását hallották: uccezu! volt sietés!

Akkor már nem ért rá Nellike újból lehúzni a kis cipőket; akkor a Gligor erejében összpontosult minden reménység arra, hogy kikerülhetik a veszedelmet. Gligor tudniillik az ölébe kapta s úgy vitte vissza a patakon, mialatt a leány vak bizalommal simult hozzá, s meztelen karjával szorosan fogta át az ő kis Sámsonja nyakát.

Aztán megnőttek és nem játszottak többet.

De az első gypárt azért mégis csak Gligor hozta le a havasról

Nellinek; s az első kosárka számóczát is ő szedte össze neki, a mikor még senki sem gondolt rá, hogy talán pirul is már az erdön ez az illatos édesség.

S a mikor Szenderffy Kázmér eljött a menyasszonyáért és az esküvő után indult vele haza, Gligor fölkapta a pásztorbotját meg a szekerczéjét és futott, koczogott a hegyi utakon csak lassan haladó hintó után. Még a kapufélfától sem búcsuzott el otthon.

Elverni sem lehetett volna a Nelli szolgálatából. Ott maradt pásztornak a vén «muntye djel szorie» tövében, a Szenderffy birtokán.

A «muntye djel szorie» szakadéakai közt kapaszkodott Gligor a három kopóval a «vále lupuluj» irányába.

A *naphegy* ugyancsak meghazudtolta a nevét ott, a hol Gligor járt.

A fekete fenyvesbe, a melynek faóriásai vad bujasággal borultak össze, alig tudott a külső világosság behatolni.

Ámbár reggel volt, szép szeptemberi reggel, mégis esti homály borongott ebben az elhagyott, néma rengetegben.

Talán nem volt még ember a világon, a ki úgy itthon lett volna itt, mint Gligor. A ki ő nélküle szánta volna rá magát, hogy istenkisértő merészséggel megösmérje a «muntye djel szorie» komor rejtekeit: minduntalan elzárva találta volna maga előtt a haladás vonalát. Mély szakadékok, borzalmas repedések keresztezték egymást, szeszélyesen, mintha valamikor, az embert millió megelőző korszakok egyikében, örült titánok száguldtak volna rajta végig. A szédületes mélységű barázdák úgy maradtak meg itt az őskor viharai után, mint soha be nem forradó sebhelyek.

Ezeken járattan ember át nem juthatott.

A ki betévedt valamelyik ilyen feneketlen repedésbe, az a pokolhoz vezető úton képzelhette magát.

A napsugarat tán sohasem látott sziklafalakat nyirkos moh fődte s a nedvesség szétszivárgott abból mindenfelé. Olyan sikossá vált tőle a szikla, mint az üveg. A ki itt elesúszik, jaj annak! Zuhan lefelé, növekvő sebességgel, egyik hegyes sziklakönyökről a másikra szédülve, és egy árva bokrot sem talál útjában, a mibe belekapaszkodjék.

Segélyhívását elfogja a folyvást szűkebbre szoruló sziklafal. Kiáltása csupán a süket ürességnek szólhat. Legfőlebb ha a nedves kövek közt megbujt varangy fülel rá; az is még jobban behúzódik tőle vigasztalan, penészes fészkébe.

Gligor mindeddig nem tétozózott, hogy merre kell mennie. Ha ki-kitért az egyenes irányból, csupán azért volt, mert jól tudta, hogy a szakadékok azon a ponton még ő sem mászhatná meg.

Már eljutott a nagy zuhogóig, a hol egy ledőlt fenyő hidalta át az örvényt. Itt vált el a járható vonal, egyrészt a hegyoldal felé, a hol a

bükkös volt; másrészt a mélységbe vesző sűrűség irányába, a melynek legkietlenebb részén terült a «vále lupuluj», a «farkasvölgy».

Gligor ezen a ponton mégis megállott és gondolkozva dörzsölgette meg a tarkóját. Elfelejtette volt megkérdezni a beteg vadórt, a kit helyettesített, hogy hol ereszsze el a kutyákat: a bükkösben-e, vagy a «vále lupuluj»-ban. Pedig az nem volt mindegy. A bükkös mégis szelídebb világ; ellenben odalent, a sötét mélység ősbosztjában a hétfejű sárkány is otthon lehet. Most már mit csináljon?

Elgondolkozva nézett bele a tajtékzó, vadul bugyborékoló víztömegbe, a mely szélesen szakadt ki a hegy derekából.

Sokszor hallgatta már ezt a soha nem szünő csattogást, a mely morgó visszhangba olvadt.

Lábát lelógatva a mélységbe, órákig tudott itt elülni máskor és találgatta, hogy mit beszélnek a sodró ár zajával a hegy szellemei.

Addig hallgatta-nézte a folyvást pöfögő, sziklán vágató zuhatagot, hogy valóságos emberhangokat képzelt bele.

«Gligor! Gligor!» — kezdte sugni a sístergő vízsugár.

«Gligor!» — süvöltötte utána a fenyvest búvó szél.

A hegy gyomrából tompán, mintha az ördög bögne, ismétlődött a hívás: Gligor! . . .

És még odafönt is, a magasban, a hol valamerre kezdődött a fény: átható sikoltozással szólt bele a szellemek szavába a visszhang: «Gligor! Gligor! . . .»

A pásztor keresztet vetett magára is a kutyáira is.

Egy lecsüngő fenyőághoz kötötte a czorkát, a melylyel a kopók össze voltak fűzve s az egyik kutyát leoldotta róla.

— Maj Zahraj! gyere ide apám, — mondta hízelegve és elkezdte simogatni a szép nagy kopót. — Csak te neked ne essen semmi bajod; csak egy szál fényes szőröd se hiányozzon. No mondd meg, merre menjünk.

A kiválasztott kopó hízelegve ugrott két első lábával a Gligor mellére s végignyalta ábrázatát. Erős állat volt; koromfekete, csak éppen a körmei meg a pofája festett rozsdásan. Szemöldöke két, majdnem összeérő sárga félholdat mutatott.

— Úgy, dragame úgy! szeress csak, — biztatta Gligor s megveregette, megsimogatta. Aztán a kutya nyaksziját a saját derekához kötötte s a kopóra bízta, hogy merre kívánczozzék inkább. Zahraj lassan indult meg a veszedelmes híd irányában.

Gligornak legalább is nyolcz lépést kellett a gömbölyű fatörzsön tennie. Ha megcsúszik a kutya, menthetetlenül vége öneki is.

De Zahraj sem volt már mai gyerek. Úgy lépdelt, mintha tojások közt járna.

A tulsó oldalon nagyot sóhajtott a pakulár s könnyebbülten kötötte meg a féltett kopót egy kiálló sziklaesúcsához! Aztán visszament a másik két kutyaért. Azokkal már nem sokat törődött. Levette rólok a czorkát s előre sietett.

— Draku! . . . Ursu! — morogta nekik, hívó szóval.

A két paraszt-kopó szűkülve, szórét fölborzolva sunyított át a mélységen utána.

A mint baj nélkül együtt voltak, olyat szökött Gligor, mint a zerge. A kopók azt hitték, hogy mindjárt kezdődik a munkájok s csaholó hangokat nyefegve megpróbáltak előre rohanni.

— Maj Zahraj; te legszebb! ne még, várj még, nem tart már sokáig, — kérte Gligor a kopók királyát. Eszébe jutott, hogy Valkó két fejőstehenet adott érte a kaprik papnak. Elkezdte dicsérni, neki beszélt, mintha értené a kutya: Megértél volna hármat is, Zahraj; nincs több Zahraj a kerek világon, egyesegyedül te, apám! Csak mi ketten ösmerjük az erdőt. Nem félünk mink még az ördögtől sem.

Az okos állat úgy vigyorgott a beczésésre, hogy beillett volna hálálkodásnak is.

Egy ponton kis tisztásra jutottak, a honnan el lehetett látni a hegytetőre.

A «muntye djel szorie» csúcsa fehér volt, mint az aggastyán ősz feje. Ott hó volt, örökös hó. Soha azt napsugár meg nem olvasztotta. A szeptemberi nap, a mely lejjebb sárgás fénnyel siklott át mindenben, ott fönt csupa fehérséget látott. A hegytető fölött halvány ködglória terült, fázósan, mintha az északi hazájából szökött volna ide.

A havas csúcs alatt, jóval lejjebb, nagy fekete foltok sötétlettek. Ott kopár volt mindenütt a szirt. Ezredévek kellenek ahhoz, hogy az ilyen ránczos, szinte összemarczangolt kőhalmazok felületét az idő megporlaszssa.

Jön a nyári hőség: égeti. Jön a téli fagy: még megnöveli benne a dermedést. Mossa a zápor, korbácsolja a vihar, puhítja a rajta végigcsurgó hólé. S a grániton lassan-lassan parányi repedéseket nyit az idő. Rátelepszik a zuzmó; ellepi helyenkint a kövi moh. S a mikor az a parányi zöld, a mi az ébredő életet jelenti, mutatkozik a sziklafalon, akkor van verve az üresség szelleme.

A mohok gyönyörű, páfrányszerű parányi erdősége vonalról-vonalra terjeszkedik; a buja zöltség magába szíjja a ködöt, a párárt; lecsalja az esőt s összegyűjti tapadó hinárszövedéke alatt a nedvességet, a mi puhít, erjeszt. A mi lejjebb következik, az a törpefenyő csöndes régiója. Az igazi komorság pedig elbúvik mélyen a fenyvesek közé.

Gligor már kifujta magát; sietett tovább lefelé, a hol a bükkös

hegyoldal beleszalad a legmélyebb medenczébe. Ott hallgat titkosan a «vále lupuluj».

Ott a bércz jellege egészen eltűnik. A farkasvölgyben már elkeveredik a bükkal a völgy, s a tiszta fenyvesfoltok megritkúlnak. Avar földi sok helyen a talajt; jól meghallja a figyelő fül, ha a gaz közt valami lap-pangó vadállat moszatol.

A patak vize nem zuhog a «vále lupuluj»-ban, csak úgy surrog. Alábuvik a ledőlt fáknak, megkerüli az útjába zuhant sziklát, vagy alagutat váj alatta; s aztán siet lejjebb, folyvást lejjebb, a míg a völgy-fenekre nem ér.

Már nem pöröl, nem morog; már csak pajkoskodik s forgatagaiban játszva fördetgeti a hullott levelet.

Az első embernek, a ki idetévedt, megszakadhatott volna a szíve a gyönyörtől.

Az évezredes fák árnyékában csudás zöld színnel rezeget a levegő itt. A milliárd kis napernyő, a minek születik minden falevél, a felülről özönlő fényt csak önmagán átszűrve ereszti le a völgybe. Nesz semmi sincs, a mi életet hirdetne. Pedig szinte örök életet sejtetnek a hatalmas fatörzsek.

Gligor úgy lopózott az avaron, hogy nem csinált nagyobb zajt mint a futó nyest.

Egyre vizsgálgatta a földet, s a hol a patakon átváltott: a nyirkos partot jól szemügyre vette.

Itt már beszélt neki az erdő. Itt a nyomok néhol már tisztán bemélyedtek a lazább talajba s a sűrűség közt keskeny csapások húzódtak, szinte rejtelmesen, el-elveszve az őszobótban.

A vadak országának az utcái ilyenek.

Jajgató sikogás állította meg egy perczre a pásztort. A bükk sátra közt halkán kalapált valami az imént; most elhallgatott a kopogó nesz, de ahelyett vész-sírám töltötte meg az erdőt. A következő perczben aztán surrogva lendült arrább a fáról egy zöld harkály. Az lármázott olyan keservesen. A hol megült, ott újra kezdte; egyre kérdezgette: *ki!? ki!?* s megismételte tízszer is.

Messziről, a völgy bokrai közül, ráripakodott egy egrecső cser-szajkó: «ne lármázz! ne lármázz!»

Aztán megint csak az aranylegyek zúgása hallatszott, melyek minden élő mozgásra előkerülnek még a legvadabb magányban is, és cikázó, villámló röpüléssel sűrögnek-forognak, várván türelmesen, hogy mikor lesz az elevenből halott; mikor kezdődik már az ő báljok.

Egy vénséges vén luczfenyő mellett haladt el Gligor. Annak a derekán hosszasan akadt meg tekintete. Mélyen be volt horpadva e ter-

metes fa egyik oldala, mintha lereszelték volna. És ott, a horpadás helyén, szürke volt, mintha bekenték volna sárral, hogy a nyitott seb attól begyógyuljon.

A kutyák élénken szimatoltak.

Erős fenyőszurok-szag keveredett össze valami leirhatatlanul nehéz bűzzel. Mintha egy konda disznó állandóan ide járna dörgölődni ehhez a fához s aztán megfekszen a nagy élvezet után a völgy legfenekeén, a dágványosban.

Gligornak ragyogott az arca. Most már egy lépést sem tett tovább. Leült a fa tövébe s pisszegve szólította a kopókat magához.

Várt és hallgatózott.

Egy nyíláson, a mely a fák közt kínálkozott neki, kibámult a «vále lupuluj» határát övező sziklafalra s elmélázva nézte; hogyan vadászgat rajta a kis lepkemadár. Hogy nincs megállása, hogy nincs pihenése!... Innen alulról nézve alig nagyobb, mint egy olyan pávaszemű lepke, a minőt derengő éjszakákon látni néha, odakint, a falu alatt, az uraság gyümölcsöskertjében. Folyvást lihegve kúszik, röppen, futkos a sziklafal meredek simaságán. Ki-kivillan piros szárnyalja, vékony tű-csőrével a legparányibb sziklarepedést is átkutatja; és meg nem áll, meg nem ül, csak szárnyverdesve libeg.

Gligor az ő egyszerű pakulár-eszével éppen arra gondolt, hogy mégis csak jó annak, akinek szárnya van. Jó volna röpdülni . . . jó volna . . .

Hahó! Mi volt az?! . . . A völgy fölött, a gerincen, a mely elnyulik messze és belehajlik a másik völgybe: élesen, harsogón szól egy kürt. Az a Valkó Gábris kürtje. Az ott a jeladás, hogy el kell eresztetni a kutyákat.

Egy szempillantás alatt talpon volt a pásztor. A kutyák reszkettek az izgatottságtól; ők is megértették a kürt szavát.

Dráku üvöltő torokhangon rimázkodott, hogy eresszék szabadon; Ursu kontrázott neki híven.

Zahraj, a nagy Zahraj, könnyörögve nézett Gligorra, mintha mondta volna: «Ugyan ne kínozz már ezzel a czorkával.»

— Maj Zahraj! — dünnyögte Gligor, — most már osztán szabad. Tudod, ahogy szoktad; — húzd rá, apám! Csak húzd rá bátran a te gyönyörű hangoddal.

S mialatt így biztatta a legkedvesebb kopót, gyorsan levette mind a háromról a láncot.

Zahraj úgy csúszott be a buja gazba, akár a gyík. Két tarsa hehegve, türelmetlenül vágatott a nyomán.

Gligor tátott szájjal kullogott előre. Hallgatózott.

Tudta, hogy a vén agyaras, a mely rendesen ennél a vastag fenyőnél borotválkozik, abban a pocsolyában hűsöl, amely a gerincz alatt terül. A szél arról fuj s Zahrájnak az orra már tele lehet a disznó szagával.

Halálos csönd volt egy darabig. Gligor fölemelte a fejét s találgatta, hogy merre állhatták el az urak a magaslatot. A gerincz fölött, a kék végtelenségben, egy szirti sas keringett, az megmondta neki. Éppen alatta kellett lenni valamelyik vadásznak.

S a mint azon tűnődött, hogy talán ő van ott, az *asszony*, a burdánfalvi úri ház régi kis Nellije; haragosan, riasztó tüzzel csendült meg messze, a bozót közt a kopók csaholása.

A Zahraj hangja magas diskantban vált ki a buffogó vakkantások közül, mint a halálharang.

Ott a hol Valkó a kürtöt megfujta, ketten állottak egymás mellett: ő, meg Szenderffyné.

Kázmért már az úton elővette régi baja, a csúz s inkább lent maradt a szekereknél, semhogy megmászsa a hegyet.

— Csak menjetek, mondta, a mikor a lovak már nem haladhattak feljebb, majd én itt gunnyasztok. Ki sem bujok a pokróczaim közül.

Nelli egy pillanatig tétovázott. Az a belső hang, a mely mindig megszólalt, bármihez fogott is, azt sugta neki, hogy jobb lenne, ha lent maradna, beteg ura mellett. De Valkó szúróan, gunyosan nézett rá, mintha azt mondaná: «Talán bizony nem mer velem jönni?!» Erre aztán daczosan vont vállat s türelmetlenül sietett előre.

Jó darabon majdnem szótlantul haladtak föl a hegynek. Az asszony egy-egy közönyös kérdést tett; arra Valkó röviden válaszolt. Mind a kettő azt várta, hogy a másik hadd melegedjék. A mióta azt hitte Szenderffyné, hogy Valkó nem olyan nagyon rabszolgája többé, még szeszélyesebb, még követelőbb volt vele szemben.

A sötétarczu ember erre gondolt s alig észrevehetően mosolygott.

Jól tudta, hogy az asszony mostani közönye sem egyéb, mint védekezés abban a fegyverszünetet nem ösmerő harcban, a mely csak akkor érhet véget, ha az ő szerelme diadalmaskodik.

Várt, a hogy megszokta. Mester volt már a türelemben. Erőt adott neki az a tudat, hogy minden lépést csakis előre tesz, egyetlen egyet sem visszafelé.

A míg az egyre vadabbá váló erdőségben ösvénynek nyoma volt, addig elől ment az asszony, mintha kerülni akarta volna, hogy a kísérője melléje juthasson. Mohón szíttá az üde levegőt s szeme szórakozottan siklott végig a hallgatag tájképen.

A szeptember derűje aranykódókat hintett el a buja völgyek fölött. amelyek útjuk mindkét oldalán fokozatosan sülyedtek lefelé.

Itt még aránylag szelíd volt a világ. Bohókás kék czinkerajok röpködtek egyik bokorról a másikra s halk czipéggel lepték el a hajlós ágakat. Ki tótágast állott, ki meg háttal fordult a földnek. Rovarálezákat csipegettek, keresgéltek. Aztán perregő röpüléssel szállottak arrább; kergették egymást; bóbításra borzolták azurkék sipkájokat s mint a bujkáló mókás: kikandítottak a náloknál vastagabb galy mögül. Ha észrevette valamelyiket a szemközt fölbukkanó pajtás: cserregő kaczagással nevetett vele össze, aztán újra kezdték a mulatozást. Messziről nézve, úgy libbent ide-oda topázos tollazatuk, mintha kis aranyalmákat dobáltak volna egymásnak a bokrok közt lappangó erdei tündérkéek.

Aztán elfogytak lassankint a czinkerajok. Vadabb lett a környék. Útnak már nyoma sem volt. A fű bozóttá nőtt; a gerincez élén viharlepte faóriások holtteteme korhadt, benőve mohhál.

Vezető nélkül már nem tudhatta az asszony, hogy merre forduljon. Megállott s csak a szemével kérdezte Valkót. Az megmutatta neki az irányt.

— Ott kell átváltani minden vadnak. Ott legsimább a hegyoldal, legkönnyebb rajta menekülni. Majd meglátja, hogyan jön a hajtás a «vále lupuluj» fölött terülő bükk-fiatalosból. Hejh! ha egy jó erős bak kerülne a három kopó elé! Hogy röpülné át a vízmosásokat s az alacsony bokrokat! . . . Aztán meghallja majd a kopók hangversenyét. Azok a szárguldó őz nyomán jönnek; messze, messze.

Szenderffynét érdekelni kezdte a dolog.

— Adja a karját, vezessen, mondta.

Valkó mosolyogva fogadott szót. Ezt korábban is parancsolhatta volna.

A gerincez derekán aztán megadta Gligornak a kürtjelt.

Onnan, a hol állottak, messzire lehetett ellátni. A nagy magányt csak egy patak élénkítette, a mely a mélységbe zurbolt. Jó lett volna alató dalnak az a halk mormolás.

Egy alacsony cserje kínálkozott nekik fedezetül. A cserje alatt kőtuskó barnállott; Valkó arra ültette le az asszonyt s aztán mögéje állt. Hallgattak mind a ketten.

Szenderffyné a «muntye del szorie» havas fejét simogatta tekintetével; de az alatt lelki szeme Valkót kereste, a kinek a nézését babonás bizonyossággal tudta megérezni.

A csönd izgatni kezdte, — mert a magány érzetét keltette benne, a mitől mindig félt.

Vannak emberek, a kik egy pillanatig sem bírják elviselni a sötét-

séget; mások inkább meghalnak, sem hogy valamely pusztai térségen átmenjenek. Szenderffyné a magánytól irtózott; már pedig Valkó, ott hátul, most egy mozdulattal sem adott életjelt magáról, mintha itt sem volna.

Az asszony nem láthatta, de azért megesküdtött volna, hogy falja a szemével. Olyan furcsa, majdnem kísérteti volt az a sejtett szem, amely a szó szoros értelmében égetni tudta.

Sokszor hízelt a hiúságának az a hév, a mi ebből az emberből feléje sugárzott; de sokszor rettegett is tőle.

Hányszor volt az, hogy így sóhajtott magában titkosan:

— Be jó, hogy most nem vagyunk egyedül!

Olyankor az volt az érzése, hogy a Valkó szeme meg tudná fosztani minden akaraterejétől.

Pedig most ugyancsak ketten voltak ebben a vadasban. Azt a szorongást, a mi most is meggyorsította lélekzetvételét, ösmerte már. Csak-hogy szabaduljon tőle, erővel másra gondolt. Főlnézett arra a sötét pontra, amit a «vále lupuluj»-ból Gligor is látott. Az volt a nap felé igyekvő szirti sas. Leste, hogyan haladja túl a nagy madár a fehér hegymot; hogyan kering a halál fagyos birodalmában, egymaga, feketén, mint a gonosz lélek.

Merengéséből messziről hangzó zürzavaros lárma riasztotta föl. Összerezzent, a mint Valkó hirtelen megszólalt mögötte:

— Hallja? hajtanak a kopók.

De a következő perczben csudálkozó arczezal fordult a férfi a völgy felé, a honnan a jajgató hangverseny ide hallatszott.

— Ostobaság, — dörmögte halkan. — Gligor megtévedt.

Szenderffynét ez a próza hang magához térítette. Kérdőleg fordult vissza, Valkó megmagyarázta kifakadása okát.

— Ugy-e, onnan hallja a hajtást, abból a sötét völgyből. Nahát az ott a «vále lupuluj» legmélyebb medencéje, a farkasok s a vadkanok hazája, az az «ördögszoros». Őz ott soha sincsen.

Az asszony nem értette. — Baj az?

— Ahogy vesszük. A járhatatlan sűrűségben bizonyosan vaddisznót vertek föl a kutyák, azt hajtják olyan tűzzel.

— Mit változtat az a dolgunkon?

— Alkalmasint mindent. Az őz itt jött volna el a gerincez alatt, ezer lépéssel a kopók előtt. A disznót pedig a kutyák mindjárt utólérik, megállítják. Nem adok neki öt perczet, hogy Zahraj megcsipkedi, helyben marasztja. Akkor akár itéletnapjáig is hiába várunk rájuk.

— Úgy hát oda megyünk, — mondta hevülten az asszony.

— Ah, az lehetetlen. Azt az utat maga ki nem bírja. S aztán azt

hiszi, tréfa az ilyesmi? Tudja-e, mi történik most az «ördögszorosban»? Az ott a környék legelhagyottabb zúga. A penészszag mindenüvé kíséri az embert; redves fatörzsek máladoznak a nyirkos talajon; a sűrűségben még egy tenyérynyi nyílás sincs, a mit ösvénynek nézhetnénk. Valahol a fekete sziklánál, ahol még a patak is félve rejtőzik a föld alá, megveti hátát a tajtékzó agyaras. Ha egyszer látná, nem kíváncznék a közelébe. Sörtéje csupa tüske; pislá szeme ravaszul lesi, hogy hol támadhatna legbiztosabban. Jaj annak, a kihez arasznyi agyarával hozzá-suhint.

Szenderffyné egy kicsit megborzongott.

— Vissza kell hívni a kutyákat. Fujjon a kürtjébe.

Valkó ümmögött.

— Azt akarja, hogy Zahrajt visszahívjam? Hisz' az még kevésbé lehet. Zahraj nem hagyja ott élve azt a vadat, melyet egyszer fölvert, Az ő neve Zahraj. Ruthénul van; magyarul azt jelenti: «húzd rá»! És ha ráhúzza, többet el nem hallgat. Pusztulni *kell* annak a vadnak, melynek a nyomán elindult.

— Pusztulni *kell*?! — kérdezte az asszony.

— Még pedig menthetetlenül. Száz más vad ugorhat előle; ha meghajtja is *szemre*, a míg látja: halálos bizonyossággal tér vissza megint a régi nyomra. Zahraj elől nincs menekülés.

Az asszony eltűnődött. Csapongó gondolatát nem bírta elterelni egy bolond ötlettől, a mely azalatt tolakodott eléje, hogy Valkó az ő híres kopóját dicsérte.

Szívébe nyilalt ez a két szó: «nincsen menekülés».

Emlékezete végigsuhant az egész hosszú időn, a mióta barátja ez az ember. Alighogy férjhez ment, már a sarkában volt s azóta nyomon kíséri folyvást.

Volt idő, a mikor szabadulni szeretett volna tőle. Akkor nem mert; most pedig már nem bir. Miért? A jó Isten tudja azt. Mintha a maga nagy titkát árulta volna el Valkó, a mikor azt mondta: «nincs menekülés».

A zsúrok, a bálók, a hol valaha együtt voltak, nem ezt bizonyították-e? Ha elvonta is néha valaki mellőle hú lovagját: lélekzethez sem juthatott, már ott érezte megint közel; közel, közelebb bárki másnál. Visszatért mindjárt a *régi nyomra* . . .

Annyira izgatta ez az emlék, hogy a szíve mélyén fölkiáltott:

— Zahraj te vagy! te vagy az igazi Zahraj, Valkó Gábris!

Valkó e perczben a völgy felé figyelt.

— Ugy-e megmondtam, szólott: máris csaholnak a kutyák. Tisztán hallani a Zahraj éles hangját.

Szenderffynéhez fordult, s így folytatta:

— Nekem annál jobb így. Legalább magát nem foglalja el most már semmi sem én tölem.

Ő is leült a kőuskóra, szorosan Nelli mellé, a ki megint hallotta azt a belső hangot, a mely mintha türelmetlenül sürgette volna: «Ne maradj itt tovább! siess innen!»

Úgy tett, mintha nem értene, a mit Valkó mondott.

— Kázmér talán már nyugtalankodik is, — jegyezte meg kissé zavartan.

Figyelmeztetés, intés akart lenni, hogy az ura nevét említette? — Nem történt szerencsés pillanatban.

— Mért beszél most róla? — kérdezte Valkó elsötétült arczezal. — Vajjon nem számhat-e nekem egy kicsike időt? Nekem, a ki olyan régóta várok erre.

— Milyen érzelgős, — szólott Nelli s mosolyogni próbált. Ki akarta kerülni a tragikus hangot, a mitől irtózott.

De Valkó komoly maradt. Azzal a határozottsággal, a mely parancs-nak is beillik, felelte:

— Most nem fog elhagyni, a mikor a véletlen egyetlen egyszer kedvez.

— A véletlen nagy hunczut, valóságos Mefisztó, a ki mindig a férfiak pártján van, — mondta Szenderffyné, az ellen küzdve nehogy jelet fejlődhessen ki köztük.

Valkó megfogta a kezét.

— Tudja-e, kérdezte, hogy ebben a pillanatban nagy dologra szám-tam el magamat? A sors akarta így s a sors az Isten.

Nelli ösztönszerűleg sejtette, hogy mi az a nagy dolog. Alkalmasint a rég rejtegetett vallomásra kell készen lennie. Hiába húzta valami ellenállhatatlan hatalom ehez az emberhez, mégis mindannyiszor boldognak érezte magát, ha egy nap a nélkül mult el, hogy Valkó os-tromolta.

Még egy utolsó kísérlettel próbálkozott, hogy visszatereljen min-dent a nyugalom medrébe. Erőltetett nevetéssel mondta:

— Még a jó Istent meri emlegetni? Rég elfeledte maga a tíz parancsolatot. Az ördög kiskatéja a maga imádsága. Mondjak belőle egy pár szentencziát?

Eszében sem volt hogy megvárja a választ; fölemelte mutatóujját s tréfásan szavalta:

— Első paragrafus: «Többé-kevésbé minden nő hiú s azok közt a virágok közt, a melyeket a nők legszívesebben tűznek a keblökre, egyik sem kívánatosabb nekik az — *égő szerelemnél.*» Második paragrafus:

«Égj csak bátran az asszonyokért; ne félj, *elégni* ők nem engednek.» Harmadik paragrafus: «Mutasd meg a nőknek a vércseppeket, a melyek szívedből érettük hullanak s ők könnyeikkel locsolják sebedet; meggyógyítanak — a saját számukra.» Negyedik paragrafus: «Ha ki tudod a szemedből olvastatni velők, hogy inkább megvakulnál, semhogy más nőre nézz: féltő gondossággal fogják őrizni szemed világát. Aztán légy szívós, kitartó, kérelmlhetetlen, akkor biztos a sikered a nőknél.» Ugy-e, ezt hiszik magok mind? Maga leginkább.

Valkó vállat vont.

— Tudhatná már, hogy mit tartson felőlem. Ha nem tudja, majd segíték egy kicsit az emlékezetének.

A hogy az asszony kezét szorította, abból körülbelül sejteni lehetett, hogy nincs szándéka elereszteni. Szemében ugyanaz a fekete láng gyult ki, a mely olyan sokszor volt már Nellinek félelmes.

Akármi jön is — gondolta Szenderffyné, az elől ezúttal hiába akarna kitérni. Daczosan hallgatott hát.

— Régi bűntársak vagyunk, — kezdte Valkó és közelebb húzódott Szenderffynéhez. — Maga sem jobb mint én, nézzen hát le abba a pokolba, a mit bennem gyujtott. Értse meg, hogy abban mindkettőnknek el kell égnünk, ha most meg nem hallgat. — Ugy-e, sohasem beszéltem eddig szerelemről, pedig minden mozdulatom, minden hangom csupa szerelem volt. Észrevette, megértette, tudta. Ha nem kellett, mért nem kergetett el?

Szólni akart az asszony, de Valkó nem engedte.

— Jó, jó! hallgasson meg előbb. Hallgasson meg végig. A lavina megindult; azt föltartóztatni többé úgy sem lehet. Tiszta örület lenne, ha azt hitte volna, hogy ez az idő sosem fog eljönni. Ugy-e, nem is hitte? Tudta, hogy majd eljön. És most itt van, lássa... Hadd vigyem csak vissza egy kicsit a multba. Emlékezzék, mennyire hízelgett magának, a mikor észrevette, hogy van egy rabszolgája. Önmagának sem vallotta be talán, de büszke volt rá, hogy van valaki, a ki egy intésére megölne akárkit is. Az az érzése lehetett, hogy egy oroszlánt szelidített meg s most úgy játszik vele, mintha házimacska volna. Szinte elvakult ebbeli gyönyörében. Nem kérdezte, nem törődött vele, hogy mindez miért van? Csak élvezte azt a nagy diadalt, a melynek én önként vetettem alá magamat.

Tudtam, miért teszem. Bizonyos voltam benne, hogy maga az egyetlen, a kit ebben az életben igazán szerettem. Az én boldogságom hát nem lehetett egyéb, mint akárhogyan is, de beásnom magamat a szíve közepébe.

Lassan haladtam; nagyon lassan. De azért vonalról-vonalra figyel-

tem meg, hogyan válok pótolhatatlanná maga előtt. Láttam. Tudtam. Lestem napról-napra, hogy mikor villan meg szemében először az a láng, a mi én belőlem szállt át a lelkébe. Óh, de sokáig nem szeretett! Csupán csak *én* szerettem; és hallgattam, mint a sír.

Néha érezte, hogy kell kapnom valamit, hogy jutalmat érdemlek. Nem is fukarkodott túlságosan. A mint a háts lovának czukrot kínál-gatott: úgy juttatott időnkint én nekem is egy kis édességet.

Egy gyöngéd kézszorítást, vagy egy titkos mosolyt.

De én tudom, hogy az még nem szerelem. Csak egy kis hiúság; csak egy kis kaczérság. Úgy fogadtam mindent, hogy az az én *bérem*. Megfizette a rajongásomat, a mely pompázott.

Vártam türelemmel, vártam dühvel. Mert nekem nem *maga* kellett, hanem a *szerelme*.

Ha csak azt akartam volna, hogy szeretőmmé legyen, már régen az lenne. Ne, — ne ijedezzen!... Hisz' mondtam, hogy szeretem. Én tőlem méltatlanságot nem szenvedhet soha. De lássa Nelli, mit tudja azt maga, mennyire óvtam saját magamtól is. Szenvedélyes lelke hány-szor gyuladt csalóka tűzre. Ábrándjai között, a melyeknek talán igazi tárgyak sem volt; a melyek csak azért születtek benne, mert nő, s mert mindent szomjazott, a mit a földön hiába keresne. Ó, milyen részeknek tudnak ilyenkor lenni magok! Ha látnák, hogyan ég a szemök; milyen sóvár és nedves az ajakok, hogy táru ki öntudatlanul is a karjok, mintha titokban ölelni vágyának!...

A ki ilyenkor ott van és meglesi ezt a mámort, az kívánhat mindent, mert nyitva találta a mennyországot.

Ne higgye, hogy azok a legszerencsésebb nőhódítók, a kit a nők a legjobban szeretnek. Más kell ahhoz. Ez kell: örökké résen lenni; oda-lopózni minden álmodozóhoz, meghallani, hogy mikor zakatol legjobban szíve, megérteni, hogy a lehunyt asszonyszem mikor lát egy ösmeretlen, mindig remélt, de sosem várt árnyékot, a ki férfialakkal közeledik, s a kinek csak a nyomába kell lépni, hogy a kulcslyukon át is mindenüvé bejusson az ember.

Azt hiszi, hogy csupa csábításból áll ki a Don Juan? Csak csupa éleslátás, csak emberösmeret az, a mivel kis csatáit nyeri. A mikor az asszony nagyon boldog, a mikor a nő nagyon szomorú, akkor egyszerűsmind a legvédtelenebb is. Hiszen magokat minden nagy érzés elgyöngíti. Aki a nők igen nagy örömét még egy hajszálnyival tudja fokozni, az már közel van hozzá, hogy a boldogságában szinte haldokló teremtés odaájuljon a karja közé. A ki a bánat könyvét ügyesen törölgeti a női arczokon, az a részvét ürügye alatt is megölelhet néha egy szép asszonyt.

Nekem ez nem kellett. Nekem egészen kellett az én asszonyom, csábítás nélkül, a szíven keresztül.

Azért akartam, hogy előbb szeressen. Bízam benne, hogy az örök tűzzel való szakadatlan játszás előbb-utóbb majd csak megégeti. Ha a vasat folyvást delej közelében tartjuk, végre delejes lesz.

Maga is beszívta az én szerelmemet. Elfogadta, megtartotta, vissza nem dobta nekem.

Eljött az az idő, a mikor ha nem látott, keresett.

Szenvedélyévé vált, hogy új meg új tüzeket gyújtson bennem. Egyre több kellett magának az én belső lángom látásából. Hogyha egyedül talált maradni velem, láttam, mennyire fél. De ha azt hitte, védve van, akkor ezt a hegyet itt hiába változtattam volna a maga kedvéért tűzhányóvá: az sem lett volna elég.

De hisz *ezt* akartam, *erre* törekedtem. Mert ez a nagy telhetetlenség a nagy szerelem útja. S maga ezen az úton már a nyomomban van, Nelli.

Szenderffynén a hideg-meleg borzongott végig. Lélekezni is alig tudott. Valkó úgy sugdosott a fülébe, mintha a bokrok előtt is titkolódznék.

— Vallja meg hát. Vallja meg, hogy nekem igazam van. Várhatam volna még valameddig; egy napig, egy hétig. De mikor ez a nap tán soha vissza nem térő jó alkalom. És én boldog vagyok, hogy így, előre nem sejtve, a pillanat igaz hatása alatt hívhatom: jöjjön! menjünk innen együtt; mert miután szeret: rajtam a sor, még pedig mindörökre.

— Nem, nem! — tiltakozott aggódva az asszony. — Az uram, — tette hozzá rémülten, minden összefüggés nélkül.

Valkó nagyot szorított a kezén.

— Hát ki az urad? Ki az *igazi* urad? — kérdezte, majdnem fenyegetve. — Keresed-e másnak a kedvét, mint csupán az enyémet? Törődöl-e másnak a tetszésével! Nem úgy van-e minden, a hogy én akarom? A honnan eltiltalak, oda nem mégy; a kire nem nézek jó szemmel, azt te magad mellett meg nem tűröd. Ha emlegetem az Istent, akkor imádkozol. Ha azt mondom nincs Isten, akkor elfeleded a Miatyánkot. Hát ki az *urad*, mondjad! . . .

Ellágyulva, de azért erőszakos hangon folytatta:

— Nekem feleség kell. Annak szántalak régen . . . Ha szeretsz, velem jössz. Túl a hegyen tudok egy kis falut; az erdőn át most mindjárt odaviszlek. Onnan oszt megyünk tovább, nem is jövünk vissza soha többet.

Szenderffyné körül forgott az egész világ. A megszakadásig dobo-

gott a szíve. Elsötétült előtte minden, még az ég is. Érezte, hogy nincs többé akarata, hogy ellenállhatatlanul ragadja magához az égő pokol, a mibe belenézett.

Érezte, hogy szédül, hogy mindjárt elájul. Képzeletében, mintha a fák fölött csendült volna idáig, kesergő, hívó hangot hallott. Úgy látta, mintha a messzeség ködéből kétségbeesve nyujtaná feléje karját a kis fia.

Fölsikoltott.

S a segélyhívásnak erre a jajsavára megzörrent a bozót Valkó mögött, a ki a váratlan neszre eleresztette az asszonyt s hátrafordult.

Egy ember futott feléjük. Kezében szekerce volt; szeme úgy villogott, mint a vadállaté; sunyi dühvel pislogott Valkóra.

— Ó domna! domna! — mormogta és letérdelt Szenderffyné elé. — Mi bajod dragame?! az Istenért, mi bajod?!

Nelli megösmerte Gligor hangját s arra föleszmélt. Látta, hogy a zömök kis pakulár, a «medvefojtogató», le nem veszi szemét Valkóról s görcsösen szorítja szekerczét.

— Nincs baj Gligor; semmi baj sincs Gligor, — mondta szepegeve s bágyadtan mosolygott.

Valkó komoran nézett rájuk. Megértette, hogy ezt az izgalmat ki nem bírná tovább az asszony megzaklatott szíve, Gligorhoz fordult.

— Hogy kerülsz te ide? — kérdezte mogorván.

A pásztor nem is neki felelt, hanem az asszonynak.

— Eljöttem, hogy adjanak egy puskát! Vége van Zahrajnak; a nagy kan megölte. Ott hasította ki a szemem láttára.

Az ördögszoros felől csakugyan nem lehetett már hallani a Zahraj csengő hangját. Csak Dráku, meg Ursu tartotta szép szóval a vén agyarast. Mély basszussal buffogtak körülötte.

Valkó vért szomjazott. Fegyvere után kapott s ráförmedt Gligorra:

— Vezesd asszonyodat vissza, a szekerekhez.

Aztán a nélkül, hogy Nellire csak rá is nézett volna, besietett a rengetegbe, egyenesen az ördögszoros felé, hogy Zahrajt megboszulja.

ZICHY ANTAL EMLÉKEZETE.

VADNAY KÁROLY-tól.

FÖLÖLVASTATOTT A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1898. ÉVI NOVEMBER HÓ 30-ÁN TARTOTT HAVI ÜLÉSÉN.

A Kisfaludy-társaságra is sok gyászt, nagy veszteségeket rótt ez a bús esztendő. Tagjainak sorából a halál zord keze öt nevet törölt ki, olyanokét, kik életkorban és munkakörben, tehetségek természetében és külső körülményeikben lényegesen különböztek egymástól; de abban mind megegyeztek, hogy a nemzeti műveltségnek, a magyarság haladásának erős hévtől áthatott lelkes és kitartó munkásai voltak.

Köztük ez esztendő tavaszán veszítettük el azt a szeretetre és tiszteletre egyaránt méltó barátunkat, ki — miután harminczkét esztendőn át volt társaságunk igazi dísze és lankadatlan buzgalmú munkáereje — az idei május 22-dike óta a tőlünk távol eső Zala faluban, családi sírboltjában pihen.

Nekem jutván a megtisztelő megbízás, hogy e körben ünnepi lángot gyujtsak Zichy Antal emlékezetének, midőn szellemi képmásának rajzolgatásához fogok, érzem, tudom, hogy e kegyeletes munkámhoz nem világít a dicsőségnek mindnyájunkra áradó fénye, hanem sok-sok érdemnek szerényen, de élénken égő lámpája.

Elköltözött társunk nem hagyott maga után költői remeket, minőt csak lángelme hatalmas ereje alkothat; sem a tudományt elébbre vivő olyan szakmunkát, minőt csak egy célra összpontosított buvárló elme hozhat létre; ekkép az ő szellemi értékének becsléséhez nem egy vagy két kimagasló műről vagy eredményről vehetünk igaz mértéket, hanem hosszú életének és sokféle munkásságának ritka összhangjáról.

Ha művei nem példányok is, de élete példa. Még pedig annál üdvösebb példa, minthogy azt hirdeti sokakat serkentőleg, hogy az eszmények hűséges szolgálatával, a jellem, elme és szív egybehangzó képzése útján igen nagy szolgálatokat lehet tenni és nyomokat hagyó érdemeket szerezni, még ha a természet ritka kegye nem is áld meg valakit

azzal a teremtő lánglélekkel, mely az életben könnyű szárnyalással érheti el a dicsőséget, holta után pedig a halhatatlanságot.

A mit a morál-philosophok ékes szavakkal tanítanak, hogy az élet fő föladata a hasznos munka s csak az élt jól és igazán, ki e föld színéről azzal a jutalmazó tudattal költözhetett el, hogy munkáját lelki ismeretesen végezte: ezt a magasztos tant Zichy Antal hetvenöt évre terjedt életpályájának következetes voltában megtestesítve láttuk.

Kévs ember van, ki oly korán s mondhatni ösztönszerű bölcsességgel állapította meg élete programját s maradt ahhoz, a közélet, a sors forgandóságai és saját elkedvetlenülései közepett is, annyira hű, mint ő. Életének erkölcsi alapjául már igen ifjan a kötelességek teljesítését tette s a közjótól és nemzeti érzéstől áthevült lelke folyvást arra sarkalta, hogy a magyarság eszményének valósításában vegyen tevékeny részt.

Bizonyára szerencsés körülmények is hatottak arra, hogy e nemes törekvésnek élhessen. A létért való küzdés nehéz gondjai nem álltak vele szemben csüggesztő vagy csorbító akadályul. Módjában volt tanulni, hogy utóbb többféle, de egymással kapcsolatos téren kedve szerint taníthasson. A somogymegyei Zala úri hajlékában születve, mely a világnak nagy hírű képírot adott, már mint gyermek jólét és szeretet áldásaiban részesült. Ebbe az ősi lakba erősen behatolt az ujjáéledő Magyarország friss hajnali levegője. Kétségtelenül hagyomány volt abban a hazaszeretet, a közjó érzése és munkás gazdálkodás, s ezekhez új erényül csatlakozott az úttörő magyar írók becsülése, melyre a szomszéd megyében egy dúsgazdag főúr helikoni ünnepekkel nyújtott buzdító példát és gyújtott messzire világító oltárt.

Kölcsey a Kazinczy fölött tartott emlékbeszédében fájó panasszal nézett vissza a sanyarú időre, midőn «az irodalmi pályára készülő ifjút szülői mint veszni indultat siratták». És mégis jó módú nemes urak házaiból kerültek ki a szellemi úttörés ihletett költői, buzdító írói: Bessenyei, Kazinczy Ferencz, Kölcsey, Szemere Pál, Fáy András, a Dunán túl Berzsenyi Dániel és a két Kisfaludy. Midőn ezeknek erős hatása után Zichy Antal a saját jövőjén gondolkozni kezdő ifjává serdült, akkor már a gondos úri szülők sem tekintették az irodalmi pályát a veszendőség örvényének, hanem csak annak, a mi valóban volt: kenyeret mostohán termő kopár földnek. Maga a lelkes ifjú is úgy indult az életnek, hogy az irodalom ne pályája, hanem a közszolgálat melletti foglalkozása legyen.

Atyját korábban elveszíté, semhogy lényeges befolyással lehetett volna fejlődésére. Annál nagyobb volt édes anyja, az eszes, tevékeny, házukat és terjedelmes gazdaságukat példás rendben vezető magyar úri

asszonyok e mintaképe, ki öreg korában is gyarapítani tudta vagyonát s egyforma szerető gondja volt mint a két hírneves fiára. Ez a két fiú, vérmérséklet, gondolkodás és életmód tekintetében, homlokegyenest ellenkezett egymással. A nagyobbik csupa mérséklet, higgadtság, életbölcseiség, a kisebbik csupa tűz, képzelem és elragadtatás; egyik gondos gazda, másik könnyű vér; egyik a hazáját követelés nélkül szolgáló politikus és tudós, másik a világnak és dicsőségnek lángolva égő művész, ki az önkényuralom hideg pompájú világvárosában is tüzes szellemmel festé azokat a merész irányú és példázatú mesteri képeket, melyek harcztot szítanak, mint valami «festett vezérczikkek», míg a testvérbátya szabadságharczunk elragadtatásai közepett is a kibékülés olajágát hirdeti írott vezérczikkeiben. De bár tulajdonságaikra ennyire ellenkezők, mégis egymással szemben a legjobb, a legszeretőbb testvérek. Zichy Antalnak mi sem fájt jobban, mint hogy nem élhet együtt testvérével. Rajta is volt nem egyszer, hogy vágyát elérhesse. Buzdítására öcsce egy ízben haza is települt s műtermet állított somogyi jószágán. De csak megint visszatért a nagyvilágba, melyet többé nélkülözni nem tudott. De hogy az idegenek közt is erősen táplálta magyar érzését: gyönyörű bizonyosságai a Petőfi, Madách és Arany remekeihez s a vértanúk albumába rajzolt képei, melyeknek létrejöttében jelentékeny része volt a testvérbátya nemes buzdításainak.

Zichy Antalra, az anyán kívül, ki főleg természetének és szokásainak kialakulására munkált, középiskolai tanárai gyakoroltak élénk befolyást. *Elbeszélései* gyűjteményében az *Iskolai Emlékek* erre több bizonyosságot nyújtanak. Veszprémben a kegyesrendiek tanították s nagyon szorgalmas és hálás tanítványuk volt. Derűs hangú, de egyszerűsmind korrajzi anyagot is bőven nyújtó «tanbeszélyei»-ben egyik tanárát azért emlegeti kegyelettel, mert nem csak tanította, hanem okos szeretettel nevelte is őket, s nem rajta mult — teszi hozzá szerényen — «hogy nem lettünk valami nagy emberek, s legtöbben még csak valami hírességre sem vittük». E tanárja izmosította meg benne azt a fölfogást, hogy a munkát nem szégyenelni, hanem becsülni kell. Másik tanárát azért dicséri, mert a hazai irodalom szeretetét, a hazafiságot és lelkesedést föléleszté bennök fololvasások útján, mert — a mint megjegyzi: — «a hazaszeretetet tanítani nem lehet, azt gyujtani kell szívnek a szívekben». A harmadiknak, noha szigorú, hallgatag férfi volt, azért adózott örök hálával, mert lebeszélte arról, hogy pap legyen s megkedveltette vele Horatiust, ki oly sokszor volt aztán gyönyörűsége, erkölcsi nevelője, a levertség napjaiban pedig vigasztalója.

Tanulókorában tehát papnak készült s bizonyára ezen a pályán is kitűnt volna vallásosságával, emberszeretetével s a közjó iránti áldo-

zatkész fogékonyságával. Igaza volt azonban, hogy megismerve magát és a világot, mégis hálával gondolt a tanárra, ki őt e pályaválasztásról lebeszélte. Kétségtől erősen összeütközései támadtak volna másokkal s kínzó meghasonlása önmagával. Valamint a politika terén korán tudta külön választani az igazi haladás kérdéseit az izgatásra szánt pártkérdésektől: az egyház szolgálatában sem tartotta volna a pap valódi kötelességének, hogy osztályuralmi érdekért, mint az ecclesia militans harczosa, a politikába hévvel keveredjék. Nagyrődemű, köztisztelő férfi volt már akkor, midőn a Szent-István-társulat igazgató választmányából azért lépett ki, mert ez pártpolitikai kérdésekben állást kezdett foglalni. «A szabad egyház szabad állam» nagy elvének volt híve s az élete vége felé írt s ma még ismeretlen önéletrajzába azt jegyezte be, midőn egy túlbuzgó egyházpolitikai lap szerkesztője, ki nem ismerte őt jól, minden áron állandó dolgozótársnak szeretne volna megnyerni: «sohasem szegődtem s nem is fogok az obskurantizmus zsoldjába, a világosság embere vagyok».

És mivel a politika tüskés mezején is azért kellett gyakran félreértést és olykor mellőzést is tapasztalnia, mivel meggyőződése tekintetében alkut nem ismert; csak pártfegyelmet tűrt, de pártzsarnokságot nem; magánérdekét pedig mindig alárendelte a közjóának: bizonyára az egyházi pályán mennél magasbra emelkedett volna benső vallásossága, áldozatrakész szíve és kiművelt esze által, csak annál nagyobb belső és külső összeütközései támadhattak volna.

Az is ösztönszerű bölcsesség volt tehát tőle, hogy szakítva szándékával, a középiskolából nem lépett papnevelő intézetbe, hanem a főváros egyetemére jött jogot tanulni. Itt is, mint mindenütt, előnyére vált, hogy nagyon meg tudta válogatni könyveit és barátait, főnökeit és mestereit. Egyik legjobb barátja Fáy András egyetlenegy fia lett, kinek elfoglaló szenvedélye a zene volt. E jó barát révén vált otthonossá a mai Irányi-utca azon rég eltűnt emeletes házában, melynek falépcsőjén és tornácán az akkori közélet hírneves írói és más tekintélyei sűrűn jártak, összegyűlve a vendégszerető házi úr, a vidám és bölcs mesemondó köré, kit mindenre kiterjedő áldott munkásságáért Szemere Pál «a haza mindenese»-nek nevezett el. Az élénk fogékonyságú somogyi ifjú benne példányképre talált, kit egész kedvvel követett. Ha ma egymás mellé tesszük írói arcképeiket, úgyszólván családi vonásokat találunk bennök. Mint Széchenyi hű tanítványai buzogtak a nemzet szellemi és anyagi fejlődésének ügyében, megyeteremben és országgyűlésen, a szépirodalom többféle ágában és a tudós társaságban, a nép- és nőnevelés terén. Mind a kettőt humanista és didaktikus szellem vezette. Esményök: a jövődönnek kiművelt eszű és gazdaságilag is folyvást gyarapodó

magyarja. És Zichy Antal évtizedek multán is örökölt kötelességnek tartotta, hogy mint a nemzeti színház vezérigazgatója díszszel mutassa be a már akkor elhalt Fáy Gusztávnak addig el nem fogadott, mellőzött pár dalművét és kedvvel rendezze sajtó alá a Fáy András műveinek új meg új kiadásait, a jó barát és a mester hamvainak is kegyelettel áldozván.

Egyetemi tanulmányait kitünően végezve, a pestmegyei patvarián Szentkirályi Móricz, e hirneves alispán, a pozsonyi országgyűlésen pedig Somssich Pál somogy megyei nagyeszű követ oldalán dolgozott és tanult. Az első a szabadelvű eszmék szeretetében, a második a történeti fejlődés tiszteletében s Horatius és Cicero kedvelésében erősítette meg.

Mindig öröme st emlékezett ez időre, midőn — mint maga jegyezte föl: — «csupa idealizmus, csupa komoly törekvés, csupa nemes becsvágy volt», míg élete vége felé, annyi hasznos munka teljesítése után, elégedetlenül tekintett vissza az egész megfutott pályára, azon töprengve, hogy nem tett semmi említésre méltót, mindig csak készült hozzá s élete a «kapkodás látszata»-val bír. Önéletrajza is ez emelhető vád ellen írt szerény védírat, mely híven tükrözi az ő benső lényét és külső körülményeit, folytonos hazafias törekvését, bölcs életfölfogását, eszményies gondolkozását és a hanyatlás érzetéből eredt humorát.

Az igazság pedig az, hogy mindig erősebben bírálta magát, mint másokat, s a közjóért sokkal többet szeretett volna tenni, noha így is elég sokat tett, kiszabott kötelességeit híven teljesítve, de nem érve be az elért eredménnyel. Midőn pedig több téren működött, korántsem kapkodott, mert sokféle tevékenysége életfölfogásának mind egy vezérelvéből sarjadt: hasznos ember kívánt lenni és az is lett. Egy volt ő, akár szónokolt, akár iskolákat vezetett; akár szatírárt írt, akár életrajzot egy dicsőnkrül; irodalomban, politikában, a tanügy terén, társadalmi egyletekben semper idem. Annyira egy, hogy sokágú működését nehéz volna külön válogatni, mert egyoldalúságra, az összhang megbontására vezetne s hiába törekedném én is e széptudományi társaság körében róla csak mint szépíróról emlékezni, nem lehetek képes az azzal egybeforrt politikust és pædagógot mellőzni.

Hisz e többágú tevékenység benső kapcsolata adta meg életének ritka összhangját s érdemeinek teljességét.

Mint a gyümölcsfa, ő is úgy kezdte: elébb virágzott, mintsem gyümölcsözött. A negyvenes évek közepén lyrai versek és szépprózai cikkek jelentek meg tőle az akkori olvasott szépirodalmi heti lapokban. Inkább egy fejleni kezdő szép elme, mint a lobogni vágyó szív vagy képzelem termékei. Buzgó tanulása mellett nem is ért ezekre nagyobb műgondot fordítani. A kor gyorsan erősbülő mozgalmái tőle is követelték,

hogy mentül előbb a közszolgálat gyakorlati terére lépjen. Nem szülő-megyéjében kezdte azt, mert onnan a lábrakapott zajos korteskedések izgalma elriasztá. Az ott divatozó úri tempókat nem tartotta anyagi viszonyaihoz mérteknek, korán kifejlődvén benne a belátás, hogy elhibázza életét, ki takaróján túl nyujtózkodik. Vagyonát mindig rendben tartani gondos anyjától tanulta meg. Vagyonosak voltak bizonyára s ők birták a szétágazott nemzetség törzsjóságait Zicsen, Tabon, Zalán; de nem mézkezhettek a grófságra emelt fiatalabb ágak gazdagságával, a minek tudata őt csak óvatossá tette, de nem csorbitotta származásának érzetét, úgy hogy midőn az 1861-diki országgyűlésen föltűnt beszédének jelentőségét egy bécsi lap azzal is kívánta tódítani, hogy ez a mérséklő irányú szónoklat egy hatalmas grófi család sarjától eredt, barátainak évődését e mosolygó büszkeséggel mondott nyilatkozattal hallgattatá el: «Nem lehetek e grófi család sarja, mert annak én törzse vagyok!»

A csöndesebb mozgalmú Mosony-vármegyébe ment először is jegyzőnek. Ott is volt egy kis ősi jószáguk, de még erősebben vonzotta az, hogy politikai eszményképe: Széchenyi István e megye követe volt Pozsonyban. Az ő zászlója alatt küzdeni volt már akkor is erős vágya. Jegyzőkönyveivel s a zöldasztalnál tartott beszédeivel annyira föltűnt, hogy csakhamar a megye főügyészének választották meg, 1848-ban pedig, a Kossuth-párt jelöltjével szemben, a zurányi kerület országgyűlési képviselőjének. Lelke tele volt ekkor, mert az új törvények vívmányai, a rendiségből nemzetté lett Magyarország, a parlamenti felelős kormányzat és sok egyéb közt a sajtószabadság létrejöttében ifjui szép álmai valósultak. Teljes buzgósággal üdvözölte az első magyar kormányt, melyben Széchenyi István és Deák Ferencz is, az ő két politikai eszményképe, tárczát vállaltak; de a mint a hazafiság önkínzó töprengéseitől a Széchenyi nagy elméje elborult: a fiatal képviselő is a forradalmi izgalmak közepett egyre nagyobb aggódásba esett. Arra azonban férfiasan el volt tökévelve, hogy bármi következék is, a szabadság zászlójától nem pártol el. A reakcióhoz szegődni, vagy csak félreállani is a magyar ügytől szégyennek, a mint ő maga mondá: «csöndes hazaárulás»-nak tartotta. Elment tehát, noha fiatal házasság volt akkor, a forradalmi kormánnyal Debreczenbe, a hol — szemben a vérmes reményűek uralkodó áradatával — az úgynevezett «béke-párt»-hoz csatlakozott. Jogpártnak tekintette ezt, mivel a háború önvédelmi jellegét megóvni törekedett, de czélt nem érhetett, mert nem volt kivel békélni. Az ügyet Zichy Antal főleg csak tollával szolgálhatta, irogatva a Jókai Mór mérséklő irányú *Esti Lapok*jába. A legyőzetés után dühöngött ádáz megtorlás emberei azonban őt is épen úgy a hadi törvényszék elé állították, mintha túlzó lett

volna. Nem ijedt meg, mert tisztában volt magával és sokkal inkább bucsult a haza, semmint a maga jövőjén. Nem is ítélhették el, hanem rövid fogság után somogy megyei jószágára internálták.

Úgy tett e szomorú időben, mint négy évtizeddel azelőtt, magáncsapások és kívülről fenyegető veszélyek idején, megyéjének fenkölt ódaköltője: ősi földjének szántogatása mellett Horatiushoz fordult, kérve, hogy tanítsa őt, mint kell az idővel élni, bölcsen örülni s vad orkánok, habok üldözését nézni mosolygva.

S a classikus költő vigaszt nyújtott neki. Általában a ki e zord időben élt s látta, mint az apai házban én is, hogy az elbusult, üldözött, börtönt és zaklatást szenvedt jó hazafiak, ha keserűen kipanaszkodták magokat, mint föl tudtak derülni a római remekíróknak egymás közt hibátlanul idézgetett munkáitól: nem fogja tagadhatni, hogy e classikusoknak mily megnyugtató, vigasztaló, lélekerősítő hatásuk van azokra, kik műveikbe mélyedve, azoknak szellemét véröklé tudták tenni.

A majdnem tizenkét esztendei szünet hazánk közéletében nagyon kopár időszak; de nem volt az a Zichy Antaléban, mert ez időben mélyedt még jobban a római remekek, az angol alkotmány története és saját közjogunk tanulmányozásába s elvonultan várta az idő jobb fordulatát, nem tudva megválni a lelkéhez nőtt hittől, hogy «Magyarország lesz» megint. A csak nagyon kevésbé biztató idő nyomasztó volta mellett is remélte, hogy a leigázott nemzet vezérletére Széchenyitől kijelölt Deák Ferencz bölcsesége, a gondviselés és összetartásunk segítségével, elébb-utóbb kikötőbe vezeti a viharoktól megrongált hajót, hogy kiépítve roncsait, megint az alkotmányos élet széles folyamán járhasson. És a virradat idején boldog volt, hogy élénk részt fog vehetni a hajós nép nehéz munkájában. Mikor Somogyban is megalakult a hamvaiból föltámasztott vármegye: a hazafiak bizalma a főjegyzői tollat adta kezébe, majd a tabi választó kerület megbízó levelét az 1861-diki rövid, de emlékezetes országgyűlésre, melyen ő a szókimondás bátorságával, túlzástól ment hazafisággal s a törvényes jogokhoz való ragaszkodással tanusította szónoki és politikai jelentőségét.

És bár ez országgyűlés eredmény nélkül osztott szét s még majd öt esztendő telt el a hatalom puhítató kísérleteivel: a közben fölmerült aggodalmak és csalódások ellenére, mégis a hatvanas évtized volt a Zichy Antal hangyamunkásságának legserényebb időszaka. Buzgón dolgoztatott barátainak közlönyeibe: Kemény Zsigmond *Pesti Naplójába*, Csengery Antal *Budapesti Szemléjébe*, mint később a Gyulai Páléba, sőt Arany János *Koszorújába* is. A kibékülés előkészítésének egyik legfáradhatatlanabb bajnoka volt, fejtegetve a nagy kérdéseket vezér- és irányczikkokban és több röpiratban: A kérdéshez, a Szabadelvű kon-

zervativ politika és Csonka ministerium mint közvetítő czimek alatt. Ez utóbbiban hajlandóságot mutatott egyet-mást engedni a Deák-párttól szigorún megszabott föltételekből, a miért szemrehányások is érték. A mostoha viszonyok nyomása alatt az ország szellemi és anyagi téren nagyon hátramaradván, annyira égető, sürgős szükségnek tartotta ő a kiegyezést, hogy kész lett volna — bár csak egyelőre — pár tárcza nélkül is elfogadni a felelős kormányt, annak kiegészítését az idő mentül elébbi fejleményétől várva. Nem szakadt el azonban a Deák-párttól s az alkotmányosság kultuszában azzal is erősítgette elméjét, hogy bele kezdett Macaulay *Anglia történetének* gondos fordításába ott, a hol Csongor félbe hagyta, továbbá megírta e példány-ország rövid történetét a forradalomig és e forradalomét is, nem nagy terjedelemben, de alaposan.

A koronázó országgyűlésen ismét mint a tabi kerület képviselője foglalt helyet s egész lélekkel feküdt a törvényhozási munkának. A Házban gyakran beszélt és törvényjavaslatokat adott elő, bizottságokban jegyzőkönyvet vezetett és indítványokat formulázott. Ő volt itthon a népoktatási törvényjavaslat, a bécsi első delegatióban pedig a hadtengerészeti költségvetés előadója. Noha a tengerből addig a calaisi szoroson kívül alig látott egyebet, rövid idő alatt úgy betanulta a hadi tengerészet ügyeit, földadatait és szükségeit, hogy Tegetthof is elismeréssel üdvözölte. Csak Kerkápoly Károly aratott nagyobb elismerést a vezérkari tábornokok körében a hadsereg ügyeinek meglepően szabatos előadásával.

E politikai tevékenység sem szakította el a szépirodalomtól. A Kisfaludy-Társaságban, mely 1866-ban választotta meg tagjának, *A szónoklatról* írt tartalmas értekezéssel foglalt széket és egy pár elmés hangú és korszerű szatírárt olvasott föl. Az akadémia Teleki-díjára pedig kétszer történeti színművel pályázott.

Hogy a dráma terén is tett kísérletet, annak oka — mint maga mondta el — Ranke. Az ő egyik művében olvasta, hogy Stuart Mária skót királynő fiatal korából drámát írni hálás föladat volna. Zichy Antal, noha érezte, hogy a drámaiság lüktető erével nem bír, megkísérlett legalább korrajzi színművet írni róla. Tollát inkább a történeti hűség vezette, mint költői képzelem ragadta. Mikor ezt a művét kinyomatta, Deák Ferencz, ki szeretett évődni azokkal, a kiket kedvelt, elmésen üdvözlé: «Minden esetre jó izlésre mutat, hogy te a fiatal szép királynét karoltad föl, nem, mint Schiller, a már öregedő asszonyt.» Második színművével: a *Straforddal* már pályázott is, nem a díjért, hanem hogy hallja a bírálók véleményét. Ezek elismeréssel emelték ki a történeti fölfogást s a kidolgozásra fordított gondot; de e művét is csak kinyomatta, nem várva tőle színhatást. Tudta s az előszóban meg is írta, hogy műve nem dráma s még kevésbbé tragédia, sőt még drámái

költemény sem, hanem a mire törekedett: «történelmi és lélektani tanulmány». Hogy harmadik színművétől, melynek czíme: *Cromwell vagy a nagyság átka*, a színpadon is többet várt, mutatja az, hogy ezt benyújtotta a nemzeti színházhoz, mely azonban csak akkor hozta színre két ízben, midőn megnyerte az akadémiái pályadíjat. Deák Ferencz azt az alapos megjegyzést tette rá: «Látom benne a Cromwell átkát, de a nagyságát nem.» Valóban e minden angol fejedelmek legnagyobbika olyan nagyméretű alak, hogy teljes jellemzése shakspeare-i erőt követel.

Zichy Antal, ki drámai formában sem tudott a didaktikai céltól eltérni, a tanulság kedvéért írta ez angol tárgyú színműveket is. Eszméjökben kapcsolatos trilogiát kívánt nyújtani, melynek alapeszméje az a történelmi igazság, hogy a rossz kormányzás forradalmat idéz elő, a forradalom pedig lejárja magát túlzásaival.

«Cromwell»-jének én is egyik hirlapi bírálója voltam, s a szerzőnek egy akkoriban elmésen írt vezérczikke találó idézetét olvastam rá, azt, midőn a nyájaskodó Rousseau-nak megharagított kedvese azt veti oda: «Lascia la donna, studia la matematica», ily fordításban alkalmazva: «Hagyd a muzsát s buvárold a historiát». Érzékeny természettel bírván, nem vehette ezt tőlem jó néven, ki iránt mindig csak jóságos volt; de nagyon jellemzi, hogy mint torolta meg csípős bírálatomat. Pár év múlva egy nagy tánczestély vidám zajában adta tudtomra valaki, hogy este az akadémiában megválasztottak tagnak. Akkor még nem volt szokásban, hogy irodalmi választások küszöbén valaki lépést tegyen önmagáért, vagy tétessen akár barátjai, akár hirlapok útján, mert ezzel még a különben hajlandó szavazókat is elidegenítette volna magától. Meglepve kérdeztem tehát: vajon kinek juthattam eszébe? Nem sokára megtudtam, mert Zichy Antal maga mondta el nekem mosolyogva a legelső találkozáskor: «Mikor olvastam kritikádat Cromwellemről, azonnal föltettem magamban, hogy de már ezt az én malleusomat megboszulom. Nos, hát beajánlottalak az akadémiába, a hol lesz módod színműveket bírálni és e kedvtelésedet holtra unni, mert ott az én Cromwellemnél sokkal cromwellebbeket is sűrűn találsz!» Természetére, jóságára nem kis világosságot vet ez a csekély intim adat.

Színművei sincsenek eszmei és kidolgozási érdemek híján, bár e téren maga is csak műkedvelőnek tartotta magát; de sokkal inkább termett korszerű szatirák írására, melyekben előítéletek, balga szokások és divatos ferdeségek ellen az életphilosoph derűlségével harczolt, a mit mindig kedvtelve végzett. Már 1868-ban írt ilyet, nagyobb, kettőt: *Az országgyűlésről és Követválasztásról*, 1887-ben megint kettőt: *A nagyzásról és Antisemitákról*, 1890-ben szintén kettőt: *Vénülünk* címmel és *Szatira a szatiráról*. Kiadatlanul maradt asztalfiókjában a hetedik:

A vallásról. Ezeknek tárgyait mind az életből merítette friss elmével s úgy követte mesterét, mint az ódában Berzsenyi: hangjából tanúlt, «ridendo dicere verum», de tárgyban, fölfogásban és kifejezésben eredeti maradt.

Nemcsak a szatírák írására vezette a didaxis szelleme, hanem arra is, hogy Lessing híres színművét: a *Bölcs Náthánt* nagy gonddal fordítsa le a nemzeti színház műsorába. Ő, a ki elméleti ismereteit folyvást gyarapította s a Kisfaludy-Társaságban a magyar Shakspere és Molière-fordításoknak úgyszólván állandó és kritikai észrevételeit is mindig kifejtő ítélője, valamint az akadémia színirodalmi pályázatainak a termékek fáradhatatlan bírálója volt, azzal teljesen tisztában lehetett, hogy a hamburgi dramaturg e nevezetes műve nem valódi dráma, a mint hogy kiadott fordításának címlapján is csak «drámai költemény»-nek nevezte. Mint a történelmi rég letűnt korszakok alapos ismerője, azt is tudta jól, hogy személyei, mint jellemrajzok, nem felelnek meg a kor- és élethűség követelésének, mert bármily lovagias fejedelem volt is Saladin, a középkorban, kivált Jeruzsálemben, nem létezhetett olyan muzulmán szultán, sem olyan zsidó bölcse vagy templárius szerzetes lovag, kik saját vallásaik hitelvein fölül emelkedve, szavaikkal és tetteikkel mintegy versenyezve azt hirdették volna, hogy nem a felekezeti hitbuzgóság, hanem a mentül tökéletesebb erény és felebaráti szeretet tesz az embert kedvessé Isten és világ előtt. Mert ha ezt hirdették volna, akkor az az idő egészen más lelket és képet kap. Ebből a szultánból, zsidóból és templomlovagból a mult századbeli francia philosophia szelleme, vagyis ennek forrásából maga a fölvilágosult kor költő-philosophja beszél. De épen ez a fönkelt anachronismus ösztönözte Zichy Antalt arra, hogy e nevezetes művet irodalmunkba átültesse. A fordítás elé írt rövid verses prólogja fájdalmas emberi sóhajtás a miatt, hogy a mit ez a nemes és bölcse költő száz évvel ezelőtt írt és «álmodott», ma sem lett még a tömegek közkinsévé, hitévé.

Ez a fordítás a világosság emberének munkája, ki üdvösnek tartott eszméit nem egyféle formában, de mindig teljes összhangzással törekedett terjeszteni.

Így szolgált ő egy lélekkel kétfelé: a politikában és az irodalomban. A politika terén azonban legbuzgóbb szolgálatainak közepett is gyakran kellett nyomasztó kedvetlenségeket szenvednie. Ha ez előkelő természetű, magát és a világot jól ismerő férfi nem szomjazta is a dicséretet, de bizonyára örömmel tölté el az elismerés. Annnyival inkább, mert teljesen önzetlenül szolgált, s anyagi jutalomra, külső kitüntetésre soha sem vágyott. S mi lett a jutalma a kiegyezés után, melynek előkészítésében az ő tolla éveken át a legbuzgóbban munkált? Az, hogy

az 1869-diki választáskor kerületének fölhevített többsége megbuktatta és a megye egy másik kerületében is sikertelenül léptették föl. Nehéz szívvel, de panasz nélkül vett ekkor búcsút szülőmegyéjétől, melyet gyermekora óta hön szeretett, büszkén arra, hogy Csokonai már a múlt század végén azt írta róla: «Nemesek annak (Somogynak) a nemesei, mint mindenha valának s teljesek a nemzeti buzgósággal». És Zichy Antalt hiába hívták, kérték később, Somogyban nem lépett föl többé soha. De bár bántotta, hogy éppen munkabírása delelőjén kimaradt az országgyűlésből, kedvét a közjó szolgálatától ez sem bírta elvenni. Midőn báró Eötvös József közoktatásügyi minister, ki őt jól ismerte és nagyra becsülte, sietett neki följajánlani a főváros tanfelügyelői tisztét, készséggel vállalkozott e nehéz föladatra. Mindig hevült Eötvös hazafiságától s életének utolsó szakában *Korszakalkotóink* címmel megkezdett munkájában is a vezérnagyk: Széchenyi, Kossuth és Deák alakjaihoz őt kívánta negyedikül kapcsolni, s akkor, midőn egyik alkotásának keresztülvitelében gyakorlati segítő lehetett, kedvvel írta jegyzetei közé: Eötvös «volt az, ki mint egy nagy fáklya égett és világított előttem, buzdítva, hogy gyujtsam meg nála én is, mint annyi más, az én vékony kis gyertyácskámat». Eötvös vezérelvül mondta ki, hogy a tanfelügyelőség olyan hivatal, melyben a kötelességeknél többet kell teljesíteni. Zichy Antal éppen ilyen állásra volt hivatva. Három éven át (1869—1872) működött legbuzgóbban e neki oly hálásnak kínákozó munkatéren s nemcsak az új népoktatási törvény végrehajtásának dolgaiban fáradt, hanem a gyakorlati kivitel megkedveltetésében s az iskolák gyökeresb javításában is, közben a jónak sok magvát hintegetve a tanítók, szülők és gyermekek elméjében. Mindenre kiterjedő gondja közepett ráért egy olyan közös ima írására is, mely a vallásosság legbensőbb lényegéből folyva, minden egyistenhívő felekezet gyermekeinek ajkán hangozhatik. De éppen az ilyen üdvös, fölvilágosult szellemből eredt törekvéseiből kovácsoltak vádakát ellene a községi iskola ellenzői. Ráfogásokkal, ellenzésekkel nehezítették nehéz munkáját s mikor egy az ő belső életében előfordult körülmény miatt kellemetlenségektől tarthatott, hogy ezeket elkerülje és önérzetét megóvja, lemondott. Akkor már Trefort volt a minister, ki érdemeinek elismeréseül nagyobb érdemjel kitüntetését ajánlotta föl neki, s ő, ki mindig csak maga igyekezett magát kitüntetni, mosolyogva mondta: «Adasd azt annak, a ki nagyon boldog lesz vele.» És annak is adták, mivelhogy megnevezte. Már elébb is éppen ily önérzetes mosolygással hallgatta Eötvös ministeri utódja, Pauler Tivadar e bókját: «Igazság szerint ez a szék téged illetve, de másként akarták.»

Mihelyt tanfelügyelő lenni megszűnt, gróf Lónyay Menyhért kor-

mányelnök kapott rajta, hogy bevigye ismét a képviselőházba s könnyűszerrel kivihette, hogy 1872-ben Pápán megválasztották. Ujjonnan neki fogva a törvényhozó többféle munkájának, aggódó szemmel nézte, hogy a Deák-párt, melyhez egész lélekkel tartozott, az egyre súlyosodó pénzügyi helyzet nyomása alatt, foszladozni kezd. Nagyrabecsülte ugyan mindig a fölülemelkedő Tisza Kálmán erős eszét és hazafiságát, de mert az új korszak kezdetétől fogva megszokta vele szemben foglalni pártállást, egyelőre fázott kormányzatától. Azonnal zászlója alá állani óvatos gondolkodási módja nem engedte, s ha eddig sem részesült kellő támogatásban, mivel el-eltérő nézetei miatt pártjában gyakran csak az útban akadályúl álló «önfejjű okoskodó»-nak tekintették, ezentúl még inkább tarthatott attól, hogy mellőzni fogják, mint a kire voltaképen nincs szükség.

Nagyobb munkásságával ekkor az akadémiába menekült, hol székét a hetvenes évtized legelején Horatius satiráinak bemutatásával, később pedig, mint tiszteleti tag, noha nem volt köteles vele, Lessingről írt magvas tanulmányával foglalta el.

Az akadémiában éppen a legkedveszerintibb munka várt rá. Rábízták, a mint hogy buzgóbb, rátermettebb kézre nem is bízhatták volna, gróf Széchenyi István hátrahagyott naplójegyzeteinek, irományainak magyarázatokkal ellátandó sajtó alá rendezését, leveleinek összegyűjtését, régi munkái kiadását s végül életrajzának megírását. Teljes hévvel adta át magát e neki oly kedves kötelesség teljesítésének, mely úgy szólván megaranyozta életének utolsó szakaszát. Fáradatlanul hüvelyezte ki a csak röptiben, kurta szókban s olykor több nyelven papírra vetett följegyzéseket, megvilágította létrejöttük körülményeit, lelkiismeretesen pótolgatta a hiányokat, magyarázó előszókat írt hozzájuk, tanulmányokat rólok a *Budapesti Szemlébe* s fölolvadásokat tartott az akadémia ülésein. S megindultak a kutfői beccsel bíró kötetek kiadásai, eszmék, adatok, adomák, továbbá levelek és útleírások gyűjteményei, a politikai czikkek és nevezetes röpiratok új kiadásai s végül a mindezt megkoronázó utolsó kötet: *Széchenyi István gróf életrajza*.

Ettől a munkától az a változás sem tudta tartósan elvonni, hogy még egyszer, utoljára, visszakerült a képviselőházba: 1884-ben mint Sopron városának szabadelvűparti képviselője. De bár ismét elemében volt e pártban, mely a Deák Ferencz hagyományait átvette, s megint buzgón vett részt bizottsági munkákban és gyakran tartott beszédet fontosabb kérdésekben, még sem nagyon bánta már, hogy három év múltán Sopron többsége Fabiny Teophil ministerhez fordúlt. Hogy ez mélyebb bántódást nem okozott neki, mutatja ez a pajzán gúnyú epigramma, melyet győztes utódjának írt:

«Próbáld csak Fabiny! ne légy te minster,
Majd meglátod mindjárt, mi az a filister!»

Volt neki a képviselőházon kívül is elég munkája, az akadémiában, a Kisfaludy-Társaságban, hol a végzendő munkában mindig buzgón vette ki részét, tanügyi, képzőművészeti bizottságok üléseiben, egyletek közgyűlésein, ünnepein, hol megnyitó beszédet, hol alkalmi szónoklatot, hol pedig jelesek koporsóinál végbúcsút mondva. Mert a hová jó ügyben hívták, onnan elmaradni s a megbízást nem teljesíteni röstelte volna. És honnan hiányzott ő a jók közül s hol nem tartozott a jók javához?

Csodálni lehetett, hogy öreg korában is annyi folytonos munkát, kötel sségteljesítést elbírt. Szerencsére erős testalkattal volt megáldva, okos életmódot folytatott s nyáron át épen olyan kedvtelve kertészkedett városligeti nyaralójában, mint irogatott dolgozó asztalánál.

Ez a szelíd szemű, nyájas mosolyú jó ember teljességgel nem volt puha ember. Hajlongani senki előtt sem szeretett, bár mindenkihez barátságos vala. Erős paizsa volt erkölcsi önérzete s érdekből mit sem áldozott föl meggyőződéséből. A haza közügyeit szolgálva, magánjólétéről gondoskodni nem nagyon törekedett. Saját vagyonát rendben tartotta, de szaporítása nem tartozott gondjai közé. Valamint ifjan nem tudott osztozni a forradalom mámorában, meglett és tekintélyes férfikorában a kiegyezés utáni korszak gazdagodási törekvéseinek sem lett részesévé. Életfölfogása gátolta, hogy nyereséges részvénytársulatok vagy új vasutak létrehozásában fáradozzék. Széchenyi elvei szerint: jogosnak, sőt szükségesnek tartotta az anyagi jólétre törekvést; de minden önhaszonleséstől tartózkodott. Csak egyetlenegy pénzintézet: a magyar-földhitelintézet fölügyelő bizottságában vett állandóan részt, mert annak alapítása rossz idők hazafiui munkája volt s az alapítókra nézve nyeresémenynyel, osztalékkal nem jár.

Mondhatni, hogy századunk végén ő képviselte legteljesebben a régi «bene possessionatus» minta-táblalabirák büszke hagyományát: a «nobile officium» önzetlenségét. A bizalomért serényebben szolgál, mint pénzjutalomért: volt örökölt elve. Nehéz volna elsorolni, hogy mennyi ingyen-kötelezettséget vállalt, a legpontosabban teljesítve mindet. Ha egyik-másik ülésről néha elmaradt, ismerőseiben méltán támadt aggodalom, hogy talán beteg. Mert egyéb nem akadályozhatta. A szellemi munkát értékek tekintve, a műveiért kapott tiszteletdíjat megbecsülte; de ha könnyen tett szert valami pénzjutalomra, ezt jótékony egyletek, hasznos intézetek tőkegyarapítására ajándékozta, nem egyszer a magyar írók segélyegyletének, melynek hosszú időn át haláláig példás buzgóságú másodelnöke volt.

Sajátszerű azonban, hogy ennyi nemes tulajdonság mellett sem bírt egy-egy kedvvel elfoglalt állásban hosszú ideig megmaradni. De ez nem az ő hibájából eredt. Legfőlegb annyiban, hogy nagyon is érzékeny volt minden kis bántódással szemben. Rosszúl esett neki, ha egy-egy üdvösnek tartott eszméjét közönnnyel vagy ellenzéssel fogadták, vagy ha nemes czélú munkáját megnehezítették.

Midőn az utóbbi időkben önkisebbítő töprengéssel nézett vissza múltjára, úgy találta, hogy sokan, kiket egykor oka és joga volt lenézni, föléje kerültek s a szerencsét üstökénél tudván megragadni, most leczkét tarthatnának neki az életbölcseségből. De ebben tévedt. Idealizmus nem engedte őt hajhászni az élet ama mutatós, de üres hívságait, melyekkel egyik iránybeszélyének főszemélye: Peteházi Glaser úr külsőleg elég magasra tudott fölkapaszkodni. Mindig csak saját nemes természetét szerint tudván élni, akkor hasonlott volna meg csak önmagával, ha csak egyszer is ily neki nem való példa követésére tévelyedik.

Csupán makacssággal rontotta néha dolgát. Följegyezte, hogy mi mindenről mondott le, humorosan írva: «Olvasóra fűzhetném kudarczaimat, vagyis ezzel egyértelmű lemondásaimat. Nagy ember volnék, ha annyit tudnék fölmutatni tettekből!»

De miért mondogatott le tisztességes állásokról? Részint mert munkájában kedvetlenítették, részint mert elve volt: sokáig nem foglalni el olyan állást, melynek illő betöltésére elégtelennek érezi magát. S mivel magát mindig erősen bírálta, hamar is érezte elégtelen voltát.

A hatvanas évek vége felé a nemzeti színházat is igazgatta öt hónapig. Komoly becsvágygyal fogott hozzá, azonnal javította az igazi tehetségek anyagi helyzetét s gondja volt az eredeti művek teljes díszű bemutatására. Azt remélte, hogy az intézet magasabb színvonalra emelése után az összes hazai színészet rendezésére hathat. De nem volt rá ideje. Döntő helyen a pénztár megkövetelt egyensúlyát féltették e magának is igen gondos gazdától s mikor egy rátartozó gazdasági rendelkezést alatta álló hivatalnok czímére küldtek le, ezzel úgy megsértették, hogy azonnal lemondott. Lemondott a ministeri tanácsosi címéről is, midőn — a hová osztva volt — a törvényeket előkészítő bizottsághoz fűzött reményei hervadozni kezdtek. Nem maradt sokáig elnöke sem a fővárosi tanítók egyesületének, sem a tanítók általa alapított segélyegyletének, melyek úgy fogtak ki rajta, hogy az első mint tiszteleti tagot, a második mint örökös tiszteletbeli elnököt kapcsolta állandóan magához. Kilépett a fővárosi bizottságból, hol tanügyi indítványait nem karolták föl elég melegen. Megszűnt a képzőművészeti társulat alelnöke lenni, látva, hogy személyi törekvéseknek áll útjában. A Szent-István-Társulatot, mint már említettem, azért hagyta oda, mert az a pártpoli-

tikába kezdett elegyedni. Az országos kisedővő egyesület iskolájának éléről azért távozott, hogy több hatással működhető férfinak adjon helyet. Az akadémia classica-philologiai bizottságának elnökségétől pedig azért tartotta illendőnek megválni, mert mint képviselő a görög nyelv kötelező tanítása ellen foglalt állást, mely nézetében a bizottság számos tagja nem osztozott.

Sehol visszavonást nem hagyott maga után, sőt nem egy helyről épen visszavonások elhárítása végett távozott.

A politika terén bajára volt, hogy olykor még részletkérdésben való eltéréseitől is bajos volt eltántorítani, hát még midőn egész javaslat ellen volt elvi kifogása. Ilyenkor ugyancsak kemény fej volt.

Többi közt a közigazgatás államosításával s a kinevezési rendszer reformtervével sehogysem tudott megbarátkozni. Sőt röpiratot is adott ki ellene. Részint családi hagyományainál, részint ifjúkori, kegyelettel megőrzött emlékeinél fogva, a megyerendszert szerette «az alkotmány védbástya»-jának tartani. Azt mondta volt, hogy a kályhát sem dobják ki a házból azért, mert nyáron nincs rá szükség, hanem megőrzik a rideg télre, midőn folyvást hasznát veszik. Hiába mondták neki, hogy a megyék az ő születése előtt néhány évvel sem tudták az alkotmányt megvédeni, midőn nem törvények útján, hanem pátenssel szedtek adót és katonát. Ebben a kérdésben hajlíthatatlan volt.

Az egyházpolitikai kérdésekben erős híve volt a polgári házasság behozatalának, de fázott a felekezetenélküliségtől s a gyermekek kényszerhitétől. Nem is egyszerre, hanem egymás után kívánta volna a kérdéseket megoldani, bár utóbb nem titkolta örömét azon, hogy egyszerre tülestinék valamennyin.

Ekkor már a főrendiház tagja volt, a hová 1891-ben nevezték ki. Úgy tekinté ez állását, mint pontot a mondat végén. Kinevezésekor fanyaros vidámsággal mondta: «Megyek hát a muzeumba — mamelukoktól mumiákhoz.» De ő ott sem lett mumia, hanem fontos ügyekben gyakran beszélő s több bizottságban buzgón működő politikus. Természetes, hogy kinevezését megköszönni illett fölmennie Budavárába általános kihallgatásra. Midőn visszatért, bizalmas barátainak derülten beszélte, hogy jó királyunk mily nyájas, elismerő szavakat intézett hozzá; de annál kedvetlenebbül szolt az antichambre-ről, hol lealázó helyzetben kellett várakoznia, mert fiatal katonatiszteket, hivatalnokokat és mágnás-úrfiakat előtte bocsátgattak az elfogadóterembe. Eszébe jutott — úgy mond — Széchenyi, ki a nagyurak előszobáiban töltött időt a haza oltárára letett legnagyobb áldozatok közé számította.

Állandóbban kedvetleníté azonban az, hogy a megújított főrendiház rendesen maga is csak olyan *pour la forme* testületnek tekinti ma-

gát, mely néha fél óra alatt öt-hat törvényjavaslaton szó nélkül nyargal át, a költségvetés tárgyalásába nem ereszkedik s a meggyőződésből eredt kevés beszédet is unva, türelmetlenül hallgatja. De ha mindezt nem tartotta is lélekemelőnek, az állással járó kötelességek teljesítésében a régi ember maradt. Ebben a legnagyobb elkedvetlenülés sem ingathatta meg.

Emlékezem utolsó baráti látogatására, melyben a múlt tél vége felé részesített. Arról panaszkodott csupán, hogy nem igen lesz már ereje és ideje megírni azt a pár munkát, melyet még szeretne kiadni, korántsem a hírnév szomjáért, mely sohasem epesztette, hanem mert talán használhatna még velők valamit.

Asztalomról fölvetett egy könyvet s bele nézve, elmélyedt.

— Bizony — mondta — nemcsak nagy költő és nagy nyelvű-vész ez a mi Aranyunk, hanem az életigazság böles hirdetője is. Például mily remeken igaz az ősök testhalmán melázó e négy sora:

«Nem csak az, kit a hír untalan emleget,
Hajta végre dicső, bajnoki tetteket,
Sok tudott honáért élni halni olyan,
Ki felejtve nyugszik egy hitvány zugolyban!»

Aztán búskomolyan tette hozzá:

— Ha a bajokkal való küzdés teszi a bajnokot, akkor én is bajnoknak tarthatom magamat. Dicső tettek nem maradnak utánam, de bajlódást annál többet jegyezhetnének föl rólam. Nincsen különben badarabb szomj, mint a dicsőség, a hírnév kergetése. A ki arra született, annak nem kell kergetnie, a ki nem: az hiába fut utána. A hírnevet néha elérheti az is, ki beteges hiúsággal kapaszkodik utána. De ebben ritkán van áldás a közjóra. Hisz a Herostrateszok is hirnevesek. Szerintem az az igazi érdem, ha műveltséggel, buzgósággal hasznos emberré válik valaki. S erre törekedni kötelessége is — kisebb nagyobb körben — mindenkinek.

Azt hiszem, hogy ez életfölgóságában ezúttal elmondta nekem a maga életprogramját is, melyet oly jól beváltott.

Nem sokkal ezután érte a végzetes baleset. Eljárt néha a nemzeti kaszinóba, hol a gazdag könyvtárból örömet olvasgatott s hol néha összejöött valamelyik régi ismerőseivel, emlegetve Széchenyi Istvánt, kinek alkotásai közé tartozik ez a társadalmi intézet is, melyben évenként megünneplik az alapító emlékeztét s egy ízben Zichy Antal is, kezében a Széchenyi-serleggel, ékes beszédet mondott az ünnepi lakomán. Fájdalom! a kaszinóba járás utoljára balvégzetűvé vált neki. Rosszul érezve magát, a lépcsőn megbotlott s némi agyrázkódást szenvedett. És azon túl nem is jelenhetett meg az irodalmi társulatok és

egyletek ülésein, melyeket addig a legnagyobb pontossággal látogatott. Mikor pedig bekövetkezett az akadémia idei május havi nagygyűlése, az első osztálynak, mely őt Hunfalvy Pál halála után közbizalommal választotta meg elnökének, beküldte lemondó és búcsúzó levelét, névjegyeket is csatolva hozzá minden egyes tag részére. Ez a búcsúvétel, valamint a lemondó levél hálásan meleg, szerény és szomorú hangja mindenkit mélyen meghatott.

Pár nap mulva meglátogattam s olyannak találtam, mint mindig: gyöngéd, finom, szives beszédűnek, asztalán kitárt könyvekkel, rendben tartott iratokkal. Csakhogy feküdt a balzakon, halkabban beszélt s mosolya mintha fátyolozott lett volna. Bágyadt arczáról nem tűnt el az a tiszta derület, mely lelkének harmóniájából eredt. Nem áltatta magát hiú reményekkel s el volt készülve az utolsó útra, melynek titokzatoságától nem félt. Szenvedésekről sem panaszkodott s a jó szív hálájával beszélt az orvosi gondos segítségről és a házi ápolásról, melyben részesül. Az önérzet szolgált vigasztalására.

— Nem félhetek a haláltól — mondta többi közt — mert eleget éltam s a munkából mindig kivettem részemet. Nem rajtam múlt, ha ez a munka többet nem ért. Ezentúl alig ha folytathatom azt is, a mire eddig képes valék. Pedig voltakép az élet akkor szűnik meg, midőn dolgozni, használni már nem birunk. Én most csak végintézkedéssel használhatok még egy pár jó ügynek s aztán nyomom vesz. Gyermekek sem marad utánam, ki egészséges elvek szerint fölnevelve, életemet talán jobban folytatta volna. Ebből is látszik, hogy a nagy zenekarban én csak afféle szerencsétlen flótás voltam.

Valóságos humorral beszélt magáról s hittem, hogy ki fog épülni bajából. De néhány nap mulva súlyos bonyodalmak rontották meg állapotát s a nemes idealista, a szépnek, jónak, igaznak hűséges barátja előmozdítója, a kötelességérzet mintaembere megszűnt élni.

Nagydíszú és általános részvétű temetéssel búcsúztunk el tőle, kinek áldott hamvait a családi sírboltba, tőlünk messzire szállították.

Sok helyen hagyott ő maga után fájdalmasan érezhető hézagot de sehol nagyobbat és fájdalmasabbat, mint azok lelkében, a kik teljesen ismerték.

GOETHE UTOLSÓ KÉT SZERELME.

Tanulmány és műfordítás.

Dr. FARNOS DEZSŐ.

Álmodtam az éjszakán,
Hogy a hold süt kinn az éjbe',
S a mint szemem fölnyitám :
Napnak ömlött rám a fénye.

(Szulejka-könyv jeligéje Szelim szultán után.)

Távolból nézve kicsiny kékes tömeggé olvad össze az erdős hegység; ha közelébe jutsz: egész sereg hegylánczolat, jobbra-balra szétágazó völgyület, beláthatatlan erdőség tárul elődbe. Így vagyunk a nagy szellemek, így a Goethe remekműveivel is, és pedig minőség és mennyiség tekintetében egyaránt.

Goethe költészete olyan óriási erdőség, melynek csak egyes részlete is, minél mélyebben hatolunk bele, annál inkább kiszélesedik, annál inkább végére-mehetetlen, mintha bűbajos varázslat űzne velünk szeszélyes játékot.

Öntudatlan vágy vonzott ez ősrengeteg egyik részletének, a Nyugat-keleti Divánnak s abból is épen egyik fejezetnek, a Szulejka könyvének tanulmányozására. Csak miután elmélyedtem, eltévedtem benne, és egyik-másik dalának magyar visszhangja is megcsendült fülemben: érlelődik vala meg bennem a gondolat, hogy tervszerűen fordítgassam a Szulejka-dalokat és életrajzi, művészi háttérök kidomborítását is megkísértem. Így csak a véletlen érdekes összejátszása, hogy tanulmányféléim egészen, fordításaimnak meg javarésze épen abban az évben készült el, a mikor a magy. tud. akadémia a Goethe-szoba berendezésével a nagy költő universalis szellemének varázsa előtt hódolt s midőn másfelől országshozta ezredéves fennállását ünnepelte nemzetünk. Csak a véletlen műve, mit e könyvecske épen nem kíván, sőt nem is szeretne nagyzóan bensőbb kapcsolatba fűzni létrejöttével.

Jung Márianna, Willemer titkos tanácsos neje volt a modellje a

Diván Szulejkának. A Szulejka költészet völgyén haladva fel, más kis, erdős hegyzúg is magára vonja bámuló figyelmünket, annyival inkább, mert az örök ifjú költő szerelmi költészetének záradékát alkotja: utolsó fellobbanása, melynek tárgya egy ifjú, alig 18 éves leányka, Levetzow Ulrika. Majd a továbbiakból ki fog tűnni, hogy Mariánna és az Ulrika szerepe miként fonódik össze az agguló költő életében s annak épen az alkonyán.

Most még csak annyit, hogy a Szulejka-dalok közül egy-kettő nem először van ugyan magyarba átültetve, de minthogy életrajzi hátterők csak a 70-es évek vége felé lőn Németországban ismeretes, nálunk még később, sőt a nagy közönség előtt mind a mai napig nem: remélem, Goethe előbbi fordítói, főleg maga a mester, Szász Károly sem fogja rossz néven venni, ha még a lefordítottak egy néhányát is újból lefordítani merészkedtem, vagy pedig a mű egysége és a hangulat kedvéért fordításában újra közöltem. Nem a verselés, nem a költőiség, mint inkább az életrajzi hűség és igazság kívánta ezt meg. Tudvalevő ugyanis, hogy mennyire «alkalmi» Goethének minden, de legkivált lyrai költeménye s hogy mennyivel érthetőbbé, világosbá teszi azokat a szülő alkalom ismerete.

★

A lyra minden időben két fő tényezőnek gyermeke. Egyik a kor-szellem iránya, a divatossá váló költészeti modor; másik az egyéni élelmény. Az előbbi formát, utóbbi meg anyagot szolgáltat a dalhoz.

Nincsen még olyan lángelméjű, még olyan eredeti lyrikus sem, ki e két főtenyező nélkül valamire való költeményecskét alkothathott volna. Így például Petőfire formális tényezőként főleg a magyar népköltészet hatott; anyaggal pedig élményekben gazdag élete szolgált.

A költő lelke e szerint — hogy úgy mondjuk — kettős házasságot köt; egybekél mind a két tényezővel, hogy műremek szülessék, nemzetet, világot hosszú időken át gyönyörködtető.

Megtörténik, hogy egyik-másik tényező kimerül, az az a költő lelkére nem hat többé már termékenyítőleg. Ekkor, ha költőnk egyénisége valóban lyrikus természetű, benső ösztönétől ellenállhatatlanul indíttatva, új frigré lép, mely képzelmet ismét forrongásba hozza, hogy újabb meg újabb remekművekkel ajándékozza meg a világot.

A hosszú életű Goethe kiváló példa erre. A népköltészettel kötött frigy után a klasszikus szellem Helénája után tárja ki karját, később Kelet költészetének üdítő forrásánál ifjítja meg lankadó erejét. Minket épen ez utóbbi formális tényező érdekel közelebről. Hogy a keleti költészet derült világába menekült, annak külső, alkalmi oka lehetett az

akkori politikai állapot, lehetett családi életének nyomasztó légköre, vagy sok egyéb, a mint azt gomba módjára szaporodó magyarázói, életrajzírói fel szokták sorolni. De a benső, a valódi ok bizonyára saját egyénisége mivoltában, lyrikus természetében rejtett.

Új világra, új eszmekörre volt szüksége, mely új formákkal lássa el. Ezért fordult a keleti népek költészetének tanulmányozásához.

És hogy anyagban se szűkölködjék, ujonnan megeli a lyra fő táplálékát, átélvezi s átszenvedi vala a szerelmi viszonyok változatos hangokban pompázó skáláját. Költő, főleg a már előrehaladt korban levő, mint a milyen most Goethe is volt, nem is lehet eléggé háládatos egy-egy szempár élénk ragyogása, egy-egy szép ajk nyájas mosolygása iránt. Miként a képzőművésznek szüksége van egy-egy modellre, hogy képzelme el ne kalandozzék s el ne vesszen a valótlanág ködös homályában: a költő is rászorul egy-egy modellre, a ki minél inkább a szívéhez forr, annál elevenebb, annál eredményesebben működik teremtető ereje. Nem csoda, ha meleg hálával, odaadással, édes elragadtatással ápolja költői volta egyik legelső létföltételét.

A lyrikusnak ezért szabad, sőt *szükséges* többször szeretnie. E gyengéjüket különben megbocsátja maga a szentírás is, a mely szerint — a mint Goethe is idézi egyik levelében, midőn a 74 éves őst Ulrika iránti szenvedélye gyöttri: sokat meg lehet bocsátani azoknak, a kik nagyon szerettek.*

Több külső impulsus között nevezetes szerepet játszik a Hammer Háfiz-fordítása is, mely ugyan 1812 és 13-ban jelent meg, de különösebb hatást csak 1814 elejétől kezdve gyakorolt Goethére, midőn Blücher átlépte a Rajnát s a háborús világ nyugtalanságában mind inkább vonzóan mosolyga feléje a meglehetősen gyenge fordításból is a Háfiz ifjító szelleme, derült világnézlete. Ő maga Zelter zeneköltő barátjához intézett leveleiben érdekesen és jellemzően okadatolja, hogy miért fordult a keleteikhez. «E költésmód . . . megfelel koromnak, gondolkodásmódomnak, tapasztalatomnak s a mellett megtűri, hogy az ember a szerelemben ismét olyan bohó legyen, mint ifjúságában.» Évekkel később, 71 éves korában is mentegetőzik: «A mohamedán vallás, mythologia, erkölcs olyan költészetre adnak anyagot, mely illik koromhoz. Föltétlen megnyugovás az isten végéremehetetlen akaratóban, a mozgékony, körben vagy csavarmenetben mindig visszatérő földi élet derült áttekinthetése, szerelem, vonzalom, két világ között lebegve, hol minden realis megtisztul, jelképesen föloldódik: mi kell több a *nagytatának*?»

A mint a Nyugat-keleti Diván eszméje megfogamzik lelkében,

* Lukács, 7, 47.

főképen és első sorban Háfiz dalaiból merít ösztönt dalok költésére, tőle vesz át egy-egy ötletet, hangulatot, de úgy, hogy egészében mindig eredeti marad, s talán — a mint Düntzer mondja — részben azért is, hogy Háfizt a kézenforgó fordításból nem fogta föl, nem érthetné meg helyesen. Csak a külső mez keleti, de a lényeg a nyugati német költő sajátja. Kelet ragyogó ege, derült filozófiája és könnyű élete német szívben, eszményileg megtisztultan tükröződik vissza.

Főleg áll ez a Szulejka könyvét illetőleg, melyet valóban átélt érzés és az a körülmény is táplál vala, hogy a tényleges Szulejka is költői tehetséggel megáldott asszony volt, ki a bűbajos szerelmi és költői játékot megérteni és a Divándalok szellemében folytatni is tudta. A költő maga is érzi, hogy ez a könyv az egész gyűjtemény gyöngye. Előlegesen ismertetésében, vagy a költeményekhez csatolt Jegyzetekben és Tanulmányokban találóan méltatja is, a mint a következő kivonatos idézés bizonyítja: «A szenvedélynek az a lehelete, mely az egészet áthatja, egykönnyen vissza nem tér; annak ismétlődését, mint a jó bortermő évét, legalább is csak alázatos reménykedésben szabad várni. A költő, miként keleti mintái, szintén szegénynek vallja magát. Mert az igazi koldus királyféle maga is. Szegénység vakmerővé tesz. Gondolatban országokat és kincseket ajándékoz el és kigúnyolja, kinek tényleg birtokában voltak azok, de elveszté — s mind csak azért, hogy annál inkább büszke lehessen arra, hogy van egy leány, ki hozzá mindazonáltal nyájas és kegyes. — Azonban még egy nagyobb fogyatékosággal is dicsekedik: tovatűnt ifjúsága már; ám idős voltát, szürke hajszálait a Szulejka szerelmével ékesíti, nem kihívóan tolakodólag, hanem viszonszerelméről meggyőződve. S a leányka, a szellemes, tudja becsülni a szellemet, mely az ifjút hamar korosítja, az időst pedig fiatalítja.»

«A Szulejka könyve, mely szenvedélyes költeményeket tartalmaz abban különbözik a Szerelem könyvétől, hogy a kedves meg van nevezve és határozott egyéniséggel jelenik meg, sőt mint költőnő is fellép, és vidám ifjúsága a költővel, ki korát épen nem tagadja, égő szenvedélyben versenyezni látszik. A táj, hol e kettős dráma játszik, egészen persiai. A földi szerelem fátyla, úgy tetszik, magasztosabb viszonyt leplez.»

S úgy is van. Két rokonszenvező szív lelki egyesülése van a Szulejka könyvében elragadó bájjal és hévvel megénekelve, minek kerete, a keleti tájék, szokás, viszony, nem csak ideális fényt kölcsönöz, hanem lehetővé teszi a két szerető szív érzelmeinek őszinte kicserélését, úgy hogy — a költő koros voltánál fogva is már — az egész nem egyéb, mint az érzékiség nélküli, lelki szerelem ártatlan üdve, vagy mosolygó

fájdalma eszményi világításban. Zelter szerint «csillagos ég»; minél tovább nézzük, annál világosabbak képei, és ha később újból ránézünk, ismét minden új és üde rajta.

S az a nő, kinek a szellem volt az «élet élete», a ki a költőóriásnak a Háfizszerű dalok megértésében és költésében mondhatni congeniális társa tudott lenni, s mint ilyen nem csak a Szulejka-könyv, hanem a többi könyv egyik-másik dalának, sőt a Divánon kívül eső, e korbeli költemények javarészeének is Múzsájául szolgált, ez a nő volt Willemerné, született Jung Márianna.

De kövessük a viszonyt fejlődésében, nyomról-nyomra, kezdetétől fogva.

Goethe 1814 nyarának elején a zavargós politikai viszonyok elől, Weimárból a közeli Berka-fürdőbe menekül. Itt születik az első Divándal, jun. 21., Ádám teremtéséről, bordalszerű költemény, mely a Dálnok könyvében talált helyet. Julius vége felé, a «szövetségesek» diadalától is felvidámítva, a 17 éve nem látott szülőföld felé veszi útját. Megifjúlt lélekkel írja egyik Divándalát a másik után. De a Szulejka könyvének, a gyűjtemény legszebb fejezetének ifjú tüzzel írott dalai ekkor még csendesen szunyadnak keblében. Kinek szintén költői lelke, derült kedélye, kelleme, bája azokat napvilágra csalja: Máriannát csak szülővárosának harmadszori fölkeresése alkalmával ismeri meg. Második frankfurti tartózkodása alatt is (1814. szept. 10—24.) láthatta ugyan a Willemer Jakab János házában, kihez régebbi keltű ismeretség kötö, de különösebb benyomást még nem tőn reá az akkor még hajadon Márianna, inkább Willemer előbbi házasságából született leánya, Rosetta, özv. Städelné vonta magára figyelmét, ki a Goethe szept. 18-ki látogatásáról a következő szép és jellemző sorokban emlékszik meg:

«1814. szept. 18. Goethével Gerbermühlén. (Willemer nyári laka Frankfurttól nem messze, a Majna partján.) Milyen ember! Minő érzelmeket költ bennem! Először láttam azt a férfit, kit merev, megközelíthetlen zsarnoknak képzeltem, és kiből most szeretetreméltó, minden benyomásra fogékony lelkületű embert találtam, kit gyermekiesen szeretnünk kell; mert egészen megbízhatunk benne . . . Minden fűszál, hang, szó és szempillantás érdekli és rögtön érzelmévé változik lelkében . . .»

Ekkor még nem volt a Willemer neje Jung Márianna, az egykori tánczosnő és színésznő, ki 1798-ban, 14 éves korában került Frankfurtba Traub balletmester társulatával. A titkos tanácsos és bankár Willemer, mint a színházi igazgatóságnak is tagja, rendkívül megkedvelte a tehetséges, mindenkit elbájoló leánykát, minek következtében elhatározta, hogy a színpadi élet veszélyeitől megóvándó családtagjának

fogadja és alapos kiképztetéséről gondoskodik. Nyelvek, zene, rajz és verselés terén is nemsokára nagy készségre tőn szert, miközben mind bájosabb és kedvesebb hajadonná fejlődött. Minthogy a világ s bizonyára nagy kiterjedésű családja is sutogni kezdett a bankár úr «pædagogiai vonzalmáról a szép tárgyak iránt»: 54 éves korában, Goethe távoztának harmad napján, meglehet, épen a nagy költő tanácsára is, harmadízben nősült meg, és pedig nőül vevé fogadott leányát a már 30 éves, de még mindig bájai üdeségében álló Máriannát.

Épen két hét mulva, október 10-én érkezik Goethe harmadszor Frankfurtba, hol az új párral többször találkozik. Különösen nevezetes nap lesz rájuk nézve okt. 18-ka, melynek estéjén a költő a Willemer-párral a férj szülőhegyének tetejére sétál fel, a messzelátó fatoronyba, honnan a lipcei csata első évfordulója alkalmából rendezett örömtüzek lobogását nézik meg. Gyönyörű őszi este volt. A vidék hegyei, halmai lángocskáktól világosodtak meg. Márianna térképen jelöli meg az egyes magaslátokat, melyeken tűz lobog. Majd czéruzát nyújt Goethének, ki az ablakfára írja e distichont:

Tünde reményben ringatom el szívem, édesen olykor,
Mert rövid éltünk bár, ám a remény örökös.

S alája nevét s a keltet. Mindkettejökre mély benyomást gyakorolt ez a szép estve; mutatja az is, hogy levelezésekben évek hosszú során át emlegetés tárgya e nap. Bizonyára a szívökben keletkező láng jelképét látták a hegytetőkön kigyuló örömtüzekben.

Az első Szulejka-dalok ugyan még nem vonatkoznak határozottan Máriannára, de lélektanilag biztosnak vehető, hogy bár még öntudatlanul, de a költő szívében keletkező vonzalom sugalta azokat is, sugalta a legelsőt is, legalább részben, melyet ez év utolsó napján írt «Einladung» czímmel, s a mely szabad fordításban így hangzik:

FELHÍVÁS.

(— VIII. 1. —)*

A holnapra nincs mér' várni,
Mert a másnap, majd meglátod,
Épen nem jobb, mint a máj.
De ha itt időzöl nálam,
Ki elhagytam a világot,
Hogy világom megtaláljam:
Boldog lesz te csak úgy, mint én.

* A költemények fölé írt számok a Düntzer-féle kiadásra vonatkoznak a római számok a West-östl. Diván könyveit, az arab számok a költemények sorrendjét jelölik.

Nap van ma is, holnap szintén,
 Semmi sem jön, el sem illan,
 A mi édes, mindég itt van.
 Te maradj csak, drága angyal,
 Múlt s jövő közt jelen-hajnal!

Föltevésünk mellett szól a költő decz. 28-ki Willemerhez szóló levele is, melyben örömmel gondol vissza a «kedves kéz» által jelölt lángocskákra s másfelől ígéri, hogy szerencsésen visszaérkezett emlékkönyvébe a Márianna által beírt «jó és vidám szókat» mielőbb viszonzni fogja. Az asszony ugyanis a költőtől elkért emlékkönyvbe még október folyamán csinos verset ígatott be, melyben a nagy ember egyik kedves mondását: «Breit wie lang und lang wie breit» (= se hossza se vége) váriálja szellemesen és kedélyesen a 4 versszak refrainjeként, s a melyből az is kitűnik, hogy Goethe már akkor «kedves kicsikének» nevezte el. A magyarra nehezen fordítható költemény egyik jellemzőbb versszaka:

Legnagyobbak mondanak,
 A legjobbnak tartanak.
 Hogy megláttunk, mind imádunk,
 Bár maradtál volna nálunk!
 Nélküled a nap is áll,
 Se hossza, se vége már.

Tehát először az asszony kezdte el a verses vallomást, melynek hatása alatt írhatta költőnk a következő évben «Breit wie lang» című epigrammáját, de magára az emlékkversre — tudtunkkal — nem felelt. És itt mindjárt föltűnik, hogy Goethének e viszonya miben különbözik minden más szerelmi viszonyától. Abban, hogy e nő szintén költői hajlamú és tehetségű lélek volt. Hogy egy szerelme sem volt költőibb, szellemibb, mint e kései virág. Ebből magyarázható meg, hogy viszonya semmi kellemetlen árnyat nem vetett a feleség és férj közötti szeretet és hűség világára; hogy a különben is mívelt, irodalmilag is tevékeny férj maga is mintegy dicsőséget látott abban, hogy a nagy Goethe levélt és verset vált bálványozott nejével. Szellemes játék, költői álom volt az egész, melyből hiányzanak a földi szerelem hátrányai, szenvedései: a féltékenység, a büntudat. Ártatlan viszony, a legártatlanabb, a milyen csak képzelhető férfi és nő között, kik teljesen szellemi világban élnek s egymással — rövid együttlét után — csakis ott találkoznak. Másképen mindenesetre különös elnézést igényelne úgy a nem régiben férjhez ment asszonyka — bár ment volna csupán háládatosságból — mint a még nős és már 65—66 éves költő is.

1815. februárjában súlyos betegséget áll ki Krisztina, a Goethe felesége. A lehangoló körülmény még inkább sarkalja, hogy a keleti világ derűjében keressen vigasztalást. Ekkor keletkezik:

VIII. 45.

Szép a világ, mosoly száll róla széjjel,
 De sokkal szebb a költő fényvilága;
 Számára hímes rétnek nappal-éjjel
 Virúl ezüstszínjátészó friss virága.
 Ma minden bájos nékem, s bár maradna,
 Szerelmem rózsafátyla szét ne szakadna!

Ez időtájban ír költeményt Willemerhez, a szíves vendéglátóhoz, melyet azonban virágos, keleties díszű keretben csak április folyamán küld el. Ugyancsak februári keletű két Szulejka-dal, az egyik a musszelines turbánról (lásd 140. lap), a másik a szegénység büszkesége, erőtlő duzzadó, kerekded szerkezetű gyönyörű dal. A Szász Károly fordítása szerint:

HABOZNÉK-E . . .

— VIII. 15. —

Haboznék-e csak egy perczig:
 Samarkándot, Bokharát,
 Mindent, a mi néked tetszik,
 Szórni pazarolva rád?

Ámde kérdd fejedelmöktől meg:
 Adja-e vaj' néked ő?
 Ő hatalmasabb és bölsebb,
 De szíve nincs szerető.

Egy királytól ilyent kérni
 Sok is volna csakugyan!
 Arra: ily lányt kéne bírni
 S koldus lenni, mint magam!

Az igazi Szulejka-dalok azonban kebléből feltörni csak ez évi (negyedik) rajnai útjában kezdenek, melybe május vége felé fog. Ekkor nevezi el magát Hátemnek, kedvesét, a leendő, a megálmodottat pedig Szulejkának, bizonyára Máriannára is gondolva, kit meglátogatni készült s részben talán másra, a mint az történni szokott a lopva keletkező szerelem első, homályos stádiumában.

— VIII. 2. —

Hogy Juszuf elbűvölte Szulejkát,
 Nincs mit csodálni ezen:
 Az ifjúság félgőzelem.
 A lány is bájos egy teremtmény:
 Találtak, mint szil és a repkény.
 De hogy te ifjan ölelj át,
 Hogy üdvözíts szerelmed hév ölen:
 Epedve bár se vártam én.
 Ezért dalom dicsérni nem felejt ám,
 Örökre légy az én Szulejkám

Egyelőre csak egy napot tölt Frankfurtban, a mikor talán ideje sem volt Willemeréket meglátogatni, legalább semmi nyoma annak, annyival kevésbbé, mert e napon hat költeményt szerzett s azokkal lehetett elfoglalva. Nevezetes előttünk azonban e nap az «Üdvözet» című költeményért (Szerelem könyvében), mely oly gyakori emlegetés tárgya lett a banka (hudhud) madárért, a keletiek szerelmi hírnökeért, a Goethe és Márianna levelezésében. A «hudhud» madár képzelt szerepéről enyelegni, tréfálni még a sír szélén sem szűnt meg az aggastyán. Izeneteket, megbízásokat teljesített a szárnyas hírnök; Márianna pedig, a ki Goethének minden komoly és játszi gondolatán szívvel-lélekkel csüngött, a veleszületett művészi kedély szellemes találékonyságával folytatá a tréfát, a mi mögött talán komoly érzelem lappangott, elfojtott parázs izzott lopva, csendesen.

Hogy e madarat éppen Gerbermühle mellett látta volna meg, s hogy Máriannára gondolt volna, egész határozottsággal állítani merészség, mert hiszen rögtön Wiesbadenbe sietett a Lade Philippina társaságába, ki neki már előbbi évben megtetszett, s kit most is elhalmozott kegyeivel: vitte színházba, maga mellé ülteté, oktató a szavaló előadásban. A tények után inkább az a valószínű, hogy, mivel ez időtáiban Márianna iránti vonzalma még nem öltött határozott alakot, némelyik dálnak s így ennek is az a széptermetű, bájos arcú leány volt a sugalója, Cramer bányatanácsos leányának a barátnéja. Maga a költemény tehát, melyben játsziság és fenség olvad valódi lyrai hangulatba össze, inkább csak utólagosan válik tárgyunk körébe tartozóvá.

ÜDVÖZLET.

— III. 11. —

Oh mint megörültem!
 Bolyongok a marton,
 Hol banka szaladgál.
 Vén tenger megkövült
 Kagylóit lestem a szirten
 S im jó a banka, a búbján
 Kifejtve szép koronáját,
 Büszkén, negédesen,
 Mosolygva a holton,
 Ő, az eleven.
 «Banka madár, kiálték,
 Bizony gyönyörű madár vagy;
 Eredj a kedvesemhez,
 Eredj, te czifra madár,
 És mondd, hogy örökre
 Övé vagyok én!
 Eredj csak, édes,
 Hisz Sába királyné

És Salamon között is
Te voltál egykor a közvetítő!»

Pompás példája másfelől a Goetheféle lyra remek sajátosságainak: kevésvel sokat, sejtetéssel nagyot mondani, egyetemes igazságokat lyrai hangulatba, szívet és elmét tökéletes harmóniába olvasztani. A kövületeket kutató tudóst a hevülő szív vágyaira emlékezteti a délczeg madár: a szerelem örök, több ezer évvel ezelőtt is így volt, ezután is így lesz, az nem kívül meg sohasem.

Az igazi Márianna-, illetőleg Szulejka-korszak augusztus 12-én délben kezdődik el, a mikor is Goethe egyes-egyedül Gerbermühlére érkezik, hol a költőnő és férje társaságában egy húzamban szept. 8-ig marad. Feledhetlen szép napok valának e négy hét napjai, mindnyájokra nézve életök végéig az édes visszaemlékezésnek bő forrásai.

A kellemes énekhanggal is megáldott háziasszony rajongással csüngött a hírneves költő nagy szellemén, kinek műveit már régóta kiváló szeretettel olvasgatta s énekelte dalait. Mindjárt a Majna partján állott a sűrű lombú fákkal köryezett emeletes és terraszos nyári lak, honnan tágkörű kilátás nyílt a völgy mentében felfelé, lefelé pedig Frankfurtba, a Taunus hegy hullámszerű gerinczére, kedves helyekre, melyek ifjúkori szerelmének a Lili-epizódznak emlékeit újíták föl a költő lelkében. E körülmények mind közreműködtek, hogy a már 66 éves Goethe visszaképzelve magát arany-ifjúságába, a 40 év előtti édes kinokba, s van-e éltesedő emberre s épen költőre nézve nagyobb boldogság, mintha — rövid időre is bár — ismét visszatérni érzi és képzeletileg rugékonyságát, lelkének nem lankadó teremtményét?

A reggeli órákban egyedül marad és dolgozik; tíz órakor üdítésül kiüríti a számára ezüstserlegben behozott rajnait, aztán újból tovább folytatja tanulmányait. Csak délben jelenik meg frakkban, bizonyos ünnepélyességgel az ástalnál. Délután már közvetlenebb módon nyilvánul kedélye, főleg a séták alatt. Kiváló figyelemmel kíséri az égen a felhő képződését, a földön a növény- és ásvány-világ jelenségeit. De legkedvesebb, legbizalmasabb esténként, ha fehér flanel házi kabátjában a családot újból fölkeresi. Ilyenkor szívesen olvas föl költeményeiből, miközben gyakran könybe lábbad a szeme, de inkább csak az újabbakat, főleg a Diván-dalokat. Ha régiek keltű verseit kívánták hallani, elutasító kézmozdulat kíséretében rendesen így szólott: «Mit akartok a régi limlommal?» Felolvasásai végeztével a háziasszony felé fordult és kérte, hogy énekeljen valamit a zongoránál. E kedves időtöltésekre célozgat ez a néhány ismeretlen keltű Szulejka-dalocska:

— VIII. 25. —

Miért is van érzékünk annyi sok?
Csak megzavarják üdvömet.
Rád nézve, bánt, mért nem vagyok süket,
Hallgatva, vak hogy nem vagyok?

— VIII. 7. —

Lehet-é való, hogy ölelsz, te drága,
Hogy bájolsz ajkad isteni hangival?
Álomszerű mindig a rózsá virága,
Csodás a fülemiledal.

— VIII. 22. —

Rubintos édes ajakad
Ne szólja meg tolakodásom!
Szívünkbe sebző nyíl azért akad,
Hogy gyógyírjának utána lásson.

Így telnek a szép napok. Még szebben aug. 28-ka, a költő 66-ik születésnapja. (Hatvanhat! Csodálatos ügy-e bár? A dolog magyarázata pedig egyszerűen az, hogy Goethe testi és lelki ifjúságát egyaránt megőrzi vala, meg a késő öregség utolsó pár évéig. Hatvanhat éves korában még üde az arczszíne, ragyogó a szeme, hajborította nem őszülő feje, ifjúi rugékonyságú a járása. Lelke! az meg épen sohasem vénült meg.) Reggelire már megérkezik a «malomba» a frankfurti színház zenekara. Márianna kedves, a német Hátemet jellemző ajándékokkal lepi meg; a többek közt babérlevél-övezte finom musszelin-turbánnal, ez évi február hóban írt következő bájos dalára czélozva:

— VIII. 13. —

Jer, édes, jer, köríts fejemre turbánt;
Csak a te kis kezedből szép nekem.
Ábbász sem, Irán* fényes trónján,
Fejét nem övezé ily ékesen.

Diszturbánt hord fején a szultán,
Vagy koronát? A név csak pusztá szín.
Gyöngy, drágakő lehet káprázatos tán,
De legszebb ék csak, hidd, a musszelin.

Csavard hát, édes, e szép ezüstszínsávost
A homlokomra; nézd, miként ragyog;
Czímmel, nagysággal mit törődjem már most?
Nézz rám: s a szultánnál nagyobb vagyok!

* Irán = Persia, leghíresebb fejedelme I. Abbas.

A házigazda nagy vendégének születése évében kiforrott, tehát 1748-ból való rajnait ürt és ürített egészségére. A többi vendég is mind kitesz magáért. Nem hiányoznak versek, ha fűzfaversek is, tréfás tartalmúak, a költő feles számú kedvesének pajzán rímekbe szedett neveivel. Márianna is ír egyet, mely azonban még nem került napfényre, sőt verssel áll elő egyik olyan vendég is, a ki soha életében még nem faragott verset mostanig.

Goethe mind többre kezdi becsülni szellemes háziasszonyát, kívált hogy fölfedezi benne a művészi érzeket s azt a nőknél ritka éles felfogást, melylyel az ő műveit, sőt épen kedvencz *fénytanát* is elméleti szempontokból magyarázza és megérti. Hát még mekkora volt meglepetése, midőn Willemernek «*Roths Männchen*» néven említett frankfurti házából, a hová szept. 8-án költözött, egy Szulejka-dalt küld. Máriannához és ez asszony nem sokára épen olyan hangú, ha nem bájosabb Szulejka-dallal felel reá! Goethe a Márianna költeményét fölvette az övéi közé, a Szulejka könyvébe, hol mindjárt azután következik, a melyre feleletül szolgált. S így a kettő költői párbeszéd dalban, a milyent aztán a költő maga is többet alkotott, bizonyosan e tényleges lyrai párbeszéd hatása alatt. A költő dala Hátem, a költőnőé Szulejka címmel látott napvilágot a Divánban 4. és 5. szám alatt.

HÁTEM.

— VIII. 4. —

Nem alkalom készit lopásra,
Tolvaj ép az alkalom,
Hisz kilopta pillantásra
A szívemből fővalóm.

Néked adta egészében,
Mit talált még rejtekén,
Úgy hogy immár koldusképen
Kegyelmedtől függök én.

De az ott van, már meglobban
Gránátszemed iényiben;
Oh mi édes hő karodban
A megújult szerelem!

SZULEJKA.

— VIII. 5. —

Ha szeretsz, az boldogságom
Alkalmat hát nem szidom,
S még ha éred tolvajságon
Úgy is örvendek azon!

Nem, de nincsen is szó arról.
Csakis önként légy enyém!
Inkább hinném el magamról:
«Az a rabló voltam én.»

A mit önként nyujtál nekem,
Kamatostul megnyered:
Szívnyugalmam, ifjú élttem
Elcserélem, ime vedd!

És ne tréfálj koldusbottal!
Hű szerelmünk nemde kincs?
Hogyha átfogsz két karoddal,
Én üdvömnek párja nincs.

Ugyancsak Frankfurtból küldi el a keleti származású dísznövénynek, a Gingo biloba-nak (*Salisburia adiantifolia*)* kettős levelét, mint a benső barátság jelképét, a miről Heidelbergben is megemlékezik társalgás közben s Rozettának, a Willemer özvegy leányának is elküldi a rá vonatkozó versét. A Divánnak Márianna hagyatékában levő példánya három ilyen levelet rejte lapjai között. Egy madárka, egy falevél a rájuk ruházott jelképes értelemnél fogva nagy szerepet játszott nem csak költészetökben, de életökben, mindennapi társalgásokban is. Barátjaik, ismerőseik legtöbbszörre csóváltaták fejöket, nem foghatván fel, miért az a komoly játék? de Márianna értette s boldog volt, hogy érthette.

GINGO BILOBA.

— VIII. 15. —

Keleti fa levélkéje
Kertemben lelt új tavaszt;
Édes titkot súg meg véle
Annak, a ki érti azt.

Vaj' egyetlen élő alkat,
A mely ketté válhatik?
Avagy kettő, egymással csak,
Úgy hogy egynek látszhatnak?

Válaszolni erre nyomban
Nem is olyan nagy dolog:
Hát nem érzed a dalomban,
Hogy én *kettő* s *egy* vagyok?

* Chinában, Japánban 2000 évig is élél, 13 m. átmérőjű is van. A japániak szent faként tisztelik és vele ültetik körül templomaikat. Európába 1754-ben került.

A városban töltött egy hét alatt is találkoztak és pedig épen a nagy vásár alkalmával, a miről Márianna később, 9 év múlva Goethehez írott levelében oly bensőséggel emlékezik meg. «Inkább azt óhajtanám — írja — hogy gondoljon arra a perczre, a melyben Ön és Willemer a vásári tolongásban egyet fordulva hirtelen elém termettek, miután már én a hang által figyelmessé téve régóta hiába nézegettem jobbra és balra . . . Oly jól esett idegen emberek tömegében két oly kedves, szívemhez szóló hangot hallanom.» Ebben a vásárban vett a költő háziasszonyának egy török sált, az asszony pedig nagy vendégének hold és nappal ékesített török rendjel-félét. Erre czéloz a Heidelbergben írott kedves párbeszéd:

— VIII. 12. —

SZULEJKA.

Közelg a nap, rubintos küllön!
A sarlóhold karolja át.
E pár, hogy ilykép egyesüljön,
Ki s mér' tehette? Add okát!

HÁTEM.

A szultán egyesíté, látod,
A fényvilág e kettejét,
Hogy ékesítsen hű barátot
S a hősök hősének fejét.

Üdvünknek is talán a képe!
Magamra ismerék s reád:
Napodnak hívsz, te szépek szépe,
Jer, édes hold, ölelj csak át!

Szept. 15-én pár napra újból visszaköltözött Gerbermühlére, hol az utolsó négy este, melyet Goethe e kedves helyen töltött, még kellemebb, még érdekesebb módon illant el, a közelgő válás fájdalmas érzése következtében pedig még sokkal több bensőséggel. Goethe kitünő felolvasó kedvében volt: a *Halott-táncz* ballada *Hétalvó* diván-dal, szonettek s más dalok csendültek meg ajkán, melyeket, míg férje bóbiskolt is néha, annál nagyobb figyelemmel hallgatott a szép asszonyka, kinek a költő az «édes kicsike» melléknéven kívül erélyes háziasszonysága miatt még a «kis Blücher», a Don Juan híres dalának, «Gib mir die Hand» csábítóan pajzán előadása után «kis Don Juan», majd a «kis molnárné» kedveskedő neveket adta. Az utolsó este az ajándékba kapott sállal övezé bájos fejét Márianna s a Goethe társaságában férjével és Boisserée Sulpice-szel, a képtár-alapítóval éjjélutáni 1 óráig maradt fenn. Ekkor esett meg, hogy Goethe Boisserée-nek fénytanát magyarázva, szobájából

gyertyával jött ki a holdvilágos erkélyre. Tréfás rajz maradt a Máriánna birtokában, a mely szerint Goethe gyertyát tart ki az ablakon, hogy jobban lássa a holdvilágot.

E napokban énekelte a haziasszony az *Isten és a Bajadér* balladát, olyan szépen, hogy bár Goethe egyelőre nem akarta a Máriánne ajkáról hallani, gondolván, hogy az egykori tánczosnőt saját sorsára találná emlékeztetni, de utóbb egészen el volt ragadtatva. Zelter barátjához írt levelében nagy elismeréssel emlékezik meg a név elhallgatásával balladájának remek előadásáról, minél bensőségesebb — szerinte — nem is képzelhető. Mind eme lelki felindulások mellett is a Szulejka könyve nem igen gyarapodott. Sőt egész bizonyosan gerbermühlei keltű csak is egy Szulejkadal van, szept. 17-ről, a gyűrű elveszéséről szóló álommagyarázat, Szulejka és Hátem szép párbeszéde.

— VIII. 8. —

SZULEJKA.

A mint ültem csónakomban
Eufrátes tükörén,
Belesíklott gyűrűm nyomban,
Melyet tőled nyertem én.

Ennyi álmom; s fényes hajnal
Villant lombon át reám.
Mondd, oh költő, jósló ajkkal,
Mit jelent, mit álmodám?

HÁTEM.

Rögtön mondom, édes szépem!
Hát már nem emlékezel,
Hogy a doge Velnczében
Tengert mint jegyezte el?

Engem, a ki Hindosztánból
Karavánok sergivel
Damaszkusba mentem ától
Veres tengert érnei el,

Hab közé kis ujjaskádról
Gyűrűd is ép úgy esik.
Édes álmod — mennyországról —
Ezer dalra lelkesít.

Engem jegyzesz terrászodban
El e rét s víz berkinék.
Míg csak szívem egyet dobban,
Lelkem mindig itt lebeg.

Ez volt egyszersmind búcsukölteménye Gerbermühlétől, melynek terraszára, árnyas parkjára s folyamára Majnára e dalból lehetetlen rá nem ismerni. S eljött az indulás ideje. Goethe is, Boisserée is maradtak volna még, de az erélyes «kis Blücher» erőszakosan sürgeté a tervezett idő pontos megtartását, nem sejtván, hogy életében utoljára tisztelheti világhírű barátját vendégszerető házában. Hiszen megígérte, hogy Heidelbergből hazatérőben még egyszer fölkeresi őket.

Goethe és barátja 20-án értek a regényes fekvésű városba, a Szulejka-költészet valódi szülőföldjére, mert a minket érdeklő dalok javarésze, mennyiség és minőség tekintetében egyaránt, a heidelbergi kastély tájékán termett, a kedvestől távol, vagy ha együtt is, de szorongó

fájdalomban együtt. Tíz nap alatt közel 20 dalt vagy dalfélét költött a megifjuhodott költő. Már megérkezése után másnap két dal készült el. Egyik dithyrambikus menetű költemény; a keleti írás ékességéből indul ki, a miben Goethe maga is gyakorolta magát heidelbergi tartózkodása folyamán. Tele tűzzel, keleties képekkel, helyzettel, s mindvégig lendületes; tartalmát pedig a dal keletkezésének philosophiája alkotja.

— VIII. 17. —

Ékes betűit,
Aranykeretét
Megmosolyogtad
A merész lapoknak,
De megbocsátod
Dicsekedésem
Szerelmed — s általa
Sikerült mivemmel. —
Dicsekedés szaglik irigynek,
De illatos ám barátnak
S magunknak is!

Nagy a létezés öröme,
Nagyobb, mit ad olykor a lét.
Ha te, Szulejka,
Elárasztasz mennyei üdvvel,
Szerelmed' dobva felém,
Mint lapdagolyót,
Hogy fogjam el azt
És dobjam vissza megint
Megszentelt éneket:
A' még az isteni percz!

S ha tőled elvon a frank.
Az örmény üzleti dolga,
Napok, de nem, évek enyésznek,
Míg kegyeid pazar élvét
Ezeralakba öntöm ujonnan
S kifejtém üdvöm tarka zsinorját
Mit ezer fonálból
Te fontál össze, Szulejkám!

Fogadd im azért
Költői gyöngyeimet,
Melyeket éltem
Magános partira ki
Hő szenvedélyed
Hullámverése dobott,
S gyöngéd, finom újj
Választa ki csinnal
És füze drágakövek közi fel.
Tedd a nyakadba,
Kebledre
Szerény kagylócska neveltjét
Állánnak e csepgét!

A megértés könnyebbsége kedvéért ide igtatjuk a közmondások könyvéből az 54. számot:

A szenvedély vad árja hjába víjja
A rendületlen sziklapartokat:
Rá csak költői gyöngyöt dobogat,
És ez az élet nyeresége, dija.

Továbbá a parabolák elsejének rövid tartalmát: A hulló esőcsepet, mely ijedten látta, hogy nem sokára a tenger vizében vész el, megszánta Alláh, kagylóba helyezte, a hol aztán gyönggyé vált.

A másik, a titkosjegyű írás egy ártatlan módjára vonatkozik, melynek lényege abban állott, hogy a két fél, itt Goethe és Máriaanna, közölte egymással Hammer Háfizának lap- és sorszámát. Felütvén a könyvet, a megjelölt helyek összeállításából megértették egymás érzelmeit és gondolatait. Az öreg Goethe a Diván végére tett megjegyzésekben, miután a keletiek ilyesnemű szokásait felsorolja, naiv lelkesedéssel magasztalja ez

ártatlan érintkezés szellemességét és kedvességét. «Gyönyörű, egymástól elszórt helyeket forraszt a költőnek (Háfiznak) megbecsülhetetlen tárházából a szenvedély és érzés együvé; tetszés, ízlés az egésznek benső életet kölcsönöz, és a távollevők megnyugvásra lelnek, miközben bánatukat az ő szavának gyöngyeivel ékesítik.»

TITKOS ÍRÁS.

— VIII. 41. —

Sűrögj-forogj serényen
Te diplomáta nép,
Legyen urad helyében
Eszed, szived is ép.
A titkos írka-fírka
Országokat bejár,
Pedig a nélkül circa
Rend csak úgy helyre áll.

Ily titkosjegyű írat
Urnómtól jött nekem;
Szivemre balzsam-írt ad,
Mert érti ügyesen.
Miként pagony s madárdal
Olyan a levele;
Jó illatú virággal,
Szerелеmmel tele.

Hímes-szines virágból
Font tarka koszorú,
Egy angyallakta sátor,
Hol soha sincs ború;
Ezer fényes madártól
Berajzott mennyazúr,
Tenger mi zeng dal-ártól
S illatviharba dül.

Szerelmi édes vágynak
E kettős* levele
— Nyilak ha szállanának —
Szivembe hat bele.
Miről nektek beszéltem,
Jámbor, régi szokás;
Vele, ki érti, éljen,
Csak meg ne tudja más!

A heidelbergi várban a kút párkányába és cyprusfa kérgibe rója a Máriánna nevét, a már elsajátított keleti írással. Melegen áradó lyrikus párbeszéd örökíti meg ezt is.

— VIII. 31. —

SZULEJKA.

Játszi kút párkányainál,
Mely ereget vízfonalt,
Valami úgy visszatart!
De hisz rajta nevem áll,
Kezed ismerem meg róla:
S ráhajoltam rád gondolva.

S itt a fásor végiben,
Hol csatorna csörög el,
A magasba nézve fel
Újra látom a nevem,
Szépen cyprusfába róva:
Légy hívem, légy, rám gondolva!

HÁTEM.

Hadd csobogja víz sugára,
Hadd susogja cypruság:
Szulejkától Szulejkáig
Terjed nékem a világ.

* Kettős, mivel először Háfiznak, másodszor a levelezőnek tolmácsolja érzelmeit.

Elmés, művészi és keletiesen ragyogó párbeszéd az is, a melyben a hosszú életű költő szerelmeit illetőleg tesz vallomást; azzal szépítve csapodárságát, hogy mindaz csak jóslása, csak előkészítése volt Szulejka iránti szerelmének. Némelyek szerint a féltékenységet eláruló első szakaszt maga Márianna írta volna; de az nincs bebizonyítva és nem is valószínű.

— VIII. 11. —

SZULEJKA.

Mondd csak te, ki sokat költél,
Ide-oda sok dalt küldél,
S kézírásod ékiben
Díszszegélyben összefűzted,

Sorról-sorra gonddal űzted
Végig nem egy kötetten:
Bárkinek keblére tűzted,
Jutalmazta szerelem?

HÁTEM.

Megigéző szem sugára,
Ajkon lengő mosolypára,
Fogsor vakítón fehér!
Pilla selyme, fűrt kigyója,

Mell varázsa, hejh, valóba!
Csábitott ezer veszély!
Am e jóslás, oly régóta,
Mind Szulejka bájiér!

Majd sóvárgó vágy fogja el, a mint a heidelbergi kastély terein bolyong:

— VIII. 26. —

Távolban is közel vagyok!
De mégis elfog néha vágy,
Mely téged hallni, látni vágy:
És im szemed reám ragyog!

Még szebben, megragadó erővel, mystikusan fejezi ki a sóvárgást egy másik költemény, melyben a hű szeretők egymás sohajait a messzi távolból is meghallják:

— VIII. 44. a. —

Már nem selyempapírra
Írom a páros rímeket,
Aranykeretbe
Sem foglalom;
A röpke porba jegyzem,
Hadd fujja szerte a szél,
Hisz el nem enyész ereje,
A föld közepéig
Lehat varázsa.
És eljön a vándor,

A szerelmes, e helyre,
És minden ízében
Meg-megremeg.
«Elöttem valaki itt szeretett.
Vaj Medsnun volt, a gyöngéd?
Férhát, az erős? Dsemil, a hű?
Vagy az ezer boldog-
Boldogtalan közül egy?
Szeretett! Szeretek, miként ő;
Értem szegényt!» —

Szulejka, te meg pihensz
Lágy vánkoson,*
Melyet számodra ékesítve
En készítettem el.

De fölébredsz s megremegsz te is:
«Ó az, ki szólít, hallga! Hátem.
En is kiáltlak, Hátem, oh Hátem!»

Érthető a költő e fájdalmas felsóhajtása, ha tekintetbe vesszük, hogy tervezett és megígért frankfurti látogatásáról le kelle mondania fejedelme miatt, kit Heidelbergben bevárnia és vele együtt más úton haza utaznia illedelem és kötelesség egyaránt parancsolta. Miért is van a nagy világ és abban a politika? — e gondolat érezhető ki a következő két költeményből:

— VIII. 24. —

Mit nézzek arra, nem értem,
A világ hogyan zavarog?
Ez a két szem tündököl értem,
E szív értem dobog!

A másikat Szulejka intézi hozzá:

— VIII. 44. —

Hagyd a Sándor világlátó tükrét! **
Benne mit is láthata?
Jámbor népet, kik egymást se túrték,
Hogyha úgy hozá kívánata.

Hagyj békét a zajgó nagy világnak!
Nékem dalolj, hozzád az talál.
Ne feledd, hogy élek, hogy imádlak,
Es hogy meg is hódítál.

Boisserée azonban rögtön értesíté Willemeréket a Goethe tervének meghiusultáról, mire ők indultak Heidelberg felé, hogy Goethét meglepjék. Útközben, Darmstadtban írta, Máriaanna azt a szép dalát a keleti szélről, mint a szerelem hírnökéről, melyet Goethe pár lényegtelen változtatással szintén fölvetett a saját Szulejka-dalai közé.

* *Vánkos* = a költő dicsőítő dala. *Medsnun* megörült, *Ferhád* tengerbeugrott szerelmi bánatában! *Dsemil* késő öregséget ért kedvesével Boteinah-val, mint a klasszikus irodalomban Philemon és Baucis.

** Nagy Sándornak a monda szerint olyan tükre volt, mely mindent megmondott neki, a mi csak a világon történt.

SZULEJKA.

— VIII. 35. —

Mit susog a szél fuvalma?
Mi jót hoz keletről nékem?
Meglibbenve, el-elhalva
Hűti szívem láz-hevében.

Játszva-játszik úti porral
Felhőtornyot fűva rajta!
Víg rovarra tréfát forral
S biztos szőlőlombra hajtja.

Enyhít izzó napsugáron,
Hűti arcom forróságát,
S röptiben a halmon-árkon
Csókolgatja cserje ágát.

Nékem pedig suttog halkan
Kedvesemtől sok szép bókot:
Még e tájra nem száll alkony
S már ezerszer ő megesókolt.

És most menj is, másnak szinte
Járj kegyébe, jó barátom;
Bástya ég ott rózsaszínbe,
Hol az édest mindjár látom.

Most szívemnek megfelelni
Tud igazán csak is ajka,
Új életet rám lehelni
Csak is ajka s a csók rajta.

Szept. 23-án épen délben lepte meg Willemer «a rózsaszínben égő kastély bástyája» alatt az ebédelő költőt, ki aztán nem nyugodott meg, míg nejét és Rozetta leányát is magával nem hozta az ő asztalához.

Még két napot töltenek a kies helyen a jó barátok s a költő-pár együtt. Ez az időszak míg egyfelől vonzalmuk tetőfokát, másfelől költészetüknek is legüdébb virágzását jelzi. A viszontlátás üdvösségét ódai szárnyalással és hévvel ecseteli a Szász Károlytól szépen fordított metaphisikai hátterű, fenséges költemény:

VISZONTLÁTÁS.

— VIII. 39. —

Nem esalódom? Drága csillag,
Karjaimba tartlak im!
Most érzem, hogy újra itt vagy:
Ah, a távollét mi kín!
Végre, mégis! birlak újra,
Lelkem lelke, jobb felem!
S gondolván az elmúlt bűra,
Szinte borzaszt a jelen.

Mikor még az örök Minden
Isten keblén szunyada:
Szent teremő gerjelemben
Forra létadó szava,
S hogy e szót kimondta: «Légyen!»
Mély nyögés és jaj kiált,
S a vajúdás gyötrelmében
Létre pattant a világ.

Fény kiárad; félve tőle
Megszalad a vak homály,
Az anyag forr, és belőle
Minden elem szét- s kivál.
Bősz vágyába, mérhetetlen
Távolokba zúg, rohan, — —
S oly rideg lesz, oly kietlen,
Szeretetlen, hangtalan.

Néma minden; nyomott kedvbe
Ült az Isten egyedül.
Akkor hajnalfényt teremte.
S oszlik a kín fényitül.
Kél azonnal égi zengzet,
Új színpompa hajnala
És imé megint szerethet,
Mi előbb szétvált vala.

Sováran keresi egymást,
 A mi egymáshoz való;
 A lét vágya hajtja folyvást,
 Szemre, szívre oly mohó.
 Egymást fogja, megragadja,
 És egymásba olvad át —
 S bár az Úr most abba hagyja:
 Mi teremtünk már tovább!

Engem is így hajnalszárnnyal
 Vont ajkadra valami;
 S most be csillagos ég árnyal,
 Frigyünk' megpecsétleni.
 Mi e földön, kinban-kéjben,
 Örökre egyek vagyunk,
 S hjába szólna egy új «Légyen» —
 Már mi el nem válhatunk!

A főgondolat ez ódában mindenesetre az, hogy a válás csak fokozza a későbbi egyesülés bensőségét, tökéletességét, sőt hogy a tökélyesbülés az elválasztott elemek újra egyesülése által érhető el. Így az Isten is, midőn a chaotikus világnak tökéletesebb formát akart adni, előbb külön választá az elemeket, hogy később rideg különletük után magasb rendű összhanggá egyesüljenek, mint a hogy a fény és az éj olvadt hajnallá, a világosság és a sötétség színekké (vesd össze Goethe színtani elméletével). Így teremté meg Álláh a mi világunkat. Azóta nem ő teremt többé; a szerelemre bizta e hivatást. Szulejka és Hátem is elszakadásuk után újra találkoznak, de a viszontlátás annyira egybefoná lényük gyökérszárait, hogy még az Úr egy esetleg második «Légyen» szava sem lehet képes már egymástól elválasztani őket. Mert ez már a legtökélyesebb egyesülés, a minél fensőbb fokú nincsen.

A mint a költőpár a kastély parkjában a gesztenyefák alatt sétál, fogamzik meg a Goethe-dalok egyik reméke, mely az érett gesztenyének burkából kipattanását olyan közvetlen egyszerűséggel hasonlítja a dalok keletkezéséhez:

— VIII. 30. —

Csak nézd e lombos ágot,
 Nézz rá csak kedvesem!
 Gyümölcse mint himbál ott
 S zöldül tövisesen.

Nagyobb lesz mind belőle,
 Érik a barna mag;
 Már vágyik a levegőre,
 Süssék napsugarak.

Rég duzzad csüngve rajta,
 S magát sem ismeri;
 A galy, mint szellő hajtja,
 Békésen emeli.

S csak pattan fel a zára
 S vígan kiugrik ím:
 Öledbe egyre-másra
 Így hullnak dalaim.

A költő boldogságát csak az zavarja, hogy nem lehet oly ifjú, minő az igazi Szulejkának Jussufja volt:

— VIII. 18. —

Perczről-perczre kéz a kézre,
 Szó a szóra, szembe szem,
 Csók a csókra, méz a mézre,
 Szív a szíven édesen:
 Így ez reggel, így ez este.

Mégis érzik dalomon
 Csöndes, titkos fájdalom:
 Nincs rám Jussuf bája festve
 Szépséged' hogy megérhesse

Az egyéniség bölcselmi kérdését vonja a szerelmi párbeszéd bájos humorába a következő:

— VIII. 19. —

SZULEJKA.

Koldus — gazdag úr és szolga
Egyre mondja, vallja rég:
Ember üdve, legjobb dolga
Épen az egyéniség.

A míg megvan énje kincse,
Bármily élet élhető;
Mindenét bár elveszítse,
Csak maradjon, a mi ő.

HÁTEM.

Jó, de nékem elrebbennek
Légbe mind e szép szavak,
Minden üdvét életemnek
Szulejkába látva csak.

Ha lehúnyik Hátem napja
Úgy segíték sorsomon,
Hogy kit csókol édes ajka,
Rögtön azzá változom.

Hogy kegyével mint áraszt el,
A szerint van becssem itt;
Vonja, hej, csak tőlem azt el,
Rögtön meg is semmisít.

Lennék, hogyha nem is rabbi.
Arra nem visz tán a csáb,
De Firdúzi, Motánabbi,*
Vagy a császár legalább.

E közben már a heidelbergi szép napok is elröppenő félben vannak. Utoljára szept. 26-án délelőtt találkoznak a várban, hol Goethe Máriánának újból egy Gingó biloba-levelet nyújt át s búcsúcsókkal is illeti, de édes együttlétüket studentek, majd visszatérő orosz katonák zavarják meg. Máriánna 9 év múlva meghatóan emlékezik meg minderről szép elegiájában (l. 182. lap). Egyik sem sejtí, hogy életében utoljára látja a másikat, sem a német költészet 66 éves, de még ifjú szívű és képzelmű királya, sem Máriánna, a fél annyi idős sem, de a költő szellemi kincseit elragadtatva bámuló, szintén tehetséges költőné, ki másfelől a nagy ember barátjának odaadó, hű felesége is tudott lenni, a mint önfeláldozó élete bizonyítja.

A búcsú, talán az örök búcsú öntudatlanul sejtelmes fájdalma rezdül meg a Máriánna örök szép dalában, melyet a nyugoti szélhez intéz. E dal méltó párja a keleti szélről szólónak (l. 149. lap); mindkettő fölötté jellemző a természethűség szempontjából is. A keleti derült éggel jár, a viszontlátás közeli üdvéről susog; a nyugati ködöt, esőt hoz, a válás könyhullatását jelzi. Azonkívül a Diván-költészet modorának is eleget tesz, a mennyiben mindkettő Háfiz egy pár sorára támaszkodik. Goethe ezt is beigtatta a Szulejka könyvébe. *Eckerman*, a híres Beszélgetések följegyzője, 8 év múlva a Goethe lyrájáról megjelent tanulmányában épen ezt a költeményt emeli ki főleg, mint a Goethe-féle lyra legtöbb

* Firdúzi a híres persa, Mozánabbi arab költő.

jelességének a mintapéldáját. Goethét kellemesen érintette e méltatás és 1823 okt. 18-án, az 1814-beli örömtűz 10-ik évfordulóján, sajátkezűleg levág egy-egy myrthus- és babérgalyat, a kettőt zöld selyemszalaggal összeköti és elküldi költő-társának az Eckerman könyvével együtt, a következő quadernario kíséretében:

Myrthus, babér egyesültek itten;
Bár elválva látszanak elötted,
Szép időre gondolnak meghitten
S vágyuk újra egyesíti őket.

E négy sor később a személyekhez szóló Emléklapok között Goethe ama megjegyzésével jelent meg, hogy a myrthus- és babérkoszorú Hátemnek és Szulejkának, szerelemben és költészetben versenyre kelő párnak a jelképe. S álljon most itt a költőnő szóban levő költeménye, melyet szépen megzenésített Schubert, a dalkirály, a mely akkoriban sok felé több hangversenyen feltűnést keltett — a Szász Károly fordítása szerint.

SZULEJKA SZÓL:

— VIII. 38. —

Könnyű szárnyad', járnai bárhol,
Mint irigylem, napnyugot!
Mit szenvedek tőle távol:
Neki hírvöl adhatod.

Enyhet hűs fuvalmad önthet
Szét a vágó hó szemén,
De meghalnék, őt ha többet
Látni nem reméleném!

A mint halkan lebben szárnyad:
Édes vágó kél a szíven;
S völgy- s halomnak, fű- s virágnak
Harmatkönyű ül szemiben.

Szállj, repülj hát kedvesemhez!
Szólj szívéhez szeliden.
Gyöngé érzésének kedvezz,
S ne mond: mit szenved szívem.

Mondd csak azt, de mond szerényen:
Hogy szerelme életem
S mindkettőt csak közelében,
Csak kebelén élvezem!

A válasz fájdalma sajog a Goethe következő két Szulejka-dalában is.

— VIII. 34. —

Szemfényedbe pillangatni,
Nézni ajkad', kebledet,
Édes hangod elhallgatni
Volt egyetlen élvezet.

Tegnap óta vége, vége!
Elsötétült a világ.
Mért tréfáltál játszva véle?
Így gyötör a lelki vád.

A míg Álláh szánalmából
Minket újra egyesít:
Nap és hold, s a csillagtábor
Sírni késztet mindenik.

— VIII. 34. a. —

Hadd sírjak! Elrejtve az éjben.
 A puszta sivatagán!
 Pihennek a tevék, hajtói hasonlón,
 Mit nyer? számítja csendben az örmény,
 Mellette én a bejárt mérföldeket,
 Melyek, Szulejkám, köztünk messzire nyúlnak,
 S bejárom újra az útnövelő számos tekervényt.
 Hadd sírjak! Nem szégyen az.
 A síró férfiú jó.
 Achilles is sirt Brizeiszért,
 Xerxes siratta hős hadát,
 Megölte kegyeltjét
 Siratta Sándor, a Nagy.
 Hadd sírjak! Könyemtől éled a por,
 S tán zöldül is, édes!

Válásukat követő napon a prózát is igénybe vette. Levelet intézett, nem ahhoz, akire gondolt, hanem mostoha leányához, Städelnéhez, mellékelve a Bilobáról szóló költeményét is (l. 142. lap). Mell- és szív-fájdalomról panaszskodik, mit a hűvös, szeles időjárásnak tulajdonít ugyan, de sejtetni engedi, hogy *mélyebb ok* is lappang ama bajok mögött, és arra a következtetésre jut, hogy legjobb egészen érthetetlenül írni, hogy baráti és szerető szíveknek teljes szabadságában állhasson a sorokba értelmet magyarázni bele. — Két nap mulva Károly Ágost herczeg is megérkezik, kivel bejárja a heidelbergi kastély helyiségeit, majd vidám esti lakomán vesz részt. A lakomázás sugallhatta egyik minket is érdeklő bordalát, mely a Csapszék könyvében foglal helyet.

— IX. 13. —

Újra hogy megszálalt a mámor,
 Korhol érte a világ.
 Pedig, hogy így-úgy a mámor,
 Annyiszor elmormolák.
 Múlik rendesen a mámor,
 Míg felgyúl a napvilág;
 Oh de engem ez a mámor
 Nyugton éjszaka se hágy.
 Mert hisz ám szerelmi mámor,
 Mely szivemben újra rág,

Éjjel-nappal újra rág,
 Szivemben, hol a dalmámor
 Hulláma is nagyra hág,
 Mihez képest rendes mámor
 Hullámsása tréfaság.
 Dal-, bor- és szerelmi mámor
 Éjjel úgy, mint napvilág,
 A legistenibb egy mámor,
 Az büvöl s emészte rág.

Az alábbi Szulejka-párbeszéd is ilyen hangulatnak az eredménye. Máriánna a Szulejka-részt magának vallotta; mások kétségbe vonják állítását, felelődékenységének tulajdonítva megtévedését. Szerintünk a költőnő igen könnyen írhatta a kérdéses nyolcz sort, s hogy csak a Goethe kéziratában van meg eredetije, az még nem elég bizonyíték.

— VIII. 21. —

HÁTEM,

Fürtök, fogva tartotok még
 Bájós areza büvkörén!
 Barna kigyók, mit is tudnék
 Válaszolni nektek én'.

Fénybe vond e bérczetetöt, e
 Búskomort még azelőtt:
 És még egyszer érez Hátem
 Tavasz lehet, nyári hőt.

Csak e szív, — e hű s állandó —
 Lángját vígan veti föl,
 Mint az Aetnán hjába van hó,
 Láva tör ki kebliből.

Tölts fiú, — még egy üveggel,
 Felköszöntni szépemet!
 S ha egy marok hamvat itt lel,
 Mondja: «Értem ége meg!»

(Ford. Szász Károly.)

SZULEJKA.

Oh ne hagyj el árvaságon!
 Megifjít a szerelem,
 S idvezül az ifjuságom
 Szenvedélyed tűziben!

Oh mi boldogító érzet,
 Ha dicsérik versedet!
 Mert ha szerelem az élet,
 Éltem élte szellemed.

Ugyancsak ez időtájból való, a melyet később «Hátem» aláírással küld el «Máriánnához», a Szász Károly fordítása szerint:

— VIII. 27. —

Szívem víg nem lehet, nem,
 Ha távol van napom.
 Sem írni nincs ma kedvem,
 Sem bort nem ihatom.*

Ha átölelt szerelmem:
 Nem szóltunk mi sokat;
 S épen mint akkor nyelvem:
 Most tollam elakad.

Jer, jó csapos! kezedbe
 Legyen teli pohár.
 Ha sugom: «Jussak eszedbe!»
 Kit értek! — tudni már.

Érdekes e napokból Boisseére följegyzése Goethe véleményéről a Willemer-családot illetőleg. «Dicséré az asszonyokat (M.-t. és Städel-nét), másfelől sajnálta, hogy Willemer nyugtalanul törekvő szelleme nem választott magának határozott szakot. Csupán asszonyi viszonyok a férfi életét nem tölthetik ki, sőt azok nagyon sok vesződséggel, gyötrő szenvedéssel járnak, mik fölemésztik vagy teljesen üressé teszik az életet. De nagyon dicsérendő a férfinál az erkölcsi elv hatalma; csak ez tarthatta fenn oly sok bonyadalmas viszony közepette, a melyekbe jutott. Így a «kicsiny, szeretetre méltó asszonynak» állása is a családban nagy erkölcsi nyereség. Csoda, hogy Willemer mindazok után, a miket

* Kissé változtatva a M.-hoz küldött variáns szerint, mely szerintem helyesebb, logikusabb.

átélt, olyan férfi és olyan házat tart. A mindennapi kereskedői és üzleti viszonyokat leküzdtte vele született nemesebb lénye.»

Okt. 6-ki búcsúlevelében, melyet a férjhez intéz, elpanaszolja, hogy útját most sem veheti Frankfurton át haza. (Talán nem is akarta arra felé venni.) «Így kellett történnie! Sietek Würzburgon át haza, csak attól nyugtatva meg, hogy minden önkény és ellenállás nélkül követem az előmbbe kijelölt utat és így annál inkább irányíthatom vágyódásomat azok felé, kiket elhagyok. — — — Szívélyes köszönetem a sok jóért és szeretetért! De ez a köszönet nem felelne meg a valóságnak, ha fájdalmas formát nem öltene. Azt ön, szívek magyarázója, bizonyára tudja közvetíteni. Ahhoz a kettőhöz szólanak a szavak, kiket irigylendőleg lát az ember boldogan együvé forrva.»

Másnap olyan nyugtalanság fogja el, hogy *halálról* kezd beszélni, de a mint Boisserée kíséretében tovább kocsizik Weimár felé, lassanként helyre áll lelkének egyensúlya, sőt következő napon annyira felvidul, hogy pajzán kedvében, fényes délben, egy ifjú, üde arcú, szerelmes tekintetű leánykát megcsókol. Gondolatai azonban mindegyre visszaszállanak Frankfurt tájára. Még útja bevégezése előtt újból kedves, szellemes levelet ír Rozettához, Städelnéhez, melyben panaszkodik, hogy egyedül maradt. «És most egyedül valék, széles rónaságon a Majna és a Majna között. (Kanyarodása között.) Wernech falnál még egyszer búcsút vevék a kedves víztől, miután már engem is utolért a világtörténelem». Ugyanis orosz csapatok késleltették útjában. Majd feldőlt. — — — «De én nem hagytam magamat zavartatni, hanem gyalog indultam a városnak (Meiningen), körülbelül annyit menve, mint a milyen messze van a Malom a Sandgassetől (Frankfurt) vagy megfordítva és azt hittem, hogy egyik barátnémtól a másikhoz megyek. (Máriánna és Rozetta.) Bár sohase bocsátnának ki magok közül!»

Útközben keletkezhetett az a páratlanul kedves, játszian enyelgő költemény, a melyben az egymást viszontlátó pár, Szulejka és Hátem, folytatnak érdekesen jellemző párbeszédet. Hátemet féltékenység fogja el, midőn nem ismert dalokat hall Szulejkáról. (Önykénytelenül is eszünkbe jut a Máriánna szép dala a keleti szélről, a melylyel Heidelbergben meglepé Goethét.) A keletkező félben levő lelki ború a boldogság verőfényének ad helyet, mikor Szulejka enyelgően bevallja, hogy a válás fájdalmának hatása alatt, a bús magányban, másfelől a Hátem magasztaló szavaiból is ösztönzést merítve: dalköltésbe fogott, és pedig, a mint látszik, nem közönséges sikerrel.

— VIII. 32 —

SZULEJKA.

Alig látlak, birlak újra,
 Réad dalt és csókot szórva,
 S olyan komoly lőn a képed;
 Mi szorongat, búsit téged?

HÁTEM.

Ah Szulejka, vaj' megmondjam?
 Szép szó helyett panaszkodjam?
 Máskor, hogyha nékem zengtél,
 Mind csak dalaimba kezdél.

Ismerem a nagyok sergét,
 Minden sorát, minden versét
 Emlékembe megőriztem;
 Ezek újszülöttek itten.

Ezek is jók, de a sorba
 Hej, csupán be vannak lopva,
 Mert nem írta sem a Dsámi,
 Sem a Háfiz, sem Nizámi.

Pár napja, ha megszülettek.
 Mondd mitől a szívem retteg:
 Rám lehelni hő szerelmét
 Idegennek merésznéd?

A mi, látom, ép úgy éltet,
 Ép úgy boldogít is téged,
 Egyesülni híva szépen,
 Minth' az enyém csengne épen?

SZULEJKA.

Hja, míg Hátem ide s oda járkált,
 Tanult is tán valamit a lánykád.
 Bókjaid a lelkét úgy eltölték:
 A távollét meghozá gyümölcsét.
 Hogy hasonlók? Igazad van, ládd-é!
 Hisz tieid, a te Szulejkádé!

A kellemesen lefolyt, szép emlékekkel gazdag utazgatások után — a mint az élet rendje hozza magával — a lehangoltság napjai következnek el. Nyugtalanul tölti weimári otthonában az első napokat. Minden kedvetleníti: a színház elhanyagolt állapota, az udvari, politikai gondok, «orosz mágnások és szépségek» fogadása, s bizonyára, a mit Willemerhez és nejéhez írott levélben elhallgat, családi körülményei is. Okt. 18-án a hazafias évforduló napján Meyer barátjával egy magaslatra megy föl, hogy az örömtüzek látása lelkében a frankfurti szép este emlékeit felújítsa. Egyszersmind holdtölte ragyogott az égen, «melynek láttára szerető szívek törhetetlen vonzalmukban mindenha megerősödni érzik magukat». A költő-pár ugyanis megígérte egymásnak a heidelbergi napok egyikén, hogy holdtöltekor mindig egymásra gondolnak. E fogadalmukra vonatkozik az úrnő és cselédje közti hangulatos, festői leírásokban pompázó lyrai párbeszéd. Voltaképen a cseléd beszéde az egész;

úrnője csak pár szóból álló fogadalmát suttogja, mélázó hangulatában nem is igen hallva, mit a másik mond. A holdvilágos éj búbajos ígézete érzik a költeményen.

HOLDTÖLTE.

— VIII. 40. —

Mit sohajtsz az éjszakában?	Nézd, mi kétes félhomály van!
Mit sug ajkad, úrnőm, lágyan?	Fűszált, bimbót harmatárban
Bájosan jár egyre az,	Rézgő csillag fényesít;
Mintha bort szüresölnél véle;	Átszó lombon nem sokára
Vagy tán ajkad ikerére	Ezüst szálu hold sugára:
Még egy más párt csalogatsz?	S mindezt nem is látod itt.
— «Csókot hintek!» úgy ígértem. —	— «Csókot hintek!» úgy ígértem.

Kedvesed is messze szinte
 Ilyen édes buba, min' te,
 Sohajtozva egyedül.
 Teli hold ha süt le rátok,
 Egymást hívni fogadtátok;
 Lomb mögül fel most merül.
 — «Csókot hintek!» csókot, csókot! —

Pár nap mulva születik meg, melyet sietve elküld aztán «az édes kicsikének»: a

VISSZFÉNY.

— VIII. 42. —

Egy tükör van a birtokomba;	Ha tükröm előtt megállok
Be-benézek oly szívesen,	Özvegylakásomon,
Ha szultán holdja ragyogna	Tündérsebesen kukucsál ott
Akár csak keblemen.	Ki rajta angyalom.
Nem teszem azt öntelten,	Gyorsan megfordulok, im de
Nem hiuság, a mi hajt,	Eltűnt, ki rám ragyogott:
Magános árva lelkem	Aztán, dalomba tekintve,
Csak társaságot ohajt.	Megint látom legott.

Azért hát írok egyre
 Mind szebb-szebb dalokat,
 Birálóm bár kicsinyelje,
 Nekem ám csak élvezet ad.
 Szép képe díszkeretben
 Így szépül folyton itt:
 Körülte rózsza lebben,
 Arany, lazúr vakít.

E bájos költeményre, mely szerint a Szulejka-dal a legjobb tükre Szulejka szépségeinek, karácsony előtt két nappal keltezve, meleg érzelemtől áradó válasz áll előttünk, melyet minden bizonyíték hiányában. sőt némelyik ellenére is nagy kedvünk volna Willehernének tulajdonítani, a mint már az a Goethe simító kezén átalment.

SZULEJKA.

— VIII. 43. —

Milyen édes boldogságot
Áraszt rám minden dalod!
Azt susogja: «Hű barátod
Mind nyomodban andalog».

Hogy örökké én vagyok csak
Az eszedben kedvesem,
Távol is ki szűmbe foglak
S néked élek szüntelen.

Igen, szívem az a tükör,
Melybe képed megremeg,
S melynek üdvét édes bükör,
Ajkad pecsételte meg.

Költés, édes valót költő,
Bűvöli el szellemem,
Testet légi mezben öltő
Napfénytiszta szerelem!

Remény nélküli boldogságát ecseteli egyik bordala, a melyben a szerelem- és bornyujtott öröm mellett fölöslegesnek tartja a reményt.

— XI. 17. —

Ama vén csunya asszony,
A kéjre sovár,
Világ a neve,
Rászede engem,
Mint másokat is.
Megfoszta hitemtől,
Reménysugártól,
Aztán szerelemtől
Is már meg akart,
De nem hagyám.
Kincsem maradékát
Hogy biztosítsam,

Okosan megosztám
Szulejka s a Száki* között
Most mind a kettő
Versenyre fizet
Nagyobb kamatot.
Ily gazdag sohse valék.
Megvan hitem újra:
Hiszem, szeret engem.
És Száki poharában
Nyujtja jelen gyönyörét.
Mit nekem így a remény!

Bizony, az elérhetetlenség tudata kizárja, alapjában elfojtja a remény szikráját is. Már pedig ők, mint nap és a szívárvány, egymást soha el nem érhetik. Ezt a gondolatot fejezi ki a görögök napjáról, Heliószáról szóló, kitűnően sikerült pár költemény, elseje sóhajtasba fuló fájdalommal, a másik Háfiz egyik mondására czélzó enyelgő humorral.

FENSÉGES KÉP.

— VIII. 36. —

A nap, a Hellász Heliósza,
Fénykocsiján pompában ül;
Míg a világot kormányozza,
Elégülten tekint körül.

De mint szép Iriszt sirni látja,
A felhőszülte égi nőt,
Szívének már nincs barátja,
Sugárral övezi csak őt.

S felejtí kormányzása terhét;
S hogy az még inkább könnyezik,
Fénynyel csitítja mély keservét,
Csókolja könnye gyöngyeit.

A kedves, rabja lángszemének,
Csak is reá sohajt, lehel,
Gyöngyei egyre hobbban égnek
S mind napja képét ölti fel.

* Csapos fiú neve.

Ennek meg csillog íve-fénye
A felmosolygó szép szemem,
Sovárgón szállna majd feléje
S haj! el nem éri sohasem.

Ily gyászos sors a részem itten:
Elérhetetlen vagy nekem;
S volnék bár Héliosz, az isten,
Mi üdvöm vón' a kék egen?

VISSZHANG.

— VIII. 37. —

Oly fennen hangzik, hogy a költő
Nap- s császárhoz hasonlítá magát;
Pedig milyen bús arcot ölt ő,
Míg átviraszt zord éjszakát!

Felhő borong az éji égen,
Sötétre vált a tiszta fényazúr;
Arczom halvány, lefogyva régen,
Rá fénytelen köny cseppje hull.

Ne hagyj az éjbe, bús magányon,
Te drága, te legédesb holdvilág!
Te nap, te foszfor, gyertyaszálom,
Minden világnál fényesebb világ!

Igy a Szulejka könyve pár hó alatt tetemesen megnövekedett és túlszárnyalta a többi. Goethe maga is észrevette, és pedig örömmel, a mint e quadernario is bizonyítja.

SZULEJKA KÖNYVE.

— VIII. 29. —

Lehetnél, könyv, apasztva tán arányosabb, hol
Csak annyi áll, mennyit a többi mond;
De hogy törüljek ki egy szót is abból,
Mit szerelemnek szenvedélye ont!

Lassanként azonban kiapadóba jut az ér. Még csak három kitünőbb költeményről kell megemlékeznünk s a Szulejka könyve — pár jelenték-
telenebb, vagy életrajzi szempontból érdektelen darabot kivéve — ki
van merítve. Az egyik egy év multán jó napvilágra (1817 decz.), a Szu-
lejka szájába adva:

— VIII. 9. —

Értem férfi szembeszédét.
Egyik mondja: «Fáj a szívem!»
Másik sugja: «Kétey mardos!»
Mind ezt tudják jól a lányok.
Haj, de nékem nem ér semmit,
Meg nem indít, el nem lágyít;
Csak a tied, tied, Hátem,
Fényesíti napomat.
Mert az így szól: «Tetszik nékem,
Földön-égen semmi úgy nem;
Inkább, mint a rózsa, jázmin,
Mint a kertnek minden éke,
Mint a cyprus, myrthus ága,
Erdő-mező díszpompája.

Mert ő szépek csodaszépe,
Elvarázsló, megigéző,
Felüdítő, üdvözítő,
Szívgyógyító, úgy hogy újból
Beteg lennél szívesen.»
Ily pillantál Szulejkára,
S megsebezve gyógyítottad,
S gyógyítgatva megsebezted,
Rá mosolygál, a mint másra
Soha még nem, és Szulejka
Szembeszéded most is egyre
Mindig érzi: «Tetszik nékem,
Földön-égen semmi úgy nem!»

A másikat akkor írhatta, midőn már a Szulejka könyve rendezve volt, vagy éppen sajtó alá készült. Ebben hálásan gondol Szulejkára, ki, mint egykor Dilárám, a persa Bérám kedvese, lehetővé tette közöttük a «rím varázsjátékát» s így a Szulejka könyvének megteremtésében az egyik főtényező. A lendületes, szép költemény így hangzik:

— VIII. 33. —

Bérám, az ős, a rímet feltalálja;
Lelkének mámora sugalja rá;
Dilárám, ihlett perczinek barátja,
Hasoncsengésüvel visszhangozá.

Te vagy számomra az az égi szellem,
Ki rím varázsjátékát fölled;
És hogy Bérámot nem kell irigyelnem,
Hálásan áldom sorsom végétét.

Tiéd e könyv, létre te ösztökélted;
Mi csak szívemből forr, a kén s a kín,
Mind megcsendíté a te drága élted,
Mint csók a csókra, cseng a rímre rím.

Zengjen feléd tovább is távolából;
Enyész a hang, de mindig él a szó,
Mint fenn a csillagokbeszötte sátor,
Szerelmi üdvöt ránk sugározó!

A harmadik keletkezésének idejét nem tudni, de a heidelbergi emlékek eleven hatása alatt áll, a mit nem csupán hangja árul el, hanem egyes vonatkozások is, mint a cyprus, a csatorna csobogása, a szökőkút sugára. A költemény maga ódaszerű fenség jellegét ölti magára, néha zoltárként hangzik, minek következtében némelyek, mint Zelter barátja is, szerelmi dalnál többet kerestek benne, pedig nem egyéb, mint a szerelem zoltára, a Szulejka magasztaló dicsénete. Az a gondolat van paralellismusokban kifejezve, hogy a természet minden jelenségében reá ismer a kedvesre, kinek szép tulajdonait a Álláh 99 előneve sem meríti ki teljesen. A költemény gházel-formában van írva, de úgy, hogy az ismétlődő rímek, illetőleg szók fokozatosan apadnak. Némelyek, s így Szász Károly is, ezt annak tulajdonítja, hogy Goethe mindinkább befáradt a forma megtartásába, pedig az ismétlődő szók fokozatos apasztása tervszerűsége vall. Először «gleich erkenn' ich dich», azután «erkenn ich dich», «ich dich» és végül már csak a «dich» szócska ismétlődik. Azonkívül az apasztásnak æsthetikai oka is van: a mind inkább nekihevülő tartalom pathosa kívánja meg. De akármin is legyen a rímekkel, nem közönséges egy költemény, mely méltó zárókövét alkotja a Szulejka könyvének. Ím itt van gondolat-rhythmusos fordításunkban:

— VIII. 46. —

Ezer alakban rejtőzzél előttem:
Legkedvesebb, rögtön rád ismerek;
Varázsfátyolba röpködj bár köröttem:
Mindütt jelenvaló, rád ismerek.

A cyprus ifjú deli hajtásáról
Te legdelibb, rögtön rád ismerek;
Csatorna simán lejtő hullámáról
Legsímulóbb ugyan rád ismerek.

Ha víz sugára fel magasra szökken,
Legjátsszibb, abban is rád ismerek;
Ha felhő száz alakban ide-oda röppen
Ezerformájú, szint' rád ismerek.

A rétnek hímes, tarka szőnyegéről,
Leghímesebb, mi jól rád ismerek;
A százkarú zöld repkényszövevényről
Oh mindenátfogó! rád ismerek.

Ha felgyúl bércezen hajnal fénysugára,
Mindenvidító, csak rád ismerek;
S ha rámosolyg az ég a láthatárra,
Legszívemelőbb, téged leheltelek.

Mindent, mit láttam, avagy átálmodtam,
Mindentanító, téled ismerek;
S ha Alláh száz nevét is felsoroltam,
Mind csak te vagy, kit megneveztelek.

A költői alkotásokat a levelezés prózája mind inkább háttérbe kezdi szorítani. Nov. közepén hívja fel a költő először társnőjét, hogy hallasson magáról ő is valamit. «A téli esték még egyszer oly hosszaknak tetszenek, ha az ősz megszokott örömei egyszerre teljesen elmaradnak». De Máriaanna a Háfiz-idézetekből álló chiffrirozott leveleken kívül még sokáig nem mert Goethehez a próza bizalmas nyelvén szólani. (A titkos-jegyű leveleket azonban olyan kellemesen, sikerülten állítá össze, hogy Goethe a Magyarázatokban mintául épen a Máriaannáét hozta fel.) Egyelőre tehát a levelezés egyoldalú maradt, a közvetítőszerepet maga a szintén nem közönséges lelkületű férj viszi. Hozzá írja a költő, midőn az asszony betegségéről értesül: «Az édes kicsikét nem a zongora mellett képzelhetni, fájdalmasan nehéz nekem. Mily boldog ön, hogy fölvidámítására minden jót és kedvest igénybe vehet!»

A feledhetlen augusztusi és szeptemberi napokra vonatkoznak még azok az emlék-versikék, melyeket Goethe levelei mellett küldözgetett szerte szét. Az éltessedő költő szeretett egy-egy rajz vagy kép alá emléksorokat írni. (Születés napján, Gerbermühlén, Rozettától aquatin-

tában készült metszeteket kapott, melyek Frankfurtot mutatják a «malomból» nézve.) Ilyen pl. e szép distichon «1815 aug. 28-ának emlékére»:

Míg a napok növekedtek, az életet untam elégszer;
 Ám hogy apadnak, hej! most igazán szeretem.

Az első évekből (1815—1817) van még egy pár lyrai költemény a Vegyesek közt, a melyek közvetlen, meleg hangjuknál fogva Szász K.-nak is feltűntek s igen helyesen «több mint valószínűnek» tartotta, hogy «valódi szerelem sugalta a már agguló költőnek», de csak egyet fordított le közülök, a *Folytonos tavaszt* (II. köt. 49. l.). Most már egészen bizonyosnak vehető, hogy éppen Máriánna a sugálója mind az ötnök, melyek közül a Szász K.-tól le nem fordított négy: Márczius, Április, Május és Junius, tudtommal szintén most látnak először világot magyar fordításban. E dalok részint a Divánétól elűtő hangjok miatt, részint a Szulejka-daloknál is tovább menő nyíltságuk és subjectivitásuk miatt nem találtak helyett a Nyugat-keleti Gyűjteményben és nem is jelentek meg, csak pár évvel később, 1820-ban. Neje betegsége és 1816 jun. 6-án bekövetkezett halála is igen természetesen feszélyezhette a költőt, hogy ilyen nyíltan enyelgő költeményekkel vonja magára a világ megbotránkozását, hiszen még a Szulejka-dalokból sem küldött egyet sem az akkor megjelenő Női naptár számára Cotta kiadóhoz, csak a Diván többi könyvéből adott szemelvényt.

Azonban önkénytelenül merül föl a kérdés másik oldala, hogy egyáltalán miként írhatott olyan szomorú körülmények között aráról ábrándozó, szerelmesen enyelgő, vidám költeményeket? Hogy hol maradt a férj, a családapa a költőben? E kérdésre, bármily kényes legyen is, nem nehéz felelni. A költő, bárki is az, de főleg éppen Goethe, *mikor költő, akkor csupán költő és semmi más*, olyankor háttérbe szorul benne a férj, a családapa, s a mint tudjuk, a hazafi is, hogyha az *aesthetikai érdek* úgy hozza magával. Hiszen tudvalevő, hogy mint sajnálta a szenvedő asszonyt, a minek levelekben, emléksorokban fájdalmas kifejezést is adott, tudjuk azt is, hogy fia halálának híre majd halálba dönté: de lelke, s éppen költői képzelő ereje a szomorú, a lehangoló, s a teljesen magánjellegűben sohasem tudott *aesthetikai* ösztönzésre találni, sőt azok elől mindig menekülni igyekezett fényesebb, derültebb, vagy legalább is távolabbi világ ideáлизált jelenségei közé, hogy alkotó tehetősége tápot találhasson, költői ere el ne duguljon. A lipcei csata után a Diván-dalok költése közben írhatott volna ugyan pár lelkes, hazafias frázistól áradó dalt, neje és fia halálára megható elegiákat, sőt a készenlevőket is felhasználhatja egy pár leleményes átalakítással, és Goethe népszerűségben a közvélemény előtt óriási mértékben nőtt volna: de

azért volt jelszava az igazságszeretet, azért nevezé költészetét lelke vallomásának, hogy senki és semmi kedvéért olyant ne írjon, a mi önként nem tolul ajkára s a mi æsthetikai ízlésével nem állott összhangban. Különben nem volna Goethe, a világirodalomnak is egyik óriása.

A hónapok neveit viselő érdekes költemények közül az egyik valószínűleg tévedésből, vagy csak épen a már megadott cím kedvéért maradt ki a Szulejka könyvéből, hová hangja, tartalma egyaránt utalja.* Ez az.

ÁPRILIS.

Szem, szem, mondd csak, mit is mondasz?

Mert mit mondasz, olyan édes,
S az is, a mit olykor kérdez'sz,
Mint lágy zene, ép úgy szól az.

Hogy váratlan örömére

A sok bamba közepette,
Azt a szempárt észrevette,
Mely becsülni tudja végre.

Azt hiszem, már megértettem.

Eme szempár ragyogása
Hűn verő szív mosolygása,
Boldog megleégedetten,

Míg e titkos írás üdvét

Fejtem édes fejtöréssel,
Még jobb lesz, ha te sem késel
S én szemem' is kibetűznéd!

Ezzel rokonhangulatú a tavaszi hóesésre vonatkozó, német népdalból kiinduló vidám és egyszerű

MÁRCZIUS.

Hófehér a világ
Mert ideje nincsen,
Hogy illatos virág,
Hogy illatos virág,
Reánk mosolyt hintsen.

A nap fénye hazud,
Akár el is ülön,
A fecske is hazug,
A fecske is hazug,
Mert csak egyedül jön.

Ha távozik telünk,
Örülünk hát ketten,
Mert ha ketten jövünk,
Mert ha ketten jövünk,
Nyár köszön' be menten.

Érdekesebb a fentebb érintett kérdést illetőleg a *Junius*, mely 1815 karácsonyjának szombatjáról (decz. 24.) van keltezve Weimárban s a melyben a kedves mint ara is szerepel, de csak távolból, a képzelem varázs-üvegével nézve, mely hegyeken is átlát. A Goethe-féle tömörség ellenére kissé hosszas költemény népiesen egyszerű és bájos; pár kifejezése: a malom, a rónává kitáguló völgy, Gerbermühlét juttatja eszünkbe.

* Így került még a Vegyesek közé «Blick um Blick» is.

JUNIUS.

Ott lakik a hegy megett,
A ki engem úgy szeret.
Mondd csak, hegy, mi van veled ?
Átlátszó vagy, mint üveg.
S nem is volnék messze én ;
Hisz látom, hogy jó felém,
Búsán : mert nem vagyok ott,
Vígán : ott leszek legott.

Árnyathintó völgy terül el
Zöld cserjével, puha fűvel,
Iratos rét, csörgő csermely,
Malomzúgás s több ilyen jel:
Hogy leérek nem sokára
Messzi nyúló szép rónára,
A hol az ő kertje áll
S benne oly régóta vár !

Ejnye, mi történt velem ?
Örömöm már nem lelem.
Mit ér ez a táj,
Hogyha nincs a báj,
Szeme ragyogása,
Könnyüded járása
S nincsen benne ő maga,
Lábaújsza, homloka !

Eltűnt, s itt maradtam én.
Hipp, hopp ! s újra megtelelem.

Lankás halmon andalogva
Sétál a völgy mentiben,
Mintha zengő szárny suhogna,
S dal csendülne csendesén.
S mind e bája, ifjusága,
Elvarázsló termete,
Valakinek el van szánva,
Hej, mi boldog lesz vele !

Szép is hogyha elpirúl,
Szerelemtől lángra gyúl ;
Mitha szíve dobogása
Volna virág fakadása.

Mégis csak engem szeret !
Velőtjáró élvezet !
S hogyha szeret igazán,
Túlvilág vaj' mire ám ?

Hát milyen szép, mint ara,
Hogyha visszaesőkola,
Hogyha szól és elmesél,
Mindent mit csak jóra vél,

Hogy előttem mult s jelen
S így egészen ismerem.
Hej, ki is ne sovároigna
Ily gyerekre, ily asszonyra !

Formájára, szerkezetére tökéletesebb, művésziesebb a káprázatos látományokat élénk varázsló *Május*. Az új év (1816) második napján, lehangoló házi körülmény között, zord téli időjárás alatt született ez is, mint annyi ragyogó tavaszi dala Goethének. Télben talán, a tavasz kelleméinek merő hiányában inkább látta annak bájait, mint mikor valóban megérkezett. Különben ha meggondoljuk, a költészetnek mindig inkább volt tárgya az, a mi nincs meg, de a mire vágyunk, mint a mi már birtokunkban körülöttünk van s így a vágy egészben vagy részben már ki van oltva. — A kikelet pompája, kábító illata ígéz meg ; s látjuk az amoretteket, a mint lomb között repesnek, s galyakból, zöld leveles lombokból kunyhófélét fonnak, a hová estére légi kocsin elhozzák az imádott kedvest. Bájos, festői jelenet !

MÁJUS.

Ezüstfelhő száll az égen
 Langyosuló levegőben;
 Csillog-villog nap tüzeben
 Aranyára egyre hőbben.
 Lágyan loccsan partvirányhoz
 Egymásután habra hab,
 Víz tükrében ott himbáloz.
 Hogy a hullám föl- s le-csap,
 Zsenge hajtás, tünde nap.

Szellő sincsen, meg se libben,
 Mi lóbálja hát az ágot?
 Hő szerelem lánghéleben
 Ing talán a lombos ág ott?
 Im, egyszerre tisztán látom
 Fürge aprók seregét!
 Tőlük hajlik lomb az ágon
 Míg repesnek szertesztét,
 Kiket hajnal szült imént.

Mihez fognak? Fedélt fonnak?
 Kinek készül az a kunyhó?
 Széket, asztalt kopácsolnak.
 Legyen benne minden, úgy jó.
 Lelkem egyre mind csak ámúl,
 Pedig már tán este vón'.
 És most hoznak boldogságul
 A kunyhóba, angyalom.
 Nap vagy éj van? Álmodom?

Neje halála után, 1816 nyarán készül ugyan Frankfurtba még egyszer ellátogatni, de kocsija feldől s bár semmi komolyabb következményekkel nem járt e feldőlés, talán intő jelnek tekinti s ez évről elhagyja a látogatást, a mi aztán örökre el is marad. A Willemer-párhoz írt leveleiben többször ad kifejezést az elmaradt viszontlátás feletti fájdalmanak. «A nélkülözés fájdalmas valami, magában semmi, s mégis azt a keveset is fölemészti, a mit nyujthatna különben a nap. Negyedéve élek így, sem a másé, sem magamé nem vagyok. Ha tehát a Malomban meg nem jelenek és sem a *molnárt*, sem a *molnárnét*, sem a *legényeket* és *rokonságukat* nem üdvözlöm (czélzás balladáira): az semmi egyebet nem jelent, minthogy mindig ott vagyok, s hogy innen a távolból még szóval sem szeretném a szomorú nélkülözést megpecsételni . . . az én jókat kívánó drága barátaimat biztosíthatom arról, hogy engem csak a folytonos belső és külső tevékenység tart fenn, és hogy csak azt kívánhatom: bárha abból számukra némi öröm is háramolnék.» — A még mindig egyoldalú levelezésre (a férj egy pár levelét, melyek különben is elvesztek, nem számítjuk) általában serkentőleg hatott az asszony gyöngéd figyelme, mely Goethet kedveskedő küldeményekkel halmozta el, egy-egy sajátkezűleg hímezett vagy készített ruhadarabbal, ételneművel, gyümölcscsel, képekkel s rendszeren 12—12 üveg pompás rajnaival az «apostolokkal». Tudta, mi a kedvence a költőnek, hogy nagyon szereti az árticsókát, a délvidéki gyümölcsöt. Néha az unokák is részesültek frankfurti csemegében, édességben. Ez ajándékokat természetesen humoros versek is fűszerezgették, a mi mind a kettőnek könnyen jött.

Az is megtörtént, hogy maga a költő kérte egyre-másra Willemeréket ; olykor ideiglenes kölcsönért is folyamodott hozzájuk megrendeléseinek kifizetésére.

A következő évben is várják a Majna partjára. De meghívásukra kitérőleg felel. «Nem minden fájdalmas érzés nélkül válok meg e levél-től, mely minél tovább időzöm vele, annál inkább csalódásba ejt, hogy ott vagyok, a hol nem lehetek.» Aztán panaszkodik a weimari napok egyhangúságáról. Csak annak örül, hogy a színházról megszabadult. (A kutya-historia.) Ez alatt a rajnai emlékek hangja lassanként elcsendül. A levelek is elapadnak. Már 1818-ból csak egyetlen egy levél van s ez is a férjhez intézve. Hallgatását is, melynek részben a Willemert ért csapás: katonafiának párbajban eleste is oka volt, mivel, mint tudjuk, Goethe a gyászesetek lehangoló körülményeit, helyszíneit nagyon kerültte, tehát hosszas hallgatását is egy már öt éves költeményecskéjének fölmelegítésével és a költőnőre alkalmazásával, meg a Diván egy pár mutatványivével szépítgeti. Mindazonáltal nevezetes ez az év, a mennyiben Máriaanna ekkor írt először rendes levelet Goethehez, mintha érezte volna, hogy nagy barátjának vonzalma, érdeklődése elenyészőben van már s annak a megmentésére, visszanyerésére kellene sietnie.

A költőnő most önti ki először, három év lefolyása után, nyíltabb prózában szíve érzelmeit: «Az ön barátságos levele s a mellékelt lapok ismét abba az időbe varázsoltak, melyben én oly boldog, mondhatni oly fiatalosan vidám valék ; ha visszaidézem akkori állapotomat, nem alaptalanul hasonlítom magamat a fához, melynek galyaira a szép ősz új lombokat csal ; a mindent megelevenítő napfény még egyszer az ifjúság üde színével ékesített ; utolsó boldogságom volt az ! — A zord való, mint fagyhalál téli szél ront életemre, a levél egyre-másra hull . . . De a kinek az emlékezés oly sok gyönyörűséget tud nyújtani, ne perlekedjék az a jelen-nel.» Majd a Diván elküldött mutatványivére czélozva a következő szép sorokat írja . . . «az ön szelleme által megnesemesítve, minden még oly csekélyke esemény, minden önkényteleuül kiejtett szó magasabb rendű életet nyer, bánulok a jól ismerteken és szivemből örülök, hogy azok engem illettek egykor s bizonyos mértékben még most is az enyimek.»

Mi találóan jellemzi e tehetséges asszony a nagy költő lyrájának s épen Szulejka-dalainak egyik fő sajátosságát, hogy tárgya olyan egyszerű, igénytelen, sőt egészen jelentéktelennek látszó, mint a mosolygó természet a maga mindennapi jelenségeivel, s a mit másképen úgysí ki lehetne fejezni, hogy Goethe az óriás, a fűszálaknak volt a költője !

Hát még mikor a következő év folyamán (1819) a megjelent Divánt kezében forgathatta ! «A Divánt — írja Goethehez — újból és újból átolvastam ; sem leírni, sem magamnak megmagyarázni nem tudom azt

az érzést, mely lelkemet minden rokon hangnál eltölti; ha ön előtt benső lényem olyan tisztán áll, a minthogy remélem és óhajtom, sőt majdnem biztos vagyok benne, hiszen szívem mindig tárva-nyitva állott az ön bepillantása számára: úgy semmi hiányos leírásra nincsen szükségem. Ön érzi és tudja jól, mi ment bennem végbe, míg én saját magam előtt talány vagyok; szerény és büszke, megszegyenült és elbűvölt egyszerre; minden, mint valami üdvözítő álom, úgy tűnik föl, a melyben képünket megszépítve, megneemesítve találjuk fel. — — — Legyen elnéző irántam és homályos fogalmaink iránt: a legnagyobb boldogság mindig a leginkább felfoghatatlan.» (Ugyanezt a gondolatot lásd a quadernarióban: *Lehet-e való*. I. 140. lap.)

S ím a megjelenő Diván újból fellobbantja az alvófélben levő érzelmeket, sőt pár versikét is napfényre csal, miközben a levélváltás is megsűrűsödik. A szerelem könyvének Hudhud-dalához (I. 138. lap) több apró költeményecske szövődik. Az egyikben rejtvény módján újévi ajándékot (fésűt) kér a banka madár (Goethének 70 éves korában is volt szüksége arra), a másokban rejtélyes helyet magyaráz, a harmadikban meghívást végez. Goethe ugyanis érezte, hogy többet nem fog ellátogatni Frankfurtba. Miért nem ment el? Talán egyelőre attól tarthatott, hogy a költői viszony többszöri találkozás után földibb jogait is kívánni fogná, vagy feszélyezte magát Willemertől, vagy pedig évek leteltével a találkozás igen kiábrándítólag találna hatni mindkettejükre. Elég az, hogy hiába hangzott el annyi, de annyi meghívása a Willemer-párnak, hiába ajánlta Máriánna Karlsbad helyett Badent, hová ő maga is üdülni megy, hiába biztatgatta őket félreménnyel Goethe: a nagy ember láthatólag kerülte a találkozást. A helyett egyre-másra mentek az ajándékok, versecskék, a mult emlékein merengő levelek. Goethe haláláig, tehát 19 éven át tartott a hű, baráti viszony. E 19 év alatt négy ízben ért hullámhegyet levelezésök: 1815-ben a költő részéről, találkozásuk a legszebb napok évében; most 1819-ben a Diván megjelenése idejében; 1824-ben, midőn a Levetzow Ulrika iránt táplált szenvedélyét legyőzvéen újból a régi, kipróbált barátnéhoz fordul s van is miről írni, vagyis mit elleplezni, és 1829—30-ban halála előtt pár évvel, a midőn fia betegsége és halála ismét reáruhazza a családapá tisztét s ilyen minőségében ételnemük és házi fölszerelések végett sűrűbben fordul Mariannához. A levelekben leggazdagabb év és pedig mindkettejük részéről 1830. (A Creizenach könyvében: G. és M. levelezése, 158-ra rúg a levelek és mellékelt költemények száma.)

Az 1819-ki év nevezetes azért is, hogy Goethe a költőnő egyik megleghangú levelére, melyben Bádénbe hívja, pajkosan hangsúlyozván, hogy ott «sok szép leány» is van, a tegeződés bizalmas hangjába csap

át. Több ilyen levél nincsen is a gyűjteményben ; megérdemli, hogy már a férjjel való nemes viszony feltüntetése kedvéért is egész terjedelmében közöljük :

«Nem, legkedvesebb Márianna, te nem lehetsz el Bádénbe a nélkül, hogy ne izenjek egy szót neked, újból megcsendítendő kedves ajkadat, hogy az örömtelen hallgatást megtörjed. Ismételjem-e, hogy barátomnak jelenlétéből nem tudtalak elválasztani téged. (— Willemer meglepte G.-t Weimarban, de csak egyedül —) és hogy az ő hű szemefénye mindent föleleveníte bennem, *a mit csak nekünk oly szívesen és nemesen megenged.* Bár hallgattál, sok mindent készíték el számodra ; ám a visszatérő (= Willemer) elkerült és így elmaradt.

De minthogy most te mondod és oly kedvesen mondod, hogy rám gondolsz és pedig szívesen : fogadd kétszeresen, sőt háromszorosan biztosításomat, hogy minden érzelmedet szívből és elmaradhatatlanul viszonzom. Bár jó órában találna téged e pár sor és készítené e rövid szöveghez illő hosszú kommentár kigondolására.

Volnék csak banka madár, nem szaladgálnék az úton keresztül l. 138. lap), hanem egyenest neked rohannék. Nem követként, hanem saját magam képében kellene engem szívesen fogadnod. Végezetül álljon itt a jámbor, szerető óhajítás :

Hej, ha együtt lehetnénk !

W. 1819. jul. 26.

G.»

Ő maga is észrevevén, hogy kissé messze ment, magához a férjhez intézett soraiban így mentegetőzik : «Irtam Bádénbe is ; talán megbocsátanak túlságos őszinteségemért.» Egy korábbi levelében pedig : «Olyan helyzetben, minő az enyém s mondhatni a mienk, táplálnunk kell a hű ragaszkodást azok iránt, a kik életünk üdvére, felvidámítására oly nagy befolyást gyakorolnak. Én ezt mindig természetes, velünk született kötelességünknek tartottam ; a legmozgalmasabb napokban is igyekeztem némileg teljesíteni, még inkább táplálom, ápolom most a magányosság csendjében.»

Szép világot vet viszonyukra a férjnek egyik későbbi utóirata, melyet a neje leveléhez csatolt : «Már odajutottam, hogy semmi egyébbre nem használnak, minthogy kitöltsem a dátumot ; teszem, a mint parancsolják. Tehát : Gerbermühle, máj. 12-én, abban a szobában, hol Goethe úr lakott. Hogy a német (Háfiz) mint gondolkozik, nem tudom, én azonban a régi vagyok, illetőleg még sokkal régebb ; semmi sem maradt ifjú, csak a szív és a szeretet. Üdítse fel ön mind a kettőt ezen a nyáron ; Mariánna a régi maradt.

Az ön Willemerje.»

Ugyancsak ebből az évből való egy jellemző, kedves versike. Márianna mirabellát, spanyol szilvát küldött neki egy dobozban; a dobozt éremre nyomott arczképével küldi vissza a következő sorok kíséretében:

Mirabella a dobozba',
 Délről jött ez északtájra,
 S most hogy el van fogyva már a'
 Visszasiet a dobozka
 Oda, honnan kelt útjára.
 Nem visz semmi mézgyümölcsöt,
 Csak egy komoly arczot öltöt,
 A ki, akárki meglássa,
 Sohse szokik lemondásra.

A következő években újból apadásnak indul a levelek száma. Az asszony még egy pár szót ad reményének, hogy nagy barátja fölkeresi a Majna partján, de aztán belenyugszik a sorsba és Goethe 71. születésnapjára bölcs önvigasztalással írja: «Ismét egy év tölt el, s a nap, ama mindnyájunk előtt oly becses nap, a jó barát nélkül tér vissza. Vidám és szomorú hangulatban gondolunk vissza arra és azokra a kedves órákra, melyeket együtt éltünk át. Hogy fognak-e valaha visszatérni? nem hiszem, — mert ugyanaz sohasem ismétlődik az életben, még a hasonló is csak elvétve . . . A mult sokat, nagyon sokat hozott nekem! Igazságtalan volnék, ha várnék még valamit a jövőtől.»

Ime a még csak 36 éves bájos és szellemes asszony a lemondás mindennel kibékülő magaslatán, míg a 70-et meghaladó társa örökifjú szívével még igényt tart legalább is a «hasonló» ismétlődésére. S valóban 1822 nyaratól kezdve Goethét új érzelmek foglalják el. Ekkor ismerkedik meg Marienbadban egy szende, rendkívüli szívjóságú leánnyal, ki iránt a 73 éves költő, a mint mondani szokták «szenvedélyes» szerelemre gyúl. Hetvenhárom éves agg és szenvedélyes szerelem! Hogyan fér ez össze? Mindenesetre nem igazi fiatalos szenvedélyről, hanem csak a női szépség, kiváló női tulajdonok eszményi szemléletéről, a Faust-féle «örök nőiesség» varázshatásáról, vonzó erejéről lehet itten inkább szó, a mi az agy képzelmet is mozgásba hozza, kivált ha az illető épen született lyrikus, s így költői teremő tehetségét is újból fiatalos hévvel áldja meg, a mi egész lényét újból fölvillanyozza. A költő eszmények után sovárog; az eszményt pedig, a mennyiben itt-ott fölcillanni látja, mindig lehet szeretni, épen mivel az egészen soha el nem érhető. Szép képtől is alig lehet megválni, hát az eleven, a bájosan mozgó, édesen csevegő szépségtől, ki még hozzá szerető figyelmére, nyájas mosolyára is váratlanul méltat!

Ez a 18 éves leány volt Levetzow Ulrika, előkelőbb család sarja, melylyel már régebben ismerős volt Goethe. Így anyjával is már baráti

viszonyban állott 1806-ki karlsbadi tartózkodása alatt, úgy hogy naplójának sejtetése szerint Pandora költeményével kapcsolatba is hozták ez asszonyt. (Újabban bebizonyult azonban, hogy az is Herzlieb Minnára, regényének a Várokonságok-[Vegyteni rokonság?]-nak sugallójára vonatkozik.) Ulrika anyja háromszor ment férjhez; harmadizben gr. Klebelsberghez. Ulrika maga, ki hajadon maradt, mint jótékonyágáról messzi földre híres, vagyonos úrnő 1899 nov. 13-án halt meg. A Goethétől ajándékozott medaillon szavához: szeretetreméltó («liebreizend») később hozzátette az élethivatását jellemző szokat: most szeretetosztoगतó («jetzt liebespendend»).

Az első nyáron másfél hónapig lakott egy házban velök a költő. Apróbb emlékkersek őrzik az együttlét kedves emlékeit. A válás sajgó fájdalmát nagyobb költemény fejezi ki: az Aeolhárfa beszélgatése, melyben a lány meg ő, mint két távoli aeolhárfa, hegyen-völgyen át, sohajszerű párbeszédet folytatnak egymással. Szép gondolat és gyöngéd melegség, szerető gond jellemzi kivitelt is. Nem hiába állítja Goethe főleg a befejezéséről, melylyel a lányka jellemzőbb tulajdonait rajzolja hogy szívéhez van nőve és ezért kérte Zelter barátját, a zeneszer, hogy fülbemászó hangok segítségével oldaná föl onnan. E költem tudtommal szintén először van magyarra fordítva:

AEOLHÁRFÁK.

(Beszélgetés.)

En.

Azt hittem, nem fáj semmi sem,
Aztán úgy elszorult szívem,
Úgy megfeszült a homlokom
S fejem lecsünge kábulón,
Míg végre hull a könnypatak,
Elfojtott búcsu fölfakad.
Ő is vidáman búcsuzék;
De eddig szeme könyben ég.

Ő.

Elment; a sors rendelte így!
Csak társaságba most ne vigy!
Csodálatosnak is ha véled,
De hát mindég így nem leszen.
Nélküle oly nehéz az élet,
Azért kell sírni most nekem

En.

Búra teremtvé nem vagyok,
De most örülnöm lehetetlen.

Mit is keressek bármi csodakertben,
 Hol rám minden galyon gyümölcs ragyog!
 Boszant a fény a reggelen,
 Unom, ha csillag hinti bé az éget,
 Élvet csak az nyujt énnekem,
 Ha földézem néha drága képed;
 S ha tudnád, mint sovárgok ez örömré,
 Sietve jönnél félig bár előmbe.

Ó.

Búsongsz, hogy még meg nem jelentem,
 Hogy már nem érzek úgy jelenben,
 S képem előtted azért nem rezeg?
 De kék eget vaj' Írisz ékit?
 Hadd essék, s rögtön újra fénylik.
 Csak sírj! és mindjárt ott leszek.

Én.

Valóban ép a' vagy te, szép szivárvány,
 A kedves, ékes csodalátvány!
 Oly símulékony, összhangzón elegy,
 És mindig új és mégis mindig egy.

De csak a következő nyár fokozta szenvedélyesnek mondható vonzalommá a költő érzelmét. Julius 2-án újra Marienbadba vonzotta az Ulrika képe, s no meg az orvosok tanácsa, hogy a február folyamán kiállott veszedelmes betegségek: szívburok- és mellhártyagyulladás következményeiből teljesen felépüljön. Máriaanna ugyan Wiesbadenbe hívta s enyelgőn nevezte gonosz tanácsadóknak orvosait s Goethe maga is emlegeti tervét, a mely szerint e nyáron meglepte volna frankfurti barátait: «De a nagyherczeg elhatározása, hogy Marienbadba megy, tervemet egészen keresztülhúztá; óhajtásainak, a melybe burkolta parancsát, a nagyherczegné kérésének, orvosok, barátok és gyermekeim unszolásának, kik mit sem találtak természetesebbnek, minthogy azt a gyógyhelyet keressék föl, mely olyan jó hatásúnak bizonyult, — nem tudtam, nem volt szabad ellenszegülnöm és így jul. 2-án a fejedelemmel együtt Marienbadba érkeztem.»

Itt írta a Wunderjahre-ba a reá nézve most épen nagyon jellemző epizódot: az Ötvenéves férfit. Már reggel ötkor asztalánál szokott ülni. Titkára John a légnyomást jegyzi, szolgálja Stadelmann ásványokat, közetdarabokat gyűjt, Zauper tanár és még pár bányász kirándulásain kísérgetik. Így telik el 9 nap. Csak ekkor érkeznek meg Levetzowék is. Innen kezdve naplója sűrűn emlegeti a baráti kört, a «családot», a teraszt, mint 9—10 évvel előbb a Willemerék terraszát. A családdal már reggelineél együtt van, azután zenét hallgat, fölolvias. Az Ulrika nevét néha nővérének, a pajkos Amáliának nevével cseréli föl, mikor naplóját

diktálja, vagy az üresen hagyott helyre ő maga írja be utólagosan. Esténként mulatozás, táncz járja. Az öreg is ellejt egy polonaise-t. Az éjjelezés izgalmi — nem csoda, ha «rossz éjszakákat» okoznak a már 74 évesnek, sőt orvoshoz is kényszerítik folyamodni a magát igen fel-felizgató öszt. Az igazság érdekében meg kell azonban jegyeznünk, hogy ő korához mértén most is fiatalosnak látszott; rugékony, mozgékony volt, még nem is egészen ősz, annál kevésbé kopasz, csak redői sűrűsödtek meg, de azok még főnségesebb kifejezést lehettek arczára. Eckermann, az ő meghitt barátja és segítő munkatársa így írja első találkozását, mely pedig éppen ebben az évben történt, a Beszélgetések között: — «látására elfeledtem beszélni, nem tudtam eléggé jóllakni nézésével. Arcza oly életerős és barna és tele redővel, és minden redője oly annyira kifejező. Mind-egyik igazlelkűségről, szilárdságról, nyugalomról és lelki nagyságról tanuskodik. Lassan, nyugodtan beszélt, mint valami éltet fejedelemtől gondolná az ember. Látszott rajta, hogy maga magán nyugszik és minden dicséret és gáncs fölé főnségesen fölemelkedik.» Vagy a marienbadi időzés után az ősszel: «Jól van, kitünően bírja magát, úgy hogy több órai gyalogsétát könnyedén megtesz, valóságos öröm őt látni.»

Aug. 18-án a család Karlsbadba megy utókurára. Ez időtájt írja meg a gyönyörű *Megnyugvást* Szymanowszka Marihoz, az orosz czárné bájos zongoraművésznőjéhez, kinek a játéka a Milderné, berlini operaénekesnő énekével együtt még soha nem tapasztalt megrázó hatást gyakorolt úgy is érzékeny kedélyére. Szymanowszka asszony is el lehetett ragadtatva a nagy Goethe kitüntetésével, mert mintegy másfél év múltán is így ír róla a tréfálgató Zelter: «Örülésig szerelmes beléd, és száz csókot adott neked a számodra.»

20-án Egerbe vonúl elmélkedni és érezni. Innen írja az *Elegia* megértésére oly jellemző sorokat: «*Pillanatra Isten békéje szállott meg, mely önmagammal és a világgal összhangzásba hozott . . . A mint minden, a mi nemes és magasztos, ethikailag is hat a tudományok terén, úgy egyáltalán minden más téren is erkölcsi előnnyel jár*», (így az emberekkel való viszonyoknál is, tehette volna hozzá, hiszen bizonyára a közte és az Ulrika közti nemes lelki vonzalomra gondolhatott).

Egy hét alatt már ő is ott volt, Karlsbadban Levetzowékkal. E másodszori találkozáson kezdi az *Elegia* megható panaszát. Életében az utolsó idylli, ifjúságát visszavarázsló 12 napot tölti el. Kirándulás, sétakocsizás, a késő éjjeli csillagok magyarázása, felolvasás, melyben néha Ulrika is részt vesz szelid hangjával, olykor még táncz is élvezetes változatosságban követik egymást. Tündérnapok voltak, azért is, mert az utolsók voltak.

A 74 éves Goethe el lehetett bájolva s el lehetett ámulva lelke

megifjodásán, de arra komolyan — esetlegcs második gyermekségre daczára sem — gondolhatott, hogy a 19 éves leányt nőül vegye. A nagyherczeg tréfája veté meg alapját a mende-mondáknak, melyek Weimarban csakhamar sok hívőre akadtak, még a Goethe családjában is. A nagyherczeg látva a költő meg a lány közötti bizalmas viszonyt, egyszer Ulrikának az anyja jelenlétében czélzást tett a Goethe kérői szándékára s arra az esetre, ha Goethéné lesz, Weimarban új és fényesebb lakást ajánlt fel neki, az udvarnál meg elsőrangú helyet. Anyja, kiben bizonyára a hiúság is felüté fejét, lányához fordulva félkomolyan kérdezte véleményét. A szelid lelkű lény csak annyit szólt, hogy úgy tesz, a mint kívánják. Maga Goethe azonban házassági ajánlattal sohasem állott elő. Jóllehet a leánytól kitelt volna, hogy férjhez menjen hozzá, a milyen jó, önfeláldozásig nemes szívű, igénytelen, derült s így örök ifjú volt, mint széptevője maga, s a hogyan tisztelte, csodálta az aggságában is fenségesen szép költőt. De hát épen Goethe látta a viszony fonákságát s «leányocskájától» — így nevezte mindig — szíve végső lángjától, ifjui fellobbbanásának utolsó gyönyörétől örökre búcsút vón.

S épen annak az elgondolása, hogy ez az *utolsó* és így a válás *örök*, mint a halál, a hogy szépen mondja a «Wertherhez» írott bevezető elegiában, továbbá, hogy az együtt érző lelkek házasságban egyesülését mi sem akadályozza, mint a könnyörtelen, el nem enyészethető körülönbség: mindennek a tudata hozhatta szívét módfelett izgatottságba, képzeletét ifjúi forrongásba, úgy hogy megszülethetett a *Szenvedély Trilógiája*, egy mélyen megható, szenvedélyes, a Szulejka-daloktól teljesen elütő költeménycsoport, költője korát nézve pedig csodaszámba menő szellemi termék, melynek mind a három része ugyanabból a fájdalomból fakadt és «szíve vérébe mártott tollal» van megírva.

A Máriánna-korszak inkább keletiesen fényes, vidám őszi napfény volt, a költő részéről inkább költői játék, mélyebb űrt csak a minden-esetre kissé kedélytelen férj oldalán élő asszony szívében hagyván: a karlsbadi időzés a meleg napsugár utolsó küzdelme a fagyaló téellel, a test és lélek szerető erejének utolsó, de a kétségbeeséstől fokozott erejű fellobbbanása, a Schopenhauer-féle akarat-igenlés (Bejahung des Willens) végső, de annál elkeseredettebb, elszántabb küzdelme egykori javainak védelmezésében. Innen az az ellenállhatatlan megindító hatása e Trilógiának, főképp ha többször olvassuk át, a mit különben Goethe minden költeménye megkíván, s mint egyáltalán minden klasszikus műredek.

Az ú. n. *Marienbadi Elegia* a második (karlsbadi) találkozáson kezdi meg öröm és fájdalom közt hullámozó, Eckermann találó szavai szerint: mindig a saját tengelye körül forgó visszaemlékezését, mely végül az öngyilkosság gondolatát is érintve («Van fű ugyan, mely véget

vetne kínna»), a kétségbeesés hangján, szívtépő jajjal szakad meg. Maga Goethe is, ki egyelőre titkolá hazatérése közben elkészült költeményét, rendkívül nagy hecsben tartá: selyemzsinorral megerősített maroquin táblába helyezé. Először október végén mutatá meg és pedig a «hű» Eckermannnak: «Ugy-e bár pompás egy valamit mutattam meg?» mondá. Később még egyszer elolvastatta vele; ekkor tévé az érdekes megjegyzést: «Ime egy nagyon szenvedélyes állapotnak a terméke; mikor benne voltam, a világért nem nélkülöztem volna s most semmi áron sem szeretnék újra belejutni. — — Úgy tettem, mint a játékos, mindent a jelenre raktam, s azt túlzás nélkül igyekeztem lehetőleg fokozni.» Ez elegiát tette a trilógia középső darabjának.

A korábbi keltű befejező rész, a *Megnugvás*, a kitünő zongoraművész nő lélekgyógyító játékára vonatkozik s azt a gondolatot fejezi ki, hogy mialatt a hangok dallammá olvadnak össze, a szerelem szenvedélye is magasztos érzelemmé kristályosul s ez eszme átértése közben kétszeres gyönyör üdíti a szenvedéstől már-már megdermedő szívet.

A trilógia első része: *Wertherhez* — született legutoljára, a következő év (1824) márcziusában, a mikor a *Werther Keszervei* ötvenedik évfordulója alkalmából rendezett jubilaris díszkiadáshoz előszó gyanánt írta. A *Werther tényleges* és a költő *válás-halála* van e költeményben mesterien szembeállítva, mely pompásan illik bevezetésül a marienbadi elegiához. E három így együtt, mint trilógia, költeményei saját keze által rendezett utolsó kiadásának III-ik kötetében található először a Vegyesek közt.

És most álljon itt a hírneves költemények — tudtommal — első magyar fordítása. Azt hiszem, fogyatékságai mellett is meg fogja győzni az olvasót, hogy bámulatos szellemi és testi őserőre mutat a világirodalomban párja nélkül álló tény, hogy egy agguló költő, midőn világhírű művének *félszázados* évfordulóját éri meg, ilyen ifjai hévvel, szenvedélyes érzelmekkel áthatott szerelmi trilógiát alkothatott!

A SZENVEDÉLY TRILÓGIÁJA.

I.

Wertherhez.

Mersz jönni hát még egyszer napvilágra,
 Árnyék, kit félvilág megkönnyezett;
 S midőn ím újra nyit tavasz virága,
 Szemed szememre bátran szegezed!
 — — Rémlik, hogy hajnal harmatán üdülve
 Együtt koberlanánk erdőn-mezőn,
 S midőn a nappal gondja már elülne,
 Nap búcsucsókja érne bővölön.

Maradtam én, te meg hamar végeztél,*
Örökre válva és — sokat se vesztél.

Eltünk reményi biztatók, nagyok:
S mi, kik foganva édenüdv ölében
Napunk' alig hogy megpillantjuk épen,
Azonnal küzdés örvényébe érünk,
Magunk- s világgal vívódásban élünk;
Egyik a másához nem simul sehogy:
Ha benn ragyog, a fény kivülte fogy,
A külső fényt meg könny árnyalja el,
S így üdvre nem lelünk, bármily közel.

De végre — vágyva hiszszük — rálelünk!
Nő bája úz varázslatot velünk:
Mosolyg az ifju, oly hiszékenyen,
— Tavasz tavaszban — szárnya is terem,
És elbűvölten kérdi, hogy mi ez?
Egész világ az ő sajátja lesz,
Távolba hajtja, mi szívébe' dül,
Gyanutlan vágy, meggátolhatlanul:
Mint sas kovályg az erdős bércz felett,
Aként csapong azért, kit hön szeret;
Menny üdviről lemondana legott,
Szemét csak lássa, azt a bájolót,
Vagy későn, vagy korán jön intelem,
S így röpte már akad, hálóba' benn;
Viszontlátás vidám, válás nehéz,
Ujjonnan látva elbódul az ész,
S kipótol éveket egy pillanat,
De végső búcsud, oh, el nem marad!

Búsan mosolygsz, mint illik, jó barát:
Neked hisz hírt szörnyű egy búcsu ad;
Szánalmas véged gyászra is talál,
Midőn öröme s bűra itt hagyál.
— — Aztán a szenvedély zűgösvényén
Újból csak labyrinthba csalt a fény;
S hogy átfont sokszoros búhaj-fonál,
Szakítani kellett — s válni nem halál?!
Mily megható, ha zeng költőkebel,
Hogy a váláshalált kerülje el!
Ki féloka csak, hogy ily kínokba senyved,
Adj, Isten, szót, hogy mondja el, mit szenved!

E tömör nyelvezetű költemény gondolatmenetét a következőkben
kisértem meg az olvasó elé tártani: A költő előtt megjelenik Werther
árnya s ezzel képzeletében ifjú korába helyezi magát, midőn a tavaszi
mezőn a tényleges Wertherrel, Jerusalemmel együtt kóborol, együtt nézik
a hanyatló nap búcsuzó fényét. Jerusalemmel szintén búcsut vesz, örökre,
a földi élettől, Goethe pedig maradt tovább, de keserűen bevallja, hogy

* Hivebben: Maradtam én, te meg előre mentél.

barátja, elsietésével, mit sem veszített. Mert vívódás az élet, magunkkal vagy a világgal. Az objectum és a subjectum soha sincsenek összhangzásban. Még legtöbb üdvöt ígér a nő varázsa, ám annál több gyötrelemmel járhat, sőt halálba űzhet, mint Werthert is. A költőt azóta újból a szerelem szövevényébe csalta ama varázs; nem halál lőn ugyan a csalódás eredménye, hanem csak örök válás, de hát a válás nem halál? Még ahhoz képest boldog a költőkebel, melynek hatalmában áll a válás-halált elkerülnie azáltal, hogy a multat megörökíti, s hogy kínjainak szót adhat. (I. Tassot!)

II.

ELEGIA.

S midőn az ember elnémult a kínban,
Adott ég szót, mondjam, mint szenvedek.

Viszontlátástól, oh, mit is reméljek,
Nap még ki nem nyílt kétes bimbajától?
Vajj' éden, vagy pokol? Belépni félek,
Szívem kavargó kétely járja átall!
De nem, nincs kétség: vár, mennyi küszöbén,
S karjára vesz nem földi tünemény.*

Ép úgy fogadt az édenkert ölében,
Rád mintha várna örök-üdvös élet;
A vágy, remény elcsendesüle szépen,
A lét legfenső célját ím elérted,
S hogy szívod legszebb szempár sugarát,
Bú könnyfolyása hirtelen megállt.

A nap hogy verte szárnyát egyre gyorsan,
Hogy illant perczre percz egymás nyomára,
S az esti csók, mely hő ajakra forran,
Hogy biztatott, hogy újul szíved álma!
Nővérek szép füzére** — elsuhan
Órára óra lágyan, boldogan.

Szívtépő édes volt utolsó csókja,
Elmetszé élvek tündérszövevényét!
S futsz küszöbéről majd hogy összerogyva,
Ha látnád chérub űző kardja fényét;
Szemed fásultan néz a bús határba,
Majd visszapillant: ám az ajtó zárva.

Elzárul szíved is, mint hogyha épen
Sohsem nyílt volna meg, s az üdvös órák
De nem ragyogták volna bájkörében
(Fényt csillagoknál csillogóbban szórák!);
Gond, csüggedés, az önvád és a bánat,
Mint vészes felhő, mind reája támad.

* A karlsbadi viszontlátás rajza.

** A Hórák.

Hát nincs meg a világ? A sziklabérczen
 Erdő szentélye sugva nem beszél-e?
 Vetés nem hajlik aratásra érten?
 Nem zöldül rét, pagony, patak szegélye?
 Nem ível égbolt véghetetlen ürbe',
 Alaktalan kék, majd benépesülve?

Mi könnyű lágyan, lenge ködbe szöve,
 Lebeg seraphként felhő nyílásába
 Hozzá hasonló (fényesík rajta öve)
 Szép karcu árnyék (pára piczi lába):
 Így láttad őt, míg táncz hevébe kapják,
 Legbájosabbak e legbájosabbját.

De csak pár perezre vakmerőn ha hittél
 Egy délibábian lenni kedvesedre,
 Szivedbe vissza! igazán csak itt él,
 Hol szép alakja bűvös tánczra kelve,
 Bár mind csak *egy* az, *száz* alakba lebben,
 És egyre szebben, mindig kedvesebben.

A mint élém szállt lépeső elsejére
 És fokról fokra boldogíta nyomba,
 S a végső csók után még utolérve
 Legvégsőt a mint ajkaimra nyomta:
 E drága képnek minden lebbenése
 Tűzlángírással a szivembe vésve,

Szivembe, mely mint védő sziklabástya,
 Csak érte áll s ő áll csupán csak benne,
 Csak érte örvend: vész alá nem ásta,
 Csak akkor eszmél, ő ha jut eszembe,
 Ily édes lánczon él csak szabadabban,
 S köszönni mindezt, csak azért ha dobban.

Sovár szerelmi vágy eltűnt azonnal,
 A mint felém vízontszerelme lobban:
 Remény, kedv éled újult bizalommal,
 Tervezni, tenni bátran, egyre jobban!
 Ha szerelem szerelmest újjá téssen:
 Magamon akkor ezt ugyancsak érzem.

S övé az érdem! — Csüggedés, a lomha,
 Nehézkedett reám, eszem, szivemre,
 Lelkem merülve néma borzalomba,
 Üres, hideg, tán mintha fagyva lenne.
 Remény dereng most ismerős küszöbről:
 Ő az, ki ott áll hintve fényzőntől.

Isten békéjeként, a mely, hogy írják,
 «Fölötte vagyon minden értelemnek»,*
 Átrezgi szívem eddig néma húrját
 Vidám békéje tiszta szerelemnek;
 Más érzés nincs, csak egyről tud az agy:
 A drága lénynek boldog része vagy.

* Pál lev. a filipp-hez. 4. 7.

Ha kelnek bennünk vágyó érzemények,
Magunk' átadni hálából egy égi,
Fölöttünk álló ismeretlen lénynek,
— Találgatjuk, de nincs még neve néki —
Ekkor vagyunk hívők. Ily érzelem
Jár áhítattal át, ha nézdelem.

Tekintetén, mint déli nap ha ége,
Lehelletén, mint kikelet lehében,
Felolvad önzés téli ridegsége
Patakbevonta jég pánczéllaképen;
Minden önérdék, önző akarat
Enyészt láttára, tűnve perez alatt.

Mintha így szólna lénye: «Minden óra,
Hidd, nyájasan köszönt, melyet megérünk,
Csakhogy mi elmúlt, gondod vedd le róla,
Mi jó, azt tudni úgy sincs adva nekünk;
Nem hunyt el egy sem, bár volt borusabb:
Ne nyujtott volna örömet a nap.

Tégy úgy, hogy én: csak nézz okos vidáman
Minden kis röpke pillanat szemébe!
Légy éber mindig, tartva egyre számon,
Hogy másnak vig legyen körödbe képe.
Akárhol is vagy, légy csak gyermekes: *
Legyőzhetetlen talizmánod ez!»

«Helyes, mit mondasz — gondolám magamban —;
Kiváló kegygyel halmozott el Isten,
Hiszen ki láthat, mind megérzi nyomban,
Hogy mennyek üdve éri már emitten.
Mint rettegek most, így elhagyni téged,
Mit ér nekem már fenkölt bölcseség?» —

S elhagytalak! Mit érzek én e perezben,
Ki nem fejezhetem, nincs szó arra számon!
Bármennyi szép is, üdvös, jó övezzen:
Mind csak teher most, mit le kéne ráznom;
Leküzdhetetlen vágy űz messzi engem,
Csak köny patakja csillapítja lelkem.

Omolj is, köny, csak áradj féke nélkül!
De késő, késő! lángomat nem oltja,
Mely bennem már dühöng s tán el se békül,
Míg élet és halálharcz meg nem oldja.
Van fű ugyan, mely véget vetne kinnak,
Am most erőim arra úgy se' bírnak.

De arra sem, hogy már lemondjak róla!
Előttem képe százszor lebben újra,
Most hosszan lengve, majd hamar bomolva,
Most fénybe', majd meg elhomályosulva;
Vigasztalásul mint szolgáljon nékem
E föl- s le-tűnés s hozzá pusztá légen?!

* Naiv, csekélységen is örülni tudó.

Hű utitársak,* hagyjatok magamra,
 A szikla mellett, nád között, a réten!
 Nektek a nagy világ még nyitva van ma,
 Föld tágas, égív unszol üde kéken:
 Kutassatok hát bérczen és a marton,
 Természet titkát lesve mind kitartón!

Nekem már nincs világom, én se benne,
 S imént még istenek kegeltje voltam!
 Próbából Pandorát** adtak kezembe,
 Jóval, de még több vésszel megrakottan.
 A kútfejéhez csaltak üdvözönnék;
 Most eltaszítanak, és így összetörnek!

Ez elegiának első látásra kuszált szerkezete a többszöri elolvasás és átgondolás után, mind tisztább és mind inkább művészi alakot ölt. Kuszálnak tetszik eleinte főleg azért, hogy több ízben kezdi ismét előlről. De ez nagyon természetes, hiszen a fájdalmas visszaemlékezés szívesen rá-rátér a nehezen nélkülözhető kedves tárgyra; ha természetes és lélektanilag jellemző, úgy művészi is, tekintettel főképen arra, hogy a vissza-visszatérés nem azonos módon, unalmat keltőleg történik, hanem leleményes, hatásos fokozással.

Először a viszontlátás üdvösségéről csak általános rajzot nyerünk, s annak okozójáról meg épen alig valamit, s a szívtépő utolsó csók után bekövetkező lehangoltság ecsetelését is hamar megszakítja a költő káprázata: a lányka karcsú alakjának feltűnése a felhők között, melyeket nem régiben együtt szoktak még észlelni. De a kedves külséjének homályos visszaidézésével nem elégszik meg, saját szívéhez folyamodik, hogy kiváló tulajdonságait emlékezetében felújítsa. Miután főbb jellemző vonásai részletesen kidomborodnak, a melyeknél fogva őt magát újjá teremte, csak azután tér másodszor is az elválás gyötrelmeinek rajzára, hogy a veszteség nagysága annál szembetűnőbbé váljék s annál inkább motiválva legyen kétségbeesése, mely a halál gondolatától sem riad vissza.

A hatsoros stánzák hatodfeles jambusát itt-ott ötösök váltják fel, de nem szabályosan. Fordításomban csak a boldogság hangulatát ecsetelő szakok utolsó két-két sora ötös jambusú. Épen így a Megnyugvás is, a melyet Goethe ez elegia kétségbeesetten megszakadó, vigasztalan befejezésének enyhítésére tőn igen helyesen a trilógia harmadik, kibékítő tagjává.

Az első részben enyhülést a költői alkotás szórakoztató erejétől

* Azok, kik a fürdőről tett kirándulásai alatt botanikai, geológiai és meteorológiai tanulmányaiban segítségére voltak.

** A Pandora szelencéjét.

vár, hogy ád az Isten szót elmondania, mint szenved. A második rész arról győz meg, hogy hiába adott az ég szót a szenvedő ajkára; az sem segít rajta már. Azonban segít, a mint a harmadik részből látjuk, a zenei művészet hatalma, a mély lelki fájdalmak, a lelki egyensúly megzavarodásának leghathatósabb gyógyszere, leggyorsabban enyhítő balzsama. (V. ö. Lear királylyal.)

III.

*Megnyugvás.**

A szenvedélynek szenvedés a vége!
Mi enyhít sajtó szív, hogy árva lettél?
Legédesb ajkon csókokd hjában ége,
Hiába volt a legszebb, kit szerettél!
A lélek bűba', tétlen vesztegel;
Világ pompája ködbe tűnik el!

Ekkor zenének angyalszárnya rezdül
— Sok millió lány hangból összefonva —
Valód legbenső rejtekén keresztül,
S emelni kezd örökszép légi honba:
Lábbog szemed, magasztos vágy hat át,
S érzed a hang s a könnyek égi balzsamát.

És ím a szív, míg dermedtsége lágyúl,
Eszmél, hisz él, még ver s még verni vágyik,
Hogy meghálálja ép' saját magából
Az ég e nem várt gazdag adományit.
És érzed (bár örökkön ézenéd!)
Dal és szerelmed kettős gyönyörét.

Goethe életének ez utolsó szerelmi epizódja érdekesen szövődik bele a Mária-anna-viszony szálai közé. A költőnő igen természetesen lassanként tisztába jött a költő marienbadi élményeivel, részint a Goethe sokat sejtető levele, részint a gyorsan lábra kapó mendemondák alapján. A barátnőt különös és kellemetlen érzések háborgathatták, mert szeptembertől kezdve a jövő év tavaszáig egy levelet sem írt. Zavarában hallgatott, jöllehet a Goethe myrthus és babér egyesülésére vonatkozó rímes sorait, meg a mellékelt Eckermann-féle könyvet (1. 152. lap) nem kellett volna válaszolatlanul hagynia.

Utolsó (szeptemberi) leveléhez, a midőn még mit sem hallott az új ideálról, frankfurti képecskéket mellékelt, csinos rímekkel ékesítve. A hangulatos quadernariók ím ezek:

* E költemény Goethe Összes Műveinek más részében is előfordul, a Feliratok és Emléklapok között, e címmel: «Szymanowszka Mari úr-asszonyhoz».

Új házak és új terek
Alakúlnak egyre:
Álom ám s emlékezet
Száll csak régiekre.

Régi módi kapu, ház,
Kedves vagy te nékem!
Barátomnak ittléte
Megszépíte régen.

Ílm s a Rajna partja közt
Sok malom zúg szépen;
De a Gerbermalma ám,
Mire czéloz képem.

A régi, szép napokról álmodozó asszonynak természetesen nem eshetett jól, hogy társa már — előrehaladt kora daczára — új szép napokat élt át és pedig ő nélküle, s a féltékenységnak bizonyos faja, mit baráti féltékenységnak nevezhetnénk, némitá el hosszú félévre szerető szívét. Pedig Goethe azalatt életveszélyes betegségen is ment át. Ugyanis nem várt látogatás izgatta fel a szívbajra hajlandó ifjú-öregét. Szymanovszka művész nő kereste föl épen azon a napon, a mikor Eckermannal először olvastatta el Elegiáját, bizonyosan a kedves látogatás-ébresztette élénk visszaemlékezés hatása alatt. A bájos művész nő több napon át időzött Weimarban, majd a színházban, majd a Goethe házánál adva hangversenyt. A visszahozhatlanul elmúlt szép időkre oly fájósan emlékeztető napok izgalmai annyira megviselték idegzetét, hogy a búcsu perczében már szóhoz nem jutva, némán ölelte át Szymanovszka asszonyt. Aztán újból elővette tavaszi szívbaja és pedig még nagyobb erővel, mint akkor. Egész Weimar aggódva leste a betegségről kiszivárgó híreket, míg végre újból győzedelmeskedett őszereje a veszedelmes betegségen. Annyi áll, hogy a Werther-féle szenvedély ötvenéves évfordulója majdnem életébe került a mindig ifjú maradni akaró 74 éves költőnek.

A hosszú csendet a következő év (1824) áprilisében Máriánna töré meg, a mint illett is tőle. Szépen és szerényen hangzik a rendkívül érdekes levél: «Már hosszú idő tölt el és egyre nélkülözöm kelle a kedves barát ismerős kézvonásait, és pedig — őszintén megvallva — csupán a saját hibámból; hogyan magyarázzam meg önnek, sőt saját magamnak is, hogy miért volt lehetetlen ama sorokra válaszolnom (— myrthus és babérágról szólókra —) s a meglepetést, megdöbbenést említenem is, a mi úgy hatalmába kerített!... Bár fejthetné meg magának és nekem is, ön, szívek magyarázója, hogy ama homályos érzelmek mögött mi lappangott!» Majd a frankfurti vásárra emlékezteti, mikor a nap- és hold-rendjelt vivé magával haza költővendége számára, a kivel aztán véletlenül szembetalálja magát (l. 143. lap). «Mily boldog valék a jól sikerült tréfa miatt! önnek is örömet látszott szerezni; oh az szép idő volt, nekem bizonyára a legboldogabb időm!... Ha tudná, hogyan és mi gyakran vágyom látni csak bár egy perczre, hogy önnél tanácsra

leljek, s mint érzem, hogy ön tudna fejembe világosságot önteni, s csakis ön által lehetnék eszes és értelmes, nem is tudom, hogyan mondják, mi! De hát az nem lehetséges, belenyugszom Azt is alázattal veszem, ha még sokáig nem ír nekem, de ha írni fog, végtelenül örülni fogok. Vagyok és maradok a bensejében mindig változatlan Máriánna.»

Magától érthető, hogy Goethét nagyon meghatotta barátjának ragaszkodó s félig bocsánatot kérő érzelmes levele. Sajátkezűleg, a mint mostanság ritkán szokta, írta meg válaszában: «Legdrágább Máriánna, ön barátságosan fogadta csodálatos küldeményemet, átérezte tartalmát és szerető szíve újból megnyílik, nyájas szeme újból felém fordul A mint a jó Eckermann könyvét felnyitottam, a 279. lap ötlött először szemembe; hányszor hallám e dalt énekelni, dicsérni és *csendesen mosolyogtam magamban, hogy mint tulajdonítottam el, a mi különben a legnemesebb értelemben az enyém is* Én is nagyon gyakran érzem a viszontlátás szükségét. Csak az együttlét óráiban lehet igazán érezni és megítélni, mi az állandó és mi a mulékony; a viszonyok valódisága csak akkor tűnik ki, ha belőle, a mi múltó, kérlelhetetlenül elillan.»

S ezzel újra, sőt fokozott melegséggel helyre állott a megzavart barátság. Egyre-másra érkezik az asszonytól, a mi a Goethe asztalán szívesen látott holmi szokott lenni, főleg az articsóka, meg a tizenkét üveg rajnai, egykor apostolok, most «misszionáriusok» néven. A hiú remény is fölébred, hogy a költő fölkeresi a Rajna vidékét. Máriánna azonban csak egyedül járja be a nevezetes helyeket, egykori boldogságuk színhelyét, a kies Heidelberget. Ekkor írja úgy inventióra, mint hangulatára kitünő költeményét, melylyel nagy barátjának 75-ik (1824). születésnapját üdvözli. Máriánna még nem ismerte a Goethe Elegiáját, de mintha annak párja, visszhangja volna az ő elegiája, mely a Szulejkadalok egyik-másik gondolatát elevenítvén föl, a visszaemlékezések édes, de nem kevésbé megható káprázatai között enyészik el sohajtásszerűen. (A költemény kellő méltathatása végett tanácsos az olvasónak még egyszer átolvasni a 142, 146, 150, 160. lapokon kezdődő Divándalokat.)

Heidelberghez.

Köszöntlek, tágas fényátszötte várlak,
Te lombövezte büszke régiség;
Köszöntlek, sűrű gesztenyék, ti hársak,
S felettök téged, kéklő, nyájas ég.

E bimbós, illatos tündéri tájon
Bármerre nézek fürkészőleg én,
— Oh, kínos-kéjes legszebb életálom! —
Minden levél szerelmet sug felém.

E terrász-íven volt menés-jövése,
Itt terjedt néki egykor a világ;
Nevem', melyet föl drága keze vése,
Idők viszontagsági elmosák.

De te levél, ki jöve fénykeletről
Nyugat-kelet kertjébe * lelsz tavaszt,
Sugj édes titkot kettőről s az egyről:
Kik hűn szeretnek, oh mint értik azt!

Amonnan tört ránk észak vad csapatja **
Rezzentve édes álomból föl itt;
A harczosok kegyetlen kürtrivajja
Hej, megrabolta üdvünk perceit!

A kútból felszökellő viz sugára,
Mely márványlépcsőn újra lecsobog,
Ép úgy forr új meg új hullám nyomára,
Mint egykor szóra szó s a csókra csók.

És most csukodj is már be szem, te fáradt! —
A messzi tünt idők esthajnalán
Felém barátom bűvös dala árad;
A mult jelenné vált is már talán.

Lehelj, langy esti szellő, napsugárból
Aranyhálót e tündérhely körül;
Kábíts, végy szárnyaidra, illatár, hol
Igézet fog s min lelkem úgy örül!

E bűvös körbe vonva, babonázva,
Zárulj körém, láthatlan kötelék;
Merülj, agy, érzék, mámorító lázba:
Hisz itt szerettem, boldog itt valék!

Mindenesetre nem minden megindulás nélkül olvashatta Goethe barátnéjának hűségéről tanuskodó elegiáját, ő, ki ezelőtt egy évvel szintén írt ugyan elegiát, de másról, más érzelmekről, s azoknak egészen különböző színhelyéről. A mi a Goethe életében kiváló epizód, de csak epizód, az a Mariánna egész életének költészete.

A sokoldalú Mariánna kézimunkákban is csodálatos tökélyre vitte a veleszületett műizlésnél fogva. Így híresek voltak az ő virágkészítményei, csokrai, koszorúi, mozaikjai. A költő következő születésnapjára csillagosan összerakott virágszirom-mozaikot küldött e kedves vers kíséretében:

Gyöngé virág könnyű csokra
Ajándékom nagy napodra,
Halhatatlant nyujtni néked
Haj! nem nyertem tehetséget.

* Nyugatkeleti Divánban.

** 1815 szeptemberben a kozákok csapatja.

A szírmok közt gondolat van,
Szerető szó leskel abban,
Lágyan csengnek, esdekelnek
Ezer szépet, jót szívednek.

Virágkehely mézillatja
Az, mi szó, ha szív sugalja;
Gyakran sugja virág szirma,
Mi az ajknak el van tiltva.

Erre Goethe, mint 10 évvel ezelőtt a Szulejka rímjeire Hátem, szintén versben felel s a két verset (a Mariánnaét szükségtelenül elváltatva) egy lapra másolva visszaküldi a költőnőnek. A Goethe verses válasza, melynek végső szaka azt a bölcselmi gondolatot fejezi ki, hogy tér nélkül idő (időbeli változás) sem volna — ilyen formán hangoznék magyarul:

A kertemben sok virág van,
Tarkállik a napsugárban,
Tarkállik, de búsan nyílván:
Nem várhatlak karjaimba.

Ám ha küldsz ily kezdetépte
Csillagocskát én elémbé:
Azt bizonyítod csak nékem,
Hogy érzed a messziségben,

A mit én is a távolba',
Mintha köztünk tér 'se volna.
Így az elvirult lepelke
Frissel nyílik egyetembe.

Ha nem volna köztük semmi tér: — mondjuk a frankfurti virág szirma együtt illatoznék a weimari kertben fakadóval. A mint megszünik képzeletben a térbeli, úgy az időbeli különbség is, az elvirágzott és a még virágzó szírom közötti.

Aztán mind gyorsabban röpülnek az évek. A levelezés a közbe-közbe szótt alkalmi versekkel folyik még ugyan tovább is, de Goethe 1827. januárjában saját házánál rendezett egyik hangversenyen az előadott divándalokra már ezt a böcs, de kissé lehangoló, mert mindennek elmúlására emlékeztető, észrevételt teszi Eckermann előtt: «Azt jegyeztem meg ma este, hogy a Divándalokhoz mi sem köt már engemet. Úgy a mi benne keleti, mint a mi szenvedélyes, megszűnt bennem élni; mint valami levedlett kigyóbőr ott maradt az útszélen.» Bizony az agguló ember lassanként mindent levedlik magáról, a mi egykor lelkesíté, gyönyörködteté vagy kinozá.

Hogy azonban élete külső menetére legnagyobb befolyást gyakorló barátja, a nagylelkű Károly Ágost fejedelem is örökre elhagyja és meghatottságában temetése elől Dornburgba vonul: még egyszer hozzáfog

a dalköltéshez a már 79 éves agg. Elmereng a változatos és nagy mul-ton, mely háta mögött a messzi távolba nyulik el. Épen holdtöltte van. Bánatos, egyszersmind fenséges érzelem szorongatja szívét; vissza- emlékezik azokra, a kiket egykor szeretett, eszébe jut Máriánna is, kinek 15 évvel ezelőtt megígérte, hogy minden holdtöltekor rágondol, s ki most férjével Svájcban tesz utazást. Így keletkezik *utolsó* dala Má- riánnához (és nem az elhunyt herczeghez, mint régebben hitték, Goethe nagyon is kerülte a halottakat) Dornburg, 1828. aug. 25. keltezéssel (79. születésnapja előtt 3 nappal), melyet később, mint hű barátsága szép bizonyosságát a Willemer-párnak elküldött. A kísérő levélnek e kér- désre döntő szavai így hangzanak: «Szives üdvözlettel kérdem: hol tartózkodtak a kedves utazók aug. 25-én? és vajjon a fénylő holdtöltte feljöttékor gondoltak-e a távollevőre? — A melléklet, az ő részéről leg- alább, csalhatatlan bizonyítékot szolgáltat.» Maga a költemény igazi lyrai hangokat penget; érdekességét és fonséges szépségét fokozza annak elgondolása, hogy egy elsőrangú nagy ember 79 éves korában érezte át, ki tehát még tud mélyen érezni, azonban tud lemondani is, kibékülve az élettől, mi háta mögött, és kibékülve a sírral, mi lába előtt, de soha egy perczig sem szünve meg gyönyörködni abban, a mit hosszú életén át folytonosan szépnek magasztalt, a természetben: «Überselig ist die Nacht!»

A teli holdhoz.

Elhagysz mindjár', jó barátom,
Ki előbb még itt valál!
Felhő fátyla rád homályt von,
Szemem sehol nem talál.

S ím, míg állok bús-leverten,
Csillan széled újra már,
Tudva, hogy kit úgy szerettem,
Drágám messzi-messze jár.*

Törj elő mind ragyogóbban,
Áradj szerte tiszta fény!
Bárha szívem fájva dobban:
Üdvözítő szép az éj.

Willemerék e napon, épen ebben az órában Freiburg népes utcáin sétáltak. «A mint hazaértünk — írja Máriánna — még hosszasan künn maradtam a balkonon és fölidéztem lelkemben hangulatával és szavaival együtt ama páratlan holdsugaras dalt (*An den Mond*); visszaemlékeztem arra az időre, a mikor önnek oly gyakran énekeltem, és átéreztem

* S ezért van szüksége a hold vigasztaló fényére.

«vidám és szomorú napok minden visszhangját». Ha sejtettem volna, hogy e pillanatban «barátom szeme örködik szeliden sorsom felett», szívesen kiáltottam volna vele együtt föl: Üdvözítő szép az éj!»

Willemer a felesége eme leveléhez a következő utóiratot írja:

«Szép álom.»

Feleségem angyal szárny nélkül otthon, de valóságos szárnyas angyal úton. Bár tehetnénk együtt ilyen utazást, ön és Máriaanna s az ön szolgálja könnyű kocsiiban három lóval, én és inasom még könnyebben két lóval, de fölébredek és — — — álmom valósulásához csak egy szükséges: az ön beleegyezése a jövő nyárra.»

Természetesen most már, ha még úgy akarta volna is, sem tehetett volna eleget az agguló költő barátjai minduntalan ismétlődő ohajzásának. Így kénytelen volt megelégedni a Máriaanna úti naplójával, melynek minden részlete érdekelte, kivált az általa is látott helyek ébresztének föl lelkében kedves ifjúkori emlékeket. Az asszony pedig fokozott gyöngédséggel és figyelemmel halmozta el távollevő barátját. A megrendelésre és az azon kívül is küldött csemegék, ételneműek egyre-másra érkeztek a «molnárok» részéről a «weimari böles» házába. Egyéb kedveskedések, a páratlan gyöngédség számos jele, például hogy épen azt a füstölő szert kéri Máriaanna Goethétől, melyet 15 évvel előbb ő maga használt nálok, érdeklődése minden iránt, a mi a költőtől megjelent s a mivel most is foglalkozik, egészen a színtanáig, a felhők észleléseig, kerülve mindazt, a mi a nagy embernek nem volt kedvére, így a halálesetek emlegetését, még a fia haláláról sem írva egy szót is: mindezek az egymagában maradt embert, kit immár legjobb barátjai, a hercegi pár, később fia is már itt hagyott, rendkívül lekötelezhatték, megindíthatták.

Hogy szülővárosában ünnepelni kezdték, azt itt elsősorban a Willemer-párnak köszönheti. Willemer már 1814-ben közzétette a Morgenblattban ironikus tréfáját egy képzelt Goethe-ünnepségről, melyet a szülőváros, a színházi igazgatóság nagy pompával rendezett volna, s a minek sokan felültek, még maga Lewes is (II. köt. 417). Születésnapjának tényleges megünneplése azonban csak később vált szokássá Frankfurtban, jöllehet, hogy mióta Goethe a nagy adó miatt törölteté magát a város polgárainak sorából, neheztelést vont magára a filiszterség részéről, s még 1824-ben is célzást tesz erre az egyik rimes felköszöntő:

Azért nekünk a mi Goethénk drága,
Hogy nem fizet városi kasszába!

Tény az, hogy a Willemer-pár s társadalmi uton főleg maga a férj, főszerepet visz a Goethe-kultusz ápolásában. A frankfurti *Rothes Männ-*

chen, meg a majnai *Gerbermühle* kiinduló pontja több évtizeden át a legnagyobb földi hálás és kegyeletes ünnepeltetésének.

A Goethe egészségének és műveinek megértésében pedig a csodálatosan finomul érző asszony járt elől, a ki magánúton, szellemes leveleivel aranyozá meg a «weimari bölc» mind inkább elhomályosuló alkonyát. «Tanulmányainak mennyisége és sokfélesége — írja — csodálkozásba, ámulatba ejt. Oh, Istenem, milyen szegényesen korlátolt élete van a legtöbbnek, mily kevésnek adatott meg, hogy úgy magával, mint másokkal tisztában legyen! Mindig bámulatosnak tűnik föl előtttem az a tökéletes, fenséges összhang, a melyben az ön saját becse a szerzett kincsekkel áll!»

Eljött aztán az utolsó születésnapja is (1831). A külső zajt már régóta messze elkerülő költő ezúttal is elvonult, és pedig deli kora egyik színterére, Ilmenaubá. Fölmegy a Kückelhahn tetejére és elolvassa a még 1783-ban a deszkaházikó falára írt gyönyörű dalát:

Völgyön — hegyen
Mi csend!
Az ághegyen
Szellő se leng,
Fű sem hajol,
Bokrában hallgat a madár ...
Várj, nem sokára már
Te is megnyughatsz!

(Szász K.)

Hogy egy olyan lángész, mint a milyen Goethe volt, miképen gondolkozik és érez, midőn a sír pereméről élete derekára visszapillant: fölötte érdekesen mutatja ez időtájban a Willemmer-párhoz intézett levele, melyet Weimar képével díszített papírra íratott:

«Weimarnak ezúttal személyesen kell útra kerekedni és a drága barátok üdvözlésére sietni és a hosszú hallgatásért bocsánatot kérni; s azt egy öreg nagybácsinak, a mi voltaképen vagyok is, a kedves malomlakók s drága hozzátartozóik meg is adhatják.

Születésem napjának ünnepe most megszegyenítőleg fényes volt. Én ezt előre tudván, a thüringiai erdő mellé, a kedves bányavároskába vonultam, a hol negyven-ötven évvel ezelőtt oly sok örömdetést és fájdalmost, oly sok édest és kellemetlent átéltem, a mi csak határtalan tevékenység által volt egyensúlyba hozható és miközben sok minden történt, a miknek hatásai csendesesen még ma is hullámszanak.

Rendkívüli — ez évben — ritka szép időben kocsiztam fel az újonnan készült országúton, mely azelőtt alig volt járható; örültem a hársfasoroknak, melyeknek ültetésénél ezelőtt 50 évvel jelen valék. A jó kortársak elvénültek, többféle tevékenységnek, munkálkodásnak nyoma

is eltűnt, sok váratlan és nem sejtett új fejlődött ki. Elég az, hogy mindazt okos és értelmes emberek a világ tűrhető folyása mellett ügyesen elrendezték, életbe léptették és jól is gondozzák. Különösen örvendeztetnek a százados, sötétzöld komor fenyveserdők, melyek a legderültebb déli napfényről sem igen akarnak tudomást venni. A nem messze levő, minden évben neki sarjadjó, ifjú cserjés pedig borult időben sem szűnik világos sárgazöldjével felénk ragyogni.

Merengésemet, a mint a jelent a multhoz kapcsolja, mélyebbitik, élénkítik, valamint a tájképet is kitűnően ékesítik magammal hozott unokáim. E kedves lények és sarjak minden költői segédeszköz nélkül is egyenesen a természet első, legközvetlenebb állapotába hatoltak be. Látták a magok helyén a szénégetőket, embereket, kik egész éven át sem kenyeret, sem vaját, sem sört nem kapnak, nem is látnak és csak burgonyával és kecsketejjel élnek. Mások, mint a favágók, üvegfuvók hasonló állapotban vannak, de mindannyian derültebbek a mifajtánknál, kik rendesen elveszítjük a *mát*, minthogy volt egy *tegnapunk* és lesz egy *holnapunk* is.

Minthogy a frankfurti baráti szövetség (— 18-an, köztük Willem —) a palaczkoknak egész rajával ajándékozza meg, mely egy év alatt sem szűresülhet ki, más jó lelkek pedig drágaköveket megszegyenítő serleget csatoltak hozzá: így remélhetjük, hogy benső erőnk növelése által hatástalanná tehetünk sok olyan rosszat, mely minket érhetne.»

— — Ám a végső perczek a rajnai daczára is mind inkább közeltek. Goethe már 1831 márcziusában megírja barátnőjéhez verses hagyományát, miután leveleit összeszedte és — csomagolta. De csak 11 hóval később, a terjedő kolera idejében 1832 febr. 10 én tesz arról Máriánának említést:

«Mialatt a számomra még ajándékozott időt egész merejében arra használom, hogy a végtelen sok papírt, mely körülöttem összegyűlt, rendezzem és róluk rendelkezem: különösen ragyognak rám némely levelek, azok, melyek életem legszebb napjaira mutatnak vissza . . . Ilyen csomag áll előttem az ön czímével, és talán ezt, minden esetlegességet elkerülendő, most kellene azonnal elküldenem; csak egy kérésem van: hagyja az ismeretlen óráig fölbontatlanul. Ilyes levelek kellemesen győznek meg arról, hogy egykor éltünk; ezek a legszebb okmányok, a melyeken pihenhet valaki.»

«Az ön ígérete — feleli Márianna *utolsó* levelében — hogy elküldi azt a tartalmas csomagot, leirhatatlanul megindít; nem mondok semmit, csak küldje, híven, lelkiismeretesen megőrizem ott, a hol az ön levelei is rendben állanak, a melyeket annyiszor újból meg újból olvasok.»

Az ismeretlen óra tudvalevőleg 1832 márcz. 22-ikének délelőttjén érkezett el. A mint Eckermann írja Willemerének, még halála előtt pár nappal is emlegette Máriannát, mint a kinél — az Eckermann véleménye szerint is — bensőbb viszonyban Goethehez aligha állott valaki. A megdöbbenő halálhír vétele után bontá fel Máriánna a levélsomagot s akkor olvashatá először költő barátjának utolsó versét hozzá, e verses hagyakozást:

Kedvesemnek szép szeméhez,
Melylyel írta, kis kezéhez,
— Egykor a mily forrón várták,
Hej, ép oly örömmel látták! —
Kebelére, honnan forrtak,
E levélkéé vándorolnak;
Mind-mind csupa szeretet,
S fényt tündéridőre vet.

Szépen írja Máriánna sok évvel Grimm Hermannhoz: «Goethe! — Oh, a ki ismerte! Ha szellemének sugarai szívében egyesültek, az volt még világítás, a mely különös egy nézést igényelt ám! Hold és napfény volt egymásután és egyszerre is talán; ebből magyarázható meg lényének csodaszerűsége, észlelő, magát másokkal oly tisztán megértető tehetsége. — Ha felsorolnám mindazokat, kik oly közel állottak hozzám, hogy őket megérthettem, szívemmel vagy szemmel megszerettem, jól-lehet nem mindig viszonzottan: kevesen vannak, kik mind a két szempontból kielégítettek; vagy a szívem szenvedett, vagy az értelmem. E nehányat könnyen felsorolhatom, de mindegyik fölött áll Goethe, és pedig mindennemű igény legteljesebb kielégítésével.»

Máriánna még 28 évet élt a nagy szellem elköltözése után. Csendesen mosolygó, derűlten búsongó kedélye fiatalos érdeklődését minden iránt, a mi szép, mindvégig megőrizte. A «kedves nagymama» mellékneven nem csak férje családja körében szokták emlegetni (neki magának nem volt gyermeke), hanem irodalmi és zenei mozgalmak is gyakran keletkeztek e név ágase alatt. A Goethe «kis Blüchere» azonkívül mindvégig ügyes rendező maradt gazdasági s gazdasszonyi kérdésekben is. Bájos, szellemes, sokoldalúan művelt, hozzá még kitűnő házi asszony: mi kell még több? Nem hiába alkalmazta reá férje a Claudius Mátyás szép sorait: «Vigaszom valál, boldogságom ez életben; okos valék, hogy megtaláltalak? Nem, én nem találtalak; Isten adott nekem: így nem áld földi kéz!»

A már régóta betegeskedő Willemer is, kinek idővel mind nehezebbé váló természetét jóságos humorával ellensúlyozá, hat év múlva követte Goethét. Máriánna mostoha családjával maradt, de sem az iránta, sem ő a családtagok iránt nem volt soha mostoha. A «kedves

nagymama» nyájas derűtségével s mégis erélyes, helyes intézkedéseivel mindenkit hálára kötelezett.

Férje halála egyéb változást is vont maga után. El kelle hagynia Gerbermühlét, a terrászos nyári lakot ott a Majna partján, sűrű kőrisfák árnyában, sok örömmek és sok lemondásnak kedves tanyáját, bárhogyan is fájt az szívének. «A Gerbermalom is üres már, — írja unokájának — az elmúlt örömek aggódva röpködnek ide s tova a szobákban, minthogy már nincsen állandó otthonuk. Félénken tapadnak a régi butordarabokhoz, melyek évek során át állnak vala ott és most új lakásba költöznek, a hová azonban sehogysen illenek.» — A Rothes Männchenből is ki kelle aztán költöznie kisebb, de kényelmes, barátságos lakásba, hol költők, mint Rückert, zenészek, művésznők, mint Lind Jenny, keresték föl s a honnan humoros leveleivel, alkalmi költeményeivel sok kedves meglepetést szerze ismerőseinek.

Goethét természetesen mindvégig sokat emlegette, de minden kérkedő dicsekvés nélkül, sőt szerényen azt is elhallgatta, hogy költeményei egyike-másika a nagy költő dalai közé került. Csak egy pár avatott előtt, nagyobb felindulás után czélozgatott néha sugdosva az édes irodalmi titokra. Ha néha pedig nagyon is elfogta a sovárgás, vagy a mélázó hangulat: el-elzarándokolt Heidelbergbe, a költőpár boldog együttlétének festői színhelyére. Utóljára 1860 őszén időzött a kastély körül; a mint az a szép holdfényes éj ezüstös párázatában föltárult előtte, nem tudott tovább uralkodni magán, és a már 76 éves, de mindig ifjú kedélyű matrona jól eső zokogásba tört ki.

Ugyanazon év december 6-án rövid betegség után, fájdalom nélkül elszenderült. Ott pihen a frankfurti temetőben a családi sírhalmok között. Szürke gránit jelzi pihenő helyét; rajt e pár szó: «*A szeretet nem mulik el sohasem.*»

ARANY LÁSZLÓ EMLÉKEKEZETE.

KOZMA ANDOR-tól.

FEOLVASTATOTT 1899 FEBRUÁR 5-ÉN.

A legtokéletesebb magyar költő házi tűzhelyének szelíd világosságában, kedves gyermekarcz tűnik képzeletem elé. Ragyogó, lelkes szempár nemes vonások között. Sugár növésnek induló, hajlékony, fürge fiú szép és jó képe ez.

A mi boldogság a reményben van, azt Arany János akkor érzi legteljesebben, mikor e gyermekarczra tekint. A mi féltő aggódásra a szeretet képes, az is akkor gyötri legjobban Arany János szívét.

Nagyon komoly, nagyon mély, nagyon borongós lelkű ember ez az apa, ez a magas tökéletességű költő. Míg álmovilága, honnan zengő verseit hozza, daliás idők hősi pompájában, a színek töméntelen gazdagságában s az erő büszke teljességében ragyog, addig mindennapi való életén bús töprengésekre hajló elmével, reszkető szívvel, óvatosan s gyöt-rődve halad át. Mikor éjszakai nyugalomra készül kedves házi népe, még a legkedvesebbet, a kis fiát is ilyen komor, csüggedt hangon szólítja meg:

Hála Isten, este van megín,
Mával is fogyott a földi kín.

Az apának ez a szomorú életfelfogása korán figyelmessé teszi a fiút, hogy nem örömökre születünk. Bújdosunk a földi téreken, bujdosásunk útja a koporsóba vezet. S ah, útközben mennyi igazságtalanságot, mennyi gonosztságot, mennyi keservet kell elszenvednünk!

Mikor így magam elé képelem azt a puritán, tiszteletreméltó szalontai házat, melyben az apának aggódó szeretettel és keresztyén jósággal teljes, de méla és nehéz kedve korán gondolkozóba ejti a gyermeket, szinte jól esik arra a zajos, napsugaras epizódra gondolnom, hogy egyszer csak beront ide a tüzes, eleven Petőfi s miután forró ölelé-sével már majdnem agyonszorította az apát, felkapja a fiút s így rival rá nagy tréfaszóval:

Laczi te,
Hallod-e?
Jer, ha mondom,
Rontom-bontom —
Ülj meg itten az ölemben!

Kinek a lelkében ne csengene föl az a harsány gyermeki kaczagás, melylyel ez egészséges, vidám hangokra a komoly fiú tölti be a puritán apai házat!

De a széles kedvű jövevény megint eltűnik, mint egy üde ferge-
teg — és a gyermek Arany László körül megint helyre áll az apai ház-
nak mély gondolkozásra, szigorú figyelésre, komoly munkára és borongó
érzésekre készítő csendje. Ez a csend oly tartalmas, mint a homály Rem-
brandt képein, melyben — közönséges szemnek láthatatlanul — az
elhaló sugarak egy egész hemzsegő titokzatos életet sejtetnek.

Valóban páratlan sors: a legtökéletesebb magyar költő, Arany
János fiának születni s a legtüneményesebb magyar dalnokot, Petőfi
Sándort találni meg a gyermek- emlékek első, legkedvesebb alakjai közt!

Felséges nagy szerencse az, a mibe Arany László beleszületett.
De az emelkedett felfogású és jó ízlésű ember örökké érzi, hogy az ilyen
kiváló szerencsének nagy terhe is van, melyet ritka becsülettel és büszke
szerénységgel illik viselni. A léha kiéli a maga javára; a derék meg-
becsüli s inkább áldozatot hoz neki, semmint felhasználja.

Arany Lászlóban sohasem volt léhaság. Még amaz ártatlanabb
fajtától is mindenha merőben idegen volt érett, nemes valója, melyet a
szeleverdi ifjúkornak mosolyogva engedünk meg. Az erkölcsi derékség,
az átöröklés törvényének teljes érvényesülésével, vele született s a neve-
lés folytán oly tökéletessé fejlődött benne, hogy nemcsak alapvonása
volt, de feltétlen ura és jellemzője is lett egyéniségének. Ezzel eredettő
fogva s egyszersmindenkorra elvégeztetett, hogy születési szerencséje
ránézve csak szentségképen megbecsült, de sohasem fitogtatott dísz és
igen komolyan vett köteleességek forrása legyen.

E dísznek és ez erkölcsi köteleességeknek nagyságát Arany László
annál teljesebben érezte, mert rendkívüli irodalmi értelme előtt korán
bizonyossá lett, hogy az a beteges, fájdalmas, hamar öregedő puritán, a
kit ő atyjának nevez, nemcsak a fiúi szeretet elfogultsága, hanem a leg-
szigorúbb bírálat szerint is minden eddigi idők legtökéletesebb magyar
költője s a nagy, művelt népek világraszóló kitünőségeinél nem alább
való. S mintán így Arany László már a legközvetlenebb családi körön
belül az irodalmi bírálat felette szigorú és igen magas mértékéhez szo-
kott: soha sem kívánt olyan hangokkal belélegeznedni korának költői
versenyébe, melyek nagyobb s ritkább becséről meggyőződve nem volt.

Ha e büszke s szigorú önbírálathoz még hozzáveszszük azt a mély irodalmi szemérmességet, mely Arany Lászlónak apai örökségképen másíthatatlan ős-természete volt, mely már az apát is arra vitte, hogy éveken át egy kapesos könyvben remek műveket rejtessen a világ szeme elől — s mely Arany Lászlót olyan példátlan önmegtágadásra bírta, hogy élte legnagyobb alkotásának, a *Déliabok hőségének* szerzői dicsősége elől valósággal elbújjon: akkor minden erőltetett és különös magyarázat nélkül is megérthetjük, hogy a költői erő, melynek ma emlékezetébe mélyedünk, rendkívüli lehetett, noha a szapora megnyilatkozástól feltűnően tartózkodott.

Arany János, a bölcs apa, nem is gondolt arra, hogy fiából költőt neveljen. Jól tudta, hogy a kit Melpomene már bölcsőjében ki nem jelölt költőnek, abból azt semmiféle vérségi kötelék vagy nevelés nem csinál. Bizonyára ő maga sem tartotta valószínűnek, hogy az apa költői tehetsége a fiúban közvetlenül ismétlődjék. A tapasztalat oly temérdek esettel bizonyít az ilyen közvetlen tehetség-ismétlődés ellen, hogy szinte törvényt vonunk le belőle, mely szerint apáról fiúra tehetség-átöröklés egyáltalán nincs. Ha mégis megesik, hogy a nagytehetségű apának fia szintén tehetség, az még csak nem is kivétel e szabály alól; mert a fiú tehetsége akkor nem apai örökség, hanem az apa tehetségétől egészen független, a mi szemünkben pusztán véletlen jelenség. Tagadhatlan, hogy kevésbbé lep meg bennünket, ha Arany Györgynek, az egyszerű szalontai földművesnek fiát, Arany Jánost, nagy költőképen látjuk feltűnni, mintha azt látjuk, hogy Arany Jánosnak, a nagy költőnek a fia szintén költői tehetség. De Arany János nemcsak nem várta, nem is kívánta, hogy fia szintén költő legyen.

Pályám bére
Égető, mint Nessus vére —

az apa, ki a maga példátlanul diadalmas költői pályájáról ezt vallja, az nem a költészet rögs pályáját szánta fiának. Az is büszkeséggel nézheti ugyan, hogy fia többek közt az irodalmi tudományokban szintén gyors felfogással és nagy kedvvel halad, de megnyugvást abban talál, hogy a fiú általában igen szorgalmasan készül a reális szakmára, melyet élet-hivatásul választott.

Úgy látszik, a kamasz-évek is tova mennek a nélkül, hogy Arany László fiatal lelkében olyan — akár komoly, akár muló — költői vihar kerekednék, mely bizonytalan vizekre téveszthetné életének biztos rév felé nyugodt határozottsággal evező hajóját. Nem zaklatja fel környezetének izlését geniáliskodó hóbortokkal s nem fenyegeti verses veszedé-

lemmel sem a családot, sem a barátait, sem a létező vagy elképzelt szépségeket.

Tehát semmi nyoma a fiatalos költői bolondságnak. Még annyi sem, a mennyi kedves, a mennyi tán hozzátartozik az ifjúkorunk teljes boldogságához.

És mégis mozdul nagy titkon, rejtőzve, a fiatal Arany Lászlóban is a csodás véletlentől belé oltott költői tehetség és irodalmi hajlam. Mozdul és kifejezésre törekszik. Egyelőre csak valamely szemérmes, okos, tanulmányos formában, melyben alig vehető még észre, hogy ez vall voltaképen az ifjú léleknek legbensőbb, legbecsesebb tartalmára. Tizennyolcz éves korában kiad egy kötet, maga leírta népmesét. Hozzá értők úgy találják, hogy e gyűjteményben a magyar nép mesélő hangja és módszere nagyon el van találva. De csak a valóban hozzáértők, az irodalmi szakemberek vetnek ügyet erre, mert csak ezek tudják igazán, hogy üdén, hamisítatlanul adni vissza írásban a népmese bájos gyermekességét, közvetlennek lenni ugyanazzal a természetes mértékkel és ízléssel, melylyel a nép beszél el: ez már figyelemreméltó költői érdem. Az olvasó közönség, mikor az ilyen gyűjtemény gyönyörűségére szolgál, elismerésének egész koszorújával csakis a nép meseköltő ős szellemének adózik. A gyűjtőt, a leírókat annál kevésbé veszi észre, minél hívebb és igazabb a munka, melyet az végzett.

A mesegyűjtemény szerkesztése és kiadása ilyformán még csak egy kezdő lépcsőfok a Parnassusra. Erre még felléphet a művelt, jóízű irodalombarát pusztá kedvtelésből is, hogy azután az élet nehéz, prózai küzdelmeiben megint lesodródjék róla s ne is gondoljon rá többé, hogy szép lett volna folytatni ezt az utat felfelé. Hiszen fiatal legény korában körülbelül minden nemesebb buzdulású tanult úriember tesz valamely irodalmi kísérletet. Minél műveltebb és eszesebb az ifjú, kísérlete, annál érettebb és értékesebb. De azért a legsikerültebb kísérlet sem kötelezi őt semmire s a legnagyobb reményeket keltő ifjúkori első mű is minden következmény nélkül maradhat. S különösen Arany János fiától ki ne találná természetesnek, hogy egy jó népmese-gyűjteményt tud szerkeszteni! A ki olyan magas irodalmi légkörben él és nevelődik, az pusztán műveltsége és tanultsága révén is okvetlen képes ennyire. Ezzel még nem lett író s nem adott közvilágosságú bizonyosságot arról, hogy irodalmi tehetség.

Közben Arany László szigorú lelkiismeretességgel halad azon a rendes úton, mely szabályos egyenes vonalban s meghatározott időn belül vezeti el kitzűzött polgári életcéljához. Kitűnően folytatja jogi iskoláit s különösen a jogi szakmába kapcsolódó nemzetgazdasági tanulmányokra helyez súlyt. Úgy látszik, mintha a szépirodalomban, melyhez

ért s melyet szeret, csupán a figyelő, bíráló, művelt úr józan és derék szerepére érezné magát hivatottnak. Egyes cikkek ujságokban, folyóiratokban; egy tanulmány Lermontoffról a Kaukázus ragyogó vad cserkesz világának elegáns orosz költőjéről, kit a német Bodenstedtből ismert — mindössze ennyi vall rá akkoriban, hogy Arany László lelkét jögon és nemzetgazdaságon kívül egyéb is foglalkoztatja.

De nem! Valamivel mégis több. A Lermontoffról szóló tanulmányba, melyet a «Budapesti Szemle» tesz közzé, az orosz költőnek néhány kisebb versét is beleszővi a maga magyar fordításában. Nem tudom, hogy akkor, 1864-ben, miként hatottak ez értekezésbe rejtett versfordítások a műértőkre; valószínű, hogy hatásuk nem volt mélyebb s a figyelem, némi tetszéssel bár, tova futott felettük. De ma, mikor egyéb nagyobb s önálló költői alkotásokból tudjuk, hogy Arany László nemes és igaz költő volt, ma már e néhány fordított versből is teljes meggyőződéssel látjuk, hogy a ki — bár idegen jelesek után — így tud énekelni, az nem műkedvelő, az művész. Sőt ma már, mikor Arany László belső egyéniségének mivoltát, gondolatvilágának komoly mélységét, jellemének hiúság megvető puritanizmusát, művei és élete egybehangzó tanuságtételéből minden kétség nélkül állapíthatjuk meg, ma már a kifejezés művészen kívül magát a költői egyéniséget is felismerjük ama néhány fordított versben.

Szeretem én hazámat végtelen,
De úgy, a hogy csak én tudok szeretni.
Mit meg nem ért vizsgáló értelem,
Sem multnak, sem jelennek lelkesedni
Nem tudnék én a barbárságaért;
Nem kell dicsőség, melynek ára vér,
Nem szeretem a büszke önhitet...

Ime, ezt Lermontoff-Bodenstedt után zengi a húsz esztendő Arany László. De vajjon mindazok, a kik az ő életét és műveit ismerik, nem illetődnek-e meg e hangokra, e gondolatokra, ez érzésekre? Nem mondják-e: bárki után zeng is így, ez ő! Ez az ő hetvenkedéstől, brutalitástól irtózó, czafrangokat megvető, régi sablonokon túl levő, a haladottabb kor követeléseit felismerő, aggodalmas, de végtelenül őszinte hazaszeretete. Ez az ő kiváltképen hazafias költészetének első és soha meg nem másult alaphangja. Komoly baryton, mely fájdalmas molleneteknek indul s melyet nem vigabbá, hanem csak érdekesebbé tesznek a hirtelen átcapások a szatira kromatikus futamaiba. Ez az alaphang, mely későbbi legnevezetesebb eredeti alkotásait, a *Déliabok hőseit* és a *Hunnok harczát* is jellemzi. És ez azért ragadta őt meg Lermontoff-Bodenstedtben is, mert ez zsongott, kifejezés után epedve, eredettől fogva az ő sajátos lelkének mélyiben.

A Lermontoff-Bodenstedt-féle kisebb versek, melyeket Arany László szintén lefordított, jobbára ugyanabból a hangból szólnak, mint a sorok, melyeket idéztem. De a nem keserűség nélkül való, fájdalmas hazafiságon kívül, e muszka eredetű versekben még némi helyi színezet is van, a mi, ha nem volna muszka, szinte magyaros lehetne. A síkságlakó, a földművelő, a nyugati civilizációtól épen csak az imént munkába vett muszkának és az alföldi magyarnak nemcsak belső, de külső világa is mutat hasonlatos vonásokat. Bizonyára ez a hasonlatosság is vonzotta Arany Lászlót, mikor tolmácsoló kedvével e versek felé fordult. Miután pedig e réven az orosz költőt német kiadásban megszerette, egy füst alatt annak két elbeszélő költeményét is áttette csengő magyar versekre. Az egyik a *Cserkesz fiú*, a hős, de vad cserkesz nép gyermekének a rákényszerített keresztény korlátokból való céltalan kitörését igen szépen festi. A másik, a *Számvevőné*, a muszka kisvárosi életnek alapjokban barbár, formáikban civilizált alakjaival egy szilaj nőhódítási tragikomédiát játszat el. A corrupt, uraskodó muszka hivatalnok felteszi a kártyára mindenét, még a szép feleségét is. Elveszti — s a nyertes, a gavallér ulánus tiszt, nem késik birtokába venni az asszonyi zsákmányt, a melyhez ilyen szerencsével jutott. Ebben az érdekes költeményben is valósággal viaskodik a vad kelet-északi szél a szelidebb nyugati légáramlattal.

Bodenstedt útján ekkoriban Puskin drámai formában írott költeménye a *Szobor vendég* is megtetszett Arany Lászlónak s ezt szintén lefordította magyarra. Ebben nincs semmi nemzeti vonás; ez csupán a világraszóló Don Juan irodalomnak egyik becses darabja. Merőben esetleges, hogy Arany László lett a magyar tolmácsa. De azért, valamint az egyéniségéhez közelebb álló Lermontoff-versekben, úgy ebben is olyan feltétlen ura már a kifejezésnek és a verselés művészetének, hogy két-ségünk támad, vajjon csakugyan ezek a fordítások lettek volna a hűs esztendő Arany László első verses kísérletei?

Bármint legyen is, valósággal ezek az elsők, a melyek ránk maradtak. Ezeknél korábbiakat, ha írt is, soha nem mutatott meg az ő legbizalmasabbjainak sem. Míg élt, még ezek közül sem adta közre a három jelentékenyebb munkát, az elbeszélő költeményeket, — magával szemben túlzott szigorúsággal alkalmazván azt a helyes elvet, hogy az olyan műfordításnak, mely nem az eredeti után készül, nincs teljes irodalmi jogosultsága. Most, hogy halála után e közvetett műfordításai mégis megjelentek költeményei között, amaz elv hideg helyességénél kedvesebb e munkák valóságos meleg szépsége. Vajjon tökéletesen hívek-e az eredeti orosz szöveghez? Nem tudom, de nem is keresem. Hisz végre is az a fő, hogy a vers jó legyen — s többre becsülöm a jó verset.

mely fordításnak hűtelen, a rossz versnél, mely mint fordítás, egészen hű.

Igen jellemzi Arany Lászlót, hogy ily óvatos tartózkodással, szinte vonakodva lép csak az irodalmi nyilvánosság elé, de a mikor már odalép, abban, a mit ad, nincs többé semmi készültség, semmi éretlenség. A legtöbb ifjú költő, szinte ég a türelmetlen vágytól, hogy mielőbb világgá kiálthassa, a mit magában érez. Az ilyen aztán ott bohóskodik, ott csetlik-botlik, de ott is készül, ott fejlődik, tökéletesedik úgyszólván az egész világ szeme előtt. S ezt a fiatal költőnek nincs oka szégyenleni, mert a világnak ez a látvány kedves és érdekes. De Arany László sokkal szemérmesebb és sokkal büszkébb volt, semhogy a világnak csak ilyen kedves és érdekes látványul is odaadta volna magát.

Ilyformán, alig hogy nyilvánosan életjelt adott magáról, mindjárt igen nehéz, az ő korabeli irodalmi ifjakat rendszerint nem igen csábító, a tehetségen kívül tudományt és szorgalmas munkát is igénylő feladatok elvégzésére vállalkozhatott. Részt vett a teljes magyar Shakespere megalkotásában s az ő három Shakespere-fordítása ép olyan magas irodalmi színvonalon áll, mint Kisfaludy-Társaságunk Shakespere-kiadásának egyéb darabjai, melyek pedig jobbára irodalmunk nagynevű kitűnéseit vallják mesterökül. Shakesperen kívül ez időtájt a teljes magyar Molière-re is gondja volt társaságunknak — s a *Tudós nők*-et szintén Arany László fordította le rendkívül sikerülten. Ránk nézve irodalmi munkásságának e hajnali időszaka még azért is nevezetes, mert ezzel, és pedig *A két veronai ifjú* lefordításával kezdődik meg az a benső viszony, mely Arany Lászlót társaságunkhoz fűzte.

Ettől fogva mindvégig a Kisfaludy-Társaság volt az a szépirodalmi forum, melyen mint költő, a nyilvánosság előtt megjelent. Valamint atyja, ő is e társaságtól nyerte első elbeszélő költeményéért az első koszorút. Épen ma harminczkét esztendeje annak, hogy ünnepélyes közülésünkön a kisebb elbeszélő költeményre kitűzött pályadíjat az *Elfrida* című munka nyerte meg. Általános volt a meglepetés, midőn a felbontott jeligés levélből kitűnt, hogy ennek Arany László a szerzője.

És ezzel immár eldöntött dolog volt, hogy a legtökéletesebb magyar költőnek fia szintén költő. Nem csupán művelt irodalombarát, nem is műkedvelő, sőt nem is csupán más eredeti szellemek tanult és lelkes tolmácsa, hanem valóságos alkotó művész. Kiváltságos ember, kinek megadatott a gondolat sajátossága, a mesemondó képzelőtehetsége s hozzá a kifejezés módjának amaz okoskodással soha teljesen meg nem magyarázható különossége, melyben titokzatos varázslat van, mert a prózával szemben olyanformán hat az emberi lélekre, mint szemben az egyszerű hanggal a zene.

Elfrida, mint minden alkotás a világon, az izlés különfélesége szerint kinek jobban, kinek pedig kevésbé tetszhetik s túlzás lenne kimon-dani rá, hogy nagyszerű mű. De az bizonyos, hogy olyan mű, a milyent csak valóságos költő, csak kész és öntudatos mester írhat. Meséje kerek és szerves; alakjai finom, kissé szatirikus humorral lélektanilag vannak jellemezve s cselekvésök jellemökből, minden helyzet, bonyodalom és fejlemény pedig cselekvésökből folyik. Az elbeszélés frissesége és biztos-sága e versben, szinte mintaszerű; az előadás módjában báj és könnyed-ség van s a külső forma is a dologhoz tudó érett mesterre vall.

Társaságunk ennek hatása alatt, Arany Lászlót még az évben fel-vette tagjai sorába, nem a művek száma, hanem azok belső becessége szerint mérlegelvén akkorig kifejtett szépirói, fordítói és költői munkás-ságát. Nem tekintve azt a néhány kisebb-nagyobb széptudományi, mű-fordítói és eredeti költői munkát, melyeket Arany László az erre követ-kezett években írt és tett közzé, társaságunk választásának helyessége utólag is ritka fényes igazolást nyert, midőn 1871—73-iki elbeszélő-költemény pályázatán a *Déliabok hőse* című, négy énekes költői elbe-szélés nyerte meg nagy dicsőséggel a társaság koszorúját. A koszorú egyelőre egészen csak magának a műnek jutott; a szerző nem kívánt abból részt. A felbontott jeligés levél nem vallotta ki a szerző nevét s a pályadíjat az írói segélyegylet részére utalta ki. De bármily komoly volt is Arany László különös elhatározása, melylyel éppen legkitünőbb művé-nek szerzői dicsősége elől elzárkózott s bármily híven őrizte is titkát: a mű sajátossága rávallott. A tehetségnek ily rendkívüli műveltséggel és itélő erővel párosult megnyilatkozása, mint ebben a munkában, nálunk sokkal szokatlanabb volt, semhogy a szerzőséggel akkori költő-nemze-dékünknek valami sok tagját méltán lehetett volna gyanúsítani. A még akkor élő legnagyobbbról mindenki tudta, hogy immár pályaversengésbe nem elegyedik — s különben is a diadalmas mű egész mivolta teljesen másforma volt, mintsem hogy édes testvére lehetett volna az ő, vagy az utána rangban legelőbb következő élő költők műveinek. Másrészt eléggé bizonyosnak látszott, hogy a szerző csak kész mester lehet; hogy vala-mely ismeretlen kezdő — ha még oly nagy tehetség is — olyan biztos öntudatosságra, a minő e műből sugárzik ki, alig lehet képes. Igen ma-gas színvonalú s egészen új hang volt ez a magyar irodalomban — s a szerzőt kereső nemes kíváncsiság helyes ösztönrel fordult mielőbb Arany László felé. Noha ő még akkor ifjú volt, de már nagy műveltségű és kiforrott mester, a ki, bár addig csak keveset hallatta a maga leg-sajátosabb hangját, mégis már abban a hírben állt, hogy ha egyszer a lelke mélyéből fog megszólalni, az nem közönséges, az nem mindennapi hang lesz.

A *Déliabok hőse* — ez valóban nem közönséges, nem mindennapi, de még csak nem is ritka hang a magyar irodalomban.

Ez valósággal páratlan hang. Sem azelőtt nem volt, sem azóta nincs magyar verses mű, mely a politikai viszonyok hatásai folytán czéljai és iránya felől megzavart, kapkodó, tévelygő modern magyar úri társadalomnak, egy bizonyos időszakon belől olyan jellemzetes, hű és kegyetlen bátorsággal rajzolt képét adná, mint ez a költői elbeszélés. Csak ez az egy jelentékeny verses művünk van máig is, mely az új idők nagy küzdelmeihez még hozzá nem edzett általános magyar jellemet, egy sötét emlékekkel, túlzó reményekkel, dologhoz nem értéssel és kiábrándulással teljes korszak gyermekének alakjában egyénivé teszi. És máig sincs a *Déliabok hősen* kívül magyar verses mű, melyben oly tartózkodás nélkül való teljes őszinteséggel törne költői érvényesülésre az új idők lantosának eszes kételkedése, régi — immár üres — szent phrasisokon átgázoló gúnyja s a csinálmányos szépséggel édes-keveset törődő kiméletlen igazságszeretete.

Nemcsak tárgyánál, hanem előadásának módjánál, költői modoránál fogva is, a *Déliabok hőse* a legmodernebb magyar verses mű. S ha az újabb és legújabb magyar költők közt meg kellene keresnünk azt, a ki legkevesebbé epigón, a ki a lényeges dolgokban: életfelfogásban s költői gondolat és érzelmi körre nézve, legmesszebb szakadt el az előző nagytól, a ki legfüggetlenebb a hagyományostól és legközvetlenebb hatása alatt áll a maga korának — akkor e legmodernebb magyar költőt a *Déliabok hősenek* szerzőjében találónk meg.

Nagy tévedés volna azonban itt, a lényegbeli modernséget azzal a kiállhatatlan közkeletű modernizmussal felcserélni, mely a külső újszerűség hajhászásában van s melylyel a tehetségtelenség, tudatlanság és az affectatio szeretet olcsó hatást vadászni.

Ilyen divatos értelemben Arany László épen nem volt modern. Egész valója, mely csupa meggyőződés, csupa lelkiismeret és csupa ethikus gúny, inkább az ósdi jelzöt túrné meg, ha a modern csakugyan azt jelentené, a mit alatta felületes firkákban és fecsegésekben sokszor értenek. Arany Lászlónál senki sem tarthatja nagyobb tiszteletben a költő-művészet örök törvényeit, melyek mindenkor ép úgy változatlanok, mint a természeti törvények. A nehézkedés, a szabad esés, vagy a gyorsulás törvénye tökéletesen ugyanaz volt, mikor apáink szétszórt alacsony házakban laktak és lovas szekéren utaztak, a mi ma, mikor mi összezúfolt égkaparó-palotákban lakunk és alig várjuk, hogy gőzerővel rohanó vasútjainkat villámerővel gyorsíthassuk meg. Ez örök ősi törvényekkel ép úgy számol a modern építő és gépész, mint a hogy számolt a régi száz és ezer esztendőkkal ezelőtt. Sőt a modern mester, épen azért,

mert nagyobb és szövevényesebb anyag- és erő-halmazokkal dolgozik, még kevesebbé mellőzheti ama törvényeket, mint a régi. S ha egy-egy régi tételről kiderül is, hogy a múlt tévesen sorozta a valóságos örök törvények közé s ha az idő folyamán oly örök törvények is megvilágosodnak előttünk, melyeket a múlt még nem ismert, azért minden mesterségnek, tehát a szép mesterségeknek avatottjai is tudják, hogy az ember tartósat és becseset csak bizonyos törvények szerint alkothat, melyeket nem ő maga csinál, — csak megismer, elfogad és követ.

Ilyen másíthatlan örök törvénye a költészetnek, hogy a mit írunk, az tartalomban a magunk belső meggyőződése szerint igaz, formában helyes legyen. Ez örök törvény elítél minden szándékos különösködést és nem kegyelmez semmiféle alakoskodó tudatlanságnak. Ép ilyen örök törvény, hogy valóban érdekes és jeles költő mindenkor és mindenütt csak az lehet, kinek a maga sajátos egyénisége egy bizonyos nemzetben gyökeredzik. De legvilágosabb, mert legkezdetlegesebb örök törvény mindenesetre az, hogy a nyelv teljes és tökéletes tudása, minden mélységének és sajátosságának ösztönszerű ismerete nélkül, a szépirodalomnak bármilyen buzgó művelése is merő kontárkodás. Az, hogy az író keresett bizarsággal, cinikus formátlansággal, nemzetietlenül és gyöngé magyarsággal ír — még nem teszi őt modernné, ha a «modern» jelzőt komoly és díszítő értelemben vesszük.

Komoly értelemben senkit sem díszít ez a jelző méltóbban, mint Arany Lászlót, kinek egész mélységes érdeklődését az a kor kötötte le, a melyben élt. Ép olyan belső késztetésből, mint a hogy apja és a magyar költészetnek más nagyjai a multon, a képzelet világán, vagy az e kettővel színben és hangulatban rokon falusi népen csüggték, — ő a modern társadalomra szögezte szemét. És pedig a modern magyar úri társadalomra. Rettenetesen jó szeme volt, tehát meg kellett látnia e társadalomnak nemcsak jóhiszeműségét és szeretetreméltóságát, hanem minden gyöngéjét is. S mert nagyon szerető, nagyon magyar szíve volt, nehéz aggodalomba esve, fájdalmas gúnynyal rajzolt megdöbbenően igaz képet erről a hübele-Balázs, szalmalángos, nem eléggé alapos, túlságosan ábrándozó s esömörletesen kiábránduló modern magyar társadalomról.

Az elbeszélés, mely keretétül szolgál e sötét, de igazságos képnek, a hatvanas évek elején játszik. Hőse, egy úri magyar ifjú, ki minden jóért, szépért nagyhamar s szertelenül lelkesül, de nem tanul s nem dolgozik komolyan. Így az esze is fegyelmezetlen marad s nincs a kitartásra meg-edzve. Hamar fárad bele mindenbe. Sikert nem arat soha. Még tisztá, nemes szerelme is úgy ér véget, hogy hallatlanul csúffá lesz. Részeg fővel durva ostromot kísért meg a hölgy ellen, ki első egyetlen szerelme

volt; tántorgó lábbal belebotlik egy székbe, végigzuhan a padlón és elalszik. Mikor felébred iszonyatos szegényére — *nincs benne más, csupán önmegvetés.*

Keserves vége ez a lelkes, jó bolond Hűbele Balázs történetének. Pedig e történetben egyre-másra tündöklenek fel az ifjúsági élet kedves, bohó jelenetei s a hazáért, szabadságért, költészetért, tiszta szerelemért való rajongás fényes lobbanatjai. Annyi benne a derű, annyi a szépség, mint a délibábian, melynek egy felhő, egy szellő is hirtelen véget vet, hogy helyén csak homokos pusztá, csak sivár valóság maradjon.

Abba a keserves végbe nagyon sokan nem is tudnak belenyugodni. Valami enyhébb, vagy zordabb, de szebb tragikumot szánnának szegény Balásznak, a kit megszerettek, hisz olyan jó fiú s olyan igazi magyar! De a költőnek komoly művészi szempontjából mégis ez a keserves vég a legszebb, mert ez a legtermészetesebb, legigazabb. Szent hite, hogy a hebehurgya, kitartó erő híján levő mámoros fellobbanásoknak, ha még oly nemesek is, csak rút kudarcz lehet a vége. Ezt akarja példázni Balázs történetével — és nem legtökéletesebben példázza-e, mikor Balásznak tiszta szerelmi motivumát oly siralmas disszonáncczával fejezi be?

A magyar nemzetet is, melynek Balázs a vezető úri középosztály lelkéből lelkedzett magzata, nem a *nagyszerű haláltól* féltette a kitartó és kíméletlen munka új korába helyezett s ennek veszedelmeibe mélyen bepillantó költő. A század elejének országokat döntő s országokat alkotó fegyveres, véres időiben felnőtt Vörösmarty, ha meg is ragadta lelkét a kétkedés, szózatok ajakkal a nagyszerű halálnak olyan rémes vízióját hirdette, *hol a temetkezés felett egy ország vérben áll.* Arany László már túl volt ezen. Már mint zsönge gyermek megérte, hogy az ország vérben áll s úgy látszott, hogy nagyszerűen meg is halt. És lám, a sírt, hol a nemzet süllyedt el, nem igen vették körül a népek s az emberek millióinak szemében kevesebb gyászkönny ült, mint a mennyit a szegény magyar megérdemelt volna. Viszont az is kitűnt, hogy a magyar nemzet még sem halt meg valóban, mert immár egyáltalán nem is lehet nemzeteket fegyverrel megölni . . . Ma már a szerencsétlen nemzetek csúfos, kisszerű halállal lassan halnak meg. Hiába minden dicsőégszomj és lelkesedési mámor, ma a nemzetek elcsenevészednek s kudarczokban bukácsolva tönkre mennek, ha nem vesznek részt a világnagy munkában, ha nem bírják a tanultabb, szorgalmasabb, kitartóbb fajokkal a hatalmas versenyt. Ettől a lassú, kisszerű haláltól féltette Arany László magyar nemzetét. S a nélkül, hogy elbeszélő verses művében moralizálna, a nélkül, hogy Balázs jellemét s abból folyó történetét legkevésbé is egyébnek tüntetné fel, mint egyéninek, elviszi felébresztett és kapcsolódó

gondolatainkat ama belátásig, hogy az egyén csak komoly kötelességek hű és következetes teljesítésével boldogulhat; hogy a nemzet szintén csak úgy megy kíváncsatos jövő felé, ha az egyének, a kiknek összesége, nem csalóka délibábok után futkosnak, hanem okosan és kitartóan dolgoznak.

Közvetlenül, az alanyi költőnek egyenesen megszólító szavával mondja ki Arany László ugyanezt a *Hunnok harcza* című hatalmas versében, melyet társaságunk 1874-iki közülésén olvasott fel. A hunnok és gótok rettenetes csatájából indul ki, mely a monda szerint folytatódik még a légben is az elesettek lelkei között, — s eljut a még nagyobb modern munka- és eszme-harczig, melyet a gót-utód német és a hunn-utód magyar ma is szüntelenül folytat egymással.

Im, csata és fegyver más alakot ölte,
Levegőből a harcz rég lejutott földre;
Majd nyílt csatasíkról beszorult fal közzé
S most újra alább száll, le a föld gyomrába,
Bányák üregébe, gépek odujába.
Nem is a lőpor küzd, jobban küzd a kőszén,
Nem fellegek ormán, de kazánok gőzzén,
Otromba kürtökből kigomolygó füstben,
Mozdonyok ölében, katlanokon, üstben.
Ott jön a hódító, nesztelenül, rejtve,
Egy ujjal sem bántva, egy szitkot sem ejtve.

S miután így leírta a művelt, szorgalmas német békés előretörését, rákiált a magyarra:

Oda vigyázz, ott légy, most vagy soha!

Buzdító szavait felváltja az ő költői egyéniségétől elválhatatlan kétkedés. Mennyi a magyarban az üres látszat! Mennyi hiú légvár és mennyi káprázat! Délibábban úszik . . . Tunyaság, zsibbadtság ül rajta . . . Mennyit ér ezzel szemben, hogy csoda megmentést várunk a magyarok Istenétől?

De végül mégis vigasztalást keres és talál a költő magában a magyar nemzet eszében, akaraterejében, hazaszeretetében s haladásában, melynél fogva megérti az új időknek nem lelkes phrázisokra, hanem nagy munkára intő szavát.

Szégyen, ki most retteg.
Jön már az erősb kor: szavak után tettek.
Al lelkesedésnek kezd fogyni határa,
Az üres hűhónak lefelé száll ára;
Kezdd csak te dologhoz.

És ez volt Arany Lászlónak, mint költőnek, nemzetéhez utolsó szava. Holott ez a szó, itt e társaságban, e falak közt, immár huszonöt esztendővel ezelőtt hangzott el s ő még ezután huszonnégyszáz esztendeig

maradt közöttünk. E huszonnégyszer át most, holta után kiadott verses könyvének tanúsága szerint, alig írt egy-két verset; azok is csak bizalmas körének szánt finom alkalmi apróságok.

Letette a lantot, ne zengjen! . . . Búsulhatunk rajta, de úgy érzem, nincs rá jogunk: meddő találgatásokkal firtatni, miért nem költött többet. A mennyit költött és a mennyit megismertünk, az mély belső becsességénél fogva tökéletesen elegendő, hogy méltó, díszes és örökös hely jusson neki a magyar Parnassuson. És pedig külön hely, mert költészete egészen sajátos egyéni volt, senkiét nem utánozó, senki máséhoz lényegében nem hasonlatos. Igazságtalanság volna őt bárki alá, vagy bárkinek, még a legtökéletesebbnek is, az ő apjának, árnyékába helyezni.

Ha lantja korán elhallgatott is, Arany László sohasem szűnt meg buzgón szolgálni a magyar irodalmat. Neve alatt és névtelenül írt rendkívül magas színvonalú tanulmányain és bírálatain kívül tanúságot tesznek erről Arany János műveinek és levelezéseinek rendezése, tájékoztató megvilágítása s kiadásai.

Apját Arany László, mint fiú oly mélyen és határtalanul szerette s benne a költőt, mint műértőt, oly nagyra becsülte, hogy magas irodalmi becsvágya nem lett volna kielégítlenszerű éber lelkiismerete nem lett volna nyugtalan még akkor sem, ha egész élete összes irodalmi munkásságát kizárólag csak e nagy szellem hű szolgálatának szenteli vala.

Mint ember s mint hazafi, Arany László a legtökéletesebb hűséggel követte ama mély érzéseit és meggyőződéseit, melyek annyira jellemzik költészetét. Jósága, emberséges érzése, szerelme, hazafisága — mind lényének belső, szerves alkotó részei valának. Semmi álság sem találtatik azokban és semmikép sem voltak fitogtatásra szánva. A kiknek sorsát jó végzetük az övével kötötte össze, azok egy olyan nemes szívnek élvezték gyöngéd gondosságát és hűséges melegét, a melyekben nem lehet csalódní soha. A kik távol álltak tőle, azok nem igen tudták ezt, mert az ő jósága sohasem volt olyan pompázó, hogy messze is ellásék. S mivel, még hozzá, méltán állott nagyon okos és nagyon szigorú erkölcsű ember hírében, az esztelenség és léhaság, mely félt ítéletétől, ridegnek tartotta őt.

Költészetéből is kiviláglo meggyőződése lévén, hogy a magyar nemzet az új idők roppant versenyében csak úgy boldogulhat, ha fiaí, különösen pedig vezető úri osztályának tagjai is, minél buzgóbban s kitartóbban látnak neki a realis munkának, hivatalát, melyet egy előkelő magyar közgazdasági vállalatnál foglalt el, igen komolyan vette s abban magas polcot ért el. A könnyelműséget, tékozlást, mint szeretett magyar fajának egyik legnagyobb veszedelmét utálta s munkás szerzéssel és tisztos takarékoszággal meggyarapítá örökölt vagyonát. E mel-

lett a szegény embert, különösen pedig a földmívelő magyar parasztot nagyon megbecsülte s mint földesúr alig helyezett nagyobb súlyt birtokának jövedelmezőségére, mint arra, hogy az ő cselédjei és munkásai lakjanak a legjobb házakban s a legjobb bér mellett a legemberségesebb bánásmódot élvezzék. Tüntető szavakat helyett inkább így nyilatkozott meg demokrata érzése; ezenkívül abban, hogy a rangcímeket s rendeleteket ki nem állhatta s nemcsak gúnyolta, hanem kerülte is.

A politikát, mint hazája sorsának egyik nevezetes tényezőjét aggódó figyelemmel kísérte. Egyéniségének természetéből folyt, hogy annak a magyar nemzeti politikának volt híve, melynek tartalmát gróf Széchenyi István, közjogi kereteit pedig Deák Ferencz adta meg. Egy országgyűlésen képviselő is volt; családjának ős fészkeben, Szalontán választották meg. De már másodízben történt megválasztásakor finom és érzékeny lelke annyira megundorodott az alacsonyságoktól, melyek a választásokkal járnak, hogy lemondott a mandátumról. Az országházat ezután jó ízléssel kerülve, csak úgy emlékezett vissza arra, hogy ő egyszer activ politikus is volt, mint valami kellemetlen álmra.

Társaságunknak, míg egyrészt szépirodalmi munkáival dicsőségére vált, addig másrészt úgy is mint bíráló s úgy is mint anyagi ügyeinek egyik gondos és hozzáértő intézője, mindvégig kitűnő szolgálatokat tett.

Arany László, a költő és író az egész magyar irodalomé, az egész halhatatlan magyar nemzeté. De mi büszkék vagyunk rá, hogy költő pályája köztünk vezetett keresztül s hogy itt mi őt mindenkoron tehetőségéhez s érdeméhez méltó nagy elismeréssel környeztük. A mi nagy elismerésünk az ő halálával sem ért véget. Mert mi el nem enyészőnek tartjuk munkái becsét s híven őrizzük meg komoly, nemes lényének szép emlékezetét.

AZ ÉV VÉGÉN.

GYULAI PÁL-tól.

(1898 deczember 31-dikén.)

FELOLVASTATOTT 1899 FEBRUÁR 5-ÉN.

Oh ez a düh, ez a pártdüh
Tart-e még sokáig?
Avagy immár eljutottunk
A végső határig?
Nem jutottunk, sőt félnünk kell,
Vége csak akkor lesz,
A mikor a honfiszívnek
Minden kincse elvesz.

Jó magyar nép, ősi kincsed
Ily könnyen fecsérled?
Szíved, elméd megromlását
Nem érted, nem érzed?
Pártok felett leng egy zászló,
A haza zászlója:
Pártoké csak addig jogos,
Míg ezt védi, ójja.

Régen két nagy párt elég volt,
Kevés az most, több kell,
Imé négy-öt küzd nevedben,
Szilaj gyűlölettel.
És mily küzdés! Veszni indúl
Régi hired éke,
S lésszsz magadnak folyton kisebb,
Csúfos töredéke.

Kinn, benn annyi ellenséged,
Magad mért légy azzá?
Sorsod elég bajt hozott rád,
Ne tégy te is hozzá!
Ne idézz fel ádáz harczot
Szenvedély hevében,
De mit nyujthat jó szerencse.
Ragadd meg serényen.

Vége felé jár e század,
Mely ujjá szült téged.
Van-e lelked megtagadni
Annyi szent emléked?
Van-e lelked, mit kivivott
Erő, szent akarat,
Elgázolni, tönkre tenni
Egy rövid év alatt?

Nem azért küzdött a honvéd
Sok véres csatában,
És szakadt meg annyi hű szíve
Honfi-bánatában,
Hogy az utód, vak dühében,
A helyett, hogy védje,
Megújult ősalkotmányát
Darabokra tépje.

Sokszor tiprá alkotmányunk
Zsarnokkény, de mindég
Visszavivta, uj erővel,
Honfika és hűség;
De ha egyszer, oh magyar nép,
Magad tiprod azt el,
Hasztalan a késő bánat,
Nem éled többé fel!

S Z E R E L E M.

ÁBRÁNYI EMIL-től.

FELOLVASTATOTT 1899. FEBRUÁR 5-ÉN.

Tavaszkor is száll néha hópehely,
De földre hullva, gyorsan olvad el.
A dér, mely itt-ott fűrtjeimre szállt,
Telet jelent már s tán közel halált.
És mégis . . . szívem reszket, ég, sovárog,
Mezőn, ligetben andalogva járok,
És ajkam így esd: Ó maradj velem
Mindennél drágább, édes szerelem!

Belőled én kivettem részemet.
Suhancz voltam még, a mikor szemet
Vetettem egy kis aranyos leányra.
Pajtásom volt. Velem járt iskolába.
A könyveket nem nagy sikerrel bujtam,
De a lánytól valamit tanultam.
Emléke most is itt játszik velem:
Nemes, szűz csóкод, gyermek-szerelem!

Bohó szerelmes azután is voltam,
De lángodat balgán nem pazaroltam.
Olcso gyönyörtől sohasem fogott
Tűzet a szívem! Másért dobogott!
S ha még nem hűlt ki, még most is meleg,
Onnan van az, mert megbecsültelek.
Jutalmazt érte! Ó maradj velem
Mindennél drágább, édes szerelem!

Később a hír egy-egy sugára ért.
A jó barátok hozták a babért,
Hogy kárpótlást, vigaszt találjak ebben,
De hordtam volna százszor szívesebben
Az ifjúságnak könnyű mirtuszát,
Mély, üde vágygyal nézegetve rád
Enyelgő tündér, a ki most velem
Írgalmasan bánsz, nyájas szerelem !

Sokat tévedve, sok meddő panaszt
Sohajtva, végre megtaláltam azt,
A kit nemes, szép élettárs gyanánt
Nekem az Isten nagy kegyelme szánt.
Mikor megláttam üdvömet szemén,
Mosolygó ajkán : úgy éreztem én,
Hogy eddig árnyék, köd játszott velem
S ő a valóság, ő a szerelem !

Páratlan volt irántad a hűségem,
S te száz alakban adtál üdvöt nékem.
Ha éjszakától s könnyektől vakon
Bolyongtam szerte : voltál csillagom ;
Sötét erdőben : énekes madárkám ;
Pásztortüzem az élet pusztaságán !
Ne hagyj el még ! Hévítsd föl a telem,
Örök tavasz te, bájos szerelem !

Ha bánatom volt, tűznél égetőbb,
Te voltál az a balzsam, az a csöpp,
Melytől gyógyultak a gonosz sebek.
A gondok, mint rám uszított ebek,
Hiába martak. Góg, irigység, botrány,
Álnok barát hiába taposott rám —
Hitem, bizalmam megmaradt velem,
Mert orvosom te voltál, szerelem !

Kis fészket raktunk, én és gyöngé párom.
Ott végórámat csöndesen bevárom.
Egy vádat, egy panaszt sem ejt szavam.
Nyugodtan nézem, a mi hátra van,

Míg gyér időm lassankint lepereg,
Mint rózsából a hervadt levelek.
Hadd hulljanak ! Csak te maradj velem,
Te ringass a halálba, szerelem !

S ha már nem látom többé a világot :
Szívem porából nőjjenek virágok !
Hantom fűvén, szerény fejfám alatt,
Daloljanak szerelmes madarak !
Napfény ragyogjon mély sírom felett.
S hirdesse dal, fény, illat, kikelet,
Míg mosolyogva alszom odalenn :
Milyen hatalmas, szép vagy, szerelem !

A ROKON.

Elbeszélés.

MIKSZÁTH KÁLMÁN-tól.

FELOLVASTATOTT 1899 FEBRUÁR 5-DIKÉN.

Nincs nagyobb szerencsétlenség, mintha valaki nagy várakozásban növekszik föl. Ha azt mondják neki a szülei: «Tanulj fiam, mert te szegény fiú vagy» s aztán hozzáteszik: «Van ugyan egy rokonod, a ki úrrá tehetne, de a mai világban nem szabad senkiben bízni, csak magadban. A bácsi különös ember. A bácsi rossz ember. A bácsi utálja a hozzátartozóit. Meglássátok, becsap mindnyájunkat.» Egy óra múlva azonban más nótát fújnak, ekképpen szólván: «Egyébiránt semmit se vihet a másvilágra. Már pedig mégis csak az lesz a vége. Mert ritka ember kerüli ki a halált.»

Szóval, a ki hozzá tartozik (mint tisztelettel alulirott) az ilyen várakozó familiához, meglehetősen elromlik a sok biztatástól és a folyton előcsillanó kilátásoktól. Az iskoláimnak is ezek ártottak. Mikor az anyám bevitt és beiratott, a professzor azt kérdezte:

- Rokona Rédeky excellenciásnak?
- Igen, nagybátyja neki az excellenciás.
- És mégis az alumneumba fog járni a fiucska? — csodálkozik a tanár.

Anyám szomoruan mosolygott.

— Így kell lenni — szólt a szemeit lesütve, de kis vártatva, mintegy a saját megkönnyebbülésére, hozzátette — legalább ez idő szerint.

E hozzátételek és czélzások altatták el bennem az iparkodási kedvet, ezért nem lettem jó tanuló. Mindig úgy éreztem magam, mintha egy álruhába öltözött herceg volnék s a mostani életem csak egy rossz tréfa — hip-hop, egyszer csak ott terem értem a négylovas hintó és a tartozékai.

S minthogy nem voltam jó tanuló, a jogi tanulmányokra pedig

már nem volt költsége apámnak (a ki sótári tiszt Eperjesen) iskoláim végeztével elszakadván a családomtól, irnok lettem egy törvényszéknél, mely harmincz kilométernyire fekszik Budapesttől.

Itt is csak ő volt a sorsom, a hatalmas excellenciás úr az ő rengeteg gazdaságával. A hova mentem, mindenütt úgy mutattak be: «Rédeky Ferencz Rédeky excellenciásnak az öcsese», a hátam mögött is ezt sutogták: «Egyszer még a fejünk fölé nőhet a fiú, ha az a vén bolond meghal.» A lányok és a mamák többre néztek, mint az aljegyzőket vagy a bírákat. «Az ördög nem alszik — mondták — a kis Rédekyt meg kell becsülni.» Úgy éltem irnok létemre ez élénk, pezsgő kis városban, mint egy leendő majoreszko, hitelem volt a zsidóknál és respektusom volt az irodafőnök előtt.

Az öreg Rédeky excellenciásnak egész életét itt jól ismerték. Tudták, miként lett gazdaggá, mint a birodalmi kancellár egykori sekretáriusa. Szájról-szájra járt erről a legenda. Valami óriási üzletről volt szó. Egy berlini bankár jött egyszer a hatalmas kancellárhoz, meg akarta az üzletet kapni. A kancellár azt mondta neki:

— Az üzlet nagyszerű, de ön nem kaphatja meg, mert van egy lehetetlen föltétel, csak magyar honos nyerheti el.

— És nem tudna ön formulát találni rá? — kérde a bankár.

Formulát az államférfiak mindig találtak.

— Van önnek leánya?

— Van.

— Nos hát vegye ki az üzletet a leánya nevére.

— Nem értem excellenciádat.

— Azaz adja férjhez a leányt rögtön egy magyarhoz, ez által az magyar honossá válik. De ennek szédítő gyorsan kell meggesnie.

— Helyes — mondá a bankár. — Van önnek valakije?

A kancellár csöngetett, mire belépett a titkárja, az akkor szóke, karcsú Rédeky Tamás.

— Amice, — szólta a hatalmas kancellár a belépőhöz. — Ön meg fog házasodni. Bemutatom az ipját.

Az ifjú Rédeky még csak szemével se hunyorított, mosolygott és engedelmesen meghajtotta magát.

Így lett gazdaggá s nagy úrrá a bécsi udvarnál és később excellenciássá.

Sokat, igen sokat beszéltek róla itt is, de kivált a családban mindég csak őt emlegették. Hogy milyen zsugori, milyen rosszúl bánik a rokonaival, akik hozzá fordulnak. Pedig mennyi pénze van. Hogy hetekig kell nyírnia a kupónokat, annyi a részvénye. Azonfelül négy nagy háza van Budapesten, de ő maga egy kis szálláson kuporog a Kálvin-tér

8-adik szám alatt. Fiatalkori történetek is keringtek róla a családban, hogy már diákkorában is felette ravasz és furfangos volt. Különösen mesélték, hogy az apja kertjében egy fölséges almafa gyümölcseit minden évben ellopdesták a parasztok. Tamás úr, mint első éves orvsnövendék, mindjárt valami hasznót akart húzni a tudományából. Egy vasárnap délután, mikor sokan ácsorogtak a kert kerítése előtt, vett egy lancettát és egy orvosságos üveget és bemártván a lancettát az üvegben levő folyadékba, beleszúrta a fejlődő almákba. A parasztok kérdezték, hogy mit csinál? «Mérget oltok be az almákba — felelt — hogy akik ellopják és megeszik, meghaljanak.» Mondanom sem kell, hogy azóta egyetlen almát se vittek el a kertjükből.

A fufang meg a rossz szív — két jó paripa. Ezekkel lehet csak messze érni a világi pályákon. De hát elvégre is mi az a messzeség? Egy arasz. Ejh egy arasz se. Avagy messzebb van-e azért a haláltól, mert excellenciás úr? És mi a voltaképpeni eredménye annak, hogy házai, pénzei vannak? Négy rostélyosnál egyszerre többet úgy sem tud megenni a hetvenkét éves gyomrával. Többet egy Eszterházy se ehet. A szegény öreg bácsi legfeljebb annyit ért el hát, ha jobban meggondoljuk, hogy a rokonai nehezebben várták a halálát.

Ámbátor minek gondoljuk meg jobban? Minden csak ostobaság, ha az ember egy kis filozófiával veszi. Még maga a filozófia is ostobaság. Egy igazság van: a halál, és még azzal is szélhámoskodnak. Mert a halált a koponya jelképezi, ez az ijesztő csontboltozat a varratokkal, a szemgödörökkel. De ez is csak egy dialektika a halál borzalmassága mellett. A koponya a halált mutatja a második stádiumban, mikor a test már elmúlt és csak a csont van meg. De hány stádium van még hátra? Óh Istenem! Miért mutatjuk éppen a másodikon? Miért nem mutatjuk a tizediken, a huszadikon, mikor már régen por a koponya? Miért nem mutatnak egy liliomot, mely e porokból táplálkozott, melyen a reggeli harmat reszket a gyönyörűségtől és mért nem mondják: «Ez a te ősanyád.» Hiszen a halál is szép — csak nem mingyárt.

Igen, a halálát vártuk az öregnek, hosszú évtizedeken át. Minden Rédeky és minden Palásthy (mert Rédeky Krisztina egy Palásthyhoz ment volt férjhez s számtalan Palásthyakat szült) azzal feküdt le este ágyába, hogy hátha mint nábob fog másnap fölébredni.

A Palásthyak igen jó familia voltak. Jobb, mint mi. A mi nemeségünk Mária Teréziától való. Az semmi. A Palásthyak ellenben régi nagyurak voltak. Családi hagyományuk szerint egy Palásthy tartotta volna keresztvízre Vajkot, a későbbi Szent Istvánt. S állítólag midőn e keresztelőre utazott az a bizonyos Palásthy, minden pereputtyostól, nagy pompával, akkor vett föl egy kölesönt, mely következményeiben még

ma is nyomja az egész familiát. Most is annak a kamatait fizetik. A legendához szó férhet, de a következmények igazak. Azaz annyiban nem igazak, hogy nem fizetik a kamatokat, de kellene.

Ők a jobb familia, de még a mienknél is szegényebb, képzelhető tehát, hogy sokat alkalmatlankodtak az öreg excellenciásnak, legalább a Rédekyek azt beszélték, hogy a Palásthyak szemtelenkedései miatt vetette meg rokonait az öreg, míg ellenben a Palásthyak minket okoltak az öreg haragjáért.

Hogy volt, hogy nem volt, nem tudok benne bíró lenni; tény, hogy mire én felcseperedtem, akkorra már az öreg excellenciás özvegy volt és egyetlen rokonát se eresztette magához. Egész mesekör keringett különczködéseiről s gyűlöletéről irányunkban. Még a leveleket is fölbontatlanul küldte vissza, ha fölismerte, hogy rokonaitól valók.

Egy öreg komornyikja volt, valami Bunzár nevű, az minden rokont elutasított, még az előszobába se engedte belépni.

— Még élünk — mondá gúnyos vigyorgással a kezeit dörzsölve. — Bocsánatot kérünk, még élünk.

De ez korántsem javított meg minket, a hit azért megmaradt, hogy mégis öröklünk egyszer. Egyebünk se volt, csak ez a hit. Az se lett volna, ha adott volna érte valaki valamit. De így megmaradt és hízlaltuk, mint a szegény ember egyetlen libáját. És a mi igaz, igaz, ez a hit emelt bennünket. Jó ország ez; itt még a voltra is adnak, a «lesz»-re is adnak, csak ügyesen kell kezelni a múltat és a jövődőt. Egy-egy apró kölcsön, egy-egy ügylet, esetleg házasság is gyakran épül ilyen fundamentumokra. Kivált a Palásthyak értettek az ilyenhez. Hja, ha az ember Szent István óta gyakorolja.

De mi Rédekyek se vagyunk éppen ostobák s néhány év múlva az a csodálatos érzés kezdett beférkőzni a két familia szívébe, hogy talán nem is volna már jó, ha a bácsika meghalna. Így van az, ha valaki túléli magát. Vagyis ha elmulasztja a kellő időpontot.

Mert sem a familiák nem szerették meg jobban az öreg excellenciást, se ő a familiákat, hanem a serényen működő családbeliek annyira megszorították az örökség fejében csinált adósságokat és különféle ügyleteket, hogy azokat már csak a Monte-Christo vagyona fedezhette volna urasan nem az öreg excellenciásé, minélfogva Rédeky Kristóf, a család szeniora és bölcse a gerendi vadászaton, mikor az egyik Palásthy fiú fölsóhajtott: «hej csak már egyszer letenné a kanalat az a vén gazember ott azon a Pesten,» hamarosan ráfordult.

— Csitt, te számár. Isten ments, hogy meghaljon. Attól kódulnánk mindnyájan.

A nagy intelligenciájú családok legott átértették a mondás tartal-

mát s szállt szájról-szájra, nekem is megírták, mint a családi politika csodálatos fordulatát s valóban magam is csak támogathattam ezt a nézetet. Mert végre is, mennyi eshetnék a vagyomból annyifelé osztva egy-egy fejre? S mennyinek kellene esni az enyimre, hogy ne maradjak minuszban? De 'iszen okos ember Rédeky Kristóf. Tudja ő mit beszél. Imádkoztatni kellene a templomokban az öreg úr életeért.

Hanem hát az öreg úr mindig a familiája ellen dolgozott s amint úgy fordult a sor, hogy élnie kellett volna a mi javunkra, fogta magát hirtelen meghalt. Nevezetes egyéniség lévén, hosszasan írtak felőle a lapok. Vasárnap délben lett rosszul, de ügyvédjének még estefelé tollba mondta végrendeletét. Nagy vagyonát, mely felülmúlja a másfélmilliót, mint hitelesen értesülünk, (t. i. a lap írja) a városi szegényekre hagyta. De jelentékeny összeget hagyott rokonainak is, melyet azok között rendelt egyenlő arányban fölosztani, akik a temetésén megjelennek s utolsó útján elkísérik. Elrendelte, hogy rokonait, akikkel nem igen érintkezett életében, egyenkint táviratilag értesítsék haláláról s hívják meg a temetésre.

A hír valónak bizonyult. Kis vártatva megkaptam a sürgönyt is, mely a temetésre szólít, Molnár Ferencz ügyvéd végrendeleti végrehajtó által aláírva. A sürgöny szövege világosan támogatta a lapok értesülését: »Megjelenés vagy meg nem jelenés a temetésen következményekkel jár.»

A temetés másnap délután három órára volt kitűzve, tehát a következő reggel indulnom kellett. Már hajnalban künn voltam az indóháznál, nehogy elkésem, (hej, nagy eset lenne az most) különben se tudtam aludni egész éjjel, terveket szőve a jövőre nézve.

Egyszer, legfeljebb kétszer fordultam meg a fővárosban életemben, csak nagy nehezen tudtam itt magam kiismerni. Szerettem volna tudni, hova szálltak a szüleim és a többi rokonok, hogy együtt lehessek velük, de ezeket megkeresni már alig volt idő. Éppen csak annyi futotta ki, hogy a gőzfürdőbe menjek, vidéki ember azt el nem mulaszthatja, és megebédeljek.

Három óra felé megindultam a Kálvin-térre és csakhamar megtaláltam a 8-as számot, a halottas házat, ami könnyű volt, mert parteczedulák voltak a kapunál kétoldalt fölragasztva és halottas kocsi állott a ház előtt. Néhány öregasszony nézte a halottas kocsit és beszélgettek egymás közt, hogy az ő temetésük milyen lesz.

— Az enyim nyolczvan forintos.

— Az enyim olcsóbb lesz egy numerával.

— Milyen az?

— Körülbelül ezek a lovak, de csak kettő, és nem ez a szerszám.

A kocsi is más lesz az enyém, az, a melyiken a sánta péket vitték ki teg-

nap, ha látta kedves Dolinkáné. A szolgálak is ezek lesznek, csak nem ebben a ruhában.

— No én nem sajnáltam a pénzt, már tizenöt éve fizetem — dicsekedett a másik öregasszony. — Én becsületes kocsit akarok és lámpásvivőket a kocsi előtt. Az ember végre is csak egyszer hal meg.

— Nincs is a világon szebb a szép temetésnél, higgye meg kedves Dolinkáné.

Lassan mind több-több ember gyűlt a kapunál, de ezek mind csak közönséges fecsegők voltak, bámész idegenek. Gondoltam magamban, nem illik itt ácsorognom, nem rokonhoz méltó. Okvetlenül föl kell mennem a koporsóhoz, bizonyosan a többi rokonok is ott lesznek már. Itt semmiesetre se maradhatok.

Éppen kapóra jött két idős asszony, mindaketten zsebkendőt tartottak a szemeik elé és törülgették a könyeiket. Hisz ezek sírnak. Hát mégis sír valaki a bácsi után. S gépíleg mentem az asszonyok után föl a garádicson az emeletre. Egy ajtónál nagy csoport ember állt, szegényesen öltözött alakok, bizonyosan a bácsi háziszegényei, akik valamennyien könyezni látszottak, de én ügyet se vetve rájuk, csak mentem mindenütt a két öreges asszony után. Egy nagy, tágas szobába léptünk be, ahol a nagy asztalnál és szanaszét csupa könyező emberek ültek nagy szomorúan, urak, hölgyek vegyesen.

Egy fekete ruhába öltözött öreg szolgál (bizonyosan ez az a goromba Bunzár) vette le róluk a mantillát. Az egyik hölgy halkán kérdezte tőle:

— Be lehet menni?

— Csak rendben kérem, csak rendben.

Szétnéztem a szomorú gyülekezeten s csodálkoztam, hogy még senki sincs itt a Palásthyak és Rédekyek közül. Alkalmasint bent vannak a ravatalnál. Hipokritáskodnak egy kicsit, megnézik még egyszer a vonásait, de én úgy sem ösmertem a bácsit, hát mit nézegessek most már rajta? Leültem csendesen egy karszékbe és arra a következtetésre jutottam, hogy az öreg mégse lehetett rossz ember. Hiszen nem siratnák annyian. S ez csupa komoly bánat, nem tettetés. Némelyiknek olyan vörös a szeme a sírástól, mintha egy hét óta dörzsölné hagymával. Egyiknek-másiknak a melléből nehéz, fájdalmas sóhajtás tör fel. Egyszer-másszor fölkel egy-egy alak és a belső szobákba távozik. Utóbb észrevettem, hogy a szolgál int nekik, ki egyre jár ki s be lábújjhegyen, mint a kísértet. Eközben új és új gyászolók érkeznek s a szoba apránként megtelik zsúfolásig, mind-mind szomorú és mind siratja a hatalmas Rédekyt. De iszen akárki mit mond is, kitűnő embernek kellett lennie, ez egyszer áll. Ok nélkül rágalmaztuk szegényt — Isten nyugosztalja.

Hanem hogy ismerőst nem látok, mégis furcsa. Sem az érkezők,

sém a belső szobákból kijövőök közt nem mutatkozik ismerős. Talán bent ülnek, míg a besztertelés foly. Ejh, mégis benézek magam is.

Megindultam a belső ajtó felé, de a vén szolga utamat állta.

— Még nem lehet — mondá méltóságteljesen.

— De én rokon vagyok.

— Az ilyenkor mindegy. Tessék egy kicsit várni.

Megadtam magamat. Végre is mit tudom én, hogyan temetnek egy excellenciás urat? Mi mindenféle czeremóniával jár az. Vártam tehát. Elolvastam az ujságot, megnézegettem az asztalokon heverő albumokat és újra vártam.

Hanem a mi sok az mégis sok. Mindennek van határa. A szolga egy faszéket hozott, fölállt rá s kezdte meggyujtogatni a lámpa-csillárt. Már este van s még mindig nem történik semmi.

— Valami fennakadás van talán? — mondom hirtelen elhatározással a szolga elé állva.

— Micsoda fennakadás? — kérdé az meglepődve.

— A holttesttel.

A szolga ijedten meresztette rám a szemeit, s leugrott a székről, a könyező alakok fölemelték a fejüket, elvették a zsebkendőket a zsemeik elől és mind engem néztek.

— Miféle holttesttel uram? Nincs itten semmi holttest.

— Teringettét, — pattantam föl. — Vagy el akarják önök temetni a nagybátyámat vagy nem akarják. Menjen a pokolba innen — s eltaszítottam az öreg szolgát az ajtó mellől. — Ereszsen! Világosságot akarok.

— Hiszen éppen azt akartam gyujtani, — kapacizált szeliden a szolga, meggyőződén, hogy örültel van dolga, majd bátorítón hunyorgatott a megrökönyödött urakra és hölgyekre, hogy elbánik ő velem, semmit se féljenek s aztán nyájasan tudakolá, mert az örültekkal szép szóval többre megy az ember:

— Kicsoda uraságod?

— Én Rédeky Ferencz vagyok.

— Ah Rédeky! — a szolga föl kacagott. — Óh! Ah Rédeky. Hahaha Rédeky. Tudok már mindent, ha Rédeky. Hahaha Rédeky! És fogta a hasát úgy kacagott.

Most már őt nézték meglepetve a gyászoló egybegyűltek és magam is hinni kezdtem, hogy megörült a gazdája halála fölött.

— Hisz ez gyönyörű... gyönyörű. Persze ön a temetésre jött... a temetésre. Értem már. Hisz ez gyönyörű. Tudja-e, hol van most? Hahaha, hol van most?

— Hogy hol vagyok?

— Hát ön a szemorvosnál van... A szemorvosnál. Mi vagyunk a

szemorvos. Hahaha. A halott a második emeleten volt . . . a második emeleten.

— És ezek az urak és hölgyek? — dadogtam rémülettel.

— Ezek a szembetegek.

— És a temetés? — hörögtem tompán.

— Oh az már megvolt egy óra előtt.

Eszeveszetten rohantam ki, le a lépcsőkön. Csendes volt az egész Kálvin-tér és tiszta, a halottas kocsinak és menetnek se híre, se hamva. Ember is alig járt künn. Csak a villámos kocsik száguldoztak pokoli csengetéseikkel keresztül-kasul és a templomlépcsőkön üldögéltek faczér cselédek vidáman trécselve, nevetgélve.

*

Szégyenletemben, bánatomban a föld alá szerettem volna süllyedni s mintsem hogy családommal összekerüljek, a legközelebbi vonattal hazautaztam.

Képzhetni meglepetésemet másnap, mikor a következő ujdonságot olvasom a lapokban :

Az új nábob. Az elhalt Rédeky rokonai ma családi gyűlést tartottak Molnár ügyvéd végrendeleti végrehajtónál. Mindenekelőtt konstatáltatott, kik vettek részt a meghívott rokonok közül a temetésen, aztán a végrendelet olvastatott föl, melyben a megboldogult úr vagyonát a város szegényeire hagyja, százezer forint ellenben felosztandó a rokonai közt, akik meghívást kapván megjelentek a temetésen és kikisérték utolsó útjára. A rokonok hír szerint valamenyien megjelentek, egy Rédeky Ferencz kivételével, aki állítólag törvényszéki írnok valahol a vidéken.

Midőn éppen sajnálkoznának az örökségi hányadtól ekképpen elesett szerencsétlen irnokon, nagy meglepetés történt. Molnár ügyvéd egy kodiczillust (fiókvégrendeletet) mutatott föl, melynek szövegét a különöz nagy úr sajátkezüleg írta s szórul-szóra így hangzik :

«Mintfogó pedig rokonaimat úgy ösmerem, mint pénzért mindenre képes egyéneket, e fiókvégrendelet úgyszólván akadémikus természetű, mert ők okvetetlenül mind eljönnek a temetésemre és siratni is fognak, ha tudják, hogy ezért pénzt kapnak. Ha azonban mégis akadna közülök olyan, aki szabályszerűen értesítve még sem venne részt a temetésen, talán akképpen gondolkozván : «Ez az ember rosszúl bánt velünk, nekem nem kell a pénze, nem veszek részt a tisztességtételen», ez esetben, abból a szempontból indulva ki, hogy e rokonomban karakter van, a városi szegények helyett őt nevezem ki általános örökösömmé.

EZÜST TÁLAK.

Jelige : A valószínűség az igazság.

BODROGI LAJOS-tól.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR JUTALOMMAL KITÜNTETETT TÖRTÉNETI ELBESZÉLÉS.

I.

Zimankós, novemberi nap délutánja volt. Csak három órára járt még az idő, de jócskán sötét volt már. A nap sugarait sárgán átszűrő felhőkből kedvetlen, nyálkás nedvesség szitált lefelé: félig eső, félig hó.

Ha az idő nem tudta, mit akar, annál kevésbbé tudták az emberek. Pedig elég sűrűn voltak, hogy valamit kisüthessenek.

Nagy tanácskozással álltak körül két hintót; ahányan voltak, lovászok, csatlósok, peczérek, ki is mozdíthatták volna a sárból, a melyben megfeneklettek. Kétfelé eresztős bőrös hintó volt az egyik, igazi nagyúri alkalmatosság; elébe hat ló fogva, veres-zöld szironynyal varrott bagaria hámozban. A hosszú szakállú kocsis leszállt a nyerges lóról, hogy nagy ostopattogással nógassa előbbre a többi; de ezek közömbös nembánomsággal csapkodtak ide-oda börsönyfestékes farkukkal, nagy mulatságára a hintó ablakaiból kinéző frajoknak.

— Nené, mondja a legnevetősebb, úgy legyezgetnek, mintha elfáradtak volna.

— Mintha tudnák, hogy az ajtoni ebédnél nagyon megnehezedék, felelt a másik.

Meg is látszott rajta a jó ebéd; gömbölyű volt és húsos. Nem sok bajt csinálhatott ifjának az egeres táncban: könnyen lehetett elfogni nagyon.

— Mégis csak jobb az orsós hintón ott hátul, szólt a harmadik, a mint az átellenes ablakon kitekintett. Azok mintha már meg is indultak volna. Előbb lesznek a Vitéz Ferenczék udvarházában, mint a nagyságos asszony.

A nagyságos asszony egy sápadt képű, hallgatag urnő, ott ült hátul a széles, bőrös ülésen és szólt az ő nyugodt, csendes hangján.

— Sohse féljetelek cselédeim. Majd eligazítja az uram ő kegyelme. Elakadt országot is kiemelt már ő a bajból.

Aczélfényű, lelkes szemével ránézett az urára, a ki nyusztprémes bársonymentébe takarózva ült mellette. Mintha nem is nagyon illett volna az a bársony mente a felesége egyszerű rása szoknyája mellé.

— Hiszen majd csak kikászolódunk valahogy ; imhol az orsós hintó meg is indult már, felelt a férfi félig boszus, félig megnyugtató hangon. Csak aztán Koppándon ne késsék sokáig az én asszonyom. Nem mondtam, hogy ha nem a nyusztprémes, legalább a petymetből való geleznát, a virágos bársony téli palástját, meg a kaláris övet szedje magára ? Nem kellene akkor várni az átöltözködéssel. Az lesz majd a legnagyobb kérés !

— Inkább az idő veszszen, mint a ruha romoljon, felelt kérlelő hangon az asszony. Bár csak jó uram is letette volna a bársony mentét ; megtette volna a kamukás is. A nagyságos fejedelem úgy is eltiltotta a bársony mentét — azt csak neki szabad viselnie. Jaj, ha hírért veszi és még jobban ránk haragszik.

— Hosszú haj, rövid ész. Kolosmegye főispánja, Szamosujvár főkapitánya, a végek generálissa csak járhat bársonymentében ! Aztán meg a római szent birodalom bárója is volnék, a nagyságos titulust pedig maga a fejedelem conferálta. Neki sincs különb ennél, mért volna hát a mentéje más ? Hanem persze — de ezt már magában dünnyögte — a két első ura nem tudott igazi úr lenni. Se Nagy Pál uram, se Bethlen Mihály uram — az isten nyugosztalja meg őket !

Majd a frajok fölé hajolt, a gömbölyűbbet meg is csíphette, mert az ugyancsak nagyot sikított — és kiszólt az ablakon :

— Düljön neki a hintó farának, a kinek keze-lába van. A mório meg Pályik János inasom pedig kapjanak a lovukra és a Túr völgyén siessenek Koppánd felé. Arra rövidebb az út, víz sem járt annyi, hogy a koppándi hasadékot előnthette volna. Egy órával előbb érhetnek Koppándra és hírül vihetik, hogy vacsorára csak ott leszünk. Te meg Thorockay István fiam szállj ki a hugaim mellől az orsós hintóból és ültess fel ama pakulárt ottan a kehes kanczájára. Nyargalásszon erre felé kicsinyég, hadd nyerítse meg ezeket a jóvérű ménlovakat. Friss tűzzel majd gyorsabban haladnak előre.

A nagyságos úr inasa meg a bolondja már le is ereszkedtek a Túr völgyébe, mire a pakulár nagy nehezen felczihelődött a kanczájára. Mialatt végig poroszkált a két hintó során, hangos nyerítéssel fordultak felé a nehéz hámba fogott ménlovak. Egy nekifeszülés, egy rándítás és a kétfelé eresztős nagy bárka nyikorgó döcögéssel megindult Koppánd felé.

II.

— Ugyancsak rossz kedvű a mi nagyságos urunk, mondta Pályik János a mellette lovagló udvari bolondnak, a mint a Tur patak sáros vizében nagy gyorsan gázoltak Koppánd felé.

— Rossz kedvében is különb ember a fejedelemnél. Az jó kedvű, mert mindig részeg.

Úgy-e, Zerkó? Hát nem tudod-e, hogy a fejeddal játszol, a mikor így beszélsz? Részeg ember hamar aláírja a halálos sententiát; az ellen pedig még a nagy uraknak is hiába vannak a fortalitiumokban praesidiumai.

— Bolond vagyok, hát kimondhatom az igazat. Aztán meg szeretem az uramat, mert megvédelmezett az országgyűlés meg a fejedelem elől. Mikor négy esztendővel ezelőtt a fejevári gyűlés elvette az egyetlen jobbágyomat és annak a rókapofájú Bodoni Györgynek adta, én pedig a mório, a hogy az articulásokban neveztek, deridáltattam és confuse dimittáltattam, a régi gazdám, a fejedelem, mit sem mert tenni Bodoni György ellen. De Bánffy Dénes megmutatta, hogy nem fél holmi ide kuruczkodott magyarországitól, szolgálatába fogadott és visszaadta jobbágyomat.

— Nem félt az ország határozatát megszegni?

— Már miért is félt volna? Van-e nagyobb úr nálánál? Hát az ide szakadt magyarországiak legyenek-e az urak? Nem Isten ellen való véték volna-e, ha az ilyen magunk véréből való ártatlan emberek sarczoltatásokban és pogány módra való üldöztetésökben gyönyörködő nem vitézeknek patrocínálnánk?

— Elég baj, hogy a fejedelemasszony is örökké a magyarországi vertumnusi természetű fiakat admirálja, azokat amplexálja, valahány van, minden váradi szamonczáját: kit várnagyságba, kit postamesterségbe, kit officzérségbe emel. Azt a Teleki Mihályt is ő ültette a nyakunkba, a ki miatt a pogánynyal egy tálból kell cseresznyéznünk. Nem igazi erdélyi az sem, azért is akarja a török császár szakállába kapatni a német királyt.

— De azért is mondják ám, bolond, hogy a mi urunk, meg a németet hozná a nyakunkra.

Hát Teleki uram Kemény János idejében nem járt-e Montecuccolinál a német segítségeért? Hát a ki a némettel a törököt segíti kivenni, nem igaz barátunk-e? A kuruczczal tartunk-e, a ki a töröknek se kell? Azt a hitvány Wesselényi Pált kövessük, a kinek Teleki Mihály uram is csak azért fújja a dudáját, hogy kitolhassa a vezérségből, hadat vezet-

hessen Magyarországra és a zavarból magának a palatinusságot halász-hassa ki?

Már csak igaza volt az én uramnak, mikor a tavalyi gyűlésen eltiltatta Teleki uramat a magyarországi háborútól és azt az istentelen mostust sópálta a bujdosók közt. A maguk hazáját elvesztették, könnyen teszik hát kockára a másét.

— De mikor a *német* a magyarnak az igazi ellensége.

— Nem fenébb a töröknél. Azt mondja az én jó uram, hogy verjük meg előbb a némettel a törököt, a nagyobb ellenséget, ezt a kisebbet majd csak visszaszalasztjuk a plundrájába, ha a mi nadrágunkba óhajtoznék. Több esze van a mi urunknak, mint az egész tanácsnak. Haraguszik is az eszére mind a hány!

— Talán inkább a büszke naturája miatt nem állhatják. Mert büszke ám, meg indulatos is nagyon. Nézd csak bolond, az imént is mit tett Csáky Lászlóval.

— Eh — az is a bujdosók szamoneczájából való — felelt vállat vonva a mório.

— Ugyan-ugyan, hát nem magyar a magyar, akár a Királyhágón innen, akár túl? Hiszen a mi urunk elei is csak Magyarországból származtanak, vagy mi?

— A Bánffyak ükapja már II. Endre királytól kapott földet Erdélyben. Mi igazi erdélyiek vagyunk, hivei régen a királyoknak, mint most a fejedelmeknek. Mi Gertrudis királyné hűtlen gyilkosainak a birtokait kaptuk donatioba és nem kell a feleségünk pendelyébe kapaszkodnunk. Bánffy Dénes nem magyarországi, noha Bornemisza Katának hívják a feleségét; Teleki Mihály pedig nem erdélyi, ha mindjárt százszor olyan erősen kapaszkodik is a feleségének, Véer Juditnak a köntösébe. Az anyja is Bornemisza lány, a fejedelemasszony nagynénje; váradi nemzetség az is. Azért is van olyan erősen a fejedelem grátiájában.

— De hiszen a mi urunknak a felesége meg éppen Bornemisza Kata, testvére a fejedelemasszonynak!

— Azért volt a mi urunk is grátiában, míg a feleségét el nem negligálta. Csak a mióta Béldi Pálné után kapkod a süveg alatt, mióta azt csókolta meg, hidegült meg iránta a nagyságos fejedelemasszony. Béldi Pál is haragosa azóta; no meg a miért elcseppentette a végek generálisságát; mert ez Béldit illetné, az országos generálist.

— Ahán, tudom, vágott közbe Pályik. Nem rég történt, hogy együtt ebédeltek a nagyságos fejedelem ebédlőjében. Ugyancsak emelgették az ürmösös fazekakat, mert ebből ittanak, hogy nagyokat ihassanak. Egyszerre csak kérdezte a mi urunk: — «Miért nem becsülsz, Béldi Pál?» A mire így felel Béldi és karikában forgott a szeme, a mint mondta:

«Hidd el Dénes, nehéz székelly vagyok; de ha felül eshetem rád, úgy megnyomlak, hogy többször fel nem emeled a fejed.» Láttad volna csak, bolond, hogyan örült a szónak Csáky László! Ez azért haragosa, mert mikor a bonczidai erdőn tilosban vadászott, ezzel a szóval csapott rá a mi urunk: «Jó napot kegyelmednek gróf uram, kié ez erdő?» A mire Csáky László: «A kegyelmedé.» «Hát miért gróf uram itt hatalmaskodik? Immár nem jönnék be Bonczidára ebédre?» És erővel bevivé. — Haj, azóta nem is hihetetlen, hogy Csáky uram ligát készít elvesztésére. Mikor Vajda László Kolozsvárott járt, annak a szolgája mesélte. Hajh, ha merném megmondani az uramnak, bizony talán nagy veszedelemtől szabadítanám meg! Csakhogy kiverne ám, ha megmondanám, hogy még a testvér öcsese is, az a telhetetlen Zsigmond, benne van a ligában és hogy a szerelmetes atyjafia, Teleki Mihály uram a gonosz lelke az egésznek. Persze, ha nótáznák a mi urunkat, az övé volna Gernyeszeg! Hajh! hajh! ha meg merném mondani! De mikor olyan könnyen kijár a bot a pletyka beszédre!

— No, nó! nem addig van a, vigasztalja az inast a mório. Ha van is liga, nem bántathják a mi urunkat. Megőrzi azt a jóságos isten, a ki nem fegyverrel már, de patientiával és igaz megtéréssel akar minket felébreszteni. Azért, mert a mi urunk nem akarja labirintusba ejteni nemzetünket, megvédelmezi majd azoktól, a kik bolond indulatból mellyeszteni akarnák a madarat, a kit meg sem fogtanak vala. Aztán majd helyt állok én is. Ha van liga, majd megtudja Koppádon tőlem. A mit az okos inas meg nem mondhat, majd megmondja az oktan bolond, a kinek a sziklaszilárd szívére úgy építhet az ura, mint ama indiai mórióra. Mert a mório nem csak bolondot jelent, hanem drágakövet is. Legalább így tanultam számár koromban a pataki collégiumban.

De el kellett hallgatniok, mert a túr-koppándi sziklakapuba értek. Mintha kard vágta volna ketté: sok száz lábnyi magasságra emelkedtek két oldalról a sziklakapu falai, óriás tükkel, rovátkos gulákkal, szeszélyes tornyokkal csipkézve. Alant meg fehér habot verve futott a Túr vize. El-elkapta a lovak lábát, a mint a sistergő, iszapos vízből kiálló sziklamederben ugráltak körül-köre. A nagy beszélgetést követő nagy hallgatástól észre sem vették, hogy a nehéz út miatt elkéstek, hogy mire a sziklakapuból kiértek, a kétfelé nyíló bőrös hintó meg az orsós hintó már régóta ott állott a Vitéz Ferencz udvarházának a színe alatt. A sok lovász, kocsis mosta a kerekeket, a peczéreik a viánczózkodó, ugató kopókat, agarakat vezényelték a kutyaólakba, míg a leányeselédek a társzekérről szedték le az uri népnek való holmit, a legkisebb Vitéz gyereknek szánt sok ajándékot.

III.

Este nyolcz órakor az urak már túlestek a vacsorán. Jókor fogtak hozzá, mihelyest Bánffy Dénesné átöltözködött és urának tetsző fejedelmi pompában az asztalfőn helyet foglalt. Mellette Vitéz Ferencz felesége ült; alig tíznapos gyerekágyas, de halvány képéből már is tüzesen ragyog ki a szempárja, a mint az uraknak udvarló hitestársának lesi minden mozdulatját.

Mert az akkori asszonyok állhatatosak voltak a szerelemben és erősek az anyaságban.

A hosszú, négyszegletű asztalt ugyancsak ki kellett húzni mind alul, mind felül, hogy a sok vendég elférhessen mellette. Olyan hosszúra is nőtt, mint az ebédlő palota. Fal mellől oldalán bélelt padokon ültek az asszonyok, frájok rangszerint, díszes szép sorban. Vitézné mellett Konez Boldizsár felesége, az unitárius püspöké, mindjárt a mellett Vitéz Gáborné, a koppándi «nagy porta» urasszonya; rajtuk túl spectabilis Pataki Istvánnak, a híres kolozsvári professornak a hitese felesége és parancsolója. Aztán még sokan; híres, nagy emberek asszonyai, leányai. Ki tudná neveiket elésorolni, mikor már a férfiakéra is rászállt az idők moha?

Eminnet az urak ülnek. Legfönn a felesége mellett Bánffy Dénes. Az inasa, Pályik János áll mögötte és nagy kedvteléssel teszi az ura kését, villáját vissza a hüvelyébe. Mert ez mutatta, hogy nagy urnak az inasa; a kisebb urak magukkal hordták az ebéd-késztséget s úgy dugták be az oldalukról lógó hüvelybe. Konez Boldizsár, Vitéz Gábor, Pataki István, Vajda László, a fejedelem postása dehogy merték volna ilyen célra használni a hátok mögött álló inasokat; azok csak arra valók voltak, hogy a kupákat töltsék tele a mázos fazekakban tartott jóféle ürmössel, meg a bolondul a fejekbe szálló fenesi újbórral.

Mert az ó bort az inasok itták akkor; annak a gőze lassabban száll fölfelé, hát a cselédeknek hagyták.

Az asztal végén ült a boldog apa: Vitéz Ferencz ő kegyelme. Vagyis dehogy ült: járt-kelt, sürgött-forgott egyre és nem fogyott ki a nagy kínálásból: «Egyék, uram, kegyelmetek». — De biz csak nem nyúlt már senki az ételhez, pedig ott állt az asztalon valamennyi fogásnak a bőséges maradéka. Ott párolgott még mindig a tormás disznóláb, a káposzta lúdhússal, tehénhús polyékával, az illatos berbécs spékkel, disznóhús kaszáslével, csuka szürke lében, új — olvasztott hájban forralt pánkóknak töméntelen serege, festett marczipánoknak, indiai gyümölcsöket utánzó pástétomoknak egész labirintusa.

— Már látom, héába kénálok Kegyelmeteket, szólt végre csüg-

gedten Vitéz Ferencz. Hát talán a krampampulit készítené el Nagyságod, ha már igazán vége a vacsorának.

Bánffy Dénes víg nevetéssel fogadta a kínálást. A jóféle fenesi nagy, vörös foltokban ült ki az arczára. Látszott, hogy duhaj kedvében volt, a mikor mód fölött tudta szeretni és gyűlölni az embereket.

— Jól mondod komám, felelt; ide hát azt az ezüst tálát.

Vitéz Ferencznek egyszerre csurgóra lógott a bajusza. Ellent kellett mondania a hatalmas urnak. Nagy szűkülve felelt:

— Egész nap vártam a tálra, de Bojtos ötvös még sem küldte el, pedig megígérte, hogy a felesége itt lesz vele estig.

— Hát csak az az egy van, a mit rendeltetek?

— Bizony csak az; azt is félve rendeltem, mert tudom, hogy megharagszik miatta a fejedelem ő nagysága. Hiszen az ezüst tál az ő privilégiuma — —

— Eb a privilégiuma, a nyavalyását, dehogy a tál, vágott szóba Bánffy Dénes. Nekem is lehet, ha neki van, meg nekünk is! Vagyunk mi olyan emberek, mint az a levis, nyavalyás ember, a kinek nem fejedelmi bot, de a feleség rokkája való a kezibe!

— Hallja, hallja, püspök uram, sugta Konez Boldizsár fülébe Vajda László, hallja, hogyan veszíti magát ez az ember?

A maga sivító, érdes hangján szólt a társalgásba, közbe nagyokat simítva tüskés, vörös bajuszán:

— De hiszen a proverbium is úgy tartja, hogy a melyik erdélyi ember ezüst tálból eszik rántottát, hamar megcsömörlik tőle.

— Hiszen nem is rántottát, krampampulit ennénk vagy inkább innánk mink abból, felelt Bánffy újra jókedvűen. No hát hozzi azt az óntálát, jó lesz az abból is. Inkább az én nyájas asszonyom mellett óntálból, mint ama házi sárkány mellett ezüstműből.

Vajda László újra meglökte Konez Boldizsárt, a ki elértette a kissé fájdalmas némaabeszédet:

— Még a fejedelemasszonytól se lehet meg, a ki pedig már egyetlen védelmezője!

A római szent birodalom bárója (jaj, be sok irigye volt e miatt a czíme miatt), pedig égett bort töltvén a tálba, azt megmészelt, egynehány fűgét, mazsolya szőlőt egy marékkaal tett közibe, meggyújtotta az égett bort és úgy keverte. A szesz halványkék lángja magasra lobogva egybeolvadt a viaszgyertyák sárga fényével és halotti sápadtsággal vont a nagy úr orcáját.

A bor gőze nyugtalanította, vagy valami különös mondani valója akadt, elég hozzá, Vajda László hirtelen felállt, magához intette Konez Boldizsárt és a szoba másik oldalához vonulva, sugta a püspök fülébe:

— Ihol milyen sápadt, mintha már levágták volna a fejét.

— Hát csakugyan így concludáltatott?

— A liga seregei már útban vannak; *itt* van az egerfogó, sugta Vajda László.

És hunyorgott hozzá nagy gonoszán.

— Ha meg is talál ugrani — mert bátor ember, sok cselédjével még ki is vághatja magát — az én gondom lesz, hogy ne Fehérvár felé fusson. Az ilyen édes szavú ember még kegyelmet is nyerhetne az országgyűléstől, vagy a fejedelemtől.

— Haj, haj! sóhajtott a püspök, így bukik el a döllyfős, büszke ember. Ennek előtte való időkben sokszor kértem, ne engedje meg, hogy az unitorium templom közé épített boltokat a város elvehesse. Ő akkor a vállát vonogatta és azt felelte: «Édes püspök uram, én elhiszem, hogy kegyelmednek igazsága van a boltokhoz, de mostani időben minden lehet.» — Bizony most magam is mondom, hogy minden meg lehet!

A nagy sugdosástól nem is hallották, hogy a krampampulé égetése közben még mindig az ezüst tálak körül forgott a beszéd. Vitéz Gábor elmondta, hogyan veszett össze a fejedelem a Teleki Mihály ezüst tálai miatt a feleségével.

— Fehérvárott jártam a múlt hetekben, éppen az öcsém tálja miatt Bojtoséknál, hát csak meséli az ötvös felesége, hogy a fejedelem, ugyancsak összecsupkedé — mert formás, gömbölyű, víg asszony ám a, míg a fejedelemné sovány és melancholica. És kérdé tőle: «Bojtosné asszony, mit csinál az urad?»

Amaz penig megfelel: «Nagyságos fejedelem, ezüst tálaknak a szélét aranyozza.» «Ki számára?» Kérdé a fejedelem. «Teleki uram számára», mondá az asszony. A fejedelem erre, hiszen tudjuk, hogyan szokta, fúni kezdett, mérgesen forgatta golyóbis szemeit (ilyenkor, jól tudjuk, akárkinek a sententiáját is aláírná a nagy, mihaszna ember) és kitört keservesen: «Hallod, feleség, mit csináltat bátyád? Én erdélyi fejedelem vagyok, még sincsenek aranyos szélű tálaim; él az Isten, megérdemelné, hogy a nyakára köttetném azokat a tálakat s úgy akasztatnám föl. Várj csak, várj asszony, még neked is elmondhatják, hogy Teleki Mihály miatt leszen pendelyed szösz vászonná.»

— Ha, ha, ha! nevetett Bánffy; a «kaparj kurtának» ugyancsak spiccen lehetett akkor az állapotja! No de hát nem ebben áll a kövér ló halála! Ám annyi esze — pedig sok van neki — neki is lehetne ám, hogy a sok jóért egy-két ajándék tállal megfizesse a fejedelemnek a nagy grátiáját. Éppen jó is, tette hozzá vidáman, hogy Bojtosnét várjátok. Megveszem tőle, a hány tálat hoz, mind és a fejedelemnek ajándékozom. Hadd járjon neki ez a nagyságos titulusért.

Jó kedvűen kavargatta az égő szeszt és kínálta vele az asszonyokat. A gömbölyű fraj meg is égette a száját vele, azt szorongatta hát erősen :

— Lecsókolom, ha fáj, lelkem, mondogatta nyájas fenyegetéssel.

Csak fél füllel hallgatta, hogyan boszankodik még mindig Vitéz Ferencz a Teleki fondorságán :

— Ő ad majd ajándékba ezüst tálakat, a ki még a józan esztét is cserébe adta egy-két kristály pohárért. Minap, hogy Apor Istvánéknál ittak Fogarasban, a gazda egy kristályt borral megtöltvén, a pohárszék-ről bekéri és mondja : «Én ezt arra köszönném, az ki elfogadná; inná meg az borát, az kristályt tenné el magának.» Arra mondja Teleki Mihály : «Héába mesterkedel koma, mert én bort, jól tudod, nem szoktam inni...»

— És igazat beszélt, szólalt meg a közben figyelmessé lett Bánffy ; az én tisztelt ellenfelem (most tisztelem a nagy esze miatt, ha nem is árulok vele egy gyékényen) csak vizet iszik; azt is jól megfőzik, aztán meghűtik jeges cseberben, úgy töltik kicsiny fa kártyában és azt adják be inni.

— Csak védelmezze kegyelmes komám uram azt a kaparit, folytatta Vitéz Ferencz, majd megcsalja még Nagyságos uramat is, ha úgy kívánja az előhaladása. Csak pénzértéket nem ad senkinek, még a feje-delemasszony kértére sem, pedig annak köszöni mindenét. — De folytatom a kristályokról. Apor István se teszi, se veszi, hanem így felel : «Én uram kegyelmedet nem kénálok, hanem azt, a ki elveszi.» Erre mondja Naláczi István : «hoczeza, édes komám !» Megiszsza az bort, az poharat kiadja az maga inasának. Aztán más kristályt hoznak ki a belső házból, azt is borral megtöltvén, bekéri Apor István, mondván : «Ki ezt a pohárt elveszi tőlem, igya meg az borát, tegye el a poharát.» Akkor is újólág mond Teleki Mihály : «Héába mesterkedel koma, nem iszom bort.» Naláczi István az pohárt elveszi, az bort megiszsza, kiadja az pohárt az inasnak...

— Képzelem, hogy dagadt a szeme a kopasz rókának — sivított a Vajda László hangja — és lökte megest oldalba a püspök szomszédját. Csak fűtsenek, csak fűtsenek, sügta a fülébe.

Harmadik kristályt is bekéri Apor István, szintén úgy elköszöni, mondja Naláczi István : «Hoczeza koma, elveszem én.» — De erre már Teleki Mihály felugrik és mondja : «Ezt, Isten engem úgy segéljen, nem veszed, elég már az két kristály, add ide koma, Apor István, megiszom.» És meg is ivá, a kristályt az inasainak kiadá. És azután rendre kihozák a kristályokat, rendre kiivá és beviteté a várba a szállására. Rettenetes ivás volt ott az nap, úgy, hogy a maga lábán haza nem mehetett, hanem hintóban vitték a szállására.

Bánffy elkomolyodva hallgatta a beszéd végét és hirtelen Vajda Lászlóra tekintett:

— Kegyelmed is Fogarason volt akkor. Ott tették szavá a váradi basával való contractusomat. Akkor tanácsolhatta, részeg fővel a fejedelemnek, hogy ne hagyja jóvá, a mit én az ország békessége miatt csináltam.

— Nem a contractus bántotta, hanem hogy Nagyságod csinálta, felelt sunyi mosolygással Vajda László. Azt erősítgette, hogy Erdélyben csak egy fejedelem lehet és contractust csinálni csak annak van jussa. Azért is neheztelt ő kegyelmessége, hogy a fejedelem elcsapott bolondját magához vette. Mert udvari bolondhoz szintén csak a fejedelemnek van jussa.

— Ugy-e? nevetett Bánffy. Csakhogy a fejedelmeknek nemcsak jussok, de szerencsétlenségek is, hogy bolondok veszik körül. Hé, bolond, mório, Zerkó — jó, hogy eszembe jutottál, szólt sarkán fordulva, szólítsd elé az énekes inasokat!

Ki síppal, ki tárogatóval, ki kobozzal megjelentek az énekes inasok. Az egyik Magyarországról szaladt be, úgy vette őt Bánffy védelmébe.

— No, Gergely, mondta neki, valami szomorút, hadd legyünk vígak.

Az énekes inas rágyújtott a nótára. Csend lett az asszonyok táborában is, úgy figyeltek a szomorú énekre. Mint mikor ledőlt vetések fölött fut végig a hideg szél, úgy érezték, a mint hallgatták:

Avaron, erdőkön
Száguld paripáján;
Magyar is üldözi
Német lábát veti:
Átok ül hazáján.

Nem volt ideje új strófákba kezdeni, mert nehéz ezüst kupa repült el feje mellett:

— Ne ezt a nótát, ne a bujdosók nótáját, te ebláb, kiáltott feléje éktelen dühhel Bánffy Dénes. Hát nem tudod, hogy a bujdosókról dawnsz, az én legnagyobb ellenségeimről? Másikat, ti többiek, ez hallgasson, a kutya.

Reszketett a haragtól és a bortól, a mikor hirtelen karon fogta Vajda László és kezdte csitítani:

— Ne olyan hangosan, nagyságos uram! A bujdosók benn vannak a fejedelem grátiájában. A fejével játszik, a ki ártani akar nekik.

— Hát hadd játszam a fejemmel! De a mig élek, meg nem engedem, hogy hazátlan kóborok dirigálják az ország dolgát és sodorják

veszedelembé az országot. Háborút akarnak most, mikor a német király olyan hatalmas! Nem gondolják meg, hogy a török császár ha nyer, ha vesz, az mindenkép Erdély veszedelme? Ha nyer, újra hatalmas lesz és zsebre vágja Erdélyt, mint a hogy cselekedte a hódoltsággal. Ha veszít és vele bennünket is megvernek, no akkor ugyan gallérunk mögé pök a német . . .

— De hát Bocskay, Bethlen?

— Akkor erős volt Erdélyország, mert akkor nem magának kapart mindenki. Akkor a magyar is jobban összetartott. De most nem a magyar-e legnagyobb ellensége a magyarnak? Mit akarnak a rongyos bujdosók a bársonyos-biboros Eszterházyak, Koháryak ellen? Ha azt akarják, hogy segítsük, előbb tartsanak össze maguk közt.

— Lassabban, halkabban, nagyságos uram! Sokan vagyunk, meghallhatják. Minek szaporítaná az ellenségeit? Mint jó barátja mondom, már is ligát kötének úri személye ellen és csak arra várnak, jönné Fehérvárra, hogy megkötözve állítsák az ország gyűlése elé!

Az énekes inasok pajzánnál pajzánabb nótákat vertek kobzaikon; nem vette hát észre senki sem, milyen elképedéssel ugrott fel Bánffy székrétől . . .

— Engem, Bánffy Dénest — holmi liga — az országgyűlés elé?

— Igen, igen, kegyelmes uramat. Úgy tudom, hogy a nagyok közül csak Teleki Mihály nem tud róla. (Éppen ő kezdte a ligát és ő kötötte, de csak bízzék benne, gondolta Vajda László). Béldi Pál, Kapi György, Bánffy Zsigmond a haza szabadságának és mostani igazgatásának mostani rendetlenségéből való helyreállítása végett ligát kötöttek nagyságod személye ellen és Kapi György pecsétjével már is összehívogatják a hadakat.

— De nem a fejedelem pecsétjével! Nem lehet a, nem lehet a, szólt Bánffy kezével hevesen tiltakozva.

— Ám úgy vagyon, a hogy mondám. Fehérvárott várja Nagyságodat a veszedelem.

— No, ha ott vár, hát állok elibe majd. Hadd vágják ott a szemembe, ha van mivel vádolniok.

— Ott nem vádolnak, ott csak ölnek — toldta meg a fenyegetést Vajda László. Menekvés csak visszafelé van, a kolozsvári, szamosújvári praesidiumok élén.

— De ez a menekvés revolutio.

— De ez a revolutio önvédelem. Nagyságodnak kevés a jó barátja; talán csak Teleki, meg az ő szolgálói, köztük az én csekély personám. Ellenségei pedig mind vádolják.

— Mivel vádolhatnak? Megmutatom én, nem vagyok rebellis!

Édes mosolygással felelte Vajda László :

— Az a querelájuk, hogy nagy fastussal viselkedik, privátus emberhez nem illő splendorral jár Nagyságod ; a fejedelmet, országot nem becsüli, sőt szidja, mocskolja ; a nemes embereken, teszem Csáky Lászlón, Fileki Mihályon — a kit, mondják, erőszakosan halálra ítéltetett — sok potentiákat cselekedett. Sőt — isten bocsá' — Zólyomi példájára, fejedelemséget is keresett, csakhogy a német királynál . . . Ezt nem hiszik ugyan, de hát *r-rá-rá* : mondd rá . . .

Éppen jó ízút akart nevetni a tréfájának, mikor künn szörnyű zaj, éktelen zsidaj keletkezett. Lódobogás, káromkodás, puskaropogás. Cseléd, csatlós, inas, a hány volt, futott ki fegyverekért. A lóto-futó tömegben át egyszerre csak a mório rohan be lélekszakadva, az ura lábai elé veti magát és hangos sírással kiált :

— Ihol a liga fegyveresei Nagyságos uram. Az ötvösné nyomában vannak, alig hogy bemenekülhetett a szekérével. Fussunk, menekülünk, nyakunkon a kés ! Ám verjen meg, ha haragszik, de igazat beszélek !

IV.

Még ott térdelt a nyavalyás, vörös bőrrel szívalakra kivarrt két könyöke összeverődött a nagy remegéstől, mikor az összegubanczosodott szolganép közül csak előtör egy természetes asszonyosság, nehéz vasas lábát czipelve a kezében.

— Ezzel kólintottam kobakba az egyiket, kiáltá diadallal. Mert emberfia legyen, a ki kifog a Bojtos Gergely feleségén ! Imhol, megmentém a tálakat a latroktól, pedig ugyancsak szorítgatott az az égető tatárnál kegyetlenebb székely populé. Egyet magam csíptem el, a gaz ficzko egész eddig merészkedett utánam ; ott künn van megkötözve az inasok között. — De ihol a tálak, nemzetes Vitéz Ferencz uram, ám válogasson közülök.

A lábát az asztalra emelte, cifra szakállú kulccsal kinyitotta és vagy hat, széles aranyozású tálat emelt ki belőle.

Gyönyörű ötvösmunka volt. Széles virágkoszorúk a tálak oldalán, az aljukon pedig finoman czizelált képek a régi mesés görög világból : Páris ítélete, a najádok és tritonok játéka a hullámokon, Venus születése, a grátiák tánca, Neptunus, a mint a hullámokat elsímítja : nagyon szép, ismert meséket mondó képek mind.

Vitéz Ferencz a két szemével majd elnyelte a tálakat és már válogatni akart, de Bánffy Dénes hirtelen rátette a kezét a tálakra :

— Majd csak máskor, komám. Igazad van, ezüst tál csak a fejedelemnek való. Ezeket hát neki ajándékozom, állok a szavamnak. Ha

Telekinek, a ki mindenét a fejedelmi kegynek köszönheti, nincs miből ajándékozni, van Bánffy Dénesnek. Hadd lássák, nem vagyok rebellis, ha mindjárt megszólom is, a mi dorgálandó.

Majd Bojtosnéhoz fordult.

— Derék asszony vagy, hugám; hol is az a góbé, a kit elfogtál? Akkorra már hozták is. Gúzsba volt kötözve a rettenetes; nagyokat jajgatott, a mint a mório kedvteléssel lökdöste hátba és hajtogatta egyre:

— Nesze liga góbé; nesze liga, süsd meg.

Bánffy szigorúan ráförmedt:

— Mondd, mi vagy? Lator, kurucz, vagy zsvány, vagy mind a három?

A fogoly keservesen sóhajtozott:

— Nagyságos uraimék, csak ezt a gúzst oldassák fel rólam, és mindent bevallok. Se lator, se kurucz nem vagyok: ország katonája vagyok.

— Az ország katonája nem rabol ki tisztességes polgárasszonyokat.

— De mikor a liga csak ígér, de nem fizet, siránkozott a góbé.

— Erről ismerék Teleki kezére, mosolygott magában Vajda László.

A liga szóra elkomorodott Bánffy. Parancsára lábra állították a székelty, a ki aztán vallott, mint a parancsolat.

— Nagy sereggel jövünk három oldalról, hogy elfogjuk amaz istentelen Bánffy Dénest, a ki a német királynak akarja eladni a székelty szabadságot. Bethlen Miklós ő kigyelme szorítja az udvarhelyiekkel, Kornis Gáspár a marosszékiekkel, Haller János uram pedig a csikiekkel. Magam a Bethlen embere vagyok és esküt tettünk mind, hogy élve vagy halva, de beszoigáltatjuk Kolozsvárra. Egy óra mulva itten lesznek. Én és néhány czimborám portyázni voltunk csak.

Vajda László helyeslőleg bólintott s oda súgta Bánffynak:

— Igazat beszél; ilyenféle a tervük. Kolozsvárott a halál vár Nagyságodra.

Bánffy felförmedt:

— A halál? Hát a szemébe nézek majd. Lehetetlen, hogy a fejelelem elejtsen legigazabb emberét. Nem visznek, magam megyek Fejérvárra, hiszen mindenki tudja, hogy oda indultam; ott majd aperiálom practicáikat, és majd meglátom, ki cseppen el!

— Magad cseppensz el, uram, ha bevárod practicáikat. Erőszaknak csak erőszakkal állhatsz ellent. Ha fegyvert fogsz a liga ellen, nem a fejedelmet támadod, szólt most már hangosan Vajda László.

— Ne hallgass rá, ne hallgass rá, szakította félbe éles kiáltással Bánffy Dénesné. Ne emelj fegyvert hazád ellen, ezt az egyet Bornemisza Anna néném sohasem bocsátaná meg.

— A liga nem a haza, Nagyságos asszonyom; de a kis Bánffy György a haza reménysége. Ha ezt túsul ejtik, urunk el van veszve. Utja nem Fejérvára: Kolozsvára vezet, a gyermek megmentésére.

Ez döntött. A nagyasszony sírva borult az urára és zokogta:

— Igaz, igaz; a fiunkat mentsük meg.

Bánffy Dénes a felesége fejét szeliden megsimogatta, és gyöngéden félretolta az asszonyt.

— Nyugosztalódjál meg, szolt, könnyek között nem lehet tanácskozni férfiakkal. Igaz, a liga nem a fejedelem; a ligát hát ránczba szedhetem. Még van időm a visszafordulásra. Thoroczky István fiam, te elviszed a leveletem Teleki Mihályhoz. Ellenfelem volt, de nem ellenségem, ő a pártomon lesz.

Vajda László gonoszúl mosolygott. «Ő csinálta a ligát» gondolta jó kedvvel.

— Kegyelmed pedig, Vajda László uram, úgys Kolozsvára indul. Elviszi ezeket a tálakat a fejedelemnek. A fejedelem emberét csak nem meri megtámadni a székely populé. Megmondja neki, hogy a legjobb kedvemben is rá gondoltam és azt akartam, hogy Erdély fejedelme ne szégyelje magát a tálai miatt. Megmondhatja neki őszintén a véleményemet: gyenge ember, italos ember, de jó ember. Igaz indulattal ezt izeni neki Bánffy Dénes.

A belső szobába ment és megírta a levelet Telekinek:

«Magnifico ac generoso Michaeli Teleki, arcis Kuváriensis et Hust capitaneo, illustrissimi principis Transsilvaniae consiliario, carissime mihi dilecto.

Nem tudom mit forralnak ama gonosz párton levő emberek, de violentiájuknak violentiával kelletik ellenállanom. Elégséges hadak gyűjtése végett Kolozsvára fordulok vissza, hogy ha lehet, nagy erővel imponáljak, hogy a motust vérontás nélkül sopialhassam. Hívségem fejedelem ő nagyságához ismeretes Kegyelmed előtt, édes rokonom; utolsó gondtalan napomon is ő rá emlékezvén, midőn Vajda László urammal ezüst tálakat küldenék neki ajándécul. Emlékezzék ő is szeretettel rólam.

A békekötésre nézve nem teszek más conditiot, mint elégséges securitást, keserves megbántatásomnak illendő orvoslását és károm refusióját. De ha vérem szomjuhozzák, gondolják meg, extremitás embert nagyra kényszerít.»

Összekötözte a levelet, úgy adta át Thoroczkynek. Megölelte a

feleségét, a kit hugaival együtt a Vitéz Gábor kőfallal védett házába szállásolt, kisetett az udvarba s intett a mórionak:

— Csak te jössz velem. A cselédség maradjon fegyverben, hogy megvédelmezze az asszonyokat. Isten vele püspök uram, szólt a hozzá legközelebb álló Koncz Boldizsárhoz. Imádkozzék igaz ügyünkért.

Koncz Boldizsár jóleső elégtétellel felelt:

— Nagyságos uram, én elhiszem, hogy Nagyságodnak igaza van; mindazonáltal mostani időben minden megeshetik.

De Bánffy már nem hallotta az édes boszú szavát, nem a bolondot, a mint dörmögte: «Megemlegeted a napot, a mikor megsértéd a papot», megsarkantyúzta a lovát és gyors vágatással sietett a legrövidebb úton, a tur-koppándi kapun át Kolozsvár felé.

Már messze volt, mikor visszakiáltott:

— Aztán a tálakat el ne felejtse Vajda László uram!

V.

Nem is felejtette el. Vitte egyenesen — nem Apafihoz, hanem Telekihez.

A tanácsúr mélységes aggodalmak közt várta kiküldött emberét. Izgatottan babrálta korán szürkült szakállát és sűrű ránczokba húzta össze nagy, kopasz homlokát, mikor emberét belépni látta.

— Nos? kérdezte.

— Minden sikerült, Kegyelmes uram. A rebellist visszafordítottam, a kegyelem útját így hát elvágтам. Akár testámentumot tehet. Hoztam is a hagyatékából Kegyelmednek.

És behozatta a ládát, gondolván magában:

— Megkenem a tenyeredet, hogy előbbre tolj.

De azért mégis hozzátette:

— A fejedelemnek küldte engesztelőül.

— Át is adom neki majd, szolgám; talán kegyelemre is hajlik majd a mi jó nagyságos urunk, ha megtudja, hogy az a rebellis ember nem ex malitia, hanem csak ex defectu prudentiæ cselekedett. — Csak a fejedelemasszonynak ne szólj a dologról. Különben is vettem a levelét a Thoroczky István kezéből, majd intézkedem is annak értelmében.

Kiintette a kémet a szobából s gyönyörködve nézte a tálakat.

— Szép holmi, drága holmi. Ezen a fejét veszem meg annak az embernek, mért állja az útját magyarországi politikámnak.

Azután intézkedett — de nem a levél értelmében.

Leveleket íratott a fejedelemmel a várak őrségeihez, Bánffy barátjaihoz, a melyekben infidelitás terhe alatt a Bánffy pártjának el-

hagyására szólította őket. Mire Bánffy Dénes a kolozsvári őrséggel Szamosújvárra indult, hogy az ott való őrséggel egyesülve, a liga ellen vonuljon, már csak ellenségekre találhatott ott, mert megelőzte a fejedelem levele:

«Michæl Apafi dei gratia princeps Transsylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes.

Generosi, egregii, nobiles, fideles nobis dilecti, salutem et gratiam nostram.

Bizonyosan hozák, Bánffy Dienes uram az kolozsvári praesidiumban három százat maga mellé vevén, oda Szamosújvárba ment. Azért mindenkinek, mind ott való szamosújvári vice kapitány, fő és vice korpóláb, német és magyar gyalogosainknak és puskásainknak s Kolozsvárból oda ment német és magyar gyalog és lovas tisztviselőknak, vitézlő rendeknek életekre és fejekre parancsoljuk, mihelyest ez irásunkat veszik, Bánffy Dénes mellett legkisebbet is cselekedni ne merészeljenek, sőt mindjárt megfogjátok, Csáky László uram várába, Bethlenbe vigyétek az asszonyával együtt s minket tudósítsatok éjjel nappal, semmijét is mi van, ki vinni ne engedjétek. Másképen ha cselekedtek, életetek, fejetek és jószágotok nélkül lesztek el, feleségeteket és gyermekteket pedig tömlőczre hányatjuk. Nec secus facturi.

P. S. Oly gondviseléssel legyetek rá, hogy valamint szabadulása ne legyen, mert bizony meghaltok érte!»

Legfőbb gondja azonban, hogy «valamint szabadulása ne legyen» nem a szamosújvári őrségnek volt, hanem a jó rokonnak, Teleki Mihálynak.

Csakhogy arra is gondja volt, hogy elleplezze practicáit.

Jószívű krónikusok mai napság is inkább hisznek annak, a mit írt, mintsem azoknak a miket cselekedett.

Citálják is a Béldi Pálhoz írt levelét, hogy milyen szeretettel gondoskodott rokonáról, mikor már tudta, hogy statusfogolykép tartják Szamosújvárott. Így szól a levél, a kétszínűségnek és álszenteskedésnek ez a jeles okmánya:

«Mint uramnak szolgálók Kegyelmednek.

Asszonyunk ő nagysága parancsolatjából kellek Kegyelmednek irnom. Kéreti ő nagysága Kegyelmedet, én is kérem tegyen olyan dispositiót az szegény gyermek (a kis Bánffy György) felől, hogy ő nagysága köszönhesse meg kegyelmednek. Ugyanis filius non portat iniquitatem — ha volna is. Bizony igen jól cselekedné Kegyelmed, ha asszonyát is oda vitetné melléje.»

Itt bizonyosan mosolygott és azt gondolta:

— Ez se jó majd Fejérvárra grátiát keresni.

Aztán folytatá :

«Lelkem uram kérem Kgl-det, kedvezzen a megesett személyeknek és kiváltkép az asszonyoknak ő nagyságának. Az megesett embereken való szánakozást, könyörületességet az Isten parancsolja. *Az világ-nak változó állapotát is meg kell gondolni.*»

— Hátha kiszabadul, mondhatta, mikor írta a «mentő» okmányt.

«Asszonyunk ő nagysága kegyelmesen veszi Kegyelmedtől, ha ételek felől is parancsol; — kérem, parancsoljon is.»

— A siralomházban jól egyék a rab, gondolhatta itt. Majd szívbéli őszinteséggel befejezi:

«Lelkem uram cselekedjék jól.»

Legjobban persze ő maga iparkodott cselekedni.

Sok és hosszú tanácsot tartott a Béldi szállásán és a Bánffy Zsigmondén. A régi terv szerint is nem merték Fejérvártt állítani a törvény elé, hanem a ligát az országgyűlés elé feljelentvén, azt az üdv 1674-ik évének decz. 4-ik napján, aláírván azt maga a fejedelem is, megerősítették. Másnap felolvasták a Teleki szerkesztette vádpontokat az országgyűlésen, a melyeket Sárpataki Márton ítélőmester kiadván, a magyar Macskássy Boldizsár, a székely Dániel István és a szász Trajner András Bánffyhoz elvivének.

A fogoly főúr meg is felelt a vádpontokra. A keresztény szeretet és szerénység hangján szól ez a felelet. A vád sem említette a német császárral való összejátszást, ő sem védekezik ellene. Hiba is lett volna notával sújtani a német pajtáskodást — mert hiszen «az világnak változó állapotát meg kell gondolni».

Máskép hogyan is hódolhatott volna meg bűn nélkül — de annál föltétlenebbül Caraffának jó Teleki Mihály?

És máskép hogyan is mondhatta volna akkor nagy büszkén a fejedelemasszony szegény szamonczája :

— Huszttól Fogarasig a magam birtokán utazhatom?

Az országgyűlés visszavetette a fogoly védelmét és a bethleni rabra kimondták a notát. És ezzel a fej- és jószágvesztést.

Csak a fejedelemmel kelle aláíratni.

Ez pedig könnyű munka volt.

Az üdvösség 1676-ik évének decz. 17-ik napján jól mulattak az urak Kapi György szállásán. Ittanak vala bátorságot az ebédnél, hogy a fejedelem ő nagysága előtt illendően megjelenvén, az ítéletet vele confirmáltassák. A fejedelemasszonyt is jól elzárták tőle, mivelhogy hozzá bocsáták a fogoly megszökött mórióját, a ki üzenettel kéredzkodett vala a fejedelemasszonyhoz.

— Hadd fecsegjen vele, hadd tartsa vissza, míg az írás a kezünk közt nem lesz, mondák.

A fejedelem is ebéd után volt. Sokszor kellett lőnie az az napi ebéden a német gyalogosoknak, mert valahányszor a fejedelem új pohárt köszöntött, mindig lőniök kellett. A fejedelem pedig tömérdek új pohárt köszöntött. Gőzölgött is a feje, a mint ebéd után hosszú lépésekkel járt le-fel a legbensőbb házban.

Vastag, rövid nádpálcáját a sarokba dobta, zöld bársony, nyusztos kozák süvegét az asztalra hajította, úgy forrt-sistergett! Azt se tudta, jó vagy rossz kedvében-e?

A mikor belépett hozzá a deputatio.

Kapi György, Bánffy Zsigmond, Csáki László, Teleki Mihály.

A ravasz tanácsúr előbb körülcezirogatta a fejedelmet:

— Milyen jó egészségben van Nagyságod, milyen pompás színben, szólt.

— Hiszen elég fiatal vagyok még, hogy piros lehessen az orcám, válaszolt, nagyokat fúva a fejedelem.

— Tartsa is meg a jóságos, kegyes Isten Nagyságod fiatalságát. Imé, eljöttünk, hogy az országgyűlés hódolatát kifejezzük, most, hogy egyik nagy munkáját befejezte. És különösen én magam esedezem, hogy acceptálná kegyesen Nagyságod ezt a kis ajándékot, a melyet vidám szívvel ajánlok Nagyságodnak, meg lévén irva, hogy a jókedvű adakozót szereti az Isten.

Azzal intett a szolgálknak, kik az asztalra tevék Bánffy Dénes hat ezüst táját.

— Szegény háztól ösztövére bárány, mentegetődzött a vidám adakozó szerény meghajlással.

A fejedelem látható gyönyörűséggel fogadta a tálakat.

— Hát Kegyelmed magát fosztotta meg ezektől a szép tálaktól? Bizony nagyon szép Kegyelmedtől. Bizony öröme lesz Anna asszonynak, a ki egyre azzal molestált, hogy ilyeneket vegyek neki. Derék ember Kegyelmed, mit tehetek szolgálatjára?

— Az én szolgálatomra semmit, Nagyságos fejedelem, hiszen én és mi mindannyian annyi jókat nyertünk már Nagyságodtól! De az ország szolgálata, Nagyságos urunk fejedelmi székének a biztonsága.

— Az én fejedelmi székemé? Már megint ez a Zólyomi? A Bánffy dolgát már el is felejtette!

Felcsapta a süvegét és úgy járt le-fel nagy dühösen.

— Mindig conspirálnak, mindig rebellálnak. Az én fejedelmi széket! Ki mer ahhoz nyulni?

— Jól tudja Nagyságod! Bánffy Dienes, a kolosi főispán, a német király bárója.

— Fogjátok perbe, nótázzátok meg, üttessétek le a fejét, kiáltott nagy dühösen a fejedelem. Az én fejedelemségemet, az én süvegemet!

— Az ítélet már kész, Nagyságos fejedelem, szólt mélységes meghajlással Teleki. Imhol csak Nagyságod aláírására vár.

— Ide vele, hoczcza hamar, már alá is írtam. Itt van, vigyétek és hajtsátok végre az istentelenen.

Mire kidühöngte magát, már nem volt a szobában a deputatio. Csáki László azonnal expedíaltatott Bethlenbe, hogy éjszakát nappallá tévén, lóhalálban siessen végrehajtani a sententiát.

A fejedelem pedig jó egy óráig gyönyörködött a tálak szemlélésében és egyre hajtogatta:

— Így már nem lesz a feleségem pendelye szösz vászonná.

Javában nézegette a tálakat, emelgette, mérlegelte, mikor egyszerre csak felpattant az ajtó, s azon a felesége lépett be.

Halovány volt az asszony orcája, kisírtak szemei. A hozzá futott móriót éppen most bocsátotta el.

Eljött az urához, hogy a huga hitese férjének a kemény fogságát megenyhítse.

— Éppen most hallom, szólt szeliden, hogy az urak Csáki Lászlót Bethlenbe küldték. Mi járatban mene?

— Nem asszonyinak való dologban, válaszolt a fejedelem, és megriadt egy kicsinyiség a mint mondá.

— Éppen most járt nálam a Zerkó is, a régi bolondod. Bethlenből szökött és beszéli, hogy nagy szorongattatások közt él ott a sógorom.

— Él, ha él, az jó neki, ha él, felelt a fejedelem.

— De éljen is, még pedig szabadon, mert hűséges jobbágyod volt. Még menekülése napján is rád gondolt. Pompás ezüst tálakat küldött neked ajándékba, hogy ne csak «az én szamonzámnak legyen», tette hozzá gúnyosan. De hiszen ime, éppen itt is vannak; rájuk ismerek a bolond szavaiból. Hogy ilyen későn adta át Vajda László!

— Micsoda Vajda László? Ezeket a tálakat épp most hozta Teleki Mihály és adta ajándékba nekem.

A fejedelemné meglepetten lépett hátra. Majd gonosz sejtelmek fogták el, megragadta az ura kezét és szólt:

— Ezeket a tálakat az én édes sógorom küldte, téged pedig újra rászedtek. Mondd, mit kívántak e tálakért?

— Mit kívántak? pattant fel a fejedelem, hát a fejét kívánták, hogy az én süvegemet ne nyomhassa rá, kogy az Apafi czímer sisakját

át ne lyukasztja a Bánffy czímer kardjával, mikor az én fejem van benne.

— És te elhitted ezt a mesét az én édes sógoromról, a ki legutolsó boldog napján is rád gondolt és a kit megraboltanak azok, a kik téged ime ez ajándékkal is megesaltanak?

Hangos zokogással borult az ura lábai elé és térdre esván, átfoná azokat gyöngé két karjával. Kétségbeesésében szidalmazni kezdé fejedelmi urát és kiáltott:

— Átkozott ember, ne ontasd ki az ártatlan vért. Adj grátiát józan fővel az igaznak, a kit mámoros tudatlansággal elítéltél. Félj az Isten haragjától, ha másképp cselekszel.

A fejedelem megindult. Amúgy sem igen tudott asszonyának ellentállni, most meg éppen bántotta a ravasz tanácsúr furfangja. Hirtelen elhatározással szólt:

— Ahol grátiát adok az egyszer a bátyádnak, küldd el hamar utána.

És mint a ki nagyon örül, hogy jó és okos dolgot cselekedett, leült és megírta a kegyelem-levelet.

— Imhol, fogjad; de siessetek, mert Csáki László uram nagyon türelmetlennek látszott. Kár volna a szép talakért, mivelhogy azt mondják: megreped az ajándék tál, ha a gazdája meghal.

És a talak még az éjszaka, hangos, siralmas csengés közben csakugyan megrepedtek.

A fejedelemasszony követe három órával későn érkezett.

Így lőn, hogy ama kor krónikása ezeket a véres sorokat írhatta könyvébe:

«... Csáki Lászlót expedíálták Bethlenben — ki is Bethlenben érkezik későn éjszaka... És mindjárt Pataki Istvánt, a kolosvári reformatus professort, a ki Bánffy Dénes mellett vala, beküldé, hogy a raburat felköltse és imádkoztassa.

Pataki István bemenvén a házban csendesen, fel akará költeni az urat, hogy felesége, ki mellette fekszik vala, eszébe ne vegye; de azalatt amaz is felébredvén, deákul mondja neki: «Nagyságos uram, keljen fel Nagyságod és készüljön a halálhoz, mert eljött Csáki László a sentenciával, s meg kell halni Nagyságodnak». A felesége gyanakodván, hogy deákul beszélvének, valami rossz hír érkezett volna, tudakozni kezdé, és noha sokáig tagadák mindketten, de utoljára csak ki kelle mondani, mert rövid vala az idő. Az asszony, minthogy azelőtt gyenge, félelmes asszony vala, hallván a dolgot, elájult, és a más házban beviszik, az úr

pedig buzgóságosan imádkozván, mikor megparancsolnák, hogy csak jönne ki, egy hálómentét vetvén csak nyakában, ingben, lábravalóban és papucsban kijöve a pitvarban; és ott egy szőnyeget terítettek vala le, melyet háromszor is megkerülvén, nem akar vala letérdepelni, de Csáki László megriogatá: «Uram, ennek meg kell lenni». Pataki István pedig túlbiztatván és vigasztalván, nagy nehezen letérdepelék. A cigány, a kinek azelőtt aféle actiója nem volt, elijedvén olyan nagy úri ember-től, reszketvén a keze, nem tudá elütni a fejét, hanem mikor két, háromszori vágás után a földre ledőlt volna is a szegény úr, ott is marczangolta...

Küldött vala egy vég bársonyt is a fejedelemasszony, ha azalatt megölnék, míg az étekgógó elérkeznék, abban takarnák a testét. Abban is takarák és ugyanott a bethleni templomban, alacsony módon eltemették, és sok esztendeig a temetésénél való földszinén buzgott föl a vére.»

★

Sok vér buzgott fel azóta boldog Magyarország földjéből, a melyet fukar kéz és hideg szív ontott!

